

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

Ю. В. БЕХ

ФІЛОСОФІЯ УПРАВЛІННЯ
БІОЛОГІЧНИМИ СИСТЕМАМИ

Монографія

Київ
Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова
2013

УДК 141.7(082.1)
ББК 87,021
Б 55

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
(протокол № 3 від 23 жовтня 2012 року)*

Рецензенти: *М. І. Михальченко*, доктор філософських наук, професор,
член-кореспондент НАН України;
А. В. Толстоухов, доктор філософських наук, професор,
член-кореспондент НАПН України;
В. М. Ісаєнко, доктор біологічних наук, професор.

Бех Ю. В.

Б 55 Філософія управління біологічними системами : монографія / Ю. В. Бех ;
Мін-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. пед. ун-т імені
М. П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – 369 с.

У монографії обґрунтовується концептуальне бачення світоглядно-ідеологічного забезпечення формування загальної теорії управління. Доводиться, що на початку ХХІ століття її вирішення є головним завданням філософії і всього комплексу суспільних наук, оскільки від цього залежить стан і темпи становлення онтологічної, організаційної і інформаційної єдності світової спільноти, її цілісність. Подається природа, сутність, зміст когнітивних засад її вирішення та ідеологічне протистояння у сфері управління технічними, біологічними і соціальними системами. Філософія управління розглядається як семантичне поле і головний гносеологічний інструментарій дослідження цієї проблеми, у дискурсі якої формується адекватна рівню проблеми організаційна свідомість і когнітивна культура дослідника. На прикладі сфери управління біологічними системами досліджуються природа, сутність, зміст та форми управління: суб'єктивована і об'єктивована. Відтворюються умови переходу від ідеології технократичної парадигми управління до ідеології екогуманізму.

Монографія призначена для науковців, викладачів, аспірантів, магістрів, студентів, що займаються дослідженнями філософії управління, теорії управління, соціології управління, психології управління, політології, а також для менеджерів-практиків, усіх, хто цікавиться проблемами системного аналізу управління і розбудови інтегративного управління технічною сферою, суспільством і природою.

Bekh Yu.V.

B 55 Biological Systems Management Philosophy : monograph / Yu. V. Bekh; Ministry of
Education and Science, Youth and Sports of Ukraine, National Pedagogical Dragomanov
University. – Kyiv : Dragomanov NPU Publishing House, 2013. – 369 p.

The monograph discusses the conceptual approach to the world view and ideological background of the general management theory. It is shown that in the early 21st century its theoretical solution is the principal task for philosophy and for the whole range of social sciences, as it predetermines the state and progress of the ontological, organizational and informational unity of the world community and its integrity. The monograph describes the nature, essence and content of the cognitive principles of theory solution as well as ideological confrontation in the sphere of technical, biological and social systems management. Management philosophy is viewed as a semantic field and major epistemological tool for investigating the problem, in the discourse of which the researcher's adequate organizational consciousness and cognitive culture are formed. The nature, essence, content and forms of management (subjectified and objectified) are studied on the example of biological systems management. The author reproduces the conditions of transition from the ideology of technocratic management paradigm to the ideology of eohumanism.

The monograph is recommended to researchers, teachers, postgraduates, masters and students researching the philosophy of management, management theory, sociology of management, psychology of management, political science, as well as to practitioners and to everyone who deals with the problems of system analysis of management and development of the integrative technology, society and nature management.

УДК 141.7(082.1)
ББК 87,021

ISBN

© Бех Ю. В., 2013
© Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013

Передмова

Мета цієї монографії полягає у дослідженні специфіки управління біологічними системами у контексті розробки цілісної концепції загальної теорії управління технічними, біологічними і соціальними системами. Вона є складовою двох інших монографій, що вийшли у 2012 році, а саме: одноосібної праці автора – “Філософія управління соціальними системами” і “Філософські проблеми сучасного управління складними системами: ідеї, принципи і моделі”, написаної у співавторстві з доктором технічних наук, професором кафедри управління, інформаційно-аналітичної діяльності і євроінтеграції Інституту управління та економіки освіти Національного університету імені М. П. Драгоманова А. І. Слепцовим.

Для повного та всебічного висвітлення специфіки управління біологічними системами слід враховувати всі моменти, важелі, особливості його опису в трьох вимірах: тексті, контексті, дискурсі. При цьому ми цілком свідомо наголос робимо на контексті. Зауважимо, що текст – це “чиста дошка”, на якій, за словами Джона Локка, – “досвід випишує свої письмена”, а контекст включає ці письмена у “світ символів” і “світ реальних речей” (Г. С. Сковорода). Дискурс же примушує працювати цей текст у конкретних історичних, соціокультурних, психологічних, тобто екстралінгвістичних аспектах, створюючи своєрідний світ – світ реальності, яка дуже часто межує з віртуальною реальністю. Це створення своєрідної картини світу, яка в умовах розвитку інформаційної цивілізації є більш реальною та актуальною, ніж сама об’єктивність.

Варто зауважити, що логіко-лінгвістична, комунікативна та постмодерністські традиції у тлумаченні тексту, контексту, дискурсу рухаються, в принципі, в одному напрямку, який не виключає специфічної позиції кожної з них щодо цього питання. Як методологічний інструментарій ці три складових – текст, контекст, дискурс – налаштовують інтерпретатора на врахування не лише лінгвістичних, а й екстралінгвістичних складових існування і функціонування тексту в контексті, дискурсу – в тексті, контексту – в дискурсі.

Специфіка і складність такого дослідження полягає у тому, що людина та організаційні утворення, в яких протікає її родове життя, також наполовину, за винятком соціальної складової, підкоряється законам і закономірностям управління біологічними системами. Це означає, що людські спільноти підпадають під вплив управління біологічними і соціальними системами. У наступному ми окремо і більш глибоко розглянемо цей момент. Наразі ж маємо намір висвітлити більш характерні закономірності рефлексивного управління і екологічного менеджменту, що притаманні цьому сегменту загальної теорії управління і ще тільки народжуються у ході нашої науково-пошукової роботи.

Отже, проблемна ситуація дослідження полягає у необхідності обґрунтування цілісної концепції світоглядно-ідеологічних засад загальної теорії управління, у полі зору якої знаходиться три види організаційних взаємодій: управління технічними системами, управління біологічними системами і управління соціальними системами, тобто виникає потреба привести до єдиного смислового знаменника – родового поняття “управління” – існуюче на практиці парадигмальне різноманіття знань про управління. Таке судження і висновок автора є підтвердженням думки Альберта Ейнштейна про те, що “проблеми, створені існуючим рівнем мислення, не можуть бути вирішені на тому ж рівні мислення, тобто для розуміння і

наступного вирішення проблеми потрібен інший рівень мислення”¹.

Головна гіпотеза дослідження – накопичене світовою спільнотою парадигмальне знання про види і різновиди організаційних відносин у сфері техніки, біології і соціального світу можливо звести до єдиної смислової картини на більш високому рівні утворення понять завдяки когнітивному потенціалу філософії управління і філософії науки, що має висвітлити їх генезис, світоглядно-ідеологічні компоненти і головні філософські характеристики: природу, сутність, зміст, форми, ідеологію, онтологію, морфологію і функціонал.

Інтегрувати три види ідеології, що нині обслуговують управління технічними, біологічними і соціальними системами, а саме: технократизм, екогуманізм і гуманізм, у цілісність автор вбачає за можливе на основі ідеї ідеології динамічної рівноваги, що має протистояти відомій концепції ідеології інтегрального гуманізму Ж. Марітена. Проект концепції цілісного знання в соціальній площині буття запропонував Ж. Марітен, що і втілює в цілісну систему “Інтегрального гуманізму” як вихід із кризового стану культури та суспільства. “Інтегральний гуманізм” здатний об’єднати всі цінності світової історії на основі релігії. Він вважає, що релігія є тією трансцендентною основою, через яку можливе зрощення й інтегрування культури і цивілізації, оскільки вона є втіленням волі і універсальних цінностей².

У цьому випадку, як у жодному іншому, автор може допустити певні помилки і неточності, оскільки він не є висококваліфікованим фахівцем з теоретичної біології або екологічного менеджменту. До того ж ця дослідницька робота стосується органічної взаємодії технічних, біологічних і соціальних систем, а це – проблемне поле, яким є увесь

¹ Куриц С. Я. Болезни государства. Диагностика патологий системы государственного управления и права : монография / С. Я. Куриц, В. П. Воробьев ; Моск. гос. ин-т междунар. отношений (ун-т) МИД России. – М. : МГИМО(У) МИД России, 2009. – С. 19.

² Маритен Ж. Интегральный гуманизм / Ж. Маритен // Маритен Ж. Философ в мире. – М. : Высш. школа, 1994. – С. 90-135.

соціальний світ у взаємодії з першою природою і Космосом, тому немає сумніву, що у тексті мають місце недоліки і помилки.

За кожну фактичну поправку і за кожен факт, що міг би суперечити відповідним теоретичним положенням або підтверджувати їх, автор буде надзвичайно вдячний фахівцям, що працюють у відповідних сферах. Адже він пропонує всього лиш філософську ідею про онтологічну єдність соціального світу, як один із багатьох можливих варіантів концептуалізації епістимологічних умов для розробки загальної теорії управління технічними, біологічними і соціальними системами.

Юлія Бех,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри управління, інформаційно-
аналітичної діяльності та євроінтеграції
Інституту управління та економіки освіти,
докторант кафедри соціальної філософії
та філософії освіти НПУ імені М. П. Драгоманова

м. Київ

листопад 2012 року

Вступ

Актуальність дослідження когнітивних засад управління технічними, біологічними і соціальними системами обумовлена тим, що будь-яка галузь знання, досягнувши певної стадії зрілості, вимагає філософської рефлексії власних підстав. Суть його, філософського аналізу, полягає у зведенні до єдиного смислового поля різних видів управління, а саме: управління технічними, біологічними і соціальними системами. Це означає, що необхідно висвітлити, не торкаючись загальної теорії управління, природу і світоглядно-ідеологічні закономірності кібернетичної науки.

Аналогом для нас може бути відома праця німецького філософа Г. Гегеля “Філософія релігії”¹, у якій він довів “закономірність виникнення і розвиток релігійних вірувань” (А. Гулига), не відтворюючи механізмів самого релігійного дійства, що було сприйняте однією частиною його послідовників як атеїстичне вчення, а іншими – як незаперечне існування і пояснення незнищенності Бога.

Підстав для вивчення світоглядних і ідеологічних основ кібернетики, або загальної теорії управління, достатньо. “Людство повинне навчитися керувати своїми справами, щоб уникнути хаосу і загибелі – такий непорушний імператив прийдешньої епохи”². Сьогодні наявні концепції управління вступили у гостру суперечність між собою. Водночас усі вони можуть бути пояснені,

¹ Гегель Г. Філософія релігії : [в 2 т.] / Г. Гегель. – М. : Мысль, 1976. – Т. 1 / отв. ред. А. В. Гулыга ; пер. с нем. М. И. Левиной. – 532 с.

² Вебер А. Что стоит за так называемым антиглобализмом? / А. Вебер // МЭ и МО. – 2001. – № 12. – С. 50-56.

тобто “зняті”, у філософському сенсі слова, філософією загальної теорії управління, філософією кібернетики, філософією систем управління, філософією інформатики або філософією управління. Для нас це все різноманіття визначень знімається терміном “філософія управління”.

Вкажемо на головні причини невідкладної розробки, з нашої точки зору, філософського обґрунтування загальної теорії управління технічними, біологічними і соціальними системами, а також на інші ідеї, що можуть бути корисними для створення світоглядно-ідеологічних підстав нашої подальшої аналітичної роботи. По-перше, існують гострі праксеологічні причини, оскільки масштабні організаційно-структурні трансформації у горизонті глобалізації і глокалізації сучасного соціального світу, зокрема й в українському суспільстві, істотно актуалізують проблему філософського обґрунтування найбільш результативних форм і способів організаційної взаємодії в системах управління різними сферами і ієрархічних рівнів, які охоплюють своїм організаційним впливом усі горизонти життєдіяльності індивідів, соціальних груп, суспільства і світової спільноти в цілому. На жаль, доводиться констатувати, що наукові методи управління ще слабо розроблені, якщо не брати до уваги деяких методів менеджменту, що відносяться до управління фірмами, які, як відомо, недостатні для управління складнішими соціальними організаціями, зокрема такими, як суспільство. Ще В. Ленін намагався застосувати класичні методи управління фірмою до управління країною, проте експеримент виявився невдалим. Спроби використати аналогічні методи характерні і для подальших керівників, проте жодна з поставлених ними цілей (соціалізм, розвинений соціалізм, комунізм) не була досягнута.

По-друге, екологічні причини, що нині загрожують масштабними катастрофами існуванню світової спільноти, – результат неякісного управління біологічними системами, на які ми перенесли принципи технічного управління, або людина не відповідає природним і технічним системам. Ця різниця є наслідком невідповідності прояву світоглядної спрямованості дії людини і різниці між ідеологією соціального менеджменту і

ідеологіями управління технічними і біологічними системами. Для глибшого розуміння суті того, що відбувається з нами нині, необхідно вийти за межі другої природи і поглянути на загальноцивілізаційний процес з боку мегаеволюції Всесвіту, визначивши місце в ньому земного людства.

По-третє, онтологічні причини дослідження філософії управління полягають у тому, що сучасна наука достеменно доводить: технічний, біологічний і соціальний світи тісно пов'язані один з одним, і тут діють одні і ті ж закономірності у сфері управління. “Природа одна, – пише П. Енгельмейер, – вона починається у царстві мінералів і закінчується у душі генія”¹. Сьогодні в науці чітко зафіксовано, що технічні, біологічні і соціальні системи володіють оригінальними тілами, що обумовлені косною, живою і розумною живою речовиною і мають загальні закономірності розвитку і функціонування, які пояснюються і підкоряються законам і закономірностям техно-, біо- і соціоценозів². Потреба у “збіганні організаційних форм” (за О. Богдановим) є “результат схоже спрямованого підбору з боку схожого середовища”³. Сьогодні цього вимагає становлення планетарного соціального організму – результат дії ноосфери.

По-четверте, когнітивні причини полягають у тому, що теорію управління як незалежну науку принципово неможливо створити, порушивши загальні рівні теорії пізнання, оскільки існують три види рефлексії: елементарна, наукова і філософська. Регулюючу роль самої філософії, як активної форми суспільної свідомості, найбільш коротко і всеосяжно висловив Г. Гегель: “Філософія керує уявленнями, а вони керують світом”⁴. На користь філософського погляду на формування загальної теорії управління діє постановка питання про неї в узагальненій формі. На це прямо вказував О. Богданов. “Досвід усіх наук показує, – писав він, – що вирішення

¹ Цит. за *Энгельмейер П.* Технический итог XIX века / П. К. Энгельмейер. – М. : Типография К. А. Казначеева, 1898. – С. 93.

² Самоорганизация: психо- и социогенез / [под ред. В. Н. Келасьева]. – СПб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1996. – 200 с.

³ *Богданов А. А.* Тектология: (Всеобщая организационная наука): [в 2 кн.] / А. А. Богданов. – М. : Экономика, 1989. – Кн. 2. – С. 90.

⁴ *Гегель Г.* Афоризмы / Г. Гегель // Работы разных лет : в 2 т. – М. : Мысль, 1971. – Т. 2. – С. 554.

приватних питань, зазвичай, досягається лише тоді, коли їм заздалегідь нададуть узагальнених форм; і при цьому, разом із тим, що поставлене спочатку, вирішується маса інших однорідних питань. Основне значення тектології – у найзагальнішій постановці питань”¹.

По-п'яте, формаційні причини. В основі дезорганізованого капіталізму і соціалізму/комунізму типу СРСР лежить криза управління як одного із наслідків глобалізації, викликаного непристосуванням управлінських систем до умов хаотичного існування суспільства, внаслідок чого виникають загрози для всього людства: самопрограмування людства на егоїстичний бізнес; зниження персональної відповідальності керованих систем за все, що відбувається у світі; По-шосте, загальноцивілізаційні причини, що охопили наше життя з усіх боків і спрямовують його у єдине еволюційне русло соціального розвитку. Тут діє декілька чинників. *По-перше*, значне посилення ролі раціональності у житті планетарної цивілізації, що охоплює її і класичне, і некласичне, і постнекласичне розуміння і відображає світ в абстрактно-ідеальних сутностях і моделях. *По-друге*, становлення інформаційної єдності світової спільноти веде до того, що потоки інформації з усіх куточків нашої життєдіяльності потужними ІТ-технологіями спрямовуються у сферу управління, яка повинна їх опрацювати і прийняти відповідні управлінські рішення. *По-третє*, наростає організаційна єдність світової спільноти, що супроводжується модернізацією структури планетарного життя і формуванням нових центрів планетарного тяжіння відцентрових сил, а саме: Об'єднаної Європи, Китаю і Індії, США, зрештою, ісламського світу. *По-четверте*, втрата простором своєї ролі домінування в організації нашого буття, і на чільне місце виходить час, а він уже задає інші – нелінійні параметри нашого життя.

звуження дії держави і демократії, яка перетворюється на квазідемократію; відривом еліти від народних мас; ідеї і уявлення, що народжені в низах суспільства, не сприймаються елітою.

¹ Богданов А. А. Тектология: (Всеобщая организационная наука): [в 2 кн.] / А. А. Богданов. – М. : Экономика, 1989. – Кн. 1. – С. 140.

По-сьоме, причини національного походження, оскільки актуальність вивчення цієї проблеми для сучасного українського суспільства додатково зумовлена наступними обставинами. *По-перше*, системна трансформація українського суспільства та його інтеграція в європейський і світовий простір потребує відповідного наукового забезпечення процесу скасування старих та створення низки нових організаційних структур управління в різних сферах суспільного життя. *По-друге*, недостатній науковий супровід процесу реформування вітчизняної системи соціального управління веде до неузгоджених дій взаємозалежних соціальних утворень, а також до протистояння законодавчих і виконавчих владних структур, центральних, регіональних і місцевих органів управління, що зумовлює виникнення та загострення кризових явищ у суспільстві. *По-третє*, наукова необґрунтованість процесу переорієнтації старої адміністративно-командної системи соціального управління на нові ринкові механізми, демократичні принципи й моделі, які не мають у нашій країні сталих традицій та відповідного організаційного досвіду, призводить у певних випадках не тільки до дезорганізації самих систем соціального управління, але й до руйнування організаційних і господарських зв'язків, відносин і взаємодій між керуючими суб'єктами та керованими об'єктами.

По-восьме, конкуренція у сфері розробки загальної теорії управління, що пов'язана з втратою кібернетикою, з середини 50-х років ХХ століття, своєї ролі / місії як науки про управління через нерозуміння або ігнорування фундаментальних праць Норберта Вінера і його соратників [Богданова¹ 1925-1929; Вінера² 1968; Клауса³ 1968, Біра⁴ 1965, Друкера⁵ 2000]. Вибух концепцій

¹ Богданов А. А. Тектология: (Всеобщая организационная наука) : [в 2 кн.] / А. А. Богданов. – М. : Экономика, 1989. – Кн. 1. – 304 с.; Богданов А. А. Тектология: (Всеобщая организационная наука) : [в 2 кн.] / А. А. Богданов. – М. : Экономика, 1989. – Кн. 2. – 309 с.

² Винер Н. Кибернетика или управление и связь в животном и машине / Н. Винер. – 2-е изд. – М. : Сов. радио, 1968. – 326 с.

³ Клаус Г. Кибернетика и общество / Г. Клаус ; [пер. с нем.]. – М. : Прогресс, 1968. – 432 с.

⁴ Бир Ст. Кибернетика и управление производством / Ст. Бир. – М. : Наука, 1965. – 391 с.

⁵ Друкер П. Ф. Задачи менеджмента в XXI веке : учеб. пособ. / П. Ф. Друкер ; [пер. с англ.]. – М. : Изд. дом “Вильямс”, 2000. – 272 с.; Друкер П. Ф. Практика менеджмента : учеб. пособ. / П. Ф. Друкер ; [пер. с англ.]. – М. : Изд. дом “Вильямс”, 2000. – 398 с.

менеджменту сьогодні занижив планку значення управлінської діяльності. Провідним терміном став “менеджмент”, позначивши як саме управління в якості певних дій суб’єкта-керівника, так і теоретичне відображення цієї реальності – науку управління. Кібернетика як наукова дисципліна, зрозуміло, залишилася, але зникли її претензії на роль певної усеосяжної науки управління. На практиці, активна частина – соціальний менеджмент – затьмарила ціле – кібернетику, і дослідники заговорили про необхідність створення загальної теорії управління.

По-дев’яте, кадрові причини, оскільки теорії реформування сфери управління і відповідні програми підготовки фахівців у цій галузі ще не розроблені, варто перепрофілювати програми підготовки політиків і менеджерів до системного використання управління гомеостазом, гомеорезом і гомеоклазом (ризиками) у алгоритмі стійкої нерівноважності, до якої трансформується світова економіка, і при цьому має високу динаміку і інноваційний характер. Тому професійна освіта менеджерів вимагає докорінного оновлення за усіма системоутворюючими чинниками, а саме: світоглядом, ідеологією, методологією, організаційною свідомістю, організаційною культурою, практичною діяльністю і оцінками якості управлінської праці.

По-десяте, різні аспекти соціальної взаємодії, у рамках осмислення соціальних стосунків, залишаються у фокусі філософського аналізу, починаючи з класичного періоду і до наших днів. Однією з особливостей сучасної соціальної філософії є концептуалізація питання про співвідношення соціальної взаємодії і соціокультурного простору, в якому розгортається взаємодія соціальних акторів. Аналіз джерел дозволяє зробити висновок про те, що, як і раніше, не вироблена єдина цілісна концепція соціальної взаємодії, відсутнє його змістовне визначення, яке могло б стати не лише початковим пунктом розуміння, але і основою для систематизації типів соціальних стосунків. Головна ж проблема полягає у відсутності єдиних світоглядно-методологічних підстав і відповідної ідеології для опису і пояснення цих різнорівневих організаційних взаємодій. А управління технічними, біологічними і соціальними системами є саме такими, що розташовані, як мінімум,

на трьох рівнях структури Всесвіту – у так званій першій, другій і третій природі.

По-одинадцять, зрештою, освітянські причини, оскільки сьогодні потрібна принципово інша професійна освіта, в центрі якої – не фактологія, а методологія освоєння нових знань, що відповідає новій логіці соціальної поведінки в інноваційній економіці, яка повинна мати зелене забарвлення. Інтерес філософії до управління обумовлюється тим, що нині складається ціла низка управлінських дисциплін: теорія менеджменту, соціологія управління, управлінська логіка і епістемологія, філософія управління, створюються програми викладання управлінських дисциплін. Але у вітчизняних ВНЗ відсутня спеціальність “Соціальне управління”, її замінює “Менеджмент”. Проте соціальне управління значно складніше і ширше, ніж менеджмент. Особливо гостро це стало відчуватися в роки реформування економіки і суспільства країни. У наукових публікаціях з питань управління дедалі частіше почали з’являтися терміни, що виходять за межі менеджменту, такі як адміністративний менеджмент, державне управління, місцеве самоврядування, правове регулювання, структурне регулювання, маркетинг, інституціональні перетворення, управління проблемами, управління організаційною культурою, управління конфліктами. Дедалі виразніше стали усвідомлюватися недоліки системи підготовки управлінських кадрів, що орієнтується на давно застарілий класичний менеджмент, і необхідність створення сучасної вітчизняної науки про управління, що відбиває існуючі реалії. Не кажучи вже про те, що управління технічними і біологічними системами взагалі не вивчається.

Отже, викладені вище причини спонукають нас до спеціального аналізу генезису і світоглядно-ідеологічних засад феномена управління як геологічної цілісності, що охоплює своїм впливом технічні, біологічні і соціальні системи, і на кожному організаційному рівні світоустрою, модифікуючись у просторі і часі, має одиничні, особливі, загальні і всезагальні властивості.

Ускладнення глобальної інституціональної структури, її незбалансованість породжують глибоке напруження між глобальним та національним рівнями світової системи,

спричиняючи кризові тенденції. На думку О. Білоруса, наростання “кризи глобалізму”, одним з показників якої він вважає “відсутність або неефективність глобальних інститутів управління (глобальну кризу управління)”, непрозорість процесу прийняття глобальних рішень та їх відірваність від реальних інтересів людей¹. За його словами, “криза і конфлікт глобалізму базуються на соціальному протесті проти анонімного глобального управління світом”². Тобто криза системи глобалізму – це, насамперед, криза управління.

Наведений перелік детермінантів, що підштовхують нас до узагальнення алгоритмів управління технічними, біологічними і соціальними системами, можна доповнювати і доповнювати, але для нас існує серед них декілька головних чинників, а саме:

а) становлення інформаційної і організаційної єдності світової спільноти, що є наслідком геологічного розвитку, потребують у взаємозалежному світі її узгодженої з ним організаційної поведінки;

б) управління обумовлюється процесами самоорганізації і регуляції природних процесів і тому має геологічний характер і не залежить, як не парадоксально, від свавілля людини, а, навпаки, ставить її у певні рамки організаційної поведінки. На нашу думку, ситуація має аналогічний характер як у співвідношенні інформації і знання: будь-яке знання це інформація, але не будь-яка інформація – це знання;

в) субстанційна єдність технічних, біологічних і соціальних систем, оскільки усі вони є продуктом життєдіяльності особистості людини і, будучи однією і тією ж субстанцією, лише перебувають у різних формах буття;

г) особистість і надалі буде синхронно планувати і розбудовувати не тільки власний розвиток, але й обслуговуючі її системи техніки і організаційного забезпечення, мається на увазі –

¹ *Белорус О. Г. Экономическая система глобализма : монографія / О. Г. Белорус ; Нац. акад. України, Ин-т мировой экономики и междунар. отношений, Киев. нац. экон. ун-т. – К. : КНЭУ, 2003. – С. 219.*

² *Белорус О. Г. Экономическая система глобализма : монографія / О. Г. Белорус ; Нац. акад. України, Ин-т мировой экономики и междунар. отношений, Киев. нац. экон. ун-т. – К. : КНЭУ, 2003. – С. 220.*

соціальні організації, у яких вона самореалізується, оскільки їх головна функція – задовольняти потреби людини у нових умовах соціального розвитку.

Висновок з наведеної аргументації можна сформулювати наступним чином: управління є соціальним інститутом, однопорядковим з релігією, освітою, правом і іншими атрибутами цивілізаційного розвитку, і тому потребує власного теоретичного забезпечення. Пізня поява його на цивілізаційній арені пояснюється специфікою притаманних йому функцій. На це звертає увагу американський енциклопедичний словник з управління, у якому зазначається, що “не дивлячись на те, що управління існує тисячоліття (бюрократичні організації у Китаї і Римі, релігійні організації типу католицької Церкви, військові організації), теорія управління і навчання управлінню як професійній діяльності з’явилися відносно недавно – в кінці XIX – початку XX ст.”¹

Стан наукової розробки проблеми викликає певне занепокоєння, оскільки фундаментальних досліджень цієї проблеми немає, і тому джерельна база дослідження розпорошена і потребує навіть спеціального аналізу. Ясно, що основу джерельної бази започатковано під час становлення кібернетики як науки. Серед її фундаторів: Ампер Андре Марі (1775-1836), Вишнеградський Іван Олексійович (1831-1895), Норберт Вінер (Norbert Wiener) (1894-1964), Уільям Ешбі (Ashby) (1903-1972), Хайнц фон Фьорстер (1911-2002), Клод Шенон (1916-2001), Грегорі Бейтсон (1904-1980), Ляпунов Олексій Андрійович (1911-1973), Глушков Віктор Михайлович (1923-1982), Бір Стаффорд (1926-2002), Берг Аксель Іванович, Кузін Лев Тимофійович (1928-1997), Поваров Геллій Миколайович (1928-2004), Пупков Костянтин Олександрович (род. 1930), Тихонов Андрій Миколайович (1906-1993) та ін.

¹ *Марш Дон Е.* Теория и практика управления / Дон Е. Марш // Современное управление : энциклопедический справочник американской ассоциации управления. – М. : Издатцентр, 1997. – Т. 1. – С. 1-10.

Спеціально філософськими аспектами кібернетики у минулому переймався Клаус Георг (1912-1974) – німецький автор відомої праці “Кібернетика и философия” (1963), “Кібернетика и общество” (1967)¹. До цього можна додати праці Людвіга фон Берталанфі, В. Налімова², Б. Бірюкова³, І. Новіка⁴, І. Макарова⁵, О. Мороза⁶, Б. Петрова і В. Пекеліса⁷, Б. Українцева⁸, В. Паріна, О. Спіркіна, Є.Геллера⁹, М. Жукова¹⁰, В. Веселовського¹¹, С. Іванова¹², З. Ровенського¹³, С. Шалютіна¹⁴, А. Урсула¹⁵ з цього напрямку.

- 1 *Клаус Г.* Кібернетика и общество / Г. Клаус ; [пер. с нем.]. – М. : Прогресс, 1967. – 432 с.
- 2 *Налимов В. В.* Этюды по истории кибернетики предтечи кибернетики в Древней Индии [Электронный ресурс] / В. В. Налимов, З. Б. Барина // Философия науки. – 2000. – № 1 (7). – С. 9. – Режим доступа : http://kommersant.org.ua/book_o066.html.
- 3 *Бирюков Б. В.* Кібернетика и методология науки : научный совет по комплексной проблеме “Кібернетика” / Б. В. Бирюков. – М. : Наука, 1974. – 414 с.; *Бирюков Б. В.* Кібернетика в гуманитарных науках / Б. В. Бирюков, Е. С. Геллер. – М. : Наука, 1973. – 382 с.
- 4 *Новик И. Б.* Кібернетика. Философские и социологические проблемы / И. Б. Новик. – М. : Госполитиздат, 1963. – 207с.
- 5 *Макаров И. М.* Кібернетика: прошлое для будущего: этюды по истории отечественной кибернетики. Теория управления. Автоматика. Биокібернетика : сб. статей. – М. : Наука, 1989. – 189 с.
- 6 *Мороз А. Я.* Кібернетика в системе современного научного знания / А. Я. Мороз. – К. : Наук. думка, 1988. – 229 с.
- 7 *Петров Б. Н.* Кібернетика, неограниченные возможности и возможные ограничения / Б. Н. Петров, В. Д. Пекеліс. – М. : Наука, 1981. – 190 с.
- 8 *Украинцев Б. С.* Кібернетика и современное научное познание: Материалистическая диалектика – логика и методология современного естествознания / Б. С. Украинцев, В. С. Тяхтин. – М. : Наука, 1976. – 428 с.
- 9 *Парин В. В.* Кібернетика. Мышление. Жизнь / В. В. Парин, А. Г. Спіркін, Е. С. Геллер. – М. : Знание, 1970. – 47 с.
- 10 *Жуков Н. И.* Философские основания кибернетики / Н. И. Жуков. – М. : Знание, 1985. – 64 с.; *Жуков Н. И.* Философские основы кибернетики / Н. И. Жуков. – 3-е изд. – Минск : Изд-во БГУ, 1976. – 222 с.
- 11 *Веселовский В. Н.* Философские основы информационной парадигмы / В. Н. Веселовский. – Арзамас-16 : Изд-во АГПИ, 1997. – 76 с.
- 12 *Иванов С. Г.* Некоторые философские вопросы кибернетики / С. Г. Иванов. – Л., 1960. – 56 с.
- 13 *Ровенский З. И.* Машина и мысль : философский очерк о кибернетике / З. И. Ровенский. – М. : Госполитиздат, 1960. – 143 с.
- 14 *Шалютин С. М.* Абстрактное мышление и кибернетика : пособ. по спецкурсу / С. М. Шалютин. – Челябинск : ЧПИ, 1976. – 107 с.
- 15 *Урсул А. Д.* Философия и общенаучный характер проблемы искусственного интеллекта / А. Д. Урсул // Вопросы философии. – 1979. – № 4. – С. 76-96

Прикро усвідомлювати, що довгий час марксистсько-ленінська філософія відкидала кібернетику як псевдонауку і не займалася нею. “Навіть відомі представники конкретних наук спочатку ставилися, – за свідченнями Г. Клауса, – до кібернетики вищою мірою скептично. Але період загальних сумнівів швидко завершився”¹.

Існує декілька наукових досліджень з цієї проблематики. Серед них дослідження І. Шавкун², В. Павлова³, С. Попова⁴, Б. Шевякова⁵.

Практики намагаються самотужки створити філософський образ управління. Тут можна послатися на працю Олівера Шелдона “Философия управления” (1924 год)⁶, праці з аналогічною назвою російських авторів Л. Голубкової і В. Розіна⁷, А. Назаретяна⁸, І. Богачека⁹, П. Щедровицького¹⁰, публікації В. Дієва¹¹, Б. Соколова, Є. Цивірко, Р. Юсупова¹², В. Мирзояна у журналах “Вопросы

¹ Клаус Г. Кибернетика и философия / Г. Клаус ; пер. с нем. И. С. Добронравова, А. П. Куприяна, Л. А. Лейтес ; ред. В. Г. Виноградов ; послесл. Л. Б. Баженова, Б. В. Бирюкова, А. Г. Спиркина. – М. : ИЛ, 1963. – С. 13-14.

² Шавкун І. Г. Філософія менеджменту : [монографія] / І. Г. Шавкун. – Запоріжжя : Тандем Арт Студія, 2007. – 262 с.

³ Павлов В. П. Философские основания менеджмента : Деятельностный подход : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11 / В. П. Павлов. – Казань, 2004. – 159 с.

⁴ Попов С. М. Соціально-філософський аналіз зворотного зв'язку: теоретико-методологічний контекст : автореф. дис. на здобуття наук. ступеню д-ра філос. наук : 09.00.03 / Попов Сергій Миколайович. – К., 2012. – 40 с.

⁵ Шевяков Б. В. Философские основания самоорганизации и управления в социальных системах : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11 / Б. В. Шевяков. – М., 2003. – 153 с.

⁶ Шелдон 1968 – Sheldon O. The Philosophy of Management / O. Sheldon – London : Sir Isaak Pitman and Sons, 1924. – 318 p.

⁷ Голубкова Л. Г. Философия управления : монография / Л. Г. Голубкова, В. М. Розин. – Йошкар-Ола : Марийский гос. тех. ун-т, 2010. – 608 с.

⁸ Назаретян А. П. Кибернетика и интеграция наук: Об интегративных перспективах системно-кибернетического стиля мышления / А. П. Назаретян. – Ереван : Айастан, 1986. – 217 с.

⁹ Богачек И. А. Философия управления: Очерки профессионального управленца / И. А. Богачек. – СПб. : Наука, 1999. – 231 с.

¹⁰ Щедровицкий П. Г. Курс лекций по философии управления в Высшей Школе Экономики 2000 г. [Электронный ресурс] / П. Г. Щедровицкий // Публикации Школы Культурной Политики. – Режим доступа : <http://www.shkr.ru/lib/publications/49/print>

¹¹ Диев В. С. Феномен современного управления с позиций науки и философии [Электронный ресурс] / В. С. Диев // Философия науки. – 2001. – № 3. – С. 106-117. – Режим доступа : http://www.philosophy.nsc.ru/journals/philsciens/11_01/06_diev.htm.

¹² Соколов Б. В. Анализ влияния информатики и информационных технологий на развитие теории и систем управления сложными объектами / Б. В. Соколов, Е. Г. Цивирко, Р. М. Юсупов // Труды СПИИРАН. – 2009. – № 11. – С. 10-51.

філософії”¹ і “Проблемы теории и практики управления”², вітчизняних авторів В. Кременя³, В. Беха⁴, В. Воронкової⁵, В. Лисого⁶, О. Миголатьєва⁷, О. Пономарьова⁸, І. Шавкун⁹, С. Попова¹⁰, І. Гончаренко¹¹, поширені публікації про японську філософію

- 1 *Мирзоян В. А.* Управление как предмет философского анализа [Електронний ресурс] / В. А. Мирзоян // Вопросы философии. – 2010. – № 4. – С. 35-47. – Режим доступу до ресурсу : http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=124&Itemid=52.
- 2 *Мирзоян В.* Методы управленческого воздействия : типологии и сущность // Проблемы теории и практики управления. – 2009. – № 9. – С. 43-54; Мирзоян В. Принцип целостности управления: моделирование субъект-объектного взаимодополнения // Проблемы теории и практики управления. – 2010. – № 2. – С. 28-35.
- 3 *Кремень В. Г.* Сучасна філософія освіти як визначальний фактор авторитету соціальної держави / В. Г. Кремень // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2004. – № 2. – С. 3-10.
- 4 *Бех В. П.* Генезис соціального організму країни : монографія / В. П. Бех. – 2-е вид., доп. – Запоріжжя : Просвіта, 2000. – 288 с.; Аутопоезис соціальних систем : монографія / за наук. ред. В. П. Беха ; Мін-во освіти і науки, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – 748 с.; + Саморегуляція соціального організму країни : монографія / за ред. В. П. Беха ; В. П. Бех (голова), Н. В. Крохмаль, Г. О. Нестеренко ; Мін-во освіти і науки, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – 652 с.
- 5 *Воронкова В. Г.* Філософія гуманістичного менеджменту (соціально-антропологічні виміри) : монографія / В. Г. Воронкова. – Запоріжжя : РВВ ЗДІА, 2008. – 254 с.
- 6 *Лысый В.* Создание новой философии управления на промышленном предприятии посредством деловой игры / В. Лысый // Персонал. – 2002. – № 2. – С. 79-81.
- 7 *Миголатьев А. А.* Философия государства / А. А. Миголатьев // Социально-гуманитарные знания. – 2001. – № 6. – С. 42-60.
- 8 *Пономарьев О. С.* Логіка управління і ефективність функціонування соціальних систем / О. С. Пономарьев // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2003. – № 3. – С. 17-24 ; Пономарьев О. С. Самоорганізація і управління в соціальних системах / О. С. Пономарьев // Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія. – 2003. – № 2. – С. 37-46; Пономарьев О. С. Філософські аспекти проблеми підготовки професіоналів-лідерів / О. С. Пономарьев // Творча особистість у системі неперервної професійної освіти : матеріали міжнар. наук. конф. / за ред. С. О. Сисоєвої, О. Г. Романовського. – Харків: ХДПУ, 2000. – С. 295-299.
- 9 *Шавкун І. Г.* Філософія менеджменту / І. Г. Шавкун. – Запоріжжя, 2007. – 262 с.
- 10 *Попов С. М.* Зворотний зв'язок у системі соціального менеджменту : монографія / С. М. Попов. – Запоріжжя : Просвіта, 2010. – 444 с.; Попов С. М. Зворотний зв'язок у парадигмі саморегуляції соціальних систем : теоретико-методологічний аналіз. – Запоріжжя : Просвіта, 2011. – 412 с.
- 11 Світоглядно-теоретичне підґрунтя сучасної філософії управління [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://aphy.net/forum?task=viewtopic&id=1473>. – Заголовок з екрана.

управління виробництвом¹ і особливо персоналом². Практикам запропоновано низку підручників³, відкрито сайт⁴.

Приємним винятком є колективна праця вітчизняних авторів В. Кременя, С. Пазиніча і О. Пономарьова, що так і називається “Філософія управління” (2007), яка затверджена Міністерством освіти і науки України як підручник для студентів вищих навчальних закладів⁵.

Після того ж, як кібернетика втратила свою провідну роль у обґрунтуванні цілісної теорії управління, дослідники втратили до неї інтерес і почали займатися окремими її складовими: а) філософією техніки; б) філософією біологічних систем; в) філософією соціальних систем.

У сфері філософії техніки ця проблематика зафіксувалася технократичною свідомістю і відповідним світоглядом і культурою. Технократизм як предмет аналізу цілеспрямовано не розглядався, але його владна складова у науці досліджувалась у працях Х. Арендта, Б. Беррі, М. Вебера, Е. Гідденса, Р. Даля, Х. Лассуелла, С. Льюкса, К. Маркса, Ч. Мерріама, Т. Парсонса, Б. Рассела, Д. Ронга, М. Фуко, П. Морріса та ін. З різними аспектами влади пов'язані праці В. Андрущенко, О. Бабкіної, Л. Байрачної, В. Беха, І. Васильєва, В. Горбатенка, Р. Зимовець, І. Кресіної, М. Калініченка, І. Кураса, Ю. Левінця, В. Ледяєва, О. Ледяєвої, М. Михальченка, В. Пазенка, К. Райди, Ю. Романенка, Ф. Рудича, Є. Сулими та ін.

У вітчизняній філософії основи дослідження технократичної свідомості були закладені представниками київської філософської школи (М. Булатов, В. Князев, С. Кримський, А. Лой, В. Лях,

1 *Tateisi K.* Вечный дух предпринимательства. Практическая философия бизнесмена. – К. : Укрзакордонвизасервис, 1992. – 206 с.

2 Японская философия управления персоналом // vivakadry.com, 2011

3 *Товажнянский А. А.* Введение в философию управления : учеб. пособ. / А. А. Товажнянский, А. Г. Романовский, А. С. Пономарев. – Харьков : НТУ “ХПИ”, 2002. – 168 с.; + Философия управления: Социально-гуманитарные проблемы / В. В. Алехин, В. В. Вурегга, С. Ф. Поважный, А. В. Алехина. – Донецк : Донецкая гос. академия управления, 1999. – 294 с.; Егоров Ю. Л. Философия управления : учеб. пособ. / Ю. Л. Егоров. – М. : МИЭТ, 2002. – 280 с.

4 Философия управления вики [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : http://ru.filosofupr.wikia.com/wiki/Философия_управления_вики. – Заголовок з екрана.

5 *Кремень В. Г.* Філософія управління / В. Г. Кремень, С. М. Пазиніч, О. С. Пономарьов. – Харків : НТУ “ХПИ”, 2007. – 360 с.

В. Шинкарук). Технократична свідомість розглядається ними транстехнічно у межах фундаментальної онтологічної перспективи. Сьогодні до цієї джерельної бази варто додати праці Б. Кудріна¹, Б. Іванова², В. Канарева³ та матеріали учасників багатьох колективних обговорень проблеми⁴.

У сфері філософії біологічних систем також накопичена певна джерельна база з цієї проблеми. Тут є монографічні праці, наприклад, І. Шмальгаузен⁵, Ю. Горського⁶, М. Матвеева з проблем самоорганізації передбіологічних і біологічних систем⁷, А. Мельникова – з біокібернетичних систем⁸, В. Федорова – про взаємозв'язок фізіології і кібернетики⁹, В. Єськова, В. Зілова, А. Адайкіна, І. Добриніна, Ю. Добриніна, В. Лазарева, А. Хадарцева – про нові напрями у клінічній кібернетиці¹⁰.

¹ Кудрин Б. И. Технетика: Новая парадигма философии техники (третья научная картина мира) / Б. И. Кудрин. – Томск, 1998. – С. 26, 27. – (Препринт).

² Иванов Б. И. Философские проблемы технознания / Б. И. Иванов. – СПб. : Политехника-сервис, 1997. – 160 с.

³ Канарев В. Г. Философские проблемы науки и техники / В. Г. Канарев. – СПб. : Типография ВМА, 1998. – 65 с.

⁴ КИБЕРНЕТИКА И ВЫСОКИЕ ТЕХНОЛОГИИ XXI ВЕКА (С&Т-2006) : VII Международная научно-техническая конференция // Информационно-управляющие системы. – СПб. : Изд-во С.-Петербург. гос. ун-та аэрокосмического приборостроения. – 2006. – № 1. – С. 50-56.

⁵ Шмальгаузен И. И. Организм как целое в индивидуальном и историческом развитии / И. И. Шмальгаузен : избранные труды / И. И. Шмальгаузен. – М. : Наука, 1982. – 383 с.

⁶ Горский Ю. М. Гомеостатика : модели, свойства, патологии / Ю. М. Горский // Гомеостатика живых, технических, социальных и экологических систем. – Новосибирск : Наука, Сиб. отд., 1990. – 280 с.; Горский Ю. М. Системно-информационный анализ процессов управления / Ю. М. Горский. – Новосибирск : Наука, Сиб. отд., 1988. – 322 с.

⁷ Матвеев М. Н. Диалектика самоорганизации предбиологических систем / М. Н. Матвеев. – Казань, 1981. – 222 с.

⁸ Мельников А. В. Организм и надорганизменные образования как биокібернетические системы / А. В. Мельников // Вестник Астраханского государственного технического университета. Серия: Рыбное хозяйство. – 2009. – № 1. – С. 7-9.

⁹ Федоров В. И. Физиология и кибернетика: история взаимопроникновения идей, современное состояние и перспективы к 60-летию написания Н. Винером книги “КИБЕРНЕТИКА” // Успехи физиологических наук. Изд-во Академиздатцентр “Наука” РАН. – 2007. – Т. 38. – № 3. – С. 72-86.

¹⁰ Еськов В. М. Новые направления в клинической кибернетике с позиций теории хаоса и синергетики / В. М. Еськов, В. Г. Зилов, А. А. Хадарцев // Системный анализ и управление в биомедицинских системах. – 2006. – Т. 5. – № 3. – С. 613-616 ; Адайкин А. В. Использование методов теории хаоса и синергетики в современной клинической кибернетике / А. В. Адайкин, И. Ю. Добрынина, Ю. В. Добрынин, В. М. Еськов, В. В. Лазарев // Сибирский медицинский журнал. – 2006. – Т. 66. – № 8. – С. 38-41.

У сфері філософії соціальних систем також є напрацювання дослідників, у яких розкриваються філософські засади управління. Наприклад, у Н. Слідневої є праці з соціальної кібернетики¹, у В. Андрущенко², В. Кременя, Д. Табачника і В. Ткаченка³ – з проблем організації і самоорганізації суспільства, у В. Анохіна, Н. Божко, Н. Морозова – з кібернетики другого порядку⁴, у І. Ладенко, В. Разумова, А. Тесмінова – з інтелектуальних засад систематизації⁵, у А. Колеснікова, В. Яковлева – з кібернетики як попередника інформатики⁶, у А. Черепа і К. Потопа – з реінжинірингу як філософії управління⁷, у І. Цикунова – з інформаційного простору суспільства⁸ та ін.

Окрему систематизацію джерельна база отримала у ході аналізу філософії гуманістичного менеджменту⁹ в контексті розвитку історії філософської і управлінської думки. В основі гуманістичного

¹ Сліднева Н. А. Социальная кибернетика как методология и методика комплексного исследования духовной и социальной жизни человека, культуры и общества // Вестник Московского государственного университета культуры и искусств. – 2007. – № 3. – С. 302-306.

² Андрущенко В. П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть : досвід соціально-філософського аналізу / В. П. Андрущенко. – К. : Генеза, 2006. – 546 с.

³ Україна: проблеми самоорганізації : [в 2 т.] / В. Кремень, Д. Табачник, В. Ткаченко. – К. : Промінь, 2003. – Т. 1. Критика історичного досвіду. – 384 с.; Україна: проблеми самоорганізації : [в 2 т.] / В. Кремень, Д. Табачник, В. Ткаченко. – К. : Промінь, 2003. – Т. 2. Десятиріччя суспільної трансформації. – 464 с.

⁴ Анохин В. Б. Самореференция как философская проблема: кибернетика второго порядка, эволюционная и радикальная эпистемология, теория хаоса / В. Б. Анохин, Н. Ю. Божко, Н. А. Морозова // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2009. – № 6. – С. 94-99.

⁵ Ладенко И. С. Концептуальные основы теории интеллектуальных систем (систематизация методологических основ интеллектики) / И. С. Ладенко, В. И. Разумов, А. Г. Тесминов ; отв. ред. И. С. Ладенко. – Новосибирск, 1994. – 270 с.

⁶ Колесников А. А. “Кибернетика – Информатика – Синергетика” как системообразующая концепция современного высшего образования / А. А. Колесников, В. Б. Яковлев // Известия Южного федерального университета. – 2001. – Т. 23. – № 5. – С. 28-43 ; Крайзера Л. П. Кибернетика – предшественница информатики / Л. П. Крайзера // Прикладная информатика. – 2008. – № 5. – С. 131-140.

⁷ Реінжиніринг – філософія управління підприємством харчової промисловості : монографія / А. В. Череп, К. Л. Потопа. – К. : Кондор, 2009. – 368 с.

⁸ Цикунов І. Кібернетичний аналіз інформаційного простору суспільства // Політичний менеджмент. – 2005. – № 4 (13). – С. 3-15 // <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php?m=1&n=42&c=837>

⁹ Воронкова В. Г. Філософія гуманістичного менеджменту (соціально-антропологічні виміри) : монографія. – Запоріжжя : РВВ ЗДІА, 2008. – С. 11-13.

менеджменту – “Гуманістичний Маніфест – 2000”, підписаний 10 лауреатами Нобелівської премії, що створили проект гуманістичного глобалізму, стратегію розвитку суспільства в умовах глобалізації. Аналіз бібліографічної літератури свідчить, що ця проблема майже не розроблялася у вітчизняній філософській та управлінській літературі. Варто назвати деякі теорії західних філософів, у контексті яких були представлені лише певні ідеї гуманістичного менеджменту. Ці ідеї зустрічаються в теоріях “людського боку підприємства” (Дугласа Мак-Грегора), трудової мотивації (Ф. Герцберга), “революції в свідомості” (А. Печчеї), “революції надії” (Е. Фромма), “ієрархії потреб” (А. Маслоу), “психотерапії на практиці” (Е. Франкла), “людських відносин” (Е. Мейо, Ф. Ротлісбергера, У. Діксона), “нових людських відносин” (Р. Бекхарда, Р. Блейка, Дж. Моутона), “гігієнічної мотивації” (Ф. Герцберга), “чотирьох систем” (Р. Лайкерта), “ситуативного керівництва” (Мол Герсі і Кеннет Бланчарда). З огляду на сказане вище, слід зазначити, що в умовах глобалізації виникла об’єктивна потреба в дослідженні цього нового наукового напрямку, який міг би пояснити проблеми людського розвитку як на рівні регіону, так і на глобальному рівні, щоб подолати глибокі деформації, які виникли на стартовому етапі модернізаційного процесу.

Соціально-антропологічні засади аналізу філософії гуманістичного менеджменту представлені у працях класиків соціогуманітарних і управлінських наук, зокрема:

інституціоналістів (Т. Веблена, А. Гелена, Дж. Бернарда, Л. Томпсона, Т. Парсонса, Дж. К. Гелбрейта, Дж. Коммонса та ін.);

неоінституціоналістів (Д. Норта, Р. Коуза, Дж. Б’юкенена, П. Рікера, О. Уільямсона, А. Степана, Е. Острома, П. Холла);

“соціології розвитку” (Д. Лернера, У. Мура, А. Етціоні, У. Ростоу, Е. Гідденса) та “політології розвитку” (Г. Алмонда, Л. Пая, С. Хантінгтона, Р. Інглегарта).

В аспекті територіально-державного устрою та адміністративної організації відповідна проблематика досліджується у працях таких сучасних авторів, як В. Алексєєв, М. Бискупський, І. Власенко, А. Голіков, Є. Гомозов, С. Грабовський, В. Гриньов, Ю. Грищак,

В. Воронкова, В. Бех, Г. Довгань, О. Кіндратець, О. Куценко, М. Паламарчук, Ю. Римаренко, Ю. Чернецький, М. Чумаченко.

Основний зміст гуманістичного менеджменту ґрунтується на гуманістичних ідеях Г. Раффа, Д. Кейсі, Г. Коєна, Дж. Нейсбіта, Т. Пітерса, Р. Уотермана, Лі Якоккі, Д. Хаберстама, Р. Барта, Д. Трампа, Г. Мінцберга, Ф. Котлера, М. Портера, У. Бенніса, К. Бланчарда, У. Оучі, Т. Левітта, Р. Кантера.

Спроби обґрунтувати загальну теорію управління технічними, біологічними і соціальними системами здійснювалися неодноразово впродовж майже усього ХХ століття і не припиняються дотепер, тобто до початку ХХІ століття. Щоб переконатися у правоті цієї тези, досить простежити долю таких відомих теорій, як:

- а) загальна теорія організації (тектологія О. Богданова);
- б) загальна теорія систем (системологія);
- в) загальна теорія управління (кібернетика);
- г) системна соціальна теорія (соціальна системологія Ю. Резніка).

На думку Ю. Резніка, наприклад, названі вище три інші теорії варто розглядати “у якості найбільш загальних теоретичних передумов розвитку соціальної системології”¹. Ми ж вважаємо, що системна соціальна теорія (соціальна системологія Ю. Резніка) не має концептуального стрижня і тому не буде розглядатись у нашому дослідженні². Названі праці складають перший рівень найбільш обґрунтованих учень, що здатні сприяти розробці загальної теорії управління технічними, біологічними і соціальними системами.

Кібернетика чи не єдина з теорій, що наполегливо займається опануванням обраного предмета науки, пройшла декілька етапів розвитку і на кожному з них набувала нової якості. Основу цієї теорії склали три принципи, що дозволяють віднести те або інше явище до управління: а) наявність процесу передачі, обробки і зберігання інформації; б) наявність телеологічного ефекту або

¹ Резник Ю. М. Введение в социальную теорию: Социальная системология / Ю. М. Резник ; Ин-т человека. – М. : Наука, 2003. – С. 298.

² Резник Ю. М. Введение в социальную теорию: Социальная системология / Ю. М. Резник ; Ин-т человека. – М. : Наука, 2003. – 525 с.

цілепокладання; в) наявність механізму зворотного зв'язку для коригування дій з досягнення цілей.

Вона, кібернетика, досліджує переважно загальні закономірності функціонування механізмів управління, що вже склалися, а не їх розвиток через процеси самоорганізації¹. Оскільки останнє є предметом синергетики.

У науковій літературі виокремлюють три етапи її становлення: докібернетичний, системно-кібернетичний і посткібернетичний або сучасний². Для докібернетичного етапу характерний рівень емпіричних досліджень і прикладних розробок окремих груп явищ, що являють інтерес для управління, і тиражування отриманих результатів на ширше коло явищ (звідси наукові школи, доктрини, концепції). Головне наукове досягнення цього етапу – представлення об'єкта управління (людини, групи, організації) як об'єкта наукового дослідження, а в прикладному плані – усвідомлення того, що трудова діяльність в організаціях підлягає аналізу, вимірюванню і раціоналізації. Основним досягненням докібернетичного етапу можна вважати створення “класичної” теорії управління на менеджеріально-технічному рівні. У її створення внесли свій вклад такі видатні творці “управлінської думки”, як американець Ф.У.Тейлор, його послідовники Г.Гантт, Френк і Ліліан Гілбрет, Я.Гамільтон, Г.Грайкунас, Дж.Муні, А.Рейлі, а також М.Форд, Х.Емерсон, француз А.Файоль, німець М.Вебер (вчення про ідеальну бюрократичну організацію).

На кібернетичному етапі подальший хід розвитку теорії і практики менеджеріального рівня управління пішов шляхом пошуків поєднання особливостей формальної і неформальної організацій. Цьому сприяла поява двох видатних наукових концепцій: загальної теорії систем і кібернетичної теорії управління. Творцями загальної теорії систем є Л.фонБерталанфі і А.Раппопорт. У соціології системну концепцію структурно-функціонального аналізу розробляли Т.Парсонс, Р.Мертон і їх

¹ Коммунистическая партия и научное управление / В. Н. Мазур (руководитель), А. Н. Макаров, В. Г. Королько, В. Е. Хмелько и др. – К.: Изд-во политической литературы Украины, 1984. – С. 98.

² Тихонов А. В. Социология управления / А. В. Тихонов. – Изд. 2-е, доп. и перераб. – М.: “Канон+” РООИ “Реабилитация”, 2007. – 472 с.

послідовники Ч. Барнард, Г. Саймон, Дж. Марч; свій вклад внесли А. Гоулднер і А. Етціоні. У вітчизняній науці загальну системну концепцію розробляли І. Блауберг, В. Садовський, Е. Юдін; у застосуванні до суспільства і управління – В. Афанасьєв, Т. Заславська, Н. Лапін, А. Пригожин, Н. Наумова, економісти С. Каменіцер, Г. Попов, Ю. Лавриков, Б. Рященко та ін.

На посткібернетичному, або сучасному етапі відбувається наразі інтенсивний пошук нових критеріїв науковості з огляду на включення нових об'єктів пізнання і залучення синергетики до пояснення явищ соціального походження. На думку В. Стьопіна, до таких об'єктів відносяться складні, такі, що історично розвиваються на основі включення у свою структуру людини, і сумірні з її діями “людино-вимірні” системи. Йдеться про об'єкти сучасної біотехнології, медико-біологічні об'єкти, великі екосистеми і біосфера в цілому, людино-машинні системи, включаючи системи штучного інтелекту, і, зрозуміло, соціальні організації. “У широкому сенсі сюди можна віднести будь-які складні синергетичні системи, взаємодія з якими перетворює саму людську дію на компонент системи”¹. У цьому дослідженні ми розглядаємо такі системи як функціональні, тобто такі утворення є результатом взаємодії людей між собою.

В. Стьопін і В. Аршинов виокремлюють, наприклад, класичний, некласичний і постнекласичний підходи. Класична стадія має своєю парадигмою класичну механіку. Усі елементи світу, згідно з цією парадигмою, знаходяться у жорсткому детерміністському зв'язку, на кшталт годинникового механізму. Механістичний світогляд відрізнявся елементаризмом і редуccionізмом. Останні вимагали знаходити сутнісно-онтологічне пояснення природних явищ шляхом зведення складних об'єктів до простих, шляхом розкладання складних об'єктів на елементи. Будь-яке явище мало бути пояснене, виходячи з уявлення про жорстке зчеплення простих, далі нерозкладних елементів, з того, що кожна причина породжує тільки один властивий їй наслідок.

¹ *Стёпин В. С.* Наука / В. С. Степин // Новейший философский словарь. – 3-е изд., исправл. – Минск : Книжный дом, 1999. – С. 459.

Некласична стадія представлена парадигмою квантової механіки. Згідно з цією парадигмою елементи світу знаходяться не в жорстко детермінованому зв'язку, а у зв'язках імовірнісних, стохастичних. Завдяки квантовій механіці в науку увійшли поняття відносності, дискретності, квантування. Некласична стадія науки охарактеризувалася такими її досягненнями у боротьбі за пізнання складного, як системний підхід і теоретична кібернетика. Світ виявився системно утвореним і саморегульованим, а істини – відносними раціональностями.

Постнекласична стадія розвитку науки представлена, на думку В. Стьопіна, синергетичною парадигмою. Синергетика вивчає загальні принципи процесів становлення і самоорганізації, що протікають у системах найрізноманітнішої природи: фізичних, біологічних, технічних і, знову ж таки, соціальних.

Синергетичне мислення є системним, тільки воно аналізує системи, яким притаманні такі основоположні ознаки, як нелінійність, нерівноважність, відкритість (безперервний обмін із зовнішнім середовищем речовиною, енергією, інформацією), когерентність. Синергетику ще називають наукою про нестабільність, про процеси виникнення порядку з хаосу, про універсальний еволюціонізм, теорією “мінливої топології” чи “топологічних інваріантів динамічних відображень”.

Нині спостерігається фатальна для організації соціального розвитку недооцінка управління. Ми схильні пояснити її відсутністю інструментарію, адекватного закономірностям нового етапу розвитку світової спільноти у перехідний період. Це особливо виявилось, коли предметом науки стали функціональні системи. Свідченням того є антисистемний рух управлінської думки, спрямований проти вузькотехнологічного менеджменту і проти перенесення системного аналізу і кібернетичних моделей на соціальні організми і організації. Він ще не є конструктивним і виступає як протестний. Йдеться про екзистенціальну теорію управління Дж. Одіорне і антисистемний підхід до організації і управління К. Вейка, Р. Грінвуда, А. Петтігрю, С. Робінса, Б. Роуена,

С. Ренсона, В. Худоби, Д. Сільвермена, Б. Хайдингса і ін.¹... Об'єднує усіх цих авторів гуманітаристська методологічна позиція, вироблена на базі екзистенціальної філософії, феноменології Е. Гуссерля, ентометодології, символічного інтеракціонізму.

Звичайно, є й паростки новітніх підходів до формування методологічної бази досліджень у світі, що стає неврівноваженою і специфічною. Так, наприклад, згідно з концепцією Ю. Яковця, постіндустріальна парадигма буде відрізнятися наступними рисами²:

Перша. Соціальне в людині матиме перевагу над біологічним, оскільки це – загальносоціологічна закономірність.

Друга. Провідне становище в системі наукового знання займуть соціогуманітарні науки. Станеться зміна лідерів і усередині цих наук. Економічні науки поступляться лідерством соціології і філософії історії, зросте значення політології, юридичних наук і культурології.

Третя. У методології суспільствознавства на перше місце вийде пізнання закономірностей циклічної динаміки, соціогенетики, еволюції суспільства.

Четверта. Центральне місце у проблематиці суспільствознавства займе теорія трансформації, перехідних процесів, діагностики і передбачення, неминучих у циклічній динаміці криз і шляхів виходу з них з найменшими втратами.

П'ята. Переважаючою тенденцією стане синтез знань, взаємне збагачення наук, як у самому суспільствознавстві, так і з суміжними гуманітарними, громадськими і технічними науками. У свою чергу, ця тенденція послужить найважливішою передумовою великої наукової революції, яка відкриє шлях для нової хвилі диференціації і інтеграції наук.

Шоста. Станеться географічне зміщення центру розвитку в суспільних науках. Цього разу (після країн Середземномор'я, Китаю і Індії – у давні часи, країн Західної Європи – у Новий час) маятник

¹ Див. : Тихонов А. В. Социология управления / А. В. Тихонов. – Изд. 2-е, доп. и перераб. – М. : “Канон⁺” РООИ “Реабилитация”, 2007. – С. 54.

² Яковец Ю. В. Формирование постиндустриальной парадигмы: истоки и перспективы / Ю. В. Яковец // Вопросы философии. – 1997. – № 1. – С. 8-12.

народження нової постіндустріальної парадигми суспільствознавства гойднеться у бік Сходу з епіцентром у Росії.

Пошук нової управлінської парадигми йде сьогодні досить широким фронтом: відбувається активне заглиблення в історію управлінської думки, управління пов'язується з цивілізаційними змінами і процесами глобалізації, з духовним відродженням суспільства і особи, з владою і політичною стабілізацією, з проблемами досягнення економічної ефективності і соціальної справедливості¹. Проте при усій плідності такої роботи в ній поки що перевага надається постановці проблеми зміни парадигм управління над дослідженням того, що являє собою саме управління в умовах тих процесів соціальної трансформації і глобалізації, що відбуваються в країні і у світі.

На другому рівні серед найбільш поширених підходів можна виокремити: а) економічний; б) політологічний; в) соціологічний; г) психологічний підходи до визначення філософських рис соціального управління. Ця проблема специфічно розглядається у науці державного управління. Інші види управління ще тільки очікують своїх дослідників від соціології, економіки, політології, психології, аксіології та інших галузей знань.

У рамках економічного підходу він віддзеркалює предмет дослідження в працях засновників наукового менеджменту (Ф. Тейлор, А. Файоль), а також представників “школи людських відносин” (Ф. Герцберг, Д. Лайкерт, К. Арджиріс, Мацусіта, Р. Кантер, Ч. Хенді), “емпіричної школи” (П. Друкер, А. Слоун, Г. Мінцберг, У. Бенніс, Дж. Коттер, Д. Пью), “школи соціальних систем”

¹ Див.: *Минина В. Н.* Смена парадигмы управления в контексте социальных изменений / В. Н. Минина // Социология экономики и управления / В. Н. Минина ; под ред. Л. Т. Волчковой. – СПб., 1998. – С. 91-107; *Иванов В. К.* Управленческая парадигма XXI века / В. К. Иванов, А. В. Иванов, А. О. Доронин. – М. : МГИУ, 2002. – Т. I. – 180 с.; *Беликова Л. Т.* Смена парадигмы управления в контексте стремления к свободе и социальной справедливости / Л. Т. Беликова // Социальное управление, коммуникации и социально-проектные технологии : Всерос. конф., приуроченной к 75-летию со дня рождения проф. Тамары Моисеевны Дридзе, Москва, 5-6 октября 2005 г. / [под ред. А. В. Тихонова]. – М. : Изд-во Ин-та социологии, 2006. – 379 с.; *Управление: социально-философские проблемы методологии и практики* / [под общ. ред. О. Я. Гелиха, В. П. Соломина, К. В. Султанова, А. В. Тихонова]. – СПб. : Изд. “Книжный дом”, 2005. – 480 с.; и др.

(Ч. Барнард, Г. Саймон, Дж. Марч), прихильників об'єднання у менеджменті понять “людина” і “система” (П. Сенге, К. Бартлетт і С. Гошал, Г. Хамел, К. Прахалад, І. Нонака і Х. Такеучі).

Політологічний підхід до менеджменту вбачає його сутність в управлінні політичними подіями, що зорієнтовано на реалізацію певних політичних інтересів їх учасників (Г. Пушкарьова, В. Цветков, С. Саханенко, В. Жуков, А. Карпов, Г. Малкіна, О. Москаленко, Д. Наріжний, Л. Руїс Мендісабаль, А. Ідиатуліна, Г. Ситник, М. Харитончук, В. Токовенко, Л. Бойко-Бойчук, Т. Верхейн, В. Чиркін, М. Анохін, В. Комаровський, Ю. Матвеєнко, В. Брустінов, В. Баштанник, Р. Роудз, Й. Коойманн, Ван Влайет, Т. Васильєва, С. Саханенко).

Соціологічний підхід зумовлений прагненням дистанціюватися як від абстрактних підходів на метарівні, у яких він інтерпретується як універсальна субстанція, що охоплює всі сфери суспільної діяльності, так і від менеджералістського утилітарного підходу (Е. Бабосов, Т. Галкіна, М. Рід, П. Романов). Він передбачає вивчення менеджменту як соціального інституту, що включає сукупності принципів, форм і методів управління, соціальних ролей і статусів (М. Маліковський, В. Матусевич, Р. Маківер, У. Томас, Т. Парсонс, Т. Ньюкомб). Наукові доробки також висвітлюють проблеми ефективності соціальних механізмів і технологій менеджменту (Дж. Грейсон, К. О'Делл, П. Штомпка, П. Герсі, К. Бланшар, Г. Тульчинський, Д. Смітбург, В. Томпсон, В. Бурега), культури управлінського спілкування (Ф. Херцберг, Р. Емерсон, А. Етціоні, Д. Горін, Р. Інглехарт, Г. Хофстед, У. Бейкер, Е. Шумахер, Фей Карл).

Психологічний підхід визнає менеджмент як сукупність певних дій, вчинених людиною (суб'єктом) щодо об'єкта, щоб забезпечити рух до заданої мети. Тут визначальними є ідеї неформального лідерства, “гармонії взаємовідносин”, “піраміди потреб” (Е. Мейо, М. Фоллет, А. Маслоу, Д. Мак-Грегор). Серед актуальних є явища організаційних змін (розвиток організацій), неспроможності (банкрутства) підприємств, компоненти оргкультури, взаємодії психологічних (особистісних) і організаційних (середовищних факторів) в управлінні персоналом (С. Карналл, К. Левін, Р. Блейк,

Дж. Мутон, Т. Коно, Т. Авдулова, А. Журавльов, Н. Коломінський, С. Баранова, Л. Хьелл, Дж. Куїк, Л. Дебра, Дж. Джозеф, Д. Зиглер). Аналізуються факти, закономірності і механізми індивідуальної і групової діяльності (Т. Адорно, С. Тидор, А. Франческо, Бері Аллен Гоулд, Д. Шваб, Л. Каммінгз, Стефен П. Робінз, Т. Шеломова, М. Байрамуков, А. Тихончук, В. Павлов, Ю. Громико). Особливої значущості набули доробки щодо впливу національної культури і менталітету на менеджмент організації (М. Алексеев, К. Дрилов, К. Грієр, Дж. Стефенс, Ю. Аксененко, Л. Фаткін, К. Морозова, Р. Крістофер, Р. Шонбергер).

Окремо слід розглядати аналогічні ідеї, що їх накопичила і обробляє наука державного управління. У літературі з питань державного управління, як зарубіжній, так і вітчизняній, нескладно знайти відповідні сюжети, що виокремлюють його значимі характеристики і, відповідно, розходження з поняттям “administration”. Зокрема, наголошується, що досить істотна різниця між двома поняттями полягає в тому, що це поняття означає “служити, задовольняти”, а “management” – “контролювати, досягати результатів”. Інакше кажучи, з одного боку, “служба, обов’язок та практика”, з другого, – “результати, ефективність, цілеспрямованість та наука”¹. Відповідно, із цих визначень випливає, що “administration” (адміністрування) надає істотної переваги такому аспекту, як дотримання службами інструкцій, тоді як для менеджменту пріоритетними є: а) досягнення результатів; б) персональна відповідальність менеджера щодо досягнення результатів”². Більш детально про співвідношення цих семантичних одиниць можна знайти у науковій праці В. Андрущенко і В. Савельєва “Освітня політика (огляд порядку денного)”³ (2010).

На третьому рівні накопичуються окремі ідеї, на основі яких можна було б створити спершу парадигму, а згодом концепцію і,

¹ *Stivers C. Administration vs. Management. A Reading from Beyond the Boundaries / C. Stivers // Administration and Society. – 2003. – Vol. 35. – N 2. – P. 210.*

² *Токовенко В. В. Політичне керівництво і державне управління: проблеми взаємовідносин та оптимізації взаємодії / В. В. Токовенко. – К. : Вид-во УАДУ, 2001. – С. 49.*

³ *Андрущенко В. П. Освітня політика (огляд порядку денного) / В. П. Андрущенко, В. Л. Савельєв. – К. : “МП Леся”, 2010. – С. 155-177.*

зрештою, загальну теорію управління технічними, біологічними і соціальними системами¹.

Є й інші оригінальні підходи до створення загальної теорії управління. Поки не вдалося створити єдину теорію управління, М. Анголенко пропонує це зробити на основі ідеї К. Павлова про систему головних функцій (СГФ) або, за визначенням розробника, – MFS (Main Fastens Systems)².

Джерелом для розробки загальної теорії управління можна розглядати й відому теорію рівноваги³, яку відстоювали у свій час О. Конт, Г. Спенсер, Е. Дюринг, К. Каутський, О. Богданов та ін., і яка у СРСР була оцінена як “ворожа марксистсько-ленінській філософії вульгарно-механістична і антидіалектична теорія, яка переносить на усі явища природи і суспільства закон рівноваги, що діє в галузі механіки”. Прибічники теорії рівноваги вважають рівновагу природним і “нормальним” станом, а рух, розвиток – тимчасовим і швидкоплинним. Джерело руху ця теорія бачить у боротьбі зовнішніх протилежних сил. Теорія рівноваги заперечує внутрішні протиріччя предметів і явищ і боротьбу внутрішніх протиріч як джерело розвитку.

Ще простіше картина сприймається у сфері професійної підготовки менеджерських кадрів. За словами П. Друкера, “робота над підвищенням продуктивності працівників розумової праці

¹ Карлоф Б. Деловая стратегия / Б. Карлоф. – М.: Экономика, 1991. – 139 с.; Глуценко В. В. Менеджмент: системные основы / В. В. Глуценко. – Железнодорожный, Моск. обл.: ТОО НПЦ “Крылья”, 1996. – С. 12; Глуценко В. В. Менеджмент: системные основы / В. В. Глуценко. – Железнодорожный, Моск. обл.: ТОО НПЦ “Крылья”, 1996. – С. 10; Анохин П. К. Принципиальные вопросы общей теории функциональных систем [Электронный ресурс] / П. К. Анохин // Принципы системной организации функций. – М.: Наука, 1973. – С. 5-61. – Режим доступа до ресурсу : <http://vmg.pp.ua/books/Бизнес/forex/Книги%20по%20экономике/Анохин%20П.К.%20Принципиальные%20вопросы%20общей%20теории%20функциональных%20систем.pdf>; Куриц С. Я. Болезни государства. Диагностика патологий системы государственного управления и права: монография / С. Я. Куриц, В. П. Воробьев; Моск. гос. ин-т междунар. отношений (ун-т) МИД России. – М.: МГИМО(У) МИД России, 2009. – С. 72. Цит. за: Богданов А. А. Тектология: (Всеобщая организационная наука) : [в 2 кн.] / А. А. Богданов. – М.: Экономика, 1989. – Кн. 1. – С. 113.

² Анголенко Н. И. Системное руководство организацией: учебник / Н. И. Анголенко. – М.: Изд-во “Экзамен”, 2006. – С. 11-12.

³ Теория равновесия // Словарь терминов по философии. [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу : <http://filslov.ru/t/455-teoriya-ravnovesiya.html>. – Заголовок з екрана.

тільки починається. У 2000 році ми знаходимося приблизно там же, де знаходилися працівники фізичної праці (по продуктивності) в 1900 році”¹. Здається, для деяких авторів підручників – проблема відсутня загалом, оскільки вони пропонують для вивчення вже існуючу, на їх погляд, загальну теорію менеджменту. Так, наприклад, електронний навчально-методичний комплекс з дисципліни “Менеджмент”², що підготовлений у рамках інноваційної освітньої програми “Создание института экономики и управления в рамках СФУ как инновационной научно-образовательной системы непрерывного экономического и бизнес-образования, ориентированной на качественно новый уровень профессиональной компетенции”, реалізованої у ФГОУ ВПО СФУ в 2007 році, містить відповідну тему. Є низка й інших, тобто подібних до наведеного вище прикладу, теорій управління³, які немає сенсу тут коментувати. Особливо їх багато у сфері державного управління.

Окрім того, варто зазначити, що багато закордонних авторів, прогнозуючи перспективи розвитку менеджменту і намагаючись оцінити його досягнення протягом століття, навіть не піднімаються до рівня розуміння необхідності розробки загальної теорії управління технічними, біологічними і соціальними системами в умовах організаційної і інформаційної єдності світової спільноти.

Отже, вихід з цього гносеологічного глухого кута ми вбачаємо у розробці якісно нового світоглядно-ідеологічного підґрунтя організації управління технічними, біологічними і соціальними системами. І виконати це завдання на першому етапі формування загальної теорії управління має філософія управління. Її головними наріжними каменями є: а) ідея субстанціональної єдності технічних, біологічних і соціальних систем; б) дослідження особистості

¹ Друкер П. Ф. Задачи менеджмента в XXI веке : [учеб. пособ.] / П. Ф. Друкер ; [пер. с англ. и ред. Н. М. Макаровой]. – М.; СПб. ; К. : Вильямс, 2001, 2002. – С. 180.

² Менеджмент. Версия 1.0: учеб. программа дисциплины. [Электронный ресурс] / сост. : М. М. Дворяшина, О. Н. Шилина, Н. Г. Макуха и др. – Электрон. дан. (1 Мб). – Красноярск : ИПК СФУ, 2008. – Режим доступа до ресурсу : http://files.lib.sfu-kras.ru/ebibl/umkd/85/u_program.pdf.

³ Шамхалов Ф. Теория государственного управления / Ф. Шамхалов. – М. : Экономика, 2002. – 638 с.; Игнатов В. Г. Теория управления : курс лекций / В. Г. Игнатов, Л. Н. Албастова. – М. : ИКЦ “МарТ”; Ростов н/Д : Изд. центр “МарТ”, 2006. – 464 с.; Уколов В. Ф. Теория управления : учебник для вузов / В. Ф. Уколов, А. М. Масс, И. К. Быстряков. – 2-е изд., доп. – М. : ЗАО “Изд-во “Экономика”, 2004. – 656 с.

людини як джерела соціального світу, у якому вона і її допоміжні органи, що перебувають у організаційній взаємодії між собою, – технічні і соціальні системи – створюють органічне ціле, яке живе і розвивається за загальними законами; в) сприйняття управління як явища, що виокремилось із загальноєволюційного процесу саморегуляції універсуму і тому підкоряється одним і тим же принципам, але відрізняється різним інструментарієм, специфічними технологіями і оригінальними методиками.

Отже, опрацювання світоглядно-ідеологічних і методологічних підстав універсальної управлінської діяльності – її предмета, принципів, методів, засобів і інших базових понять – сьогодні винятково актуальна проблема.

Проблемна ситуація дослідження полягає у необхідності обґрунтування цілісної концепції світоглядно-ідеологічних засад загальної теорії управління, у полі зору якої знаходиться три види організаційних взаємодій: управління технічними системами, управління біологічними системами і управління соціальними системами, тобто виникає потреба привести існуюче на практиці парадигмальне різноманіття знань про управління до єдиного смислового знаменника – родового поняття “управління”.

Головна гіпотеза дослідження – накопичене світовою спільнотою парадигмальне знання про види і різновиди організаційних відносин у сфері техніки, біології і соціального світу можливо звести до єдиної смислової картини на більш високому рівні утворення понять завдяки когнітивному потенціалу філософії управління і філософії науки, що має висвітлити їх генезис, світоглядно-ідеологічні компоненти і головні філософські характеристики: природу, сутність, зміст, форми, онтологію, морфологію і функціонал.

Мета цієї монографії полягає у дослідженні специфіки управління біологічними системами у контексті розробки цілісної концепції загальної теорії управління технічними, біологічними і соціальними системами.

Для повного та всебічного висвітлення специфіки управління біологічними системами слід враховувати всі моменти, важелі, особливості його опису в трьох вимірах: тексті, контексті, дискурсі.

При цьому ми цілком свідомо наголос робимо на контексті. Зауважимо, що текст – це “чиста дошка”, на якій, за словами Джона Локка, “досвід виписує свої письмена”, а контекст включає ці письмена у “світ символів” і “світ реальних речей” (Г. Сковорода). Дискурс же змушує працювати цей текст у конкретних історичних, соціокультурних, психологічних, тобто екстралінгвістичних аспектах, створюючи своєрідний світ – світ реальності, яка дуже часто межує з віртуальною реальністю. Це створення своєрідної картини світу, яка в умовах розвитку інформаційної цивілізації є більш реальною та актуальною, ніж сама об’єктивність.

Варто зауважити, що логіко-лінгвістична, комунікативна та постмодерністські традиції у тлумаченні тексту, контексту, дискурсу рухаються, в принципі, в одному напрямку, який не виключає специфічної позиції кожної з них щодо цього питання. Як методологічний інструментарій ці три складових – текст, контекст, дискурс – налаштовують інтерпретатора на врахування не лише лінгвістичних, а й екстралінгвістичних складових існування і функціонування тексту в контексті, дискурсу – в тексті, контексту – в дискурсі.

Складність дослідження полягає ще й у тому, що людина та організаційні утворення, у яких протікає її родове життя, також наполовину, за винятком соціальної складової, підкоряється законам і закономірностям управління біологічними системами.

Розділ I

ІСТОРИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФІЛОСОФСЬКИХ ЗАСАД ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ УПРАВЛІННЯ

1.1. Детермінанти і праксеологічні підходи до формування загальної теорії управління технічними, біологічними і соціальними системами

Завданням цього підрозділу є уточнення суспільної потреби у розробці загальної теорії управління технічними, біологічними і соціальними системами, аналіз існуючих наукових підходів до її розробки, а також оцінка інших ідей, що можуть бути корисними для створення світоглядно-ідеологічних підстав для нашої подальшої аналітичної роботи.

Підстав для вивчення світоглядних і ідеологічних основ кібернетики, або загальної теорії управління, достатньо. “Людство повинне навчитися керувати своїми справами, щоб уникнути хаосу і загибелі – такий непорушний імператив прийдешньої епохи”¹.

Водночас, на думку О. Тихонова та його прибічників, головною причиною кризової ситуації у пізнанні явища управління, що склалося на початок ХХІ століття, є “методологічно помилкове

¹ Вебер А. Что стоит за так называемым антиглобализмом? / А. Вебер // МЭ и МО. – 2001. – № 12. – С. 50-56.

тлумачення управління як всезагальної або універсальної категорії, що одночасно має відношення до природи, до техніки і до суспільства”¹. І він пояснює це наступним чином: “Управління, яке не виконує у суспільстві гуманістичної функції, перетворюється на маніпулювання людьми: на технологію досягнення будь-якої, зокрема, аморальної і асоціальної мети (на тероризм, наприклад).

Таке “управління” стає небезпечним джерелом соціальних деформацій. Тому для визначення того, що є управління в соціальних системах, недостатньо природничо-наукових і техніко-технологічних уявлень. Управління в суспільстві не знаходиться поза моральними ідеалами і критеріями, які тільки і визначають його соціальне призначення. Тому “цільова дія”, на якій будуються моделі управління, дуже проблематична.

На відміну від природних і технічних систем, в системах соціального управління принципово недосяжна і повнота інформаційної різноманітності суб’єкта управління відносно керованого об’єкта, як цього вимагає кібернетика.

Вона заповнюється тільки шляхом наслідування певного морального ідеалу (що не піддається уніфікації і алгоритмізації) у підході до управління, що використовує природничо-наукову методологію системного аналізу”².

Дійсно, абсолютизація технократичних ідей, як цілераціонального методу управління суспільством, привела нас у ХХ столітті до технократизму і загнала соціальний розвиток у глухий кут, але це зовсім не означає, що ми повинні кинутись у іншу крайність і відмовитись від раціоналізму і системного підходу в управлінні суспільством.

Сьогодні наявні концепції у сфері соціального управління вступили у гостре протистояння між собою. Водночас усі вони можуть бути пояснені, тобто “зняті”, у філософському сенсі слова, філософією загальної теорії управління, філософією кібернетики, філософією систем управління, філософією інформатики або філософією управління. Для нас це однопорядкові терміни і у

¹ Тихонов А. В. Социология управления / А. В. Тихонов. – Изд. 2-е, доп. и перераб. – М. : “Канон⁺” РООИ “Реабилитация”, 2007. – С. 127.

² Тихонов А. В. Социология управления / А. В. Тихонов. – Изд. 2-е, доп. и перераб. – М. : “Канон⁺” РООИ “Реабилитация”, 2007. – С. 128.

подальшому, для зручності, ми будемо використовувати термін “філософія управління”, вживаючи його як синонім щойно наведених специфічних понять, що обслуговують управлінську галузь.

На нашу думку, необхідно насамперед вказати головні причини невідкладної розробки концепції філософії управління.

По-перше, існують гострі праксеологічні причини, оскільки масштабні організаційно-структурні трансформації у горизонті глобалізації і глокалізації сучасного соціального світу, зокрема й в українському суспільстві, істотно актуалізують проблему філософського обґрунтування найбільш результативних форм і способів організаційної взаємодії в системах управління різних сфер і ієрархічних рівнів, які охоплюють своїм організаційним впливом усі сфери життєдіяльності індивідів, соціальних груп і суспільства в цілому.

Це є свідченням того, що на сучасному етапі суспільних трансформацій особливого значення набуває комплексне вивчення різноманітних аспектів організаційної взаємодії в соціальному управлінні, під якою розуміється взаємоузгоджений зв'язок елементів організаційної системи соціального управління при одночасному узгодженому взаємозв'язку з подібними системами сполучених соціальних утворень. І саме наявність сталої організаційної взаємодії усередині будь-якого соціального утворення, а також між взаємопов'язаними і взаємозалежними соціальними утвореннями, власне, й забезпечує ефективне функціонування системи соціального управління в сучасному суспільстві.

По-друге, екологічні причини, що нині загрожують масштабними катастрофами існуванню світової спільноти – результат неякісного управління біологічними системами, на які ми перенесли принципи технічного управління, або людина не сумірна природним і технічним системам, як це було у Японії і в Україні на Чорнобильській атомній станції. “Там, де втручається людина, природа не припиняє робити свою справу. Доля комплексу, який вона прагне зберегти або усунути, визначається, як і раніше, усією сумою умов, усіма діями середовища, а зусилля людини – тільки

один з доданків цієї суми”¹. Ця різниця є результатом невідповідності прояву світоглядної спрямованості дії людини і різниці між ідеологією соціального менеджменту і ідеологіями управління технічними і біологічними системами. Тому завдання соціальної філософії – зрозуміти характер зміни, що відбувається, щоб виробити адекватний їм характер мислення і поведінки суб’єкта історичної дії. Цією ж обставиною визначається рівень абстракції, який потрібен для пояснення процесу оптимізації планетарного життя.

Виснаження природних ресурсів, що катастрофічно насувається на нас, стало результатом того, що суспільство, формулюючи свої цілі, розглядало себе як ізольовану множину, не пов’язану з біосферою. Навряд чи проблема планетарної екології могла б виникнути, якби пануючим світоглядом активної частини суспільства було вчення, стурбоване розвитком не суспільства як певної самостійної категорії, а біосфери або, ще ширше, – біокосмогонічної системи.

Отже, для глибшого розуміння суті того, що відбувається з нами нині, необхідно вийти за межі другої природи і подивитися на загальноцивілізаційний процес з боку мегаеволюції Всесвіту, визначивши місце в ньому земного людства. Ми надто зосередилися на сфері управління соціальними системами і не помічаємо, що з погляду філософського знання краще видно, за якими єдиними законами живе Природа, Людина і Світ. Відкрити нам очі на їх організаційну взаємодію може тільки філософія управління.

По-третє, онтологічні причини дослідження філософії управління полягають у тому, що сучасна наука достеменно доводить, що технічний, біологічний і соціальний світи тісно взаємопов’язані і що тут діють одні закономірності у сфері управління. “Природа одна, – пише П. Енгельмейер, – вона починається у царстві мінералів і закінчується у душі генія”². Сьогодні в науці чітко зафіксовано, що технічні, біологічні і соціальні системи володіють оригінальними тілами, що обумовлені

¹ Богданов А. А. Тектология: (Всеобщая организационная наука): [в 2 кн.] / А. А. Богданов. – М.: Экономика, 1989. – Кн. 1. – С. 166.

² Цит. за *Энгельмейер П.* Технический итог XIX века / П. К. Энгельмейер. – М.: Типография К. А. Казначеева, 1898. – С. 93.

косною, живою і розумною речовиною і мають загальні закономірності розвитку і функціонування, що пояснюються і підкоряються законам і закономірностям техно-, біо- і соціоценозів¹. Р. Акофф визначає, як відомо фахівцям, наступний ряд: розуміння корпорації як машини, як організму і як організації, причому, із його погляду, останнє поняття виключає два попередніх. Потреба у “збіганні організаційних форм” (за О. Богдановим) є “результат схоже спрямованого підбору з боку схожого середовища”². Наразі цього вимагає становлення планетарного соціального організму – наслідок дії енерго-інформаційного середовища або ноосфери.

По-четверте, когнітивні причини полягають у тому, що теорію управління як незалежну науку принципово неможливо створити, порушивши загальні рівні теорії пізнання, оскільки існують три види рефлексії: елементарна, наукова і філософська.

На користь філософського погляду на формування загальної теорії управління діє постановка питання про неї в узагальненій формі. На це прямо вказував О. Богданов. “Досвід усіх наук показує, – писав він, – що вирішення приватних питань, зазвичай, досягається лише тоді, коли їм заздалегідь нададуть узагальнених форм; і при цьому, разом із тим, що поставлене спочатку, вирішується маса інших однорідних питань. Основне значення тектології – у найзагальнішій постановці питань”³.

По-п’яте, формаційні причини. В основі дезорганізованого капіталізму і соціалізму/комунізму типу СРСР лежить криза управління як одного із наслідків глобалізації, викликаного непристосуванням управлінських систем до умов хаотичного існування суспільства, внаслідок чого виникають загрози для всього людства:

1) самопрограмування є першою загрозою, пов’язаною із спрямуванням формування свідомості на найбільш ефективний

¹ Самоорганизация: психо- и социогенез / [под ред. В. Н. Келасьева]. – СПб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1996. – 200 с.

² Богданов А. А. Тектология: (Всеобщая организационная наука): [в 2 кн.] / А. А. Богданов. – М. : Экономика, 1989. – Кн. 2. – С. 90.

³ Богданов А. А. Тектология: (Всеобщая организационная наука): [в 2 кн.] / А. А. Богданов. – М. : Экономика, 1989. – Кн. 1. – С. 140.

бізнес, так як керовані системи просто можуть втратити адекватність у масштабах всього розвинутого світу, що може призвести до непередбачуваних, але і сумних наслідків для всього людства;

2) зниження персональної відповідальності керованих систем за все, що відбувається у світі;

3) спотворення чи звуження дії самої демократії, яка перетворюється на квазідемократію, варварську демократію чи на її відсутність як такої загалом, пов'язаної з послабленням функцій держави, яка є несучою конструкцією сучасних демократій;

4) відривом еліти від маси, яка розвивається за своїми власними законами і замикається сама на собі, так як спосіб мислення і світогляду еліти істотно відрізняється від поширених у суспільстві, внаслідок чого вона втрачає свою ефективність;

5) ідеї і уявлення, що народжені в низах суспільства, вже не дифундують доверху по капілярних системах суспільства і не приймаються елітою.

Як наслідок, потенціал демократії зменшується до надзвичайно обмежених розмірів самої еліти, так як еліта інформаційного суспільства значно вузла від еліти традиційного суспільства, що викликано її мобільністю і концентрацією ресурсів в її руках (наприклад, фінансова еліта здатна за короткий проміжок часу змінити фінансову ситуацію у світі).

По-шосте, загальноцивілізаційні причини, що охопили наше життя з усіх боків і спрямовують його у єдине еволюційне русло соціального розвитку. Тут діє декілька чинників. По-перше, значне посилення ролі раціональності у житті планетарної цивілізації, що охоплює її і класичне, і некласичне, і постнекласичне розуміння і відображає світ в абстрактно-ідеальних сутностях і моделях. Раціональність – як абстрактно-логічний і, водночас, соціокультурний феномен, що може бути застосований як до форм і способів мислення, так і до людської діяльності і поведінки. Універсальну роль сьогодні відіграє соціальна раціональність, яка характеризує діяльнісний аспект проблеми, що визначає зміст і спрямованість соціальних, зокрема й організаційних, відносин в єдності кількісних і якісних вимірів, і може розглядатися як

норматив, основа гармонії і доцільності людської діяльності. По-друге, становлення інформаційної єдності світової спільноти веде до того, що потоки інформації з усіх куточків нашої життєдіяльності потужними

ІТ-технологіями спрямовуються у сферу управління, яка повинна їх опрацювати і прийняти відповідні управлінські рішення. По-третє, наростає організаційна єдність світової спільноти, що супроводжується модернізацією структури планетарного життя і формуванням нових центрів планетарного тяжіння відцентрових сил, а саме: Об'єднаної Європи, Китаю і Індії, США, зрештою, ісламського світу. По-четверте, втрата простором своєї ролі домінування в організації нашого буття, і на чільне місце виходить час, а він уже задає інші – нелінійні параметри нашого життя.

По-сьоме, причини національного походження, оскільки актуальність вивчення цієї проблеми для сучасного українського суспільства додатково зумовлена й такими обставинами. По-перше, системна трансформація українського суспільства та його інтеграція в європейський і світовий простір потребує відповідного наукового забезпечення процесу скасування старих та створення низки нових організаційних структур управління в різних сферах суспільного життя. По-друге, недостатній науковий супровід процесу реформування вітчизняної системи соціального управління веде до неузгоджених дій взаємозалежних соціальних утворень, а також до протистояння законодавчих і виконавчих владних структур, центральних, регіональних і місцевих органів управління, що зумовлює виникнення та загострення кризових явищ у суспільстві. По-третє, наукова необґрунтованість процесу переорієнтації старої адміністративно-командної системи соціального управління на нові ринкові механізми, демократичні принципи й моделі, які не мають у нашій країні сталих традицій та відповідного організаційного досвіду, призводить у певних випадках не тільки до дезорганізації самих систем соціального управління, але й до руйнування організаційних і господарських зв'язків, відносин і взаємодій між керуючими суб'єктами та керованими об'єктами.

По-восьме, конкуренція у сфері розробки загальної теорії управління, що пов'язана з втратою кібернетикою, з середини 50-х років ХХ століття, своєї ролі / місії як науки про управління, завдяки нерозумінню або ігноруванню фундаментальних праць Норберта Вінера і його соратників (Богданов¹, Вінер², Клаус³, Бір⁴, Друкер⁵).

Надалі провідним терміном став “менеджмент”, позначивши як саме управління в якості певних дій суб'єкта-керівника, так і теоретичне відображення цієї реальності – науку управління. Кібернетика, як наукова дисципліна, зрозуміло, залишилася, але зникли її претензії на роль певної усеосяжної науки управління, а пізнавальні інтереси були зрушені у сферу поведінкового дослідження біологічних систем, результати якого успішно застосовуються при розробці самокерованих технічних систем. Важливо зрозуміти, що це – зовсім не термінологічна “зміна влади”: при ретроспективному аналізі очевидно, що авторитетні кібернетики переоцінювали її пізнавальне охоплення, стверджуючи зокрема, що “кібернетика – це наука про загальні принципи управління, про засоби управління і про використання їх у техніці, в людському суспільстві і в живих організмах”⁶.

Це твердження виявилось вищим за силу кібернетики, оскільки її теоретики недостатньо повно з'ясували найбільш сутнісну характеристику управління як взаємовідносини “суб'єкт – об'єкт”. Подібною недооцінкою вирішальної ланки усєї системи управління вони мимоволі віддали данину технократичному редукціонізму,

¹ *Богданов А. А.* Тектология: (Всеобщая организационная наука): [в 2 кн.] / А. А. Богданов. – М.: Экономика, 1989. – Кн. 1. – 304 с.; *Богданов А. А.* Тектология: (Всеобщая организационная наука): [в 2 кн.] / А. А. Богданов. – М.: Экономика, 1989. – Кн. 2. – 351 с.

² *Винер Н.* Кибернетика или управление и связь в животном и машине / Н. Винер. – 2-е изд. – М.: Сов. радио, 1968. – 326 с.

³ *Клаус Г.* Кибернетика и общество / Г. Клаус; [пер. с нем.]. – М.: Прогресс, 1968. – 432 с.

⁴ *Бир Ст.* Кибернетика и управление производством / Ст. Бир. – М.: Наука, 1965. – 391 с.

⁵ *Друкер П. Ф.* Задачи менеджмента в XXI веке: учеб. пособ. / П. Ф. Друкер; [пер. с англ.]. – М.: Изд. дом “Вильямс”, 2000. – 272 с.; *Друкер П. Ф.* Практика менеджмента: учеб. пособ. / П. Ф. Друкер; [пер. с англ.]. – М.: Изд. дом “Вильямс”, 2000. – 398 с.

⁶ Кибернетика // *Философская энциклопедия.* – М.: Сов. энциклопедия, 1962. – Т. 2. – С. 496.

наприклад, наступною заявою: “Взаємозв’язки систем, що управляють, і керованих в кібернетиці вивчаються лише тією мірою, якою вони допускають вираження засобами математики і логіки”¹.

Між тим, “менеджмент”, що етимологічно означає “господарювання” (корінь – англійське слово “manage”, від латинського “manus” – рука), і у своїх витоках, тобто у працях Фредеріка Тейлора і його послідовників, був фактично націлений на досягнення найбільш ефективного способу господарювання на наукових основах (“Scientific management”), поступово розширив свої пізнавальні претензії, ставши синонімом “науки управління” (“Science of management”). І нині стали звичними не лише терміни “фінансовий менеджмент”, “кадровий менеджмент”, але також “політичний менеджмент”, “державний менеджмент” (“адміністративний менеджмент”), “соціальний менеджмент”, “комунікаційний менеджмент”, “репутаційний менеджмент” (паблік рілейшнз) і т. ін. Так, на практиці активна частина – соціальний менеджмент – затьмарила ціле – кібернетику, і дослідники заговорили про необхідність створення загальної теорії управління.

По-дев’яте, кадрові причини, оскільки теорії реформування сфери управління і відповідні програми підготовки фахівців у цій галузі ще не розроблені, варто перепрофілювати програми підготовки політиків і менеджерів до системного використання управління гомеостазом, гомеорезом і гомеоклазом (ризиками) у алгоритмі стійкої нерівноважності, до якої трансформується світова економіка, і при цьому має високу динаміку і інноваційний характер. Тому професійна освіта менеджерів вимагає докорінного оновлення за усіма системоутворюючими чинниками, а саме: світоглядом, ідеологією, методологією, організаційною свідомістю, організаційною культурою, практичною діяльністю і оцінками якості управлінської праці. Світогляд менеджера є найглибиннішим пластом цих перетворень. Уміння мислити глобально означає: а) мислити в термінах процесів, а не структур; б) мислити в термінах динамічного цілого, а не статичних частин; в) бачити не

¹ Кибернетика // Философская энциклопедия. – М. : Сов. энциклопедия, 1962. – Т. 2. – С. 496.

лише безпосереднє сьогодення, але і набути перспективи, причому бажано віддаленої, довгострокової; г) вбудувати у свій спосіб мислення ідею коеволюції як “мистецтва жити разом”.

При цьому найбільш експлуатованою властивістю структури самоорганізації є її здатність підтримувати соціальну спільність, що виникає, у високоінтегрованому і водночас внутрішньо напруженому стані. Для того, щоб творчо вирішувати складні завдання, потрібне особливе творче мислення. Синергійне поєднання у свідомості образів минулого, сьогодення і майбутнього формує образ процесу руху цілого до можливих для нього майбутніх станів. У цьому образі і визначаються можливі цілі соціального управління.

Однією з причин обмеження ролі традиційної теорії організації є зміна акцентів діяльності управлінців у корпораціях, дедалі менша їх частина зайнята технічними питаннями, а більшість – виконує ролі командних гравців, внутрішніх підприємців, експертів, консультантів, віртуальних працівників. Це тенденція відходу від технічного до соціального і згодом до концептуального професіоналізму.

Крім того, філософський аналіз проблем теорії і практики менеджменту обумовлений тим, що управління, будучи синтезом науки і мистецтва, знання і досвіду, є широким дослідницьким полем для вивчення інноваційного потенціалу особистості людини-менеджера, її поведінки у різних ситуаціях.

По-десяте, різні аспекти соціальної взаємодії, у рамках осмислення соціальних стосунків, залишаються у фокусі філософського аналізу, починаючи з класичного періоду і дотепер. Однією з особливостей сучасної соціальної філософії є концептуалізація питання про співвідношення соціальної взаємодії і соціокультурного простору, в якому розгортається взаємодія соціальних акторів. Аналіз джерел дозволяє зробити висновок про те, що, як і раніше, не вироблена єдина цілісна концепція соціальної взаємодії, відсутнє його змістовне визначення, яке могло б стати не лише початковим пунктом розуміння, але і основою для систематизації типів соціальних стосунків. Не вирішене питання і про те, які з існуючих характеристик соціальної взаємодії

залишаються інваріантними на усіх етапах розвитку соціуму і не залежать від числа взаємодіючих соціальних суб'єктів, а які міняються і, отже, немає визначальних. Слабо досліджені дистанційовані соціальні взаємодії у рамках структурно-функціональних систем суспільства на соціетальному рівні і міжпоколінні взаємодії. Головна ж проблема полягає у відсутності єдиних теоретико-методологічних підстав для опису і пояснення цих різнорівневих соціальних взаємодій. А управління технічними, біологічними і соціальними системами є саме такими, що розташовані, як мінімум, на трьох рівнях структури Всесвіту – у так званій першій, другій і третій природі.

По-одинадцяте, зрештою, освітянські причини, оскільки сьогодні потрібна принципово інша професійна освіта, в центрі якої – не фактологія, а методологія освоєння нових знань, що відповідає новій логіці соціальної поведінки в інноваційній економіці. Інтерес філософії до управління обумовлюється тим, що нині складається ціла низка управлінських дисциплін: теорія менеджменту, соціологія управління, управлінська логіка і епістемологія, філософія управління, створюються програми викладання управлінських дисциплін.

При цьому постають традиційні філософські і методологічні проблеми, але вже конкретно відносно управління: визначення предмета і меж управлінських дисциплін, суті і поняття управління, типології і осмислення різних напрямів концептуалізації управління, вибору і обґрунтування найбільш ефективних стратегій дослідження управління і інші. Регулюючу роль самої філософії, як активної форми суспільної свідомості, найбільш коротко і всеосяжно висловив Г. Гегель: “Філософія керує уявленнями, а вони керують світом”¹.

Отже, причини, викладені вище, спонукають нас до спеціального аналізу генезису і світоглядно-ідеологічних засад феномена управління як геологічної цілісності, що охоплює своїм впливом технічні, біологічні і соціальні системи, і на кожному організаційному рівні світоустрою, модифікуючись у просторі і

¹ Гегель Г. Афоризмы / Г. Гегель // Работы разных лет : в 2 т. – М. : Мысль, 1971. – Т. 2. – С. 554.

часі, має одиничні, особливі, загальні і всезагальні властивості. Це стосується, передусім, змісту, форм, елементів управління, структури управлінських систем, управлінських технологій, компетенції управлінських кадрів, теорії прийняття управлінських рішень на трьох рівнях: а) на рівні повсякденної діяльності, коли ми оцінюємо логічність, рефлексивність, цільовідповідність повсякденної поведінки людей; б) на інституціональному рівні, коли йдеться про узгодженість, упорядкованість, ефективність функціонування соціальних інститутів; в) на соціетальному рівні, коли оцінюється розумність суспільного устрою, адекватність та відповідність розвитку соціуму законам історичного процесу та природі людини.

Ускладнення глобальної інституціональної структури, її незбалансованість породжують глибоке напруження між глобальним та національним рівнями світової системи, спричиняючи кризові тенденції. На думку О. Білоруса, наростання “кризи глобалізму”, одним з показників якої він вважає “відсутність або неефективність глобальних інститутів управління (глобальну кризу управління)”, непрозорість процесу прийняття глобальних рішень та їх відірваність від реальних інтересів людей¹. За його словами, “криза і конфлікт глобалізму базуються на соціальному протесті проти анонімного глобального управління світом”². Тобто криза системи глобалізму – це насамперед криза управління.

Віртуалізація формується в процесі саморозвитку техносфери глобального віртуального світу. Перетворення науки на безпосередню виробничу силу породило стрімкі зміни у цьому напрямку. Вчені стали оперувати 10-11 – вимірними просторами, створюючи їх за допомогою комп’ютерів. Були винайдені віртуальні реальності, перебуваючи в яких, людина відчужує свою свідомість від тіла. У цьому абсолютно штучному середовищі людина непомітно для себе перетворюється на компонент більш загальної технічної цілісності. Осмислюючи цю віртуальну реальність, породжену розвитком техносфери, І. Василенко робить висновок, що “в умовах, коли сила техніки набуває онтологічної самостійності

¹ Білорус О. Г. Экономическая система глобализма / О. Г. Белорус. – К. : КНЭУ, 2003. – С. 219.

² Білорус О. Г. Экономическая система глобализма / О. Г. Белорус. – К. : КНЭУ, 2003. – С. 220.

і власної раціональності, це стає небезпечним насамперед для самої людини”. Вона відзначає, що “справжня боротьба світів розгорнулася серед самих землян: як боротьба технократів і гуманітаріїв, боротьба штучного і природного”¹.

Ми, звісно, згодні з тим, що чинник людської свідомості в принципі виокремлює управління в суспільстві від процесів регуляції і самоорганізації у природі, завдяки його унікальній здатності проектувати майбутнє. Як пише К. Поппер, “нас змушують не поштовхи ззаду, а привабливість, спокусливість майбутнього і його конкуруючих можливостей, вони заманюють нас. І саме це тримає і життя, і світ у стані розгортання”².

Наведений перелік детермінантів, що підштовхують нас до узагальнення алгоритмів управління технічними, біологічними і соціальними системами, можна доповнювати і доповнювати, але для нас існує серед них декілька головних чинників, а саме:

а) становлення інформаційної і організаційної єдності світової спільноти, що є наслідком геологічного розвитку, потребує у взаємозалежному світі її узгодженої з ним організаційної поведінки;

б) управління обумовлюється процесами самоорганізації і регуляції природних процесів і тому має геологічний характер і не залежить, як не парадоксально, від свавілля людини, а, навпаки, ставить її у певні рамки організаційної поведінки. На нашу думку, ситуація має аналогічний характер як у співвідношенні інформації і знання: будь-яке знання це інформація, але не будь-яка інформація – це знання;

в) субстанційна єдність технічних, біологічних і соціальних систем, оскільки усі вони є продуктом життєдіяльності особистості людини, і, будучи однією і тією ж субстанцією, лише перебувають у різних формах буття;

г) особистість і надалі буде синхронно планувати і розбудовувати не тільки власний розвиток, але й обслуговуючі її системи техніки і організаційного забезпечення, мається на увазі – соціальні організації, у яких вона самореалізується, оскільки їх

¹ *Василенко И. А.* Политическая глобалистика / И. А. Василенко. – М. : Логос, 2000. – С. 296.

² *Popper K.* World of Propensities / K. Popper. – Bristol, 1990. – P. 20-21.

головна функція – задовольняти потреби людини у нових умовах соціального розвитку.

Висновок з наведеної аргументації можна сформулювати таким чином: управління є соціальним інститутом, як і релігія, освіта, право і інші атрибути цивілізаційного розвитку, і тому потребує власного теоретичного забезпечення. Пізня поява його на цивілізаційній арені пояснюється специфікою притаманних йому функцій. На це звертає увагу американський енциклопедичний словник з управління, у якому зазначається, що “незважаючи на те, що управління існує тисячоліття (бюрократичні організації у Китаї і Римі, релігійні організації на кшталт католицької Церкви, військові організації), теорія управління і навчання управлінню як професійній діяльності з’явилися відносно недавно – у кінці ХІХ – початку ХХ ст.”¹

Отже, управління спочатку не виділялось з низки інших механізмів соціальної регуляції, утворюючи разом з ними синкретний комплекс табуйованих норм і правил. Тільки у потестарних (від лат. *potestas* – влада, система владно-управлінських інститутів у докласовому або дополітичному суспільстві; додержавна організація влади)² суспільствах почала виділятися владно-управлінська вертикаль³.

У науковому плані ця проблема залишилася нам у спадок від мислителів епохи раннього капіталізму Т. Гоббса і А. Сміта. Якщо Т. Гоббс бачив соціальний порядок як штучне (організоване) соціальне тіло (держава), то А. Сміт встановлював генезис порядку від взаємодій (обмінів) громадян в процесах їх природної життєдіяльності, або, кажучи сучасною мовою, їх спонтанної самоорганізації. Місця управлінню не знаходилося, тому що в державі воно не грало самостійної ролі (“старий” синкретизм), а для

¹ *Марш Дон Е.* Теория и практика управления / Дон Е. Марш // Современное управление : энциклопедический справочник американской ассоциации управления. – М. : Издатцентр, 1997. – Т. 1. – С. 1-10.

² Потестарная Организация [Электронный ресурс] // Исторический словарь. – Режим доступа до ресурсу : http://mirslovarei.com/content_his/potestarnaja-organizacija-85.html. – Заголовок з екрана.

³ *Куббель Л. Е.* Этнические общности и потестарно-политические структуры докласового и раннеклассового общества / Л. Е. Куббель // Этнос в докласовом и раннеклассовом обществе : сб. статей. – М., 1982. – С. 127.

ринкового господарства, що самоорганізується, було просто неприйнятним. Проблема управління стала виникати тільки після його інституціонального “відбрунькування” від власності як способу отримання більш високих результатів; передусім в економічній діяльності за рахунок кращої організації використання ресурсів.

У класовому суспільстві, у зв'язку з появою держави, влада і багатство склали основу синкретичного регулятивного механізму пануючого прошарку. Це особливо наочно простежується на прикладі монархічної форми правління. Ідея розподілу влади була відома ще з часів полісної демократії, але знайшла своє конкретне втілення тільки у кінці XIX – початку XX ст., коли держави Західної Європи почали переходити до виборної системи організації влади.

Відокремлення виконавчої влади від представницької і судової ознаменувало особливий історичний момент виокремлення управління в окремий соціальний інститут. Тож якісний стрибок людства від техногенної до інформаційної цивілізації несе багато організаційних несподіванок. І тому ми маємо бути готовими до появи нових соціальних інститутів, що принесе нам інформаційна фаза розвитку. Більше того, це – інноваційні інститути, і ми маємо налаштуватися розбудовувати нові утворення і використовувати їх потенціал у процесі власної життєдіяльності.

Спроби обґрунтувати загальну теорію управління технічними, біологічними і соціальними системами здійснювалися неодноразово впродовж майже усього XX століття і не припиняються дотепер, тобто до початку XXI століття. Щоб переконатися у правоті цієї тези, простежимо долю таких відомих теорій, як:

- а) загальна теорія організації (тектологія О. Богданова);
- б) загальна теорія систем (системологія);
- в) загальна теорія управління (кібернетика);
- г) системна соціальна теорія (соціальна системологія Ю. Резніка).

Варто зауважити, що стосунки між цими теоріями і їх представниками виявляються досить заплутаними і неоднозначними. Досить навести суперечливі погляди на структуру своєї науки хоча б однієї із сторін, щоб переконатись у сталому

намаганні її представників розглядати власну теорію у якості головної і пріоритетної. Так, автор загальної теорії систем Л. фон Берталанфі вважав кібернетику однією з дисциплін теоретичного розділу загальної теорії систем. Прибічники ж кібернетики зараховували загальну теорію систем до структури управлінських теорій поряд з іншими дисциплінами (теорією інформації, теорією ігор, теорією алгоритмів).

Дозволимо собі не погодитися з Л. фон Берталанфі у тому, що І. Кант ігнорував управління як категорію, оскільки знаходимо “в Таблице категорий группу Отношений, которая включает Присущность и самостоятельное существование (*substantia et accidentis*), Причинность и зависимость (причина и действие) и Общение (взаимодействие между действующим и подвергающимся действию), “которые рассудок содержит в себе *a priori*”¹.

На наше переконання, поняття “організація”, “система”, “управління” є відповідними і рівноцінними з погляду системного аналізу. Вони привносять у розуміння об’єктів різні смислові акценти і значення. Але вони ж перетинаються за своїм обсягом, якщо ми будемо, наприклад, визначати організацію – як впорядковану систему, а саму систему – як організовану цілісність і, врешті-решт, управління – як організацію взаємодії складних системних об’єктів. Відповідно і науки про ці явища або властивості об’єктів характеризуються в термінах порівнянності і взаємодоповнюваності, а зовсім не як такі, що поглинають одна одну.

На думку Ю. Резніка, наприклад, названі вище три інші теорії варто розглядати “у якості найбільш загальних теоретичних передумов розвитку соціальної системології”². Ми ж вважаємо, що системна соціальна теорія (соціальна системологія Ю. Резніка) не має концептуального стрижня і тому не може розглядатись у нашому дослідженні. Водночас цей автор виконав достатньо великий обсяг роботи, узагальнюючи погляди інших дослідників на предмет пошуку теоретичних підстав, засобів і механізму розробки

¹ Цит. за: *Кант И.* Критика чистого разума / И. Кант. – М. : Эксмо, 2003. – С. 186.

² *Резник Ю. М.* Введение в социальную теорию: социальная системология / Ю. М. Резник ; Ин-т человека. – М. : Наука, 2003. – С. 298.

загальної теорії систем. Детально з його напрацюваннями можна ознайомитись у книзі “Введение в социальную теорию: Социальная системология”¹.

Названі праці складають перший рівень найбільш обґрунтованих учень, що здатні сприяти розробці загальної теорії управління технічними, біологічними і соціальними системами. Коротко охарактеризуємо кожне з них, оскільки саме вони створюють загальнотеоретичні передумови до обґрунтування загальної теорії управління технічними, біологічними і соціальними системами. Не заперечуючи важливості інших джерел, зазначимо, що вони створюють лише допоміжні можливості у її розробці, і тому матеріал про них буде розглянутий нижче.

Загальна теорія організації ґрунтується на наступних принципах тектології О. О. Богданова: (1) принцип єдності організаційних методів у теорії і практиці; (2) принцип спеціалізації організаційної діяльності, заснованої на практичному розподілі праці; (3) принцип систематизації організаційного досвіду людства; (4) принцип різноманітності організаційних форм живої і неживої природи.

О. Богданов виділяє три основних методи своєї науки: 1) узагальнюючо-описова індукція – метод виявлення загальних організаційних рис явищ природи і суспільства шляхом зібрання і опису організаційних фактів; 2) статистична індукція – метод кількісного обліку фактів і підрахунку їх повторюваності, завдяки якому можна фіксувати регулярність і закономірність у розвитку явищ; 3) метод абстрактно-аналітичної індукції – метод побудови спрощених моделей явищ. Одне з важливих завдань тектології, за О. Богдановим, полягає у виявленні і використанні механізмів організаційного процесу.

Усі організаційні механізми він поділяє на дві групи: ті, що формують, і ті, що регулюють. Перші – є причиною виникнення, розвитку і зміни організаційних форм, другі – покликані сприяти закономірному їх збереженню або знищенню. До формувальних механізмів відносяться кон’югація (об’єднання комплексів, зокрема

¹ Резник Ю. М. Введение в социальную теорию: социальная системология / Ю. М. Резник ; Ин-т человека. – М. : Наука, 2003. – 525 с.

спілкування і співпраця людей), інгресія (входження елементів одного комплексу до іншого), дезінгресія (розпад комплексу). Регулюючі механізми охоплюють такі процеси, як консервативний підбір і прогресивний підбір (зростаюча складність і неоднорідність внутрішніх стосунків комплексу).

Принципове значення для розуміння суті тектології мають сформульовані О. Богдановим закони цієї теорії. Приведемо формулювання деяких з них. Закон відносних опорів свідчить, що стійкість цілого залежить від найменших відносних опорів усіх його частин у будь-який момент.

В ідеях О. Богданова передбачені концепції і положення кібернетики, теорії рішень та ін. Особливо вони вплинули на становлення загальної теорії систем – другої передумови системного підходу в соціальному знанні і аналізі соціальних систем, зокрема.

Загальна теорія систем (системологія). Біля її витоків стояли вчені Л. фон Берталанфі, Р. Калман, М. Месерович, В. Глушков, А. Колмогоров, М. Моїсєєв, М. Бусленко, В. Садовський, О. Уемов, І. Блаумберг, Е. Юдін та ін.

За своєю сутністю, “Загальна теорія систем, – писав Л. Берталанфі, – являє собою логіко-математичну область дослідження, завданням якої є формулювання і виведення загальних принципів, що застосовуються до систем загалом”¹. Згодом він увів, як відомо, ще одне найменування власної теорії, що вживається як теорія у вузькому сенсі – абстрактна теорія систем, – що спрямована на вивчення різних моделей реальних систем.

Сьогодні абстрактна теорія систем нараховує вісім рівнів: символіко-лінгвістичний, теоретико-множинний, абстрактно-логічний, топологічний, логіко-математичний, теоретико-інформаційний, динамічний і евристичний².

¹ Берталанфи Л. фон. История и статус общей теории систем / Л. фон Берталанфи // Системные исследования : ежегодник. – М. : Наука, 1973. – С. 20-37.

² Див. : Энциклопедия кибернетики : [в 2 т.] / [под ред. Глушкова В. М.]. – К. : Высш. школа, 1974. – Т. 1. – С. 440-445.

Загальна теорія систем ґрунтується на низці фундаментальних / теоретичних принципів, а саме: 1) цілісності, 2) організованості, 3) функціональності, 4) динамічності.

Принципи ґрунтуються на трьох методологічних підходах: 1) системно-структурному, 2) функціональному, 3) динамічному. Крім них, до методології системного підходу віднесено певні конкретно-наукові методи: логіко-дедуктивні і емпірично-інтуїтивні, а також методи аналогії, логічної гомології і моделювання.

Загальна теорія управління (кібернетика) більш наближена до вирішення проблеми нашого дослідження. Термін “кібернетика” був уперше введений, як відомо, у 1834 році французьким вченим А.-М. Ампером для позначення науки про ідеальне управління державою. Сама ж наука сформувалась у 50-х роках ХХ ст. після виходу відомої книги Н. Вінера “Кибернетика или управление и связь в животном и машине” (1948).

Кібернетика розвивається сьогодні як наука про складні системи управління (технічні, біологічні і соціальні)¹. Основу цієї теорії склали три принципи, сформульовані Н. Вінером, що дозволяють віднести те або інше явище до управління: 1) наявність процесу передачі, обробки і зберігання інформації; 2) наявність телеологічного ефекту або цілепокладання; 3) наявність зворотного механізму для коригування дій з досягнення цілей. Згідно з цим, в її структурі виділяються такі розділи, як загальна, біологічна, технічна і соціальна кібернетика.

Загальна (теоретична) кібернетика досліджує відповідно загальні закони управління складними системами. Вона має наступні розділи: теорія інформації, алгоритмів, дискретних перетворень, автоматів і ігор².

¹ Зустрічаються й інші визначення. Так, в “Энциклопедии кибернетики” кібернетика розглядається як “наука про загальні закони отримання, зберігання, передачі та перетворення інформації у складних системах, що управляють” (Див. : Энциклопедия кибернетики : [в 2 т.] / [под ред. Глушкова В. М.] – К. : Высш. школа, 1974. – Т. 1. – С. 440).

² Багато розділів, вказаних у структурі кібернетики, наводяться також й у ОТС, що свідчить про їх початкову спорідненість.

Разом з виділеними галузями системного знання до складу кібернетики входять також теорія відкритих систем, теорія лінійних систем, теорія великих систем, теорія марківських систем, теорія знакових систем (семіотика) і т. ін.

До загальної теорії кібернетики дотична безпосередньо теорія дослідження операцій. Вона зароджується у 40-их роках ХХ ст. як наука про вивчення масових явищ. Її методологічну основу склали методи математичного програмування, теорії ігор, прикладні розділи теорії ймовірності.

Біологічна кібернетика є напрямом кібернетики, який вивчає закони отримання, зберігання і переробки інформації у біологічних системах. Вона поділяється, у свою чергу, на медичну і психологічну кібернетику, нейрокібернетику і біоніку. Останній розділ отримав найбільше поширення, оскільки намагається розповсюдити принципи побудови і функціонування біологічних систем на процес конструювання нових машин і інших технічних систем.

Існують також напрями кібернетичних досліджень, які не відносяться до чисто біологічних систем. Наприклад, психологічна кібернетика “моделює психічні функції на базі вивчення цілісної поведінки людини”¹.

Об’єктом вивчення технічної кібернетики виступають технічні системи управління, зокрема автоматизовані комплекси і робототехніка. Вона включає теорію автоматичного управління і деякі інші розділи.

Впродовж багатьох років кібернетика в соціальній сфері ототожнювалася переважно з економічною кібернетикою. Проте вона має і соціологічний зміст. Соціологічні питання кібернетики пов’язані з осмисленням вкладу кібернетики і різних кібернетичних пристроїв у розвиток суспільства і науки.

¹ Энциклопедия кибернетики : [в 2 т.] / [под ред. Глушкова В. М.]. – К. : Высш. школа, 1974. – Т. 1. – С. 446.

Отже, кібернетика з моменту свого виникнення слугує головним джерелом математичного моделювання процесів функціонування і розвитку соціальних систем¹.

Кібернетична система належить до абстрактних систем, тобто систем, що є моделями безлічі взаємопов'язаних елементів, здатних сприймати, зберігати, переробляти інформацію і обмінюватися нею².

До структури кібернетичної системи входять підсистема (суб'єкт управління), що управляє, керована підсистема (об'єкт управління) і інформаційна підсистема (перетворення інформації в системі).

Кібернетичні системи володіють низкою істотних параметрів, або ознак. Це:

– гомеостаз, гомеорез і гомеоклаз (властивості систем, що мають здатність автоматично вирівнювати рівноважне положення, забезпечувати розвиток або саморозпадатися);

– наявність мети управління (цілеспрямованість);

– негативний зворотний зв'язок (управління покликане зменшити відхилення між заданим параметром управління і його фактичним значенням);

– безперервність потоку інформації про об'єкт і про суб'єкт управління;

– замкнутість контуру управління;

– надійність (здатність зберігати істотні властивості на заданому рівні впродовж фіксованого проміжку часу);

¹ Про це свідчать наукові публікації кінця 50-х – початку 70-х років ХХ ст.: *Ауэрхан Я.* Автоматизация и общество / Я. Ауэрхан. – М. : Соцэкгиз, 1960. – 170 с.; *Берг А. И.* Информация и управление / А. И. Берг, Ю. И. Черняк. – М. : Экономика, 1966. – 64 с.; *Афанасьев В. Т.* Научное управление обществом / В. Т. Афанасьев. – М. : Политиздат, 1968. – 384 с.; *Берг А. И.* Кибернетика и прогресс науки и техники / А. И. Берг, Б. В. Бирюков // Ленин и современное естествознание. – М. : Мысль, 1969. – С. 353-354; *Кобринский Н. Е.* Основы экономической кибернетики / Н. Е. Кобринский. – М. : Экономика, 1969. – 253 с.; *Черняк Ю. И.* Информация и управление / Ю. И. Черняк. – М. : Наука, 1974. – 184 с.; *Энциклопедия кибернетики*: [в 2 т.] / [под ред. Глушкова В. М.] – К. : Вышш. школа, 1974. – Т. 1. – 607 с.; *Математика и кибернетика в экономике* : словарь-справочник / И. И. Гортарев, М. Б. Немчинов, А. А. Попов ; [под ред. Н. П. Федоренко]. – 2-е изд. – М. : Экономика, 1975. – 699 с.

² Див. : *Российская социологическая энциклопедия* / [под общ. ред. Г. В. Осипова]. – М. : Норма-Инфра, 1998. – С. 466.

– стійкість розвитку;
– якість управління (міра якості управління завжди пов'язана з відхиленням реального процесу від відповідної мети).

До числа головних принципів кібернетики як науки про управління відносяться наступні принципові вимоги¹.

1. Принцип зворотного зв'язку (зв'язок між виходом системи і її входом, що дозволяє інформувати вхід про міру досягнення заданого результату на виході і необхідність перебудови системи, якщо результат не досягнутий).

2. Ієрархічність управління (обґрунтоване визначення числа рівнів ієрархії управління залежно від розподілу функцій, компетентності і відповідальності працівників).

3. Принцип відповідності керованої і такої, що управляє, підсистем (необхідність дотримання цієї вимоги обумовлена тим, що посилення зовнішньої дії з боку системи, що управляє, призводить до зменшення внутрішньої дії, і навпаки).

4. Принцип зовнішнього доповнення (будь-яка велика система входить складовою частиною до наступної за рівнем великої системи (метасистеми), що визначає цільові функції цієї системи; іншими словами, система кожного ієрархічного рівня повинна мати тільки ті зв'язки з вищестоящою системою, які визначають її суть і основні цілі; усі ж інші функції другорядного характеру система виконує самостійно або у сукупності з системами нижчого порядку).

5. Принцип необхідної різноманітності (різноманітність великої, складної системи обумовлює необхідність в управлінні, яке саме має необхідну різноманітність; іншими словами, різноманітність станів системи, що управляє, має бути не меншою, ніж різноманітність станів керованої системи).

6. Принцип “чорного ящика” (з'ясування співвідношення між інформацією на вході і виході керованої системи в ситуації невизначеності суті і цілей цієї системи і недоступності її для дослідника).

Кібернетика чи не єдина з теорій, що наполегливо займається опануванням обраного предмета науки, пройшла декілька етапів

¹ Див. : Общая теория управления : курс лекций / Г. В. Атаманчук и др. – М. : Луч, 1994. – С. 73-80.

розвитку і на кожному з них набувала нової якості. У науковій літературі виокремлюють три етапи її становлення: докібернетичний, системно-кібернетичний і посткібернетичний або сучасний¹.

Для докібернетичного етапу характерний рівень емпіричних досліджень і прикладних розробок окремих груп явищ, що являють інтерес для управління, і тиражування отриманих результатів на ширше коло явищ (звідси наукові школи, доктрини, концепції).

Головне наукове досягнення цього етапу – представлення об'єкта управління (людини, групи, організації) як об'єкта наукового дослідження, а в прикладному плані – усвідомлення того, що трудова діяльність в організаціях підлягає аналізу, вимірюванню і раціоналізації. Основним досягненням докібернетичного етапу можна вважати створення “класичної” теорії управління на менеджеріально-технічному рівні. У її створення внесли свій вклад такі видатні творці “управлінської думки”, як американець Ф. Тейлор, його послідовники Г. Гантт, Френк і Ліліан Гілбрет, Я. Гамільтон, Г. Грайкунас, Дж. Муні, А. Рейлі, а також М. Форд, Х. Емерсон, француз А. Файоль, німець М. Вебер (вчення про ідеальну бюрократичну організацію).

На кібернетичному етапі подальший хід розвитку теорії і практики менеджеріального рівня управління пішов шляхом пошуків поєднання особливостей формальної і неформальної організацій. Цьому сприяла поява двох видатних наукових концепцій: загальної теорії систем і кібернетичної теорії управління. Творцями загальної теорії систем є Л. фон Берталанфі і А. Раппопорт. У соціології системну концепцію структурно-функціонального аналізу розробляли Т. Парсонс, Р. Мертон і їх послідовники Ч. Барнард, Г. Саймон, Дж. Марч; свій вклад внесли А. Гоулднер і А. Етціоні. У вітчизняній науці до розробки загальної системної концепції долучилися І. Блауберг, В. Садовський, Е. Юдін; у застосуванні до суспільства і управління – В. Афанасьєв, Т. Заславська, Н. Лапін, А. Пригожин, Н. Наумова, економісти С. Каменіцер, Г. Попов, Ю. Лавриков, Б. Рященко та ін.

¹ Тихонов А. В. Социология управления / А. В. Тихонов. – Изд. 2-е, доп. и перераб. – М. : “Канон+” РООИ “Реабилитация”, 2007. – 472 с.

Тепер будь-яка сукупність взаємодіючих людей стала розглядатися як організаційна система. З позицій системного підходу вона є комплексом, що складається з певних підсистем і надсистем: формальною і неформальною організацією відповідних структур, статусів і ролей, внутрішніх і зовнішніх умов і змінних.

На перший план виходить складність організаційних систем і ставиться проблема вивчення взаємодії їх частин, або підсистем. Центральним методологічним поняттям стає поняття єднальних процесів: комунікаційних, балансових і ухвалення рішень.

Тут уперше було з'ясовано, що цілі управління і мета організації автоматично не збігаються. Цілі організації – універсальні. Це цілі зростання (розвитку) і виживання. А цілі управління можуть відбивати інтереси організації в цілому, а можуть переслідувати і приватні цілі окремих груп і осіб і бути неадекватними універсальним цілям організації загалом.

Підхід з погляду “соціальних систем” тісно пов'язаний з кібернетичним підходом. У ньому виокремлюється особливий клас систем – цілеспрямовані. Завдяки цьому, обидві течії управлінської думки відносяться нами до кібернетичного етапу. Основоположниками кібернетики як загальної науки управління є, як відомо, Н. Вінер і А. Розенблум. Свій значний вклад в основи кібернетики внесли У. Ешбі, Л. Гриневський, С. Бір. Кібернетика має немало попередників. Сам Н. Вінер посилався на російських учених академіків А. Крилова, Н. Богомолова і А. Колмогорова. У системній частині кібернетики в числі попередників був і автор загальної організаційної науки “тектології” О. Богданов. Його “бірегулятори” стали прямим передбаченням поняття “зворотний зв'язок” і мають навіть глибший зміст. Чималу роль для визнання і укорінення кібернетики на вітчизняному ґрунті зіграв і академік А. Берг, який довгий час був головою наукової ради з кібернетики при АН СРСР.

Стаффорд Бір таким чином визначає претензії кібернетики на загальність: “Кібернетика є наука про управління і зв'язок. Прикладні аспекти цієї науки можна віднести до будь-якої галузі досліджень: до техніки або біології, фізики або соціології і т. ін. Теоретичним змістом цієї науки є загальна теорія управління, не

пов'язана безпосередньо з жодною прикладною галуззю і водночас застосована до будь-якої з них”¹.

За Ст. Біром, кібернетична теорія управління ґрунтується на п'яти наріжних принципах.

1. Предметом дослідження кібернетики є механізми управління як іманентна властивість будь-яких систем, що різні за мірою складності.

2. Кібернетика вивчає дуже складні імовірнісні системи, що мають гомеостатичну природу.

3. Для імовірнісних систем єдиним дійсним механізмом управління є механізм зворотного зв'язку.

4. Для будь-якого явища, що має визначеність у часі і просторі, існує своя доцільна система (чи “машина”), що реалізовує це явище. Метафора “машина” може бути використана для визначення систем будь-якої природи: механічних, біологічних, соціальних або формальних.

5. Закон необхідної різноманітності: успішно справитися з різноманітністю в керованій системі може пристрій, що тільки управляє, який сам має достатню різноманітність. Як різноманітність тут розуміється інформація про стан елементів системи, число її реальних і можливих станів.

На диво, кібернетична теорія у О. Тихонова викликала непорозуміння у той час, як цей дослідник, чи не єдиний серед сучасників, творчо підійшов до аналізу сфери управління. Він пише наступне: “Можна погодитися, що у неживій і живій природі, а також у технічних системах існують різної складності механізми регуляції, зокрема і регулятори із зворотним зв'язком, що вимагає серйозного вивчення і використання при розробці технологій управління; але більшість цих механізмів не може бути віднесена до управління. На нашу думку, управління з'являється тільки в людському суспільстві. І за своїм генезисом, і за функціями воно є соціальним. Механічне перенесення кібернетичної, як і синергетичної, моделі управління на управління суспільством, його підсистемами і соціальними організаціями загалом – викликає

¹ *Бир Ст.* Кібернетика и управление производством / Ст. Бир. – М. : Наука, 1965. – С. 20, 26-36.

серйозні методологічні заперечення”¹. І продовжує: “Незважаючи на спроби представити кібернетику як найбільш загальну теорію управління в технічних, біологічних і соціальних системах, вона так і не відбулася у цій якості. Кібернетична теорія серйозно вплинула на створення складної електронно-обчислювальної техніки, на розвиток комплексних методів дослідження; наприклад, на дослідження операцій, на лінійне планування і програмування, використаних уперше в США для планування розвитку науки і техніки, особливо у сфері озброєнь”². І пояснює він такий стан речей тим, що принципи кібернетики були розповсюджені далеко за межі її компетенції.

І. Фролов також вважає, що управління без спрямування в майбутнє, без сформульованого або змодельованого людиною бажаного результату і схеми, плану його досягнення і, звичайно, без свідомої побудови механізму зворотного зв'язку втрачає свою засадничу якість. На його думку, “застосування поняття мети до об'єктів живої природи нічим не виправдане і створює лише видимість наукового тлумачення феноменів граничного стану організму і механізмів його саморегуляції. Поняття мети застосовне тільки до цілеспрямованої діяльності людини”³.

На посткібернетичному, або сучасному етапі відбувається наразі інтенсивний пошук нових критеріїв науковості з огляду на включення нових об'єктів пізнання і залучення синергетики до пояснення явищ соціального походження. На думку В. Стьопіна, до таких об'єктів відносяться складні, такі, що історично розвиваються на основі включення у свою структуру людини, і сумірні з її діями “людино-вимірні” системи. Йдеться про об'єкти сучасної біотехнології, медико-біологічні об'єкти, великі екосистеми і біосфера в цілому, людино-машинні системи, включаючи системи штучного інтелекту і, зрозуміло, соціальні організації. “У широкому сенсі сюди можна віднести будь-які складні синергетичні системи,

¹ Тихонов А. В. Социология управления / А. В. Тихонов. – Изд. 2-е, доп. и перераб. – М. : “Канон” РООИ “Реабилитация”, 2007. – С. 48.

² Тихонов А. В. Социология управления / А. В. Тихонов. – Изд. 2-е, доп. и перераб. – М. : “Канон” РООИ “Реабилитация”, 2007. – С. 48.

³ Фролов И. Т. Органический детерминизм, технология и целевой подход в исследовании / И. Т. Фролов // Вопросы философии. – 1970. – № 10. – С. 42.

взаємодія з якими перетворює саму людську дію на компонент системи”¹. У цьому дослідженні ми розглядаємо такі системи як функціональні, тобто утворення, що є результатом взаємодії людей між собою.

Можна погодитися зі В. Стюпіним у тому, що методологія дослідження таких об’єктів покликана сприяти зближенню природничо-наукового і гуманітарного знання, але питання про правомірність некритичного перенесення синергетичної парадигми на людське суспільство варто залишити відкритим, пам’ятаючи про тривале захоплення управлінців кібернетичним підходом.

В. Стюпін і В. Аршинов у передмові до колективної монографії, присвяченої проблемам синергетики, класичну стадію науки відносять до періоду від Галілея до кінця XIX століття, неklasичній стадії відводять майже усе XX століття і кінцем XX століття датують початок нової, постнеklasичної стадії розвитку науки. Кожна стадія має свою ключову парадигму, свою картину світу і свою сукупність методологічних принципів для його дослідження, пізнання, досягнення.

Класична стадія має своєю парадигмою класичну механіку. Усі елементи світу, згідно з цією парадигмою, знаходяться у жорсткому детерміністському зв’язку, на кшталт годинникового механізму. Механістичний світогляд відрізнявся елементаризмом і редуціонізмом. Останні вимагали знаходити сутнісно-онтологічне пояснення природних явищ шляхом зведення складних об’єктів до простих, шляхом розкладання складних об’єктів на елементи. Будь-яке явище мало бути пояснене, виходячи з уявлення про жорстке зчеплення простих, далі нерозкладних елементів, з того, що кожна причина породжує тільки один властивий їй наслідок.

Неklasична наука представлена парадигмою квантової механіки. Згідно з цією парадигмою елементи світу знаходяться не в жорстко детермінованому зв’язку, а у зв’язках імовірнісних, стохастичних. Завдяки квантовій механіці, в науку увійшли поняття відносності, дискретності, квантування. Неklasична стадія науки

¹ Стёпин В. С. Наука / В. С. Стёпин // Новейший философский словарь. – 3-е изд., исправл. – Минск : Книжный дом, 2003. – С. 459.

охарактеризувалася такими її досягненнями у боротьбі за пізнання складного, як системний підхід і теоретична кібернетика. Світ виявився системно утвореним і саморегульованим, а істини – відносними раціональностями.

Постнекласична стадія розвитку науки представлена, на думку В. Стюпіна, синергетичною парадигмою. Синергетика вивчає загальні принципи процесів становлення і самоорганізації, що протікають в системах найрізноманітнішої природи: фізичних, біологічних, технічних і, знову ж таки, соціальних.

Синергетичне мислення є системним, тільки воно аналізує системи, яким притаманні такі основоположні ознаки, як нелінійність, нерівноважність, відкритість (безперервний обмін із зовнішнім середовищем речовиною, енергією, інформацією), когерентність. Синергетику ще називають наукою про нестабільність, про процеси виникнення порядку з хаосу, про універсальний еволюціонізм, теорією “мінливої топології” чи “топологічних інваріантів динамічних відображень”.

Нині спостерігається фатальна для організації соціального розвитку недооцінка управління. Ми схильні пояснити її відсутністю інструментарію, адекватного закономірностям нового етапу розвитку світової спільноти у перехідний період. Це особливо виявилось, коли предметом науки стали функціональні системи. Свідченням того є антисистемний рух управлінської думки, спрямований проти вузькотехнологічного менеджменту і проти перенесення системного аналізу і кібернетичних моделей на соціальні організми і організації. Він ще не є конструктивним і виступає як протестний. Йдеться про екзистенціальну теорію управління Дж. Одіорне і антисистемний підхід до організації і управління К. Вейка, Р. Грінвуда, А. Петтігрю, С. Робінса, Б. Роуена, С. Ренсона, В. Худоби, Д. Сільвермена, Б. Хайдингса і ін.¹... Об'єднує усіх цих авторів гуманітаристська методологічна позиція, вироблена на ґрунті екзистенціальної філософії, феноменології Е. Гуссерля, ентометодології, символічного інтеракціонізму.

¹ Див.: Тихонов А. В. Социология управления / А. В. Тихонов. – Изд. 2-е, доп. и перераб. – М.: “Канон” РООИ “Реабилитация”, 2007. – С. 54.

Таким чином, ми бачимо, що і перехід до постнекласичної стадії наукового пізнання не призводить автоматично до подолання кризи управлінської думки. Варто визнати, що винуватцем положення, що склалося, є відоме падіння престижу науки загалом і гуманітарної науки зокрема. Сьогодні, поки ще не зовсім ясно, чи залишається наука “законодавчою”, тобто такою, що шукає і встановлює закони природи і суспільства, або стає такою, що “інтерпретує”, тобто тлумачить на різні лади явища і проблеми і допускає стільки підходів, теорій, парадигм, скільки є авторів.

Явище управління просто випадає з поля зору індустріальної парадигми. Воно не може бути експліковане в її рамках. Як управління приймають або те, що роблять чи повинні робити керівники (обов'язки, повноваження), або зовні виражені результати (ефективність), або способи управління (типи організацій, психологічні стилі управління і т. ін.). Але самоврядування, як соціальне явище і проблема, так і залишається слабо вивченим.

І, що характерно, незважаючи на численні дослідження організацій і поведінки людей в організаціях, на дослідження особистих і психосоціальних якостей, кар'єр керівних кадрів і менеджерів як соціального прошарку, управління так і не стає предметом дослідження як соціальне явище, що не зводиться ні до об'єкта, ні до суб'єкта і навіть ні до організації їх відносин. У подальшому викладі ми подамо це питання ширше і аргументованіше.

Крайне вираження цього гносеологічного розпачу ми знаходимо у постмодерністському запереченні наукового дискурсу загалом за п'ятьма критеріями: 1) за уявленням про реальність (вона виявляється наслідком власне наукової діяльності, а не зовнішньою даністю); 2) за розрізненням об'єкта і суб'єкта (об'єкт є лише продовженням суб'єкта іншими засобами); 3) за загальністю і особливістю світу (відкидаються універсалії і визнаються лише “наративи”); 4) за визнанням закономірностей (вони відкидаються як цілі пізнання і властивості реальності); 5) за сутнісними орієнтаціями (визнаються рівнозначними усі цінності суб'єкта пізнання, зокрема і позанаукові). На наш погляд, ці “революційні”

інвективи щодо науки означають усього лише протест проти того становища, коли природничо-наукове знання і досягнення технічних наук були (а для багатьох є і зараз) ядром індустріальної соціокультурної матриці і домінантою суспільної свідомості. До цього слід додати припущення П. Козловскі¹, що центральне місце у новій епістемі інформаційно-комп'ютерного світу займе нігілізм і релігія.

Звичайно, є й паростки новітніх підходів до формування методологічної бази досліджень у світі, що стає неврівноваженою і специфічною. Так, наприклад, згідно з концепцією Ю. Яковця, постіндустріальна парадигма буде відрізнятися наступними рисами²:

1. Соціальне в людині матиме перевагу над біологічним, оскільки це – загальносоціологічна закономірність.

2. Провідне становище в системі наукового знання займуть соціогуманітарні науки. Станеться зміна лідерів і усередині цих наук. Економічні науки поступляться лідерством соціології і філософії історії, зросте значення політології, юридичних наук і культурології.

3. У методології суспільствознавства на чільне місце вийде пізнання закономірностей циклічної динаміки, соціогенетики, еволюції суспільства.

4. Центральне місце у проблематиці суспільствознавства займе теорія трансформації, перехідних процесів, діагностики і передбачення, неминучих у циклічній динаміці криз і шляхів виходу з них з найменшими втратами.

5. Провідною тенденцією стане синтез знань, взаємне збагачення наук, як в самому суспільствознавстві, так і з суміжними гуманітарними, громадськими і технічними науками. У свою чергу, ця тенденція послужить найважливішою передумовою великої наукової революції, яка відкриє шлях для нової хвилі диференціації і інтеграції наук.

¹ Козловски П. Современность постмодерна / П. Козловски // Вопросы философии. – 1995. – № 10. – С. 92.

² Яковец Ю. В. Формирование постиндустриальной парадигмы: истоки и перспективы / Ю. В. Яковец // Вопросы философии. – 1997. – № 1. – С. 8-12.

6. Станеться географічне зміщення центру розвитку в суспільних науках. Цього разу (після країн Середземномор'я, Китаю і Індії – у давні часи, країн Західної Європи – у Новий час) маятник народження нової постіндустріальної парадигми суспільствознавства гойднеться у бік Сходу з епіцентром у Росії.

Пошук нової управлінської парадигми йде у нас досить широким фронтом: відбувається активне заглиблення в історію управлінської думки, управління пов'язується з цивілізаційними змінами і процесами глобалізації, з духовним відродженням суспільства і особи, з владою і політичною стабілізацією, з проблемами досягнення економічної ефективності і соціальної справедливості¹. Проте при усій плідності такої роботи в ній поки що перевага надається постановці проблеми зміни парадигм управління над дослідженням того, що являє собою саме управління в умовах тих процесів соціетальної трансформації і глобалізації, що відбуваються в країні і у світі.

Головний висновок з розгляду кризового стану управлінської думки полягає не в тому, що системно-кібернетична парадигма не впливає на ефективність управління і має бути відкинута, а в тому, що вона не відбиває історичних змін в практиці управління, його реальну переорієнтацію на соціально-культурні механізми регулювання людської діяльності. Знання про управління, що вироблене на основі системно-кібернетичної парадигми, яке через монографії і підручники нав'язується практиці, дедалі більше приходять у протиріччя з потребами управління в іншому типі знань, серед яких соціологічне, соціально-економічне,

¹ Див.: *Минина В. Н.* Смена парадигмы управления в контексте социальных изменений / В. Н. Минина // Социология экономики и управления / В. Н. Минина ; под ред. Л. Т. Волчковой. – СПб., 1998. – С. 91-107.; *Иванов В. К.* Управленческая парадигма XXI века / В. К. Иванов, А. В. Иванов, А. О. Доронин. – М. : МГИУ, 2002. – Т. I. – 180 с.; *Беликова Л. Т.* Смена парадигмы управления в контексте стремления к свободе и социальной справедливости / Л. Т. Беликова // Социальное управление, коммуникации и социально-проектные технологии : Всерос. конф., приуроченной к 75-летию со дня рождения проф. Тамары Моисеевны Дридзе, Москва, 5-6 октября 2005 г. / [под ред. А. В. Тихонова]. – М. : Изд-во Ин-та социологии, 2006. – 379 с.; *Управление: социально-философские проблемы методологии и практики* / [под общ. ред. О. Я. Гелиха, В. П. Соломина, К. В. Султанова, А. В. Тихонова]. – СПб. : Изд. “Книжный дом”, 2005. – 480 с.

психологічне, соціально-психологічне набувають найбільшої питомої ваги.

Але серед цих дисциплін ще не встановився історичний консенсус на основі постнекласичних критеріїв науковості. Для подолання кризи управлінської думки кожна з цих дисциплін має зробити свої перетворюючі кроки. О. Тихонов, наприклад, пов'язує це зі становленням “сучасного соціального інституту – управлінням постіндустріального типу”¹.

Водночас він акцентує увагу на тому, що несприйняття соціально-політичної системи Росії, а ми до цього додамо ще й Україну, є далеко не випадковим, а ментально обумовленою обставиною. Дивно, але протягом століть наша ментальність не дає нам ні наздогнати, не кажучи вже, перегнати європейські країни, ні знайти і торувати свій власний шлях в управлінні соціальним і науково-технічним прогресом, ні розбудувати власну державність, ні створити ефективні механізми саморегуляції соціального життя. “Причина такого стану справ полягає, – стверджує О. Тихонов, – в історично швидкоплинному, але такому, що затримався і закоренів у практиці державного будівництва силового механізму організації громадського життя, який помилково сприймається багатьма ученими і практикаками як справжнє соціальне управління, у синкретичному, об'єднаному механізмі влади і управління, власності і управління. Владу, як і власність, можна захопити, продати, поступитися, розділити, обміняти, втратити, а управління – як цивілізований і раціональний спосіб регуляції дій і взаємодій людей – можна тільки побудувати з їх згоди і з їх участю і застосувати добре, середньо або погано. Це вже залежить від нашої власної здатності організувати соціальне життя: і влада, і власність, і управління. Управління – це окремий соціальний механізм, і якщо його немає, то найдорожчий “мерседес” з автоматичною коробкою передач і іншими “наворотами” – це просто красиве “відро з гайками”.

Користуючись уявленнями про три реальності, в яких живе і діє людина, можна сказати: якщо власність відноситься до фізичної

¹ Тихонов А. В. Социология управления / А. В. Тихонов. – Изд. 2-е, доп. и перераб. – М. : “Канон+” РООИ “Реабилитация”, 2007. – С. 58.

реальності, а влада – до соціальної, то управління – більше до ментальної, до інтелектуальної. Ці реальності можуть і повинні успішно взаємодіяти. Але якщо владі або власності вдається підпорядкувати собі ментальність (управління), то воно втрачає свої властивості і призначення. Соціальне управління, в якому не беруть участі ті люди, для вирішення проблем яких воно створене, просто перестає бути управлінням і стає елементарною і безсоромною маніпуляцією людьми, чинником відчуження людей від загальних завдань, інтересів і, зрештою, як писав К. Маркс, від своєї родової суті”¹.

Як впливає з розглянутого вище матеріалу, достатньо розвинені теорії, що безпосередньо пов'язані з теоретичним знанням, сьогодні вже не дають відповіді на питання про шляхи розробки загальної теорії управління технічними, біологічними і соціальними системами.

На другому рівні звернемось до окремих наук, що у різних аспектах вивчають феномен управління і мають власне бачення проблеми, оскільки воно є засобом вирішення різноманітних завдань регуляції життя і діяльності людей у їхніх стосунках з природою, культурою і у міжособистісних стосунках. Серед найбільш поширених підходів можна виокремити: а) економічний; б) політологічний; в) соціологічний; г) психологічний підходи до визначення філософських рис соціального управління. Ця проблема специфічно розглядається у науці державного управління. Інші види управління ще тільки очікують своїх дослідників від соціології, економіки, політології, психології, аксіології та інших галузей знань.

Наразі варто принципово розмежувати терміни “соціальне управління”, “соціальний менеджмент” і “менеджмент”. Важливо зауважити, що менеджмент спершу охоплював управління переважно у сфері бізнесу, тоді як сьогодні охоплює сферу державного регулювання соціальних процесів. Для розгляду проблем управління в суспільстві у ширшому сенсі застосовуються терміни “адміністрація”, “адміністрування” (administration).

¹ Тихонов А. В. Социология управления / А. В. Тихонов. – Изд. 2-е, доп. и перераб. – М. : “Канон+” РООИ “Реабилитация”, 2007. – С. 61.

Найупевненіше рекомендації менеджменту поширюються на вищих менеджерів (top management) великих підприємницьких організацій – корпорацій, транснаціональних компаній, – тому що менеджмент як досвідчена наука і школа є відповіддю, передусім, на їхні потреби. Поширення принципів менеджменту на інші рівні управління компаній-гігантів, як і на інші типи організацій (держава, армія, церква, партії, неурядові і некомерційні організації, місцеве самоврядування), вимагає додаткового обґрунтування, оскільки зі зміною об'єкта управління багато в чому міняється і увесь “джентльменський набір” управлінських дій, що нерідко випускається з уваги, коли, наприклад, йдеться про менеджмент соціальної сфери.

У рамках економічного підходу він віддзеркалює предмет дослідження в працях засновників наукового менеджменту (Ф. Тейлор, А. Файоль), а також представників “школи людських відносин” (Ф. Герцберг, Д. Лайкерт, К. Арджиріс, Мацусіта, Р. Кантер, Ч. Хенді), “емпіричної школи” (П. Друкер, А. Слоун, Г. Мінцберг, У. Бенніс, Дж. Коттер, Д. Пью), “школи соціальних систем” (Ч. Барнард, Г. Саймон, Дж. Марч), прихильників об'єднання у менеджменті понять “людина” і “система” (П. Сенге, К. Бартлетт і С. Гошал, Г. Хамел, К. Прахалад, І. Нонака і Х. Такеучі).

Політологічний підхід до менеджменту вбачає його сутність в управлінні політичними подіями, що зорієнтовано на реалізацію певних політичних інтересів їх учасників (Г. Пушкарьова, В. Цветков, С. Саханенко, В. Жуков, А. Карпов, Г. Малкіна, О. Москаленко, Д. Наріжний, Л. Руїс Мендісабаль, А. Ідиатулліна, Г. Ситник, М. Харитончук, В. Токовенко, Л. Бойко-Бойчук, Т. Верхейн, В. Чиркін, М. Анохін, В. Комаровський, Ю. Матвеєнко, В. Брустінов, В. Баштанник, Р. Роудз, Й. Коойманн, Ван Влайет, Т. Васильєва, С. Саханенко).

Соціологічний підхід зумовлений прагненням дистанціюватися як від абстрактних підходів на метарівні, у яких він інтерпретується як універсальна субстанція, що охоплює всі сфери суспільної діяльності, так і від менеджералістського утилітарного підходу (Е. Бабосов, Т. Галкіна, М. Рід, П. Романов). Він передбачає вивчення менеджменту як соціального інституту, що включає сукупності

принципів, форм і методів управління, соціальних ролей і статусів (М. Маліковський, В. Матусевич, Р. Маківер, У. Томас, Т. Парсонс, Т. Ньюкомб). Наукові доробки також висвітлюють проблеми ефективності соціальних механізмів і технологій менеджменту (Дж. Грейсон, К. О'Делл, П. Штомпка, П. Герсі, К. Бланшар, Г. Тульчинський, Д. Смітбург, В. Томпсон, В. Бурегга), культури управлінського спілкування (Ф. Херцберг, Р. Емерсон, А. Етціоні, Д. Горін, Р. Інглехарт, Г. Хофстед, У. Бейкер, Е. Шумахер, Фей Карл).

Психологічний підхід визнає менеджмент як сукупність певних дій, вчинених людиною (суб'єктом) щодо об'єкта, щоб забезпечити рух до заданої мети. Тут визначальними є ідеї неформального лідерства, "гармонії взаємовідносин", "піраміди потреб" (Е. Мейо, М. Фоллет, А. Маслоу, Д. Мак-Грегор). Серед актуальних є явища організаційних змін (розвиток організацій), неспроможності (банкрутства) підприємств, компоненти оргкультури, взаємодії психологічних (особистісних) і організаційних (середовищних факторів) в управлінні персоналом (С. Карналл, К. Левін, Р. Блейк, Дж. Мутон, Т. Коно, Т. Авдулова, А. Журавльов, Н. Коломінський, С. Баранова, Л. Хьелл, Дж. Куїк, Л. Дебра, Дж. Джозеф, Д. Зіглер). Аналізуються факти, закономірності і механізми індивідуальної і групової діяльності (Т. Адорно, С. Тидор, А. Франческо, Бері Аллен Гоулд, Д. Шваб, Л. Каммінгз, Стефен П. Робінз, Т. Шеломова, М. Байрамуков, А. Тихончук, В. Павлов, Ю. Громико). Особливої значущості набули доробки щодо впливу національної культури і менталітету на менеджмент організації (М. Алексеев, К. Дрилов, К. Грієр, Дж. Стефенс, Ю. Аксененко, Л. Фаткін, К. Морозова, Р. Кристофер, Р. Шонбергер).

Окремо слід розглядати аналогічні ідеї, що їх накопичила і обробляє наука державного управління. У літературі з питань державного управління, як зарубіжній, так і вітчизняній, нескладно знайти відповідні сюжети, що виокремлюють його значимі характеристики і, відповідно, розходження з поняттям "administration". Зокрема, наголошується, що досить істотна різниця між двома поняттями полягає в тому, що це поняття означає "служити, задовольняти", а "management" – "контролювати, досягати результатів". Інакше кажучи, з одного боку, "служба,

обов'язок та практика”, з другого, – “результати, ефективність, цілеспрямованість та наука”¹. Відповідно, із цих визначень випливає, що “administration” (адміністрування) надає істотної переваги такому аспекту, як дотримання службами інструкцій, тоді як для менеджменту пріоритетними є: а) досягнення результатів; б) персональна відповідальність менеджера щодо досягнення результатів”². Більш детально про співвідношення цих семантичних одиниць можна знайти у науковій праці В. Андрущенко і В. Савельєва “Освітня політика (огляд порядку денного)”³ (2010).

Системою управління стало не одразу. “Системою, – пише Н. Луман, – є не всяке взаємовідношення, а лише те, яке виокремлює на тлі оточення. Втім, основний чинник у створенні соціальної системи криється в її функції – окреслити певний сектор комплексності з метою його подальшого спрощення (редукування). Згідно з Н. Луманом, неможливо, щоб усі займалися усім. Тому кожна підсистема (політика, право і т. ін.) дозволяє провести секторальний аналіз і тим самим спрощує “свою частину комплексності”. Інші підсистеми сприйматимуть цю частину комплексності вже як зредуковану. У підсумку генезис систем є не що інше, як “функціональна спеціалізація з метою редукування комплексності”. Тільки у такий спосіб суспільство може еволюціонувати, і тільки таким чином воно може стати “більш комплексним”⁴.

Висновок знову є маловтішним. Окремі науки вивчають лише власні аспекти управління і не можуть запропонувати концепцію інтегративного управління технічними, біологічними і соціальними системами.

¹ *Stivers C. Administration vs. Management. A Reading from Beyond the Boundaries / C. Stivers // Administration and Society. – 2003. – Vol. 35. – No. 2. – P. 210.*

² *Токовенко В. В. Політичне керівництво і державне управління: проблеми взаємовідносин та оптимізації взаємодії : монографія / В. В. Токовенко. – К. : Вид-во УАДУ, 2001. – С. 49.*

³ *Андрущенко В. П. Освітня політика (огляд порядку денного) / В. П. Андрущенко, В. Л. Савельєв. – К. : “МП Леся”, 2010. – С. 155-177.*

⁴ *Луман Н. Общество как коммуникативная система [Електронний ресурс] / Н. Луман. – Режим доступу до ресурсу : http://mirslouvrei.com/content_fil/N-LUMAN-OBSHNESTVO-KAK-KOMMUNIKATIVNAJA-SISTEMA-12529.html.*

Розглянемо третій рівень формування, якщо не загальної теорії управління, то хоча б її підвалин. Йдеться про окремі ідеї, на основі яких можна було б створити спершу парадигму, а згодом концепцію і, зрештою, загальну теорію управління технічними, біологічними і соціальними системами.

В. Глущенко, спираючись на управлінський континуум, що наведений у книзі Клода Ст. Джорджа-молодшого “Історія управлінської думки”¹ і який містить опис розвитку менеджменту з 5000 р. до нашої доби, коли шумери винайшли клинопис, тим самим відкривши можливість реєстрації подій, аж до 80-х років ХХ століття, пропонує розглядати “системні основи менеджменту” як “один з варіантів розвитку сформульованого за 400 років до нашої доби Сократом принципу універсальності менеджменту”². Методи, застосовні при менеджменті усіх типів об’єктів в умовах будь-якого типу зовнішнього середовища. Назвемо методи цього рівня системними основами менеджменту. Для виділення “системних основ менеджменту” – певної загальної для усіх напрямів менеджменту частини – пропонується визначити перетин методів управління різними об’єктами”³.

Оригінальну ідею пропонує П. Анохін, який зазначає, що “для прийняття “загальної теорії систем”, придатної для різних класів явищ, найбільш важливим критерієм ізоморфності, природно, є ізоморфність “системоутворюючого чинника”, під яким розуміється результат функціонування системи (тобто мета) як системоутворюючий чинник”⁴.

¹ Карлоф Б. Деловая стратегия / Б. Карлоф. – М. : Экономика, 1991. – 139 с.

² Глущенко В. В. Менеджмент: системные основы / В. В. Глущенко. – Железнодорожный, Моск. обл. : ТОО НПЦ “Крылья”, 1996. – С. 12.

³ Глущенко В. В. Менеджмент: системные основы / В. В. Глущенко. – Железнодорожный, Моск. обл. : ТОО НПЦ “Крылья”, 1996. – С. 10.

⁴ Анохин П. К. Принципиальные вопросы общей теории функциональных систем [Электронный документ] / П. К. Анохин // Принципы системной организации функций. – М. : Наука, 1973. – С. 5-61. – Режим доступа до ресурсу: <http://vmg.pp.ua/books/Бизнес/fogeh/Книги%20по%20экономике/Анохин%20П.К.%20Принципиальные%20вопросы%20общей%20теории%20функциональных%20систем.pdf>.

С. Куриц і В. Воробйов у праці “Болезни государства”¹ у питанні про системоутворюючі засади загальної теорії управління приймають точку зору О. Богданова, тобто підтримують ідею існування універсальних принципів управління у живих системах: “З розвитком науки з’ясувалося, що ті співвідношення, які виражаються словом “доцільність”, можуть виникати і розвиватися цілком природним чином, за відсутності будь-якого “суб’єкта”, що свідомо ставить цілі, – що в природі існує об’єктивна доцільність”².

Водночас вони звертають нашу увагу на те, що “строго кажучи, назва “тектологія” як організаційна наука не зовсім правомірно поширена на природу, де організми і популяції виникають внаслідок стихійної еволюції, тоді як організації створюються людьми свідомо (артефакти), і організаційна наука може описувати тільки діяльність людей”³.

Далі вони продовжують свою думку: “...первинний момент, що породжує зміну, виникнення, руйнування і розвиток організаційних форм, або основа формувального тектологічного механізму є поєднання комплексів”⁴.

Формувальні механізми (за О. Богдановим) включають: поєднання (кон’югацію), злиття (копуляцію), входження (інгресію – ланцюговий зв’язок між організовуваними комплексами) і роз’єднання (дезінгресію). Ці механізми і “закони розбіжності і сходження форм” (стосунки в середовищі) являють собою певний природний феномен, який в умовах стохастичної дії середовища надає елементам, що випадково об’єдналися, властивості стійкої і організованої системи.

¹ Куриц С. Я. Болезни государства. Диагностика патологий системы государственного управления и права: монография / С. Я. Куриц, В. П. Воробьев; Моск. гос. ин-т междунар. отношений (ун-т) МИД России. – М.: МГИМО(У) МИД России, 2009. – С. 72.

² Цит. за: Богданов А. А. Тектология: (Всеобщая организационная наука): [в 2 кн.] / А. А. Богданов. – М.: Экономика, 1989. – Кн. 1. – С. 113.

³ Куриц С. Я. Болезни государства. Диагностика патологий системы государственного управления и права: монография / С. Я. Куриц, В. П. Воробьев; Моск. гос. ин-т междунар. отношений (ун-т) МИД России. – М.: МГИМО(У) МИД России, 2009. – С. 72.

⁴ Цит. за: Богданов А. А. Тектология: (Всеобщая организационная наука): [в 2 кн.] / А. А. Богданов. – М.: Экономика, 1989. – Кн. 1. – С. 114.

Присутність механізму управління в усіх формах буття живої матерії і способах буття матеріальних об'єктів дає підстави розглядати управління як іманентну категорію універсуму, властиву живій природі. Універсальність процесів управління дозволяє припустити існування базових принципів управління, які в ході розвитку універсуму асимілювали особливості конкретної системи, що входить в універсум. На цій підставі можна вважати, що управління артефактами – організаційними системами – будується на таких же принципах, оскільки в природі немає інших механізмів і немає у людини інших джерел для запозичення. Проте, беручи до уваги подвійну роль людини як біологічного об'єкта і як мислячої громадської істоти, деякі з цих принципів можуть застосовуватися в незмінному вигляді, інші – в модернізованому вигляді, для яких вплив людського чинника гратиме роль обмежень.

Є й інші оригінальні підходи до створення загальної теорії управління. Поки не вдалося створити єдину теорію управління, М. Анголенко пропонує це зробити на основі ідеї К. Павлова про систему головних функцій (СГФ) або за визначенням розробника – MFS (Main Fastens Systems)¹. У чому ж сила і привабливість системи головних функцій керівництва? Це²:

1. Науково обґрунтований алгоритм досягнення мети “по прямій”, без відхилень на другорядне і непотрібне.
2. Простота у вивченні, розумінні і застосуванні.
3. Можливість застосування комп'ютерних систем.
4. Здатність поступового і гарантованого виведення будь-якого об'єкта, зокрема і глобального, з нестійкого стану до рівня процвітаючого.
5. Усеосяжна можливість застосування, як простих дій, так і законотворчості.
6. Доцільність вивчення на будь-якому рівні – від школяра до прем'єр-міністра.
7. Безліч практичних і прикладних форм застосування.

¹ Анголенко Н. И. Системное руководство организацией : учебник / Н. И. Анголенко. – М. : Изд-во “Экзамен”, 2006. – С. 11-12.

² Анголенко Н. И. Системное руководство организацией : учебник / Н. И. Анголенко. – М. : Изд-во “Экзамен”, 2006. – С. 13.

8. Можливість створення об'єктивних моделей причинних дій, що призводять до очікуваних результатів.

9. Можливість створення як ефективних структур керівництва будь-яким об'єктом, так і високофункціональних робочих місць.

10. Система головних функцій є системоутворюючою в усіх сферах людської діяльності.

Е. Коротков у праці “Концепция менеджмента” (2003) пропонує власний погляд на загальну теорію управління в її російському варіанті. Суть її полягає у наступному: “Будь-яке управління припускає необхідність передбачення, організації і контролю. Це основа будь-якого управління. Але це ще не усе управління. Необхідно мотивувати діяльність людей, тому що без зацікавленості людина не працюватиме добре, як би ви її не організували і не контролювали. Але краще цей вид назвати активізацією, тому що вона включає і мотивування, і натхнення, і стимулювання. Окрім цього, управлінню необхідно і регулювання, про яке ми говорили, бо не усі процеси є керованими, тобто не усі процеси можна змінити у напрямі мети, але можна їх регулювати. Це особливо актуально для управління в умовах ринкової економіки і дії ринкових механізмів”¹. Невідомо, що нового побачили тут його співвітчизники, але, на наш погляд, нічого нового тут не з'явилося, як не з'явилося і у його наступних працях².

Джерелом для розробки загальної теорії управління можна розглядати відому теорію рівноваги³, яку відстоювали свого часу О. Конт, Г. Спенсер, Е. Дюринг, К. Каутський, О. Богданов та ін. і яка у СРСР була оцінена як “ворожа марксистсько-ленінській філософії вульгарно-механістична і антидіалектична теорія, яка переносить на усі явища природи і суспільства закон рівноваги, що діє в галузі механіки”. Прибічники теорії рівноваги вважають рівновагу природним і “нормальним” станом, а рух, розвиток – тимчасовим і швидкоплинним. Джерело руху ця теорія бачить у боротьбі

¹ Коротков Э. М. Концепция менеджмента / Э. М. Коротков. – М.: Изд-во Консалтинговая Компания “ДеКА”, 2003. – С. 25.

² Коротков Э. М. Концепция менеджмента / Э. М. Коротков. – М.: Изд-во Консалтинговая Компания “ДеКА”, 2003. – 320 с.

³ Теория равновесия // Словарь терминов по философии. [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу : <http://filslov.ru/t/455-teoriya-ravnovesiya.html>. – Заголовок з екрана.

зовнішніх протилежних сил. Теорія рівноваги заперечує внутрішні протиріччя предметів і явищ і боротьбу внутрішніх протиріч як джерело розвитку.

Що ж до суспільних явищ, теорія рівноваги робить висновок, що нібито розвиток суспільства залежить, головним чином, від взаємовідношення його із зовнішнім середовищем, природою, що рушійною силою розвитку антагоністичного суспільства є не боротьба внутрішніх протиріч, не класова боротьба, а зовнішні протиріччя з природою. Це й не збігалось з переконаннями представників ідеології марксизму-ленінізму.

Ще простіше картина сприймається у сфері професійної підготовки менеджерських кадрів. Здається, для деяких авторів підручників – проблема відсутня загалом, оскільки вони пропонують для вивчення вже існуючу, на їхній погляд, загальну теорію. Так, наприклад, електронний навчально-методичний комплекс з дисципліни “Менеджмент”¹, що підготовлений у рамках інноваційної освітньої програми “Создание института экономики и управления в рамках СФУ как инновационной научно-образовательной системы непрерывного экономического и бизнес-образования, ориентированной на качественно новый уровень профессиональной компетенции”, реалізованої у ФГОУ ВПО СФУ в 2007 р., містить навіть відповідну тему.

Аналізуючи її, ми переконалися, що автори електронного підручника вводять нас в оману, оскільки зміст теми 2.1., що має назву “Общая теория управления. Закономерности управления различными системами”², надто примітивний і не потребує жодних коментарів. Тут подано переписані елементарні складові корпоративного управління на кшталт уточнення видів і зв’язків управління, понять “менеджер” і “підприємець” і т. ін.

¹ Менеджмент. Версия 1.0 [Электронный ресурс] : учеб. программа дисциплины / сост. : М. М. Дворяшина, О. Н. Шилина, Н. Г. Макуха и др. – Электрон. дан. (1 Мб). – Красноярск : ИПК СФУ, 2008. – Режим доступа до ресурсу : http://files.lib.sfu-kras.ru/ebibl/umkd/85/u_program.pdf.

² Менеджмент. Версия 1.0 [Электронный ресурс] : учеб. программа дисциплины / сост. : М. М. Дворяшина, О. Н. Шилина, Н. Г. Макуха и др. – Электрон. дан. (1 Мб). – Красноярск : ИПК СФУ, 2008. – Режим доступа до ресурсу : http://files.lib.sfu-kras.ru/ebibl/umkd/85/u_program.pdf.

Є низка й інших, тобто подібних до наведеного вище прикладу, теорій управління¹, які немає сенсу тут коментувати. Особливо їх багато у сфері державного управління.

Окрім того, варто зазначити, що багато закордонних авторів, прогнозуючи перспективи розвитку менеджменту і намагаючись оцінити його досягнення протягом століття, навіть не піднімаються до рівня розуміння необхідності розробки загальної теорії управління технічними, біологічними і соціальними системами в умовах організаційної і інформаційної єдності світової спільноти.

Так, на початку ХХІ ст. виходять праці: “Классики менеджмента” / под ред. М. Уорнера (2001), Р. Акоффа “Акофф о менеджменте” (2002), “Менеджмент ХХІ века” / под ред. С. Чоудхари та ін. Наприклад, С. Крайнер у праці “Ключевые идеи менеджмента” (2002) зосереджується на основних ідеях менеджменту, що висували теоретики і практики у сфері управління, чії імена відомі в усьому світі. Аналогічну працю написав Д. Шелдрейк “Теория менеджмента: от тейлоризма до японизации” (2001).

Цікавою є аналітична праця А. Хажинскі “Туру менеджмента” (2002), що викликає великий інтерес у фахівців. А. Хажинскі узагальнює увесь досвід розвитку поглядів на менеджмент у другій половині ХХ ст. Водночас, що є дуже важливим, автор аналізує розвиток менеджменту в різних аспектах. Це популярні управлінські ідеї, їх повтор у різних дослідженнях, втілення у життя, зокрема презентації і потреби в них менеджменту. Ідеї, концепції у ретроспективі, А. Хажинскі групує за смисловим принципом.

Книга С. Кермаллі “Инструменты эффективного менеджмента: 100 ключевых терминов, моделей и концепций современного менеджмента” (2005) акцентує увагу читачів на найбільш важливих напрямках сучасного менеджменту, що при грамотному використанні дають бажаний результат.

Праця К. Кеннеді “Туру менеджмента: “Кто есть кто” в бизнес-элите” (2006), якоюсь мірою повторює вже відомі ґрунтовні

¹ Шамхалов Ф. Теория государственного управления / Ф. Шамхалов. – М. : Экономика, 2002. – 638 с.; Игнатов В. Г. Теория управления : курс лекций / В. Г. Игнатов, Л. Н. Албастова. – М. : ИКЦ “МарТ”; Ростов н/Д : Изд. центр “МарТ”, 2006. – 464 с.; Уколов В. Ф. Теория управления : учебник для вузов / В. Ф. Уколов, А. М. Масс, И. К. Быстряков. – 2-е изд., доп. – М. : ЗАО “Изд-во “Экономика”, 2004. – 656 с.

дослідження: “Класики менеджмента” / под ред. М. Уорнера, Д. Шелдрейка “Теория менеджмента: от тейлоризма до японизации” і ін. Аналізуючи наукові біографії вже відомих авторитетів менеджменту, К. Кеннеді намагається довести важливість їх концепцій для сучасного бізнесу.

Однак це лише сукупність адаптованих і відпрацьованих практикою управління інструментів, що ґрунтуються на теоретичних постулатах класиків менеджменту. Це стратегія управління якістю, фінансами, персоналом, ефективністю, маркетингом та інші відомі складові класичного походження. Нічого принципово нового для створення загальної теорії управління технічними, біологічними і соціальними системами вони не пропонують. Вочевидь, класична наука, з одного боку, просто захлинулась різнобарв'ям напрацьованого інструментарію, а з іншого, – розгубилась перед новими проблемами і не спроможна зробити крок уперед.

Вихід з цього гносеологічного глухого кута ми вбачаємо у розробці якісно нового світоглядно-ідеологічного підґрунтя організації управління технічними, біологічними і соціальними системами. І виконати це завдання на першому етапі формування загальної теорії управління має філософія управління. Саме вона, філософія управління, має дослідити багатовимірність підходів до вивчення проблеми становлення загальної теорії управління технічними, біологічними і соціальними системами і запропонувати світоглядно-ідеологічну платформу подальшої методологічної і теоретичної роботи.

Її першими і головними наріжними каменями є: а) ідея субстанціональної єдності технічних, біологічних і соціальних систем; б) дослідження особистості людини як джерела соціального світу, у якому вона і її допоміжні органи – технічні і соціальні системи – створюють органічне ціле, яке живе і розвивається за загальними законами; в) сприйняття управління як явища, що виокремилось із загальноєволюційного процесу саморегуляції універсуму і тому підкоряється одним і тим же принципам, але відрізняється різним інструментарієм, специфічними технологіями і оригінальними методиками. Як бачимо, ці засади методологічно

витримані, когнітивно несуперечливі, ідеологічно привабливі і теоретично перспективні для подальшого використання у нашому дослідженні. Це наш головний висновок з розглянутого вище матеріалу у цьому підрозділі.

1.2. Філософські засади формування загальної теорії управління – як головний концепт дослідження

Завданням цього підрозділу є уточнити концепт “філософські засади формування загальної теорії управління”, тобто окреслити предмет дослідження. Ми виходимо з того, що термін “концепт” (від лат. *conceptus* – поняття) – це зміст поняття. Його смислова наповненість – у відволіканні від конкретно-мовної форми його вираження¹. За іншим джерелом, концепт – це “формулювання, розумовий образ, загальна думка, поняття”². Рудольф Карнап розмістив концепт, як відомо, між мовними висловлюваннями і відповідними до них денотатами (від лат. *denotatum* – безліч об’єктів, здатних іменуватися цією мовною одиницею).

Інакше кажучи, концепт – це логічно-інтуїтивна схема вивчення проблеми, встановлення зв’язку між його елементами, а концептуалізація є особливою формою пізнання дійсності³. Тож потрібно розкрити сенс предмета дослідження, що схований у інтегрованому вислові “філософські засади формування загальної теорії управління”, а водночас й межі дослідницького поля.

Для розгортання філософського аналізу предмета нашого дослідження необхідно зробити одне важливе уточнення. Коли

¹ Новейший философский словарь. – 3-е изд., испр. – Мн. : Книжный Дом, 2003. – С. 503.

² Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. – 7-е изд., перераб. и доп. – М. : Республика, 2001. – С. 262.

³ Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. – 7-е изд., перераб. и доп. – М. : Республика, 2001. – С. 262.

йдеться про загальну теорію управління, ми маємо на увазі зміст, закладений у словниках у термін “кібернетика”.

Кібернетика (від др.-грец. κυβερνητική / *kybernetike* – “мистецтво управління”; κυβερναο – “правлю кермом, управляю”; κυβερνήτης / *kybernētēs* – “керманич”, зокрема від цього кореня походять слова “губернатор” або англ. *government* – “уряд”) – наука про загальні закономірності процесів управління і передачі інформації в системах живої і неживої природи природного і штучного походження.

Тобто йдеться про інтегровану теорію управління технічними, біологічними і соціальними системами. Таким чином, емпіричний матеріал для філософського аналізу лежить у трьох сферах: технічній, біологічній і соціальній. Далі, якщо ми будемо вживати термін “управління” без вказівки на родо-видові відмінності, то він буде торкатися усіх трьох складових: управління технічними, біологічними і соціальними системами.

Почнемо наш аналіз з уточнення терміна “філософія”, оскільки розв’язання проблемної ситуації, покладеної в основу дослідження, можна починати з будь-якого поняття. Однак закон економії робочого часу вимагає починати аналіз саме з нього. Здавалося б, – немає жодних проблем, оскільки філософія має багатовікову історію і активно залучена до вирішення актуальних проблем повсякдення, обслуговує різні види діяльності людини. Але це далеко не так, і завдання не таке просте, оскільки автори французького “Словника філософської мови” приводять 60 визначень “філософії”¹.

Проте, на наш погляд, усі існуючі формулювання філософії узагальнені у визначенні, яке дане ще 1970 року у авторитетній “Философской энциклопедии”: це – “форма суспільної свідомості, спрямована на вироблення цілісного погляду на світ і на місце людини в ньому, що досліджує онтологічні, гносеологічні,

¹ *Foulquii P.* Dictionnaire de la langue philosophique. – 2-e ed., revue et augmentée / P. Foulquii, R. Saint-Jean. – Paris : Presses Universitaires de France, 1969. – P. 541-544.

аксіологічні, естетичні і етичні аспекти “суб’єкт-об’єктних” взаємовідносин”¹.

У чому ж полягає пізнавальний потенціал філософії і у чому полягає суть філософського аналізу? У процесі розмежування філософського і наукового предмета дослідження використовується такий методологічний принцип як рефлексія. “Рефлексія (від лат. *reflexio* – звернення назад) – принцип людського мислення, що спрямовує його на осмислення і усвідомлення власних форм і передумов, процес самопізнання, що розкриває внутрішню будову і специфіку духовного світу людини, духовний поворот, що завершує пізнавальний акт і дозволяє суб’єкту, який пізнає, повернутися до центру самопізнання, до власного творчого “Я” і його мікрокосму”².

У “Філософському словнику” (2006) зазначається, що існують три види рефлексії: елементарна, наукова і філософська. Елементарна рефлексія повертає суб’єкт до самоаналізу своїх вчинків і знань. Наукова рефлексія спрямована на аналіз прийомів і методів пізнання, які використовуються у тій чи іншій сфері дослідження. Це допомагає визначити критичний принцип, метою якого є формування теорії. У свою чергу, “теорія (від грец. *Θεωρία* – розгляд, дослідження) – вчення, система наукових принципів, ідей, що узагальнюють практичний досвід і відображають закономірності природи, суспільства, мислення; сукупність узагальнених положень, що утворюють науку або розділ будь-якої науки”³.

Але філософська рефлексія, окрім критичного принципу, що дозволяє описати, пояснити і спрогнозувати наслідки закономірностей, формує евристичний принцип пізнання, тобто виконує роль джерела знання. А це можливо лише завдяки тому, що саме “філософська рефлексія сконцентрована на усвідомленні і осмисленні граничних підстав буття, мислення і людської культури в цілому”⁴.

¹ *Мирзоян В. А.* Управление как предмет философского анализа [Електронний ресурс] / В. А. Мирзоян // Вопросы философии. – 2010. – № 4. – С. 35-47. – Режим доступу до ресурсу : http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=124&Itemid=52.

² *Философский словарь.* – К. : А.С.К., 2006. – С. 716.

³ *Философский словарь.* – К. : А.С.К., 2006. – С. 809.

⁴ *Философский словарь.* – К. : А.С.К., 2006. – С. 717.

В. Соловйов стверджував, що “слово “філософія”, як відомо, не має одного точно окресленого значення, але вживається з двома головними, однаково одне до другого відмінними поняттями про філософію: по-перше, філософія є тільки теорія, є тільки справа школи; по-друге, вона є більше, ніж теорія, є переважно справа життя, а потім вже і школи”¹.

Отже, ми зустрічаємо дві тенденції, два основних підходи до розуміння філософії. Філософія як теорія почала формуватися в Давній Греції. Як зазначав М. Гайдеггер, “греки дійсно, ще з часів Платона, розуміли пізнання як спосіб бачення і споглядання, що дає про себе знати у звичайному сьогоднішньому вислові “теоретичне”, де звучить *погляд* та *зір* (театр – видовище)”². Саме це визначило класичний спосіб розуміння буття європейської гносеології.

Аналіз поняття – це та сила, якою філософія впливає на науку. Це підтверджує і Г. Гегель, який на питання, що таке філософія, відповідав: “Своєрідна риса цієї науки полягає в тому, що в ній її поняття, мабуть, становить її першопочаток, насправді лише весь розгляд цієї науки є доказ і, можна сказати, власне знаходження цього поняття; поняття є по суті результат такого розгляду”³.

Отже, у цьому дослідженні ми виходимо з положення, що завдання філософії не стільки створювати нове знання, і навіть не стільки обґрунтовувати процес пізнання. Завданням філософії є створення відношення до знань, до пізнання, до світу – тобто формувати відповідний до стану проблем соціального розвитку світогляд. У предметному полі нашого дослідження він має бути активним саме у площині організаційної свідомості, організаційної культури і організаційної діяльності. Це повинен бути світогляд, здатний до активної рефлексії і смислопородження тому, що філософ конститує нову реальність, конститууючи по-новому мислення.

¹ Соловьев В. Философские начала цельного знания / В. Соловьев // Сочинения : в 2 т. / сост., общ. ред. и вступ. ст. А. Ф. Loseva, А. В. Гулыги ; примеч. С. Л. Кравца и др. – М. : Мысль, 1990. – Т. 2. – С. 179.

² Хайдеггер М. Время и бытие / М. Хайдеггер. – М. : Республика, 1993. – С. 159.

³ Гегель Г. Лекции по истории философии / Г. Гегель // Сочинения. – Л. : Партиздат, 1932. – Кн. 1. – Т. IX. – С. 8.

Філософський світогляд помітно відрізняється, як відомо, від міфологічних, релігійних до філософського, наукового і інших форм світогляду. Його сила полягає у тому, що він: по-перше, раціоналістичний, тобто спирається не на фантазію, віру і життєві трюїзми, а на доказову аргументацію розуму; по-друге, має аналітично-критичну спрямованість, тобто при дослідженні дійсності не схильний приймати на віру уявлення і думки, що народжуються у людей, а прагне ставити їх під сумнів і піддає критичній експертизі; по-третє, оперує філософськими категоріями, тобто найбільш загальними (загальними) поняттями буття, вічності, часу, смерті, долі, необхідності, свободи та ін. Філософська думка має здатність виявляти у будь-якому одиничному факті загальний зміст, надавати приватним проблемам універсального значення.

Ці пояснювальні моделі є відомостями, знаннями, не просто систематизованими, але і певним чином інтерпретованими, побудованими згідно з тими чи іншими світоглядними принципами. Таким чином, у філософській картині світу завжди відчувається виразний дух епохи, її культури і, що украй характерно, особи мислителя – творця цієї картини, адже філософія має аксіологічно-генезисний характер. Саме тому “філософія (грец. φιλοσοφία – любов до мудрості) – система ідей, поглядів на світ і на місце людини у ньому: любов до істини, вільне дослідження основних проблем буття, людського пізнання, діяльності і краси; методологічні принципи, що лежать в основі будь-якої науки; переконання, що склалися з приводу будь-чого (буденна, життєва філософія)”¹.

А оскільки своїм об’єктом філософія має цілісне буття, універсум, вона не може спиратися на висновки лише науки. Вся сфера людського життя, а сюди входить і релігія, і мистецтво, і всі інші форми практичної діяльності людини, вказує на те, що буття не існує поза трансцендентністю, поза метафізикою. Останнє не може людині відкритися в абсолютній повноті, але філософія прагне до загального як до свого предмета.

Філософія хоч і тісно пов’язана з наукою, але не тотожна останній. “Наука – сфера людської діяльності, метою якої є

¹ Философский словарь. – К. : А.С.К., 2006. – С. 851.

вивчення предметів і процесів суспільства, мислення і природи, їх властивостей, відносин і закономірностей; соціальний інститут, що забезпечує виробництво знання, його накопичення, використання і зміну, система знань про закономірності розвитку природи, суспільства і мислення, а також окрема галузь таких знань. Наука – систематичне об'єднання і виклад об'єктивно достовірних відомостей, що належать до будь-якої галузі знання. У ширшому сенсі, під наукою розуміється об'єктивно достовірне і систематичне знання про явища природи і життя людини, представлених з погляду їх закономірності і незмінного порядку”¹.

Філософія, зазвичай, використовує наукові знання, але не спирається на науку, зокрема й науку управління. Швидше навпаки, наука в своїй основі спирається на світогляд дослідника. Бо, як відомо, сприйняття чи не сприйняття фактів, а тим більше їх теоретична оцінка, що створює основу для наукової картини світу, залежить від філософської системи, на яку спирається теоретик. При цьому навіть незалежно від того, чи усвідомлює це останній, чи ні. Тому що теоретичне відношення до об'єкта, за твердженням П. Сорокіна, визначається “культурними суперсистемами”, тобто глобальними системами істини, включаючи і позанаукову сферу.

Так формується специфіка спрямування філософського мислення, яка характеризується терміном “парадигма”, вперше введеним Г. Бергманом, але широко запровадженим і популяризованим Т. Куном. “Парадигма (з грец. Παράδειγμα – приклад, зразок, модель) – картина світу, сукупність передумов, що визначають конкретне наукове дослідження (знання) і визнане (загальноновизнане) на певному етапі соціально-історичного розвитку, теорія, прийнята як зразок вирішення дослідницьких завдань”².

Це означає, що, у кінцевому підсумку, ми повинні концептувати знайдену у ході дослідження сукупність філософських детермінант формування теорії управління з тим, щоб вони створили філософську основу науки управління. І хоча цей термін був запроваджений для аналізу загальнонаукового розвитку, але в ньому

¹ Философский словарь. – К. : А.С.К., 2006. – С. 582.

² Философский словарь. – К. : А.С.К., 2006. – С. 638.

явно виділяється філософська основа, без якої, як визначив для себе постпозитивізм, наука розвиватись і, тим паче, осмислюватись не здатна. Бо, окрім символічних узагальнень законів і теоретичних визначень, існують метафізичні елементи, що і задають спосіб бачення універсуму і його онтологію. А народження нової парадигми пов'язане не стільки з логічними правилами, скільки з ціннісними установками особистості науковця чи наукової групи.

Філософські детермінанти, а ми їх вивчаємо як засади, мають специфічну природу, оскільки це продукти розвиненого духовного виробництва. Разом вони складають те, що ми називаємо філософською основою теорії управління. Тож у дослідженні ми розрізняємо поняття “засади” і “основи” у такому ключі, як вони вжиті у законодавчому акті України¹. Для нас поняття “основи” ширше від поняття “засади”. Крім філософських основ, теорія управління має й інші детермінанти.

Отже, явище, що ховається у терміні “основа”, – це те, що для предмета теорії управління є генетично поданим, онтологічно безумовним, що визначає головні особливості його суті, межі його просторово-часового перебування, що забезпечує сталу динамічну єдність його структури і змісту.

Кожне управління, як і будь-яке соціальне явище, несе в собі свою суть як ансамбль внутрішніх зв'язків, необхідних стосунків між протилежними сторонами з характерною для них логікою організаційної взаємодії. Опозиція внутрішніх протилежностей або протиріччя є універсальною онтологічною основою різноманітних форм суцього, зокрема усіх, без винятку, явищ у сфері управління.

Пояснюється це наявністю у феномена управління, як і в усього на світі, причин його виникнення, розвитку і функціонування, і їх досліджує теорія управління. Але, окрім них, існують ще і причини цих причин. Або загальні підстави буття управлінської реальності. Маючи метафізичний, онтологічний, культурологічний, антропологічний, екзистенціальний характер, ці підстави, саме їх ми називаємо основами формування теорії управління, не є

¹ Закон України “Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки” [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2007. – № 12. – ст. 102. – Режим доступу до ресурсу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/537-16>.

предметом чистої теорії управління, а складають предмет філософської рефлексії. Міркуючи про них, філософія виходить далеко за межі теорії управління і занурюється в питання, що торкаються природи буття і небуття, хаосу і порядку, цивілізації і культури, добра і зла і багато чого іншого.

Отже, філософські засади – це сукупність детермінант формування теорії управління, що вивчаються і залучаються до дії у ході духовного виробництва. Згодом ми повернемося ще до цього і подамо елементи виробництва, що, з одного боку, є продуктами філософського аналізу і у сукупності складають її філософську основу, а з іншого, – протистоять метафізичним, онтологічним, методологічним, культурологічним, антропологічним, екзистенціальним і іншим чинникам.

Аналізуючи глибше предмет дослідження, уточнимо сенс поняття “управління”, що не збігається з терміном “організація”. Питання про розмежування теорії організації і науки про управління в дослідженнях, що проводяться, і в опублікованих працях вирішується неоднозначно. Одні автори (і їх немало) розглядають теорію організації як складову частину науки про управління. Мотивується це тим, що управління як цілеспрямована діяльність щодо переведення об’єкта у бажаний стан не може розглядатися у відриві від природи і властивостей керованого об’єкта. У ряді праць з теорії управління формулюються основні категорії, закономірності, принципи і типологія організаційних систем, але не проводиться чітке розмежування, до якого відгалуження загальної теорії – до організації або управління – відноситься той або інший постулат¹.

Отже, термін “управління” є надзвичайно складним, якщо його навіть не ставити у синонімічний ряд з терміном “організація”, оскільки він торкається технічних, біологічних і соціальних систем. Будь-який смисл може бути розпакований, і тоді те, що розумно, стає дійсним. Смисл стає доступним, і ми виявляємо сутність і зміст того чи іншого поняття, розглядаючи його як цілісність. Іншими словами, ця ідея вже сама по собі містить “план (pottern) організму”.

¹ Мильнер Б. З. Теория организаций [Электронный ресурс] / Б. З. Мильнер. – М. : Инфра-М, 2006. – 864 с. – Режим доступа до ресурсу : <http://studie.fatal.ru/TObook.htm>.

Як писав з цього приводу Гегель: “Поняття для свого розвитку не потребує жодних зовнішніх стимулів; його природа, що включає в себе протиріччя між простотою і відмінністю і саме тому неспокійна, спонукає його до самоздійснення, вона змушує його розгортати і робити дійсною відмінність, що існує в ньому самому тільки ідеально, тобто в суперечливій формі нерозрізненості; так призводить вона до того, щоб шляхом знімання його простоти як певного недоліку, певної односторонності зробити його справді цілим, до того ж первісно воно містить у собі тільки спроможність”¹.

Термін “управління” має, як мінімум, мовою науки – три дискурси: технічного, біологічного і соціального походження і призначення. Ми маємо визначитись щодо його інтегрованої форми.

Щоб їх, різновиди, або образно – обличчя, розрізнити, варто розглянути сенс терміна “дискурс”. Поняття “дискурс” надзвичайно багатопланове. Латинською мовою “discursus” означає “розмова, бесіда”. У середньовічній латині це слово означало “пояснення, доказ, аргумент у суперечці, логічне струнке міркування”. Потрапивши з латини в основні європейські мови, термін поступово розмивався, означав уже будь-яке публічне мовлення, аж поки не став синонімом слова “текст”.

У російській лінгвістичній традиції він застосовується у значенні, близькому до поняття “функціональний стиль” (як особливий вид тексту) – розмовний, бюрократичний, газетний тощо. Загалом же поняття “дискурс” сьогодні означає будь-яке явище дійсності, що має знакову природу і є певним чином структуроване. З огляду на цю розмитість, в окремий науковий напрям виділилася лінгвістика тексту, яка вивчає мову в дії на основі пошуку закономірностей, притаманних будь-яким текстам.

За І. Касавіним, наприклад, текст і дискурс – поняття, які перетинаються лише частково. Дискурс – це незакінчений живий текст, узятий в момент його безпосереднього включення в акт комунікації, у ході його взаємодії з контекстом. “Те, що відрізняє дискурс загалом від тексту загалом, відрізняє і філософське

¹ Гегель Г. Энциклопедия философских наук : [в 3 т.] / Г. Гегель. – М. : Мысль, 1975. – Т. 2. – С. 12.

мислення від побутового”¹. У побутовому слововживанні поняття “дискурс” часто означає будь-який засіб спілкування. Російський “Лингвистический энциклопедический словарь” тлумачить дискурс як “текст, узятий у подієвому аспекті” і водночас як “мову, що розглядається як цілеспрямована соціальна дія”².

Філософській мові, як, до слова, і кожній натуральній живій чи то штучній мовам, притаманний свій специфічний дискурс, основні характеристики якого більш-менш відповідають відповідним характеристикам інших мов (соціологічній, політологічній, культурологічній), але при цьому є й такі, що визначають своєрідність дискурсу такого унікального явища як управління, який твориться і обслуговується саме цією мовою. Існують, як відомо, словники з управління технічними і соціальними системами.

Опанування дискурсу означає інтерналізацію особистістю семантичних полів, які структурують буденні інтерпретації та поведінку в межах інституційної сфери. Таким чином, дискурс розуміється нами як спосіб мовленнєвого когнітивного конструювання впливу управління на природу, людину, суспільство і його підсистеми – технічну, біологічну і соціальну.

Отже, ми розглядаємо філософський дискурс не просто як вживання певного категоріального апарату, що обслуговує життєдіяльність людини та її утворень, а як символічну репрезентацію феномена управління загалом, як його вироблення, теоретичне обґрунтування його системної цілісності і зв'язку із зовнішнім світом на прикладі таких геологічних процесів як техноценоз, біоценоз і соціоценоз.

Навіть перший погляд на віддзеркалення управління у такій площині свідчить про те, що воно сьогодні потребує уваги філософів і теоретиків, оскільки: а) перебуває у кризовому стані, про що свідчить сучасний стан техніки (наприклад, Чорнобиль (Україна, 1986), Фокусіма (Японія, 2011), катастрофа “Челенджера” (США, 1986), спалах у світі епідемії СНІДу (1999), інші катаклізми біо- і соціосфери; б) рекомендації з його модернізації не мають

¹ Касавин И. Т. Истина: вечная тема и современные вызовы / И. Т. Касавин // Эпистемология & философия науки. – 2009. – № 2. – С. 3-10.

² Лингвистический энциклопедический словарь / ред. В. Н. Яйцева. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – С. 96-97.

узагальненого характеру, а спрямовані на вирішення дрібних питань практичного спрямування. Ось що з цього приводу зазначає професор О. Тихонов: “Склався, – пише він, – величезний ринок рекомендацій практикам, як їм краще всього і ефективніше вести свою справу. Одна “панацея” конкурує з іншою, а тим часом в науці немає згоди відносно природи і функцій управління, його відмітних ознак і якостей. Здається, що може бути простіше, – розкажіть спочатку, що таке управління, а потім, як його удосконалювати”¹.

Тому ми, перш ніж приступити до вивчення філософських засад управління, маємо визначитись з його дефініціями. Існує багато поглядів, а відповідно й визначень щодо цього явища. Найрадикальнішими є точки зору математиків, що працюють у сфері кібернетики, і соціальних менеджерів, що обслуговують організаційні потреби держави, громадянського суспільства і ринкової економіки. Тож ми ж виходимо з того, що управління розглядається як “вбудований в соціальний процес свідомо сконструйований соціокультурний механізм регуляції стосунків між учасниками спільної діяльності, що поєднує їх інтереси, організацію і самоорганізацію, формальні і неформальні норми, досягнення продуктивних цілей і стійкості соціальних зв’язків”².

Певну плутанину вносять спостереження і подальше тлумачення багатьох природних явищ, які зовнішньо нагадують управління. Наприклад, відомий фахівець у галузі філософії управління академік В. Афанасьєв у визначенні сутності управління в “Большой Советской Энциклопедии”, вважає, що воно являє собою “елементарну функцію організованих систем різної природи (біологічних, соціальних, технічних), яка забезпечує збереження їхньої визначеної структури, підтримку режиму діяльності, реалізацію програми, мети діяльності”. Вочевидь, варто детальніше проаналізувати суперечливість цього визначення та її витoki.

Зрозуміло, що і сам автор, відчуваючи, що соціальне управління істотно відрізняється від явищ у природних і навіть у технічних системах, підкреслює специфіку і значення управління соціальними

¹ Тихонов А. В. Социология управления / А. В. Тихонов. – Изд. 2-е, доп. и перераб. – М. : “Канон⁺” РООИ “Реабилитация”, 2007. – С. 32.

² Тихонов А. В. Социология управления / А. В. Тихонов. – Изд. 2-е, доп. и перераб. – М. : “Канон⁺” РООИ “Реабилитация”, 2007. – С. 260.

системами. Він вважає, зокрема, що “соціальне управління як вплив на суспільство з метою його упорядкування, збереження якісної специфіки, удосконалювання та розвитку, є неодмінною внутрішньопритаманною властивістю будь-якого суспільства, яка впливає з його системної природи, суспільного характеру праці, необхідності спілкування людей у процесі праці і життя, обміну продуктами їхньої матеріальної та духовної діяльності”¹.

Більш точним, на наш погляд, є визначення, запропоноване О. Спіркіним, згідно з яким “управління – це функція будь-якої організованої системи, спрямована на збереження її якісної визначеності, на підтримку динамічної рівноваги із середовищем та на її розвиток”. Автор вважає управління своєрідним відгуком “на всю суму інформаційних взаємодій системи”, спрямованих “на надання їй такої поведінки і стану, такої структурної організації та тенденції розвитку, які б відповідали всій накопиченій цією системою інформації та враховували б її об’єктивні потреби”. У такому контексті він вважає управління орієнтованим не тільки на інформаційне минуле системи, але й на її майбутнє².

Близьке до цього, але більш чітко визначення дають білоруські автори М. Д’яченко і Л. Кандибович, вважаючи, що управління – це “функція організованих систем, яка забезпечує збереження їх структури, підтримку режиму функціонування, реалізацію програми діяльності”³.

Донецькі дослідники філософії управління В. Альохін, В. Бурега, С. Поважний та Л. Альохіна вважають, що “у широкому філософському розумінні управління є фундаментальною загальною функціональною властивістю об’єктивного світу, органічної і неорганічної природи, свідомих і стихійних сил, яким притаманні якості закономірності, доцільності, цілепокладання та

¹ Большая Советская энциклопедия : [в 30 т.]. – 3-е изд. – М. : Сов. энциклопедия, 1969-1978. – Т. 27. – 1977. – С. 33.

² Спіркін А. Г. Основи філософії : учеб. пособ. для вузов / А. Г. Спіркін. – М. : Политиздат, 1988. – С. 435.

³ Д’яченко М. И. Психологический словарь-справочник / М. И. Д’яченко, Л. А. Кандыбович. – Мн. : Харвест ; М. : АСТ, 2001. – С. 440-441.

цілеспрямованості на результат дії”¹. Для нас тут цінним є посилення авторів на всезагальний характер управління, що воно є “фундаментальною загальною функціональною властивістю об’єктивного світу, органічної і неорганічної природи, свідомих і стихійних сил”.

Наведемо й деякі інші визначення, що потрапили до словників і енциклопедій. Управління – “елемент, функція організованих систем різної природи: біологічних, соціальних, технічних, що забезпечує збереження їх певної структури, підтримання режиму діяльності, реалізацію програми, мети діяльності”². Це визначення також охоплює предмет нашого дослідження і вписується у його проблемне поле.

Управління – “керування рухом кого/чого-небудь, керівництво діями кого-небудь”³. Управління – “дія на керовану систему з метою забезпечення необхідної її поведінки”⁴.

Жорстка математична логіка управління у техносфері, відсутність концептуальності у сфері управління біологічними організмами та їх організаційними об’єднаннями, розпорошеність ідей і протистояння концепцій у сфері соціального розвитку, особливо у політичній площині, наштовхують нас на необхідність пошуку загальних теоретичних засад організаційної взаємодії⁵. Філософія слугуватиме нам когнітивним засобом, що сприяє їх пошуку.

Не варто вести мову про кількість концепцій у сфері соціального управління. Їх декілька десятків і кожного року з’являються усе нові і нові. Щоб переконатись у цьому, достатньо зазирнути до відповідних словників з менеджменту або звернутися

¹ Философия управления: Социально-гуманитарные проблемы / В. В. Алехин, В. В. Бурега, С. Ф. Поважный, Л. В. Алехина. – Донецк : Дон. гос. академия управления, 1999. – С. 13.

² Философский энциклопедический словарь. – М. : Сов. энциклопедия, 1983. – С. 704.; Большой энциклопедический словарь. – М. : Большая рос. энциклопедия, 2002. – С. 1252.

³ Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – М. : Рус. язык, 1988. – С. 683.

⁴ Новиков Д. А. Теория управления организационными системами / Д. А. Новиков. – 2-е изд. – М. : Физматлит, 2007. – С. 9.

⁵ Туленков М. В. Теоретико-методологічні основи організаційної взаємодії в соціальному управлінні : монографія / М. В. Туленков. – К. : Каравела, 2009. – 512 с.

до вітчизняних праць: “Сучасні теорії менеджменту” М. Туленкова¹ (2007), “Філософія гуманістичного менеджменту” В. Воронкової² (2008), “Теоретичні основи раціональності соціального управління” М. Туленкова і О. Чувардинського³ (2009) та ін.

Оптимізму додає те, що техносфера і соціосфера – це продукти виробничої діяльності людини як представника біосфери. Тобто одна і та ж субстанція перебуває у різних організаційних і субстратних формах. Вони приречені на соціальну взаємодію, зокрема й організаційну. “Ми вважаємо, – пише О. Тихонов, – що управління онтологічно пов’язує різні реальності шляхом введення причинно-наслідкових зв’язків між ними, що приводить природний процес до стану цілісності, яка свідомо розвивається і направляється”⁴.

Йдеться про формування наукової теорії управління⁵. Позитивно на створення загальної теорії управління були налаштовані, як відомо, француз Анрі Файоль (1841-1925) і росіянин О. Богданов (Маленовський) (1873-1928).

Анрі Файоль у 1916 році опублікував працю “Общее и промышленное управление”⁶ (фр. Administration Industrielle et Gynйgale). У ній теоретик менеджменту А. Файоль узагальнив напрацьовані ним схеми управління, створюючи струнку, логічно виважену систематичну теорію менеджменту.

Згодом аналогічну ідею більш розгорнуто подав О. Богданов у відомій, але не розкодованій дотепер праці “Тектология. Всеобщая наука организации”⁷ (1912). “Будь-яка людська діяльність

¹ Туленков М. В. Сучасні теорії менеджменту : навч. посіб. / М. В. Туленков. – К. : Каравела, 2007. – 304 с.

² Воронкова В. Г. Філософія гуманістичного менеджменту (соціально-антропологічні виміри) : монографія / В. Г. Воронкова. – Запоріжжя : РВВ ЗДІА, 2008. – 254 с.

³ Туленков М. В. Теоретичні основи раціональності соціального управління : монографія / М. В. Туленков, О. Г. Чувардинський. – Ніжин : ТОВ “Вид-во “Аспект-Поліграф”, 2009. – 232 с.

⁴ Тихонов А. В. Социология управления / А. В. Тихонов. – Изд. 2-е, доп. и перераб. – М. : “Канон” РООИ “Реабилитация”, 2007. – С. 171.

⁵ Формирование научной теории [Електронний ресурс] // ПскоВика – сайт педагогического сообщества Псковской области. – Режим доступа до ресурсу : http://wiki.pskovedu.ru/index.php/Формирование_научной_теории.

⁶ Файоль А. Общее и промышленное управление / А. Файоль. – М. : Дело, 1991. – 388 с.

⁷ Богданов А. А. Тектология: (Всеобщая организационная наука) : [в 2 кн.] / А. А. Богданов. – М. : Экономика, 1989. – Кн. 1. – 304 с.; Богданов А. А. Тектология: (Всеобщая организационная наука) : [в 2 кн.] / А. А. Богданов. – М. : Экономика, 1989. – Кн. 2. – 351 с.

об'єктивно є організуючою або дезорганізуючою. Це означає: будь-яку людську діяльність – технічну, громадську, пізнавальну, художню – можна розглядати як певний матеріал організаційного досвіду і досліджувати з організаційної точки зору. У буденній мові словам “організувати”, “організація”, “організаторська діяльність” надається сенс вулчий, більш спеціальний. Але якщо ми захочемо дати поняттям наукову визначеність і точність, то цей буденний сенс їх не може бути утриманий як невиразний і такий, що містить у собі непослідовність – заплутаний, нечіткий, суперечливий”¹. О. Богдановим протягом тривалого часу, а саме: з 1912 і до 1928 року, володіла “всепроникаюча моністична цілеспрямованість: пошук організаційних зв'язків світового цілого”.

Ідея всезагальності науки організації була сприйнята у Росії на початку 20-х років ХХ століття як ідеологічне протистояння матеріалістичній філософії. Вона отримала у класиків марксизму навіть власне визначення – “емпіріомоністична філософія О. Богданова”². З приводу цієї ідеї, всезагальності організації, М. Бухарін у 1920 році писав В. Леніну: “Раніше Богданов стояв на позиції визнання філософії. Зараз він філософію знищує. ... “Тектологія” є, за Богдановим, заміна філософії. Вона виключає “гно(у!)сеологію”³. Це був зворотний погляд марксистів на філософію через управління.

Для демонстрації глибини і змісту аналітичної роботи, виконаної, щоб забезпечити філософську основу, відтворимо обсяг і алгоритм теоретичного аспекту створення загальної теорії управління технічними, біологічними і соціальними системами. Нагадаємо, що наукова теорія управління – логічна система взаємопов'язаних понять і тверджень про властивості, стосунки і закони певної множини об'єктів – організаційних процесів, що ідеалізуються.

¹ Богданов А. А. Тектология: (Всеобщая организационная наука): [в 2 кн.] / А. А. Богданов. – М. : Экономика, 1989. – Кн. 1. – С. 69.

² Богданов А. А. Тектология: (Всеобщая организационная наука): [в 2 кн.] / А. А. Богданов. – М. : Экономика, 1989. – Кн. 1. – С. 19.

³ Богданов А. А. Тектология: (Всеобщая организационная наука): [в 2 кн.] / А. А. Богданов. – М. : Экономика, 1989. – Кн. 1. – С. 19.

Мета наукової теорії – введення таких базових ідеальних об'єктів і тверджень про їх властивості і стосунки (законів, принципів), щоб потім чисто логічно вивести (побудувати) з них максимально велику кількість наслідків, які при підборі певної емпіричної інтерпретації максимально адекватно відповідали б даним спостережень про реальну сферу організаційної взаємодії людей і об'єктів між собою.

Схема співвідношення форм наукового пізнання:

Факт->Проблема->Ідея->Парадигма->Концепція->Гіпотеза->Теорія.

Факт – достовірне емпіричне знання про подію, що сталася. Але факт констатує, а не розкриває суть. Факт складається із наступних стадій: а) дані спостережень; б) очищення (обробка) цих спостережень; в) інтерпретація очищених даних.

Проблема – “знання про незнання”, факт недостатності знання. Її не можна пояснити вже існуючими знаннями.

Ідея – парадигма – концепція – етапи накопичення знань, сукупності ідей про явище, інакше – це форми визрівання теорії.

Гіпотеза стає теорією, коли передбачає раніше небачені явища, що згодом підтверджуються практикою. Гіпотеза – нове обґрунтоване знання, що покликане пояснити виникле протиріччя. Є системним, обґрунтованим, але ще вірогідне, недостовірне. Перетворення гіпотези на теорію не міняє змісту гіпотези, бо розвинена, обґрунтована гіпотеза є складною, розгорнутою системою знань.

Теорія управління – вища форма наукового пізнання сфери управління. Це достовірне, системне знання, що розкриває суть феномена управління. Як система знань теорія управління має складну структуру. Основним структурним компонентом теорії є теоретична модель, тобто система абстрактних об'єктів – процесів організаційної взаємодії, відносно яких будуються усі висловлювання теорії. Ця теоретична модель складним чином має бути пов'язана з математичним апаратом теорії.

Феноменологічна (описова) наукова теорія управління – логічно організована система висловлювань про певну множину організаційних процесів. Необхідним її елементом є безліч емпіричних законів, встановлених шляхом індуктивного

узагальнення численних протокольних пропозицій теорії, що викладена у підручниках з менеджменту.

Етапи формування наукової теорії управління, яким ми наразі створюємо філософську основу, наступні: а) початковий пункт руху думки – емпіричний об'єкт, його певні властивості і стосунки; б) сам уявний рух полягає в кількісному посиленні міри інтенсивності “спостережуваної” властивості до максимально можливого граничного значення; в) внаслідок такої, здавалося б, чисто кількісної зміни, мислення створює якісно новий (чисто уявний) об'єкт – модель ідеального управління, що має властивості, які вже принципово не можна спостерігати (організаційна свідомість і організаційне буття).

Р. Неванліна підкреслювала, що ідеальні об'єкти конструюються з емпіричних об'єктів шляхом додавання до останніх таких нових властивостей, які роблять ідеальні об'єкти принципово неспостережуваними і іманентними елементами сфери мислення.

Разом з операцією граничного переходу в науці існує інший – введення їх за визначенням. А також ідеалізація, уявний експеримент, математична гіпотеза, теоретичне моделювання, аксіоматичний і генетично-конструктивний методи організації теоретичного знання і побудови наукових теорій, метод формалізацій та ін. Зрозуміло, що без філософського інструментарію її розробникам тут не обійтись.

За А. Ейнштейном, існує 2 способи обґрунтування об'єктивного характеру наукової теорії управління:

– зовнішнє виправдання наукової теорії – вимога її практичної корисності, зокрема можливості її емпіричного застосування. Це прагматична оцінка її цінності і одночасно своєрідне обмеження абсолютної свободи розуму;

– внутрішнє виправдання наукової теорії – здатність бути засобом внутрішнього вдосконалення, логічної гармонізації і зростання теоретичного світу, ефективного вирішення наявних теоретичних проблем і постановки нових.

Наукова теорія управління повинна відповідати наступним критеріям (за А. Ейнштейном):

– не суперечити даним досвіду, фактам;

- бути такою, що перевіряється на наявному досвідному матеріалі;
- відрізнятися “природністю”, тобто “логічною простотою” передумов;
- містити найбільш певні твердження: це означає, що з двох теорій з однаково “простими” основними положеннями варто віддати перевагу тій, яка більше обмежує можливі апіорні якості систем;
- не бути логічно довільно вибраною серед приблизно рівноцінних і аналогічно побудованих теорій;
- вирізнятися витонченістю і красою, гармонійністю;
- характеризуватися різноманіттям предметів, які вона пов’язує в цілісну систему абстракцій;
- мати широку сферу свого застосування з урахуванням того, що у рамках застосовності її основних понять вона ніколи не буде спростована;
- вказувати шлях створення нової, загальнішої теорії, у рамках якої вона сама залишається граничним випадком.

Початкові поняття і принципи наукової теорії управління відносяться безпосередньо не до реальних речей і подій, а до певних абстрактних об’єктів, які в сукупності утворюють об’єкт теорії, що ідеалізується за допомогою філософських інструментів, і створюють однойменні засади. Цей об’єкт має певне відношення до реальних речей і явищ: він відображає певні абстраговані від них властивості реальних речей, що ідеалізуються. А це знову здійснюється зусиллями філософів.

Замінюючи реальні речі об’єктами, що ідеалізуються, учені відволікаються від другорядних, несуттєвих властивостей і зв’язків реального світу, і виділяють у чистому вигляді те, що уявляється їм найбільш важливим. Ідеалізувати об’єкт теорії управління набагато простіше, ніж реальні предмети, але саме це дозволяє дати його найбільш точний математичний опис.

Об’єкт теорії наукової теорії управління, що ідеалізується, служить для теоретичної інтерпретації її початкових понять і принципів. Поняття і твердження наукової теорії мають тільки те значення, яке надає їм об’єкт, що ідеалізується. У початковий базис

наукова теорія включає також певну логіку – набір правил виведення і математичний апарат.

Різноманіттю форм ідеалізації і відповідно типів об'єктів, що ідеалізуються, відповідає і різноманіття видів (типів) теорій, які можуть бути класифіковані за різними підставами (критеріями). Залежно від цього у сфері управління можуть бути виділені теорії: феноменологічні і нефеноменологічні.

Спершу, як правило, створюються описові (феноменологічні) теорії, що дають лише систематичний опис і класифікацію досліджуваних об'єктів – організаційних процесів. Вони не вникають глибоко у внутрішні механізми. Такі теорії не аналізують природу досліджуваних явищ, а тому не використовують скільки-небудь складні абстрактні об'єкти, хоча, зрозуміло, певною мірою схематизують і будують певні ідеалізації сфери явищ, що вивчається. Працюючи над предметом цього дослідження, ми також виконуємо операцію схематизації і доводимо сферу управління до стану евристичної моделі.

Феноменологічні теорії вирішують передусім задачу впорядкування і первинного узагальнення фактів, що відносяться до них. Вони формулюються в звичайних природних (можна сказати професійного сленгу менеджерів) мовах із залученням спеціальної термінології відповідної галузі знання і мають переважно якісний характер. З феноменологічними теоріями дослідники стикаються, як правило, на перших щаблях розвитку будь-якої науки, коли відбувається накопичення, систематизація і узагальнення фактологічного емпіричного матеріалу. Такі теорії – цілком закономірне явище в процесі наукового пізнання. І галузь управління тут не виняток.

З розвитком наукового пізнання теорії феноменологічного типу поступаються нефеноменологічним (пояснювальним) теоріям. Вони не лише відображають істотні зв'язки між явищами – у нашому випадку – це управління технічними, біологічними і соціальними системами – і їх властивостями, але і розкривають глибинний внутрішній механізм явищ, що вивчаються, і процесів, їх необхідні взаємозв'язки, істотні стосунки, тобто їх закони. Але це вже не емпіричні, а теоретичні закони, які формулюються не

безпосередньо на основі вивчення дослідних даних, а шляхом певних розумових дій з абстрактними об'єктами, що ідеалізуються. Саме у наявності подібної теорії управління бачать істотну ознаку зрілості науки кібернетики: дисципліна може вважатися достовірно науковою тільки тоді, коли у неї з'являються пояснювальні теорії.

Пояснювальні теорії мають гіпотетико-дедуктивну структуру. Підставою наукової теорії служить набір початкових понять (величин) і фундаментальних принципів (постулатів, законів), що включають тільки початкові поняття. Сучасні учені розуміють, що наукову істину знайти нелегко і постулати їхніх теорій служать не більше, ніж припущеннями про глибинні причини явищ.

Наукова теорія дає опис певної сфери явищ, певних об'єктів, аспектів дійсності. Завдяки цьому, загальна наукова теорія управління може виявитися істинною або неправдивою, тобто описувати реальність адекватно або хибно. Наукова теорія управління повинна пояснювати відомі факти, вказувати на ті існуючі зв'язки, які лежать в їх основі. Наукова теорія передбачає нові, ще невідомі факти (явища, ефекти, властивості і т. ін.).

Виявлення передбачених науковою теорією фактів служить підтвердженням її плідності й істинності. Розбіжність між теорією і фактами або виявлення внутрішніх протиріч у теорії дає імпульс до її зміни, до зміцнення її об'єкта, що ідеалізується, до перегляду, зміни її окремих положень, допоміжних гіпотез і т. ін. В окремих випадках ці розбіжності приводять учених до відмови від теорії і до заміни її новою теорією.

Зазвичай, серед положень теорії виділяють основні тези і категорії понять, щодо яких інші твердження і поняття є або логічними похідними (виводяться з них), або їх уточненнями і доповненнями. І серед термінів теорії управління мають виділятися специфічні терміни (пов'язані з її предметом), причому деякі з них виконують роль ключових понять (іноді їх називають центральними категоріями цієї теорії), а інші або визначаються з їх допомогою, або вводяться для уточнення і доповнення системи понять цієї теорії.

З-поміж менеджерів-практиків і навіть теоретиків управління, особливо соціального управління, поширена думка, що таку

інтеграцію здійснити неможливо і таку наукову теорію управління – не створити. Щоправда, дослідники, які працюють у сфері технічного управління, насамперед математики, мають діаметрально протилежну думку. Звідси й походить технократизм і войовничий раціоналізм.

Якщо взяти до уваги зміст трьох дискурсів, притаманних управлінню технічними, біологічними і соціальними системами, то здається, що звести їх до однієї основи принципово неможливо. Мабуть, саме ця обставина породила невіру серед дослідників у можливість створення загальної теорії управління технічними, біологічними і соціальними системами. Як приклад, можна навести позицію відомого автора багатьох книг з менеджменту П. Друкера, якому належить твердження, що “менеджмент ніколи не стане точною наукою”, залишаючись за природою своєю не мистецтвом і навіть не професією, але практикою¹. Як заперечення цій тезі виникла і стало функціонує математична школа в управлінні².

Аналогічну позицію займає й багато інших дослідників, вважаючи, що за такого значного розходження дискурсів їх неможливо привести до одного знаменника і створити органічну теорію управління технічними, біологічними і соціальними системами. Так, наприклад, Л. Бессонова пише: “Хоча вислів “філософія управління” зустрічається в літературі, не можна вважати, що ця дисципліна відбулася”³. Авторка пояснює, чому саме це неможливо. Вона вважає, що “пошук єдиних філософських підстав менеджменту не приводить до позитивних результатів, зокрема тому, що “філософія прагматизму і емпіризму, покладена у фундамент американських теорій і концепцій менеджменту, звужує можливості створення методологічної основи для розробки загальної теорії. Європейська ж наука, що має сильнішу

¹ Друкер П. Ф. Практика менеджмента : учеб. пособ. / П. Ф. Друкер ; [пер. с англ.]. – М. : Изд. дом “Вильямс”, 2000. – С. 20.

² Воронкова В. Г. Філософія гуманістичного менеджменту (соціально-антропологічні виміри) : монографія / В. Г. Воронкова. – Запоріжжя : РВВ ЗДІА, 2008. – С. 12.

³ Бессонова Л. А. Философские аспекты теории и практики менеджмента [Електронний ресурс] / Л. А. Бессонова. – Режим доступу до ресурсу : http://www.tisbi.ru/science/vestnik/2005/issue3/Philos_Manag1.html.

філософську позицію, не має такого багатого емпіричного досвіду в сфері менеджменту, як США”¹.

Близька позиція і у О.Тихонова, автора прекрасної праці “Социология управления”. “Склався, – пише він, – величезний ринок рекомендацій практикам, як їм краще і ефективніше вести свою справу. Одна “панацея” конкурує з іншою, а тим часом в науці немає згоди відносно природи і функцій управління, його відмітних ознак і якостей. Ми бачимо причину цієї кризи в недостатньо глибокому теоретико-методологічному розгляді не просто проблем підвищення ефективності управлінської дії, як це традиційно робиться в менеджменті, а самого управління як проблемного об’єкта у зв’язку з його неоднозначною і фундаментальною роллю у трансформаціях сучасного суспільства. Треба визнати, що, незважаючи на претензії “наукового менеджменту, системного аналізу, кібернетики і синергетики на роль теорії управління, наука так і не має в розпорядженні теоретично розгорнутої феноменології управління, уявлення про закономірності його породження, будови, функціонування і розвитку”².

Причина появи таких думок і висновків полягає у тому, що ми спершу абсолютизували управління технічними системами і зайшли у глухий кут, а сьогодні кинулись у протилежний бік і абсолютизуємо управління виробництвом, державою і суспільством, а людину – покинули. Як слушно зазначає Г.Мінцберг, “наші машини і механізми..., наші соціальні системи, і особливо наші організації – притупили наші почуття і розум, позбавили здатності мислити інтуїтивно і дедалі більше ускладнюють завдання правильного способу вирішення наявних проблем. Словом, наше суспільство стало некерованим саме внаслідок управління”³.

Чи справедливі докори на адресу теорії менеджменту? Варто ще розібратися, чи дійсно практикам управління бракує власних

¹ Бессонова Л. А. Философские аспекты теории и практики менеджмента [Електронний ресурс] / Л. А. Бессонова. – Режим доступу до ресурсу : http://www.tisbi.ru/science/vestnik/2005/issue3/Philos_Manag1.html.

² Тихонов А. В. Социология управления / А. В. Тихонов. – Изд. 2-е, доп. и перераб. – М. : “Канон” РООИ “Реабилитация”, 2007. – С. 32, 33, 122.

³ Минцберг Г. Менеджмент: Природа и структура организаций глазами гуру / Г. Минцберг. – М. : Эксмо, 2009. – С. 390.

теоретичних концептуалізацій, чи так їм потрібні ще і філософські уявлення про управління.

Якщо ми проаналізуємо теоретичні уявлення теорії менеджменту, то зможемо помітити, що, по-перше, вони адресовані практикам управління (а ті не з чуток знають, що таке управління), по-друге, – не претендують на філософське осмислення (тут немає загальних понять управління, які задають реальність і потім конкретизуються, примушуючи практиків йти за ідеальними уявленнями управління), по-третє, теоретичні уявлення менеджменту явно розширюють бачення практиків за рахунок аналізу нових кейсів, схематизацій і осмислень управлінського досвіду.

Інша справа, що, як вірно зауважує професор Дейл Е. Занд, більшість теорій менеджменту “застосовна для вирішення вузького кола практичних проблем, пояснюючи якусь частину реальності. Як тільки ви виходите за ці вузькі рамки, теорія або не працює, або може дати спотворені результати”¹. На думку В. Розіна, “теорії менеджменту не претендують на великі узагальнення. Іншими словами, це рефлексія управління, але не філософська, а швидше методичного (методологічного) характеру”².

Тож, як бачимо, формалізувати філософські засади наукової теорії управління – це одна справа, а створити її, – загальну теорію управління – це зовсім інша справа, але її реалізувати без філософського обґрунтування принципово неможливо.

Наразі перед нами постала методологічна проблема інтеграції викладеного вище змісту трьох дискурсів, що існують у сфері управління, у єдину несуперечливу картину, на основі якої можна в умовах становлення організаційної єдності світової спільноти створити загальну теорію управління соціальним розвитком. Ми вважаємо, що тут доцільно використати засіб, що ввів у науку Мішель Фуко – поняття диспозитиву.

Виступаючи у 1978 році в Токійському університеті, М. Фуко пояснює: “Я не хочу шукати під дискурсом, – чим же є думка людей,

¹ Цит. за: *Тихонов А. В.* Социология управления / А. В. Тихонов. – Изд. 2-е, доп. и перераб. – М. : “Канон⁺” РООИ “Реабилитация”, 2007. – С. 122.

² *Голубкова Л. Г.* Философия управления / Л. Г. Голубкова, В. М. Розин. – Йошкар-Ола : Марийский гос. тех. ун-т, 2010. – С. 171.

але намагаюся узяти дискурс в його реальному існуванні, як певну практику, яка підкоряється правилам: утворення, існування і співіснування, підкоряється системам функціонування... я намагаюся зробити видимим те, що невидиме лише постільки, поскільки знаходиться занадто явно на поверхні речей”¹.

Логічно, що наступний крок Фуко – це перехід у пошуках детермінант і умов (тепер уже відносно правил і практик) до аналізу владних стосунків. Замикає усі три аспекти аналізу Фуко на основі поняття диспозитиву. У методологічній частині ми подамо це поняття більш розгорнуто, бо воно відіграє провідну роль у “зведенні” в несуперечливу картину управління технічними, біологічними і соціальними системами.

Таким чином, ми можемо сформулювати головний концепт нашого дослідження. Він полягає у системному відтворенні усіх складових філософії управління технічними, біологічними і соціальними системами за поданим тут алгоритмом. Тобто у подальшому аналізі ми маємо послідовно розглянути ці складові і подати їх порівняльну характеристику. При цьому добре розуміючи, що наша робота, навіть при позитивних результатах, має всього лише допоміжний характер і не вирішує кінцевої проблеми – розробки загальної теорії управління технічними, біологічними і соціальними системами, але, погодьтеся, суттєво наближає нас до її вирішення.

На основі зроблених тут уточнень можна приблизно намітити специфіку “філософії управління”, тобто тієї інтелектуальної сфери, де перетинаються пізнавальні інтереси філософії і управління: вона вивчає концепції про місце і роль людини-суб’єкта в системі управління, а також форми і способи їх реалізації у функціонуванні і розвитку систем управління. Як самостійна філософська дисципліна, “філософія управління” ґрунтується на двоякій основі – формального і змістовного характеру.

Спроба формальної аргументації неминуче обернеться повторенням вже викладених свого часу Фрідріхом Шелінгом аргументів щодо права на самостійне існування іншої філософської

¹ Фуко М. Воля до істини: по той бік знання, влади та сексуальності : роботи різних років / М. Фуко ; [пер. з фр.]. – М. : Касталі, 1996. – С. 338.

дисципліни – “філософії мистецтва”. Відомо, зауважує він, як “безсовісно зловживають поняттям філософії”. Поєднання слів “філософія” і “мистецтво” здається сполучає протилежні суті – ідеальне, суб’єктне, з одного боку, і об’єктивну реальність – з іншого, проте “філософія мистецтва” не перестає бути сферою філософського пізнання, оскільки (і доки) націлена на характерну для філософії “безумовну загальність”¹.

Змістовна ж аргументація *raison d’être* “філософія управління” припускає аналіз філософської думки з погляду відображення фундаментальних проблем управління.

Отже, філософські засади, що полягають у обґрунтуванні природи, сутності, змісту і форм управління технічними, біологічними і соціальними системами, а також у формуванні організаційної свідомості, організаційного світогляду і культури, створенні ідеології і методології цього дослідження є концептуальною основою для практичної розробки завдань подальшої проектно-конструкторської роботи з обґрунтування управління технічними, біологічними і соціальними системами у дискурсі формування інформаційного суспільства в Україні².

Звісно, що нам цікаво у ретроспективному аналізі простежити, як відбувалося світоглядне забезпечення створення управлінських концепцій у минулому в різних ідеологічних системах за різними алгоритмами управління. Нам це потрібно з двох причин: по-перше, щоб пересвідчитись, що запропонована нами технологія створення загальної теорії управління технічними, біологічними і соціальними системами починається саме з розробки філософських засад теорії управління; по-друге, визначитися з характером і змістом наступного етапу її створення, а саме: розробкою власного світоглядного забезпечення.

¹ Шеллинг Ф. В. *Философия искусства* / Ф. В. Шеллинг. – М. : Мысль, 1966. – С. 66.

² Закон України “Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки” [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2007. – № 12. – С. 102. – Режим доступу до ресурсу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/537-16>.

1.3. Феномен управління у дискурсі світоглядних парадигм, філософських течій та національних культур

Нашим поточним завданням на шляху реалізації мети цього дослідження є поглянути на історію філософської і наукової думки і проаналізувати відношення мислителів до управління. Ми виходимо з того, що поняття “мета” (goal) і “завдання” (objective) вживаються в побуті і нерідко в політиці, на жаль, в якості синонімів. Між тим, мета визначає напрям розвитку дій, а завдання – конкретний рубіж у досягненні мети.

Проблема розробки світоглядно-ідеологічних засад управління постійно стоїть перед світовою філософською і науковою теоретичною думкою. Вона існує на усіх рівнях організаційної діяльності, в усіх країнах і в усі часи, оскільки людині важливо знати сенс, мету, принципи і засоби цієї унікальної для облаштування людини діяльності. Водночас далеко не випадково філософи постійно констатували нерозуміння іншими членами суспільства усієї важливості науки і мистецтва управління : “Вчатьсь довгий час, щоб стати майстром своєї справи; нехтують усім, щоб здійснити найважливіше – управляти людьми. Є багато академічних премій за вирішення несуттєвих питань, і жодної – за те, що було б вирішальним для щастя роду людського”¹.

У наявній літературі знаходимо й пояснення причин, чому дотепер, на початок XXI століття, така дисципліна як філософія управління, що пояснювала б організаційну діяльність людини, ще не створена. З-поміж множини оцінок, бо кожен автор знаходить для себе і інших якесь логічне пояснення, ми зупинимось на двох з них.

Перша – полягає у тому, що управлінська діяльність має творчий характер і залежить від стану людини, в її неймовірній складності поведінки, багатовимірності, невизначеності і нелінійності її природи і незавершеному характері її суті. На це

¹ Гельвецій. Мысли и размышления / Гельвеций // Сочинения : в 2 т. – М. : Мысль, 1974. – Т. 2. – С. 581.

вказує Е. Смірнов, який у своїй статті “Нова філософія управління” розглядає філософські основи контролінгу як сукупності усіх форм аналізу і оцінки діяльності організації, розробки і здійснення рішень для досягнення поставлених цілей: “Соціальна (громадська) система характеризується наявністю людини в сукупності взаємопов’язаних елементів. Соціальні системи істотно випереджають біологічні за різноманітністю функціонування. Набір рішень у соціальній системі характеризується великим динамізмом як у кількості, так і в засобах і методах реалізації. Це пояснюється високим темпом зміни свідомості людини, а також нюансів у її реакціях на однакові і однотипні ситуації”¹. Виявляється, що в силу наявності людини як стрижня соціальної системи остання має найбільшу міру невизначеності в порівнянні з технічною і біологічною системами. Тому найскладнішою у вивченні є людина і соціальна система, а відповідно має з’явитися дійсно нова філософія управління.

Друга причина полягає у тому, що теоретична наука і філософія не займалися ще цією проблемою з позицій дедуктивного методу, а йшли методом індуктивним, тобто шляхом накопичення і узагальнення практичного матеріалу. Пошук єдиних філософських підстав менеджменту не призводить до позитивних результатів, зокрема тому, що “філософія прагматизму і емпіризму, покладена у фундамент американських теорій і концепцій менеджменту, звужує можливості створення філософської основи для розробки загальної теорії. Європейська ж наука, що має сильнішу філософську позицію, не має такого багатого емпіричного досвіду в галузі менеджменту, як США”². Коло замкнулось.

Водночас, в історії філософії можна знайти безліч рішень щодо “мудрого правління”, “справедливої винагороди”, кодексів поведінки керівника і підлеглого, найбільш ефективних форм і способів використання влади і безлічі інших управлінських проблем.

¹ Смирнов Э. А. Новая философия управления / Э. А. Смирнов // Аудитор. – 1996. – № 5. – С. 14.

² Бессонова Л. А. Философские аспекты теории и практики менеджмента [Электронный ресурс] / Л. А. Бессонова. – Режим доступа до ресурсу : http://www.tisbi.ru/science/vestnik/2005/issue3/Philos_Manag1.html.

Тож для пошуку шляхів вирішення проблеми обґрунтування світоглядно-ідеологічних засад загальної теорії управління варто звернутися до історичного досвіду і проаналізувати, як до її вирішення підходили менеджери-практики, науковці і філософи в минулому з тим, щоб узагальнити їх досвід у площині індуктивного методу чи використати у дедуктивному алгоритмі.

Ми тут маємо спиратися переважно на досвід соціального управління, тому що досвід управління технічними і біологічними системами є менш представленим у наявній літературі. Мета аналізу – критично інтерпретувати, відтворити і відновити фундаментальні основи управління, що предки передали нам. Знайти відповідь на питання, як у органічне ціле “об’єднується живе і мертво завдяки організації”¹.

Отже, розглянемо погляди філософів Давнього світу на проблему управління. Історико-філософський аналіз дає підстави зробити висновок, що першими теоретиками управління були саме філософи. І дійсно, уміння управляти людьми, що, за висловом Платона, є “одним із найскладніших умінь, яких важко досягнути”², завжди було в центрі уваги філософів. Така думка парадоксальна лише при поверховому підході. Адже, здавалося б, управління – як вид практичної діяльності – не повинно було цікавити грецьку філософію, при характерній для неї світоглядній споглядальності, зневазі до практичної праці. Зрозуміло, що так. Проте управління припускає не лише сукупність дій, але і суму знань. Тому і немає нічого дивовижного в тому, що Платон наполягав: дуже мало людей, що володіють знанням управляти, та і саме це знання “одне лише з усіх інших видів знання, що заслуговує на ім’я мудрості”³.

Як відомо, необхідність союзу філософії і управління найдетальніше обґрунтована Платоном. У “Державі”, “Законах” і низці інших діалогів червоною ниткою проходить думка про те, що людство ще довгий час буде позбавлене можливості мати “ідеальну”

¹ Богданов А. А. Тектология: (Всеобщая организационная наука) : в 2 кн. / А. А. Богданов. – М. : Экономика, 1989. – Кн. 1. – С. 70.

² Платон. Политик / Платон // Платон. Сочинения : в 3 т. – М. : Мысль, 1972. – Т. 3. – Ч. 2. – С. 57.

³ Платон. Государство / Платон // Платон. Сочинения : в 3 т. – М. : Мысль, 1972. – Т. 3. – Ч. 1. – С. 219.

державу, “поки в державах не царюватимуть філософи”, або ж доки правителі “не стануть благородно і ґрунтовно філософствувати”¹, інакше кажучи, подібне здійсниться, якщо тільки “філософи і правителі великих держав виявляться одними і тими ж особами”². Отже, повинні управляти ті, кому “за самою їх природою притаманно бути філософами і правителями держави, а усім іншим варто займатися не цим, а йти за тими, хто керує”³. Окрім того, варто неосвічених громадян усіма засобами тримати чимдалі від влади і управління, мудрецам же доручити опікуватися управлінням⁴.

Так, коли Жюльєн Офре Ламетрі у першій половині XVIII століття намагається засвідчити важливість філософії у житті суспільства і наводить з цією метою приклади “вдалого застосування старань філософів” у різних сферах – юриспруденції, релігії, моралі, риториці і т. ін. – особливого значення надає управлінню, повторюючи фактично тезу Платона: “Філософія такою мірою чинить вплив на мистецтво управління, що государі, які пройшли школу мудрості, створені бути і дійсно бувають кращими правителями, ніж ті, що не просякнуті настановами філософії”⁵.

У Ж. Ламетрі ж загалом дуже примарні надії на появу філософів-правителів: черепаха не може бігати, сліпий не може бачити, – недвозначно заявляє він, – тому нам залишається лише сподіватися на те, “щоб ті, що тримають кермо правління, були трішки філософами...., вони не могли б бути ними на занадто високому рівні”⁶.

Цілком актуально звучить і зауваження Жана де Лабрюєра про те, що хоча констатація епізодичних проявів “мудрого правління”

¹ Платон. Государство / Платон // Платон. Сочинения : в 3 т. – М. : Мысль, 1972. – Т. 3. – Ч. 1. – С. 275.

² Платон. Письма / Платон // Платон. Сочинения : в 3 т. – М. : Мысль, 1972. – Т. 3. – Ч. 2. – С. 527.

³ Платон. Государство / Платон // Платон. Сочинения : в 3 т. – М. : Мысль, 1972. – Т. 3. – Ч. 1. – С. 276.

⁴ Платон. Законы / Платон // Платон. Сочинения : в 3 т. – М. : Мысль, 1972. – Т. 3. – Ч. 2. – С. 160.

⁵ Ламетри Ж. О. Предварительное рассуждение / Ж. О. Ламетри // Ламетри Ж. О. Сочинения. – М. : Мысль, 1976. – С. 487.

⁶ Ламетри Ж. О. Предварительное рассуждение / Ж. О. Ламетри // Ламетри Ж. О. Сочинения. – М. : Мысль, 1976. – С. 493.

сама по собі, звичайно ж, надихає нас, але “по правді сказати, королі і міністри останнім часом занадто нехтують цим мистецтвом”¹.

Поль Анрі Гольбах також, посилаючись на формулювання Платона, певною мірою зміцнює основну його тезу новими аргументами. Перше, саме філософи досвідченіші в причинно-наслідкових закономірностях громадського життя від усіх інших членів суспільства, звинувачення ж на їх адресу, що нібито філософія виховує в громадянах байдужість до громадських справ, абсолютно безпідставні: навпаки, “при освіченому уряді, у вільного народу, в країні, що підкоряється розумним законам, філософ завжди буде активним громадянином”. Друге, взагалі “в добре керованій країні освічена людина має значний вплив і може впливати на інших громадян”².

Саме з позицій соціально-філософського узагальнення стає зрозумілою системоутворююча роль управління в нормальному функціонуванні суспільства як цілого. За визначенням Бернарда Мандевіля, сама можливість того, щоб з людини, як істоти, “непідходящої для суспільства”, зуміти зробити “слухняне створіння, яке може знайти свою мету, працюючи на інших”, тобто можливість формування співтовариства людей, де “кожен член суспільства підкоряється цілому”, з’являється лише “завдяки хитромудрому управлінню”³.

Філософське пізнання як основа мудрого управління, таким чином, аж ніяк не забезпечує благотворного впливу на громадське життя. Більше того, як знання психічних процесів може бути використане двояко – як для допомоги людині, її натхненню, звеличенню, так і для перетворення її на слухняну маріонетку, – так і філософія в руках підступних правителів може стати потужною зброєю тоталітарного управління.

¹ *Лабрюйер Ж.* Характеры, или Нравы нынешнего века / Ж. Лабрюйер. – Симферополь : Реноме, 1998. – С. 222.

² *Гольбах П. А.* Естественная политика, или беседы об истинных принципах управления / П. А. Гольбах // Сочинения. – М. : Мысль, 1963. – Т. 2. – С. 85-534, С. 391.

³ *Мандевиль Б.* Исследование о природе общества / Б. Мандевиль // Басня о пчелах. – М. : Мысль, 1974. – С. 310.

Своєрідним застереженням звучить висловлене ще в XVIII столітті Леже-Марі Дешаном побоювання, що “основні начала управління обурюють самі по собі, як тільки їх оприлюднять”¹. Так він спробував пояснити несподівану хвилю обурення, викликану, свого часу, публікацією книги Ніколо Макіавеллі “Государь”, що розкриває увесь механізм утримання влади. “Пружини володарювання, – робить висновок Дешан, – повинні залишатися прихованими, вони перестали б діяти, якби були відомі людям”². Висновок, зрозуміло, дуже неоднозначний, проте він до певної міри урівноважує іншу крайність – упевненість у винятково позитивному характері філософського перетворення управлінської діяльності. Це ще один важливий момент, на який нам варто своєчасно звернути увагу.

Теологічна інтерпретація управління, особливо практика, для нас також є цікавою, оскільки презентує специфічну моноідеологію, жорстку практику управління суспільством і певний світоглядний колорит, якщо провести межу між різними релігійними течіями, як це зробив, наприклад, М. Вебер у відомій праці “Протестантская этика и дух капитализма”³ або буддистську, християнську чи ісламську парадигми світосприйняття.

Релігійні константи соціокультурного поступу є чинником, характерним для всіх ключових форм світової цивілізації. Відомий американський філософ і культуролог Кліфорд Гірц у книзі “Інтерпретація культур” зазначає: “важливість релігії полягає в її здатності служити... джерелом... загальних уявлень про світ, особистість і стосунки між ними... із цих культурних функцій випливають... соціальні і психологічні функції релігії. Релігійні поняття виходять за межі свого... метафізичного контексту, забезпечуючи певний кістяк загальних ідей, за допомогою якого можна надати прийнятної форми найрізноманітнішим виявам

¹ Дешан Л.-М. Истина, или Истинная система / Л.-М. Дешан. – М. : Мысль, 1973. – С. 167.

² Дешан Л.-М. Истина, или Истинная система / Л.-М. Дешан. – М. : Мысль, 1973. – С. 167.

³ Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма / М. Вебер // Избранные произведения / пер. с нем.; сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; предисл. П. П. Гайденко. – М. : Прогресс, 1990. – С. 43-271.

досвіду – інтелектуального, ... морального”¹. А ми до цих слів К. Гірца додамо ще й організаційного досвіду.

Актуальність розгляду теократичної філософії управління, яка лежить в основі централізованої системи управління римсько-католицької церкви, виходить з того емпіричного факту, що ця церква спромоглася вижити з-поміж безлічі потрясінь упродовж майже двох тисячоліть. Більше того, як свідчить історія ХХ століття, вона склала ідеологічний кістяк еклектичної системи управління фашистської Німеччини², а її окремі елементи проявляються і у сучасних умовах.

Феодали посідали становище військових організаторів, жерці – мирних. Уся жива тканина суспільства пов’язувалася мережею культурних форм, релігійних і політичних, якими закріплювалися співвідношення і функції частин цілого, тобто передусім – різних станів. Процес розвитку віками обумовлював зростаючу розбіжність як між частинами – станами, – з одного боку, так і між живою тканиною суспільства і його ідеологічною оболонкою, з іншого боку.

За законом зростання організаційної різниці, феодали світські і духовні щораз вище піднімалися над масами інших станів; але водночас їхня організаторська діяльність дедалі більше відривалася від трудової практики цих мас, дедалі менше її організовувала, повніше зводилася до організації власного існування вищих станів, до удосконалення експлуатації і споживання. Паралельно з цим – і відповідно до цього – за принципом додаткових зв’язків, трудова практика нижчих станів виробляла в собі необхідні для неї організаторські функції, висувала нових керівників замість тих, що відійшли від неї, колишніх – “буржуазних” замість “феодальних”. Стара релігійно-політична оболонка, що закріплювала колишні, такі, що реально припинили існування, співвідношення частин суспільства, утруднювала їхній рух і зростання, стискала живу

¹ *Гірц К.* Інтерпретація культур : вибрані есе / К. Гірц ; пер. з англ. Н. Комарова. – К. : Дух і літера, 2001. – С. 147.

² *Поликарпов В. С.* Философия управления / В. С. Поликарпов. – Ростов-на-Дону ; Таганрог, 2001. – С. 81-100.

соціальну тканину, додавала нову умову дезорганізації величезного масштабу і значення”¹.

Візьмемо середньовічну Європу. Що ми бачимо? У Європі йде боротьба пап зі світською владою, з королями. У своїй чудовій книзі “Західна традиція права: епоха формування” Г. Берман (1998) із цього приводу стверджує: “Почався затяжний конфлікт світської влади з церковною, що не обмежився тільки листуванням: у хід пішла зброя, прокляття, відлучення від церкви. Наприклад, Іоанн Солсберійський у трактаті “Norman Anonymous”, спрямованому проти партії папи, пише, що і “королівська гідність Христа, і його святість безпосередньо передаються королям через коронацію. Як вікарій є намісником Христа, король сам божественний і є священником свого народу. Він навіть може здійснювати таїнства після коронації – така традиція у Візантії, у франків і англосаксів – імператор або король входив у вівтар і готував хліб і вино для свого власного причастя. Король – благодійник і рятівник свого народу, тому він може відпускати гріхи”².

Успіх у боротьбі пап з королями почергово був то на одному боці, то на іншому, оскільки обидві партії мали своїх численних прибічників, які, проте, самі часто змінювали свої погляди, адже і християнська церква була тілом Христовим, але і світська влада була сакральною. “У результаті ні папам, ні імператорам не вдалося наполягти на своїх первинних домаганнях. За Вормським конкордатом 1122 року, імператор гарантував, що єпископи і абати вільно обиратимуться однією лише церквою, і відмовився від привласнення ним духовних символів – печатки (персня) і палиці. Зі свого боку, папа погодився на право імператора бути присутнім на виборах і втручатися там, де виникала суперечка”³.

За цим першим кроком були й інші, в ході яких церква і світська влада поступово розмежовували компетенції і визначали межі власних інститутів. Ще один важливий результат – формування

¹ Богданов А. А. Тектология: (Всеобщая организационная наука): [в 2 кн.] / А. А. Богданов. – М. : Экономика, 1989. – Кн. 1. – С. 66.

² Берман Г. Д. Западная традиция права: эпоха формирования / Г. Д. Берман. – М. : Инфра-М, Изд-во МГУ, Норма, 1998. – С. 264-265.

³ Берман Г. Д. Западная традиция права: эпоха формирования / Г. Д. Берман. – М. : Инфра-М, Изд-во МГУ, Норма, 1998. – С. 104.

канонічного права і, за його зразком, права світської держави. Зразком – виступала церква. Незважаючи на єдиновладдя папи, сам папа обирався кардиналами, у свою чергу, єпископ обирався соборним капітулом, тобто каноніками і іншими кліриками, абат обирався ченцями монастиря. “Хоча законодавство було прерогативою пап, вони все ж у XII-XIII ст. відчували потребу в періодичному скликанні вселенських соборів, щоб ті допомагали їм в законодавчому процесі. Такими були перші законодавчі збори Європи”¹.

У формуванні тогочасного суспільства колосальну роль відіграли монастирі, університети, середньовічна філософія і теологія. А умови задавало середньовічне суспільство, що складалося з багатьох співтовариств, племінних союзів, дворів королів, великих феодалів, християн-ченців, мирян, пов’язаних феодалними, договірними стосунками. Причому кожне співтовариство відстоювало свою самостійність. Середньовічне європейське суспільство визнавало рівність соціальних суб’єктів, тому в конфлікті не могли перемогти ні церква, ні світська влада. По суті, починаючи з XI-XII століть, середньовічне суспільство конституює себе на основі права і механізмів, що частково нагадують демократичні. Г. Берман підкреслює новий сенс права і нові види права, які, зокрема, регулювали стосунки між церковними і світськими володіннями, що змагаються, а також давали можливість для світської влади цілеспрямовано і програмно втілювати в життя заявлені церквою цілі: забезпечити мир і справедливість у своїй юрисдикції.

В силу історичних причин римсько-католицька церква як потужна релігійна транснаціональна корпорація зайняла головне місце у феодалному суспільстві Західної Європи і виконувала функцію ідеологічного інтегратора. Вона була строго ієрархічно централізованою системою на чолі з римським папою і прагнула до верховенства у “християнському” світі. Більше того, римсько-католицька церква від імені бога прагнула домогтися

¹ Берман Г. Д. Западная традиция права: эпоха формирования / Г. Д. Берман. – М. : Инфра-М, Изд-во МГУ, Норма, 1998. – С. 203.

“інтернаціоналізації” своєї влади – пробитися на схід, хоча і зазнала у цьому поразки.

В іншому ж вона продемонструвала надзвичайну живучість: успішно знаходила вихід з ситуацій, які загрожували їй загибеллю. Тут досить згадати її успішну боротьбу з численними сектами, що мали свої витoki і опору в масових громадських рухах, таких як катари, вальденси, монтаністи, флагелланти, німецькі і фландрські містики XIV ст., гусити, зрештою, рухи епохи Реформації. І одним з ефективних знарядь досягнення перемоги у цій боротьбі виступала священна інквізиція, виплекана в атмосфері релігійного фанатизму, що була фанатичною установою.

Священна інквізиція контролювала практично усі сфери діяльності мільйонів людей, використовувала різні методи соціотехнічного, зокрема і таємного, управління суспільством, а також способи проникнення у найпотаємніші куточки людської душі.

Під інквізицією розумітимемо особливі трибунали католицької церкви, що переслідували еретиків, чия діяльність почалася в XII-XIII ст. і закінчилася у першій половині XIX ст. Безперечно одне: до кінця XIII ст. Західна Європа, що перебувала під впливом католицької церкви, була покрита мережею інквізиційних трибуналів. Їх діяльність, зауважує знаменитий історик інквізиції Г. Ч. Лі, була безперервна, як і дія законів природи, що позбавляло еретиків надії виграти час і сховатися в одній з європейських країн: “Єретик жив наче на вулкані, який повсякчас міг почати виверження і поглинути його... В очах людей папська інквізиція була всезнаючою, всемогутньою і всюдисущою”¹. У ту епоху вона виступала міжнародною поліцією, вселяючи своєю таємничістю і надприродною пильністю містичний жах.

Священна інквізиція, як система, включала наступні елементи: суд, звинувачення, слідство, допит, тортури, вирок, аутодафе і вогнище. Як же була влаштована ця страшна у своєму жорстокому фанатизмі диявольська машина? “Облаштування інквізиції, – пише

¹ *Ли Г. Ч.* История инквизиции в средние века / Г.-Ч. Ли ; [пер. с фр. А. В. Башкирова] ; [под ред. О. Г. Лозинского] ; [в 3 т.]. – СПб. : Изд-е Брокгауз-Ефрон, 1911-1914. – Т. 1. – 559 с.

американський учений Г. Ч. Лі, – було настільки ж просте, наскільки доцільне у досягненні мети. Вона не прагнула вражати уми своїм зовнішнім блиском, вона паралізувала їх терором. Вона залишила світським прелатам багатий одяг, величну пишноту богослужіння, блискучі процесії і довгий ряд служителів. Інквізитор носив скромну рясу свого ордену; у місто він входив або один, або у супроводі декількох озброєних слуг, які складали його особисту охорону і були виконавцями його наказів. Головною ареною його діяльності були стіни святого трибуналу, звідки він розсилав свої накази і розпоряджався долею цілих народів, оточений мовчанням і таємничістю, у тисячу разів переконливішими, ніж зовнішня пишність єпископів”¹.

Однак час і умови зробили свою справу і теократична ідеологія нині потерпає кризу. Про кризовий характер систем управління в сучасному світі свідчить проблема бунту серед духовенства централізованої римсько-католицької церкви, що вступає у третє тисячоліття свого існування. Зараз римсько-католицька церква, що охоплює своїм впливом близько мільярда чоловік на усій земній кулі, стоїть перед лицем зовнішньої і внутрішньої ерозії, вона знаходиться у стані власної кризи. Одним із значних симптомів цього є скорочення чисельності католиків: “Усім відомо, хоча важко це підтвердити кількісно, що Римська Католицька Церква у Сполучених Штатах, Латинській Америці і навіть в Африці втрачає дедалі більше своїх прибічників на користь протестантських течій – факт, який визнав сам, нині покійний, Іоанн Павло II, коли публічно застерігав щодо таких сект. Тому можна зробити беззаперечний висновок, що Римсько-католицька Церква скорочується”².

Найпарадоксальніше у скороченні католицизму полягає в тому, що саме вимога дотримання високої дисципліни у сфері теології і способі життя вірян лежить в основі неадекватного реагування римсько-католицької церкви на соціокультурну дійсність, що змінюється. Таким чином, одна з найпотужніших централізованих

¹ *Ли Г. Ч.* История инквизиции в средние века / Г.-Ч. Ли ; [пер. с фр. А. В. Башкирова] ; [под ред. О. Г. Лозинского] ; [в 3 т.]. – СПб. : Изд-е Брокгауз-Ефрон, 1911-1914. – Т. 1. – С. 234.

² *Шульц Т.* Иоанн Павел II / Т. Шульц ; пер. с англ. О. В. Дорошкевич ; худ. обл. М. В. Драко. – Мн. : ООО “Попурри”, 2000. – С. 577.

систем теократичного корпоративного управління в історії людського суспільства дає збої.

Багато прийомів і технологій управління нескореними або ідеологічними супротивниками з тих часів перейняли сучасні організації, навіть політичні партії. Саме клірик-інтелігент використав образи відьми і еретика в якості об'єктивного ворога – раціональної конструкції, створеної католицькою церквою в якості засобу, необхідного для функціонування авторитарних політичних структур.

Система тотального терору у цей період була продумана дуже ретельно. Уперше в Європі була створена картотека таємних актів судочинства, в яку були занесені усі дані про ту або іншу людину. Чи ж не ці саме технології використовували тоталітарні режими Сталіна, Франко, Мусоліні у ХХ столітті?

А зараз, у новому тисячолітті, римсько-католицька церква змушена адаптуватися до нових соціокультурних умов світу, що динамічно змінюється. Тому вона використовує технології, вироблені орденом єзуїтів і іншими католицькими орденами і інститутами, щоб використати філософію теократичного управління, що лежить в їхній основі, у боротьбі за впливи на максимальне число людей у світі¹.

Релігійна влада живуча і нині протистоїть світській владі. Їх протистояння найбільш рельєфно спостерігається, оскільки має гострий характер протікання у країнах з мусульманською вірою, наприклад, в Ірані, Афганістані, у деяких інших мусульманських країнах, де на поверхню управління соціальним розвитком піднімаються закони шаріату.

Китайська інтерпретація філософії управління є чи ненайдавнішою, чи ненайживучішою і такою, що має перспективу у майбутньому часі, оскільки вона замішана на ідеї цілісності Всесвіту, суспільства і людини.

Конфуціанська філософія управління – це етичне вчення з чіткою ієрархічною структурою моральних цінностей, які глибоко інтеріоризуються (переходять у внутрішній план індивіда) в процесі

¹ Шульц Т. Иоанн Павел II / Т. Шульц; пер. с англ. О. В. Дорошкевич; худ. обл. М. В. Драко. – Мн. : ООО "Попурри", 2000. – С. 567.

соціалізації. Вона виходить з того, що “людина за своєю природою добра і в ній первісно закладене прагнення до вдосконалення, сенс якого полягає у виявленні і розвитку в собі доброго (“гуманного”), істинно людського начала і в пригніченні злого (“тваринного”) начала, або, за висловом В. Алексеева, в “боротьбі із стихією підлоти у собі”¹.

Мовою сучасної науки цю ідею можна сформулювати наступним чином: стрижень конфуціанської доктрини полягає в потужному негентропійному пафосі, згідно з яким саме внутрішній моральний обов’язок лежить в основі безмежного самоудосконалення².

У конфуціанстві проводиться різке протиставлення такої “негентропійної” людини (цзюн-цзи – “шляхетного чоловіка”) “особієнтропії”, аморальній (сяо-женю – “низькій”) людині. Якщо цзюн-цзи постійно прогресує у своєму моральному і психічному розвитку, безперервно підвищуючи вимогливість до себе, то сяо-жень, навпаки, постійно деградує, щораз більше і більше піддававшись руйнівній стихії своїх пристрастей: “Шляхетний чоловік рухається вгору, негідна людина рухається донизу”³. Відмітна сторона конфуціанського ідеалу людини – внутрішня, суто моральна природа регуляторів поведінки цзюн-цзи.

У цілому суть конфуціанської філософії управління полягає в наступному: Всесвітом править Небо, звідки на піднебесну землю сходять закони гармонії, честі, обов’язку і доцільності. Міркування Конфуція про управління і управлінські навички виходять з імперативу непорушності ієрархії між верхами і низами, жорсткого дотримання правил ритуалу (“чи”), який вимагає беззаперечної покори низів верхам: “Государ має бути государем, сановник – сановником, батько – батьком, син – сином”⁴.

¹ *Абаев Н. В.* Чань-буддизм и культурно-психологические традиции в средневековом Китае / Н. В. Абаев. – Новосибирск : Наука, Сиб. отд-ние, 1989. – С. 27.

² *Стариков Е. Н.* Общество-казарма от фараонов до наших дней / Е. Н. Стариков. – Новосибирск, Сибир. хронограф, 1996. – С. 141.

³ *Абаев Н. В.* Чань-буддизм и культурно-психологические традиции в средневековом Китае / Н. В. Абаев. – Новосибирск : Наука, Сиб. отд-ние, 1989. – С. 26-27.

⁴ *Лунь Юй // Древнекитайская философия / Юй Лунь.* – М. : Мысль, 1972. – Т. 1. – С. 70.

Самі верхи проявляють у своєму середовищі один до одного любов і солідарність, що і складає їх ритуал – “жень” (людинолюбство). “Якщо у верхах дотримуються ритуалу, народом легко управляти”¹. Вісью конфуціанських традицій стала саме ця цілеспрямованість на збереження гармонії: “Коли кожен знаходить відповідне собі зайняття, займає відповідне йому місце, тоді вищі і нижчі служать один одному”².

Послідовники вчення Конфуція – Меэнь-цзи і його учні, детально розробили принципи “Людинолюбивого” управління. Тут до основної ідеї Конфуція про право верхів володарювати і управляти, і про обов’язок низів підкорятися, додана вимога до правителів бути справедливими. Але “функціональне” співвідношення не міняється: адже це – “загальний закон у Піднебесній”. Найбільш просторова інтерпретація цього закону така: “Одні напружують свій розум, інші напружують м’язи. Ті, хто напружує розум, керують людьми. А тими, хто напружує м’язи, управляють. Керовані утримують тих, хто ними управляє. А ті, хто керує людьми, утримуються тими, ким вони управляють”³.

Ті, хто протистояв конфуціанцям з позицій “нижчих”, Мо-цзи і його послідовники, детально розробили принципи “мудрого управління”, суть якого усе та ж, але очищена від аристократичних обмовок, конфуціанська теза “правильна людина – на правильному місці”: “Того, хто здатний управляти країною, призначають управляти країною; того, хто здатний бути начальником департаменту, призначають начальником департаменту; того, хто здатний управляти поселенням, призначають старостою поселення”⁴.

Як бачимо, якщо, за Конфуцієм, управляти здатні лише високородні особи, а поведінка простолюддя регулюється винятково кодексом слухняності, то для школи Мо-цзи вирішальний критерій – не чинник народження, а особисті якості (гідність і достойність) претендента на управлінську посаду. Порушення саме

¹ Лунь Юй // Древнекитайская философия / Юй Лунь. – М. : Мысль, 1972. – Т. 1. – С. 70.

² Хуайнань-цзы // Древнекитайская философия. Эпоха Хань / Хуайнань-цзы. – М. : Наука, 1990. – С. 160.

³ Мэнь-цзы // Древнекитайская философия. – М. : Мысль, 1972. – Т. 1. – С. 238.

⁴ Мо-цзы // Древнекитайская философия. – М. : Мысль, 1972. – Т. 1. – С. 182.

цього засадничого принципу – головна причина системної плутанини: “...Людина, яка не може управляти навіть сотнею людей, призначається главою департаменту, щоб управляти тисячею... Ця посада вдсятеро перевищує її здібності... І якби навіть цей чиновник день і ніч безперервно займався справами департаменту, то все одно ці справи, як і раніше, залишатимуться незробленими, ніби ними і не займався ніхто”¹.

Дещо пізніше за конфуціанство (у IV ст. до н.д., що припадає на епоху “Воюючих царств”) у Китаї виникло вчення легістів-законників (китайською – фа цзя), ідеї якого згодом увійшли складовою частиною до ідеології Китаю. У руслі цих міркувань, зокрема у представників школи “законників”, були розроблені конкретніші формулювання “правильного”, “хорошого” управління, наприклад, таке: “...Якщо зробити постійними правила призначення на посади, то запанує якісне управління”².

Видатним теоретиком легізму був Шан Ян, чиновник вана царства Цинь Сяо-Гуна. Зазначимо, що легізм – це форма управління суспільством, яка заснована на централізації влади. Для посилення царства Цинь і для повернення йому втраченої гегемонії над сусідами Шан Ян пропонував не надто зважати на колишні традиції, що вихваляють моральні чесноти древніх правителів, а провести радикальну реформу принципів громадського устрою. Спільно з іншими теоретиками легізму (Шень Дао, Шень Бухай і Хань Фей) вони створили струнку концепцію деспотичної держави, що “функціонує за умови необмеженої влади правителя, з одноосібно керованим уніфікованим адміністративним апаратом; запропонували ідею державного регулювання економіки за допомогою, головним чином, заходів заохочення землеробства і впорядкування фіскальної системи; систему централізованого управління державою за принципом регулярного адміністративного поділу; призначення чиновників правителями замість традиційного спадкоємства посад; принцип привласнення рангів знатності, привілеїв за конкретні заслуги, передусім, у ратній справі; контроль

¹ Мо-цзы // Древнекитайская философия. – М. : Мысль, 1972. – Т. 1. – С. 186.

² Шан цзюнь шу // Древнекитайская философия. – М. : Мысль, 1973. – Т. 2. – С. 218.

за складом думок підданих, цензорський нагляд за чиновниками; систему кругової поруки і групової відповідальності”¹.

Легізм зіграв свою роль в епоху “Воюючих царств”, коли йшлося про об’єднання Китаю в імперію, що супроводжувалося руйнуванням матеріальних і моральних цінностей разом з відповідними соціальними структурами. Ця філософія управління соціумом розглядала людину як істоту первинно розпутну.

Тому управляти її поведінкою варто не за допомогою внутрішніх, моральних, а зовнішніх примусових, принципово аморальних санкцій. “Якщо конфуціанство упорядковувало людську діяльність нормами етики, то легізм – це щось на кшталт дисциплінарного статуту або кримінального кодексу – методом “батога і пряника” за явної переваги “батога”. Словом, конфуціанство було розраховане на “негентропійну” культурну особистість, а легізм – на аморальну, “ентропію”. В умовах поголовної аномії він на якийсь час виявився ефективним, дисциплінувавши і загнуждавши з допомогою закону (“фа”) того, що розперезався за час воєн і анархії сяо-женя”².

Грубі методи легізму для правителів були більш прийнятними і ефективними, бо вони дозволяли твердіше тримати в руках централізований контроль над приватними власниками, що мало величезне значення для посилення царств і успіхів в їх запеклій боротьбі за об’єднання Китаю. Перевірка ідей легізму практикою (заснування в III ст. до н. д. династії Цинь, її падіння і виникнення династії Хань) виявилася достатньою, щоб показати його неприйнятність для Китаю того часу.

Відверто тоталітарна доктрина легістів з її презирством до людей в ім’я величі держави виявилася нежиттєздатною; легізм зазнав поразки, але для збереження імперської структури, що вже склалася, для процвітання її пануючих верхів, що здійснювали свою владу за допомогою потужного адміністративно-бюрократичного апарату, створеного стараннями легістів, потрібна була доктрина,

¹ Китайская философия : энциклопедический словарь / ред. М. Л. Титаренко. – М. : Мысль, 1994. – С. 161.

² Стариков Е. Н. Общество-казарма от фараонов до наших дней / Е. Н. Стариков. – Новосибирск, Сибир. хронограф, 1996. – С. 141.

яка була б здатною надати усій цій системі благопристойного і респектабельного вигляду. Такою доктриною стало конфуціанство.

Синтез конфуціанства і легізму виявився не такою вже складною справою, бо у них було немало спільного. Внаслідок реформ ханського імператора У-ди відбулася видозміна первинного конфуціанства, воно стало державною ідеологією, що значно підвищило соціальну роль бюрократичних інститутів¹.

Філософське вчення Дао є світоглядною основою синергетичного підходу до управління складною, багатовимірною і нелінійною системою сучасного суспільства. Один з постулатів даосизму свідчить: “річ отримує життя, імплантуючись в пустотний потік перетворень”². Іншими словами, існування і природа речей кореняться у взаємозалежності, і самі по собі вони є нічим, тобто світ, що оточує нас, є динамічним процесом взаємодій і змін. Тому не випадково, що в “Книге Перемен” підкреслюється: “Природні закони не є зовнішніми силами щодо речей; вони утілюють гармонію руху, властиву самим речам”³. Філософія Дао ґрунтується на фундаментальному положенні, згідно з яким синергетика виходить не з силової дії, а з правильної топологічної конфігурації, архітектури, резонансної дії на складне, нелінійне середовище, що самоорганізується, тобто ця філософія є вираженням спонтанності існування⁴.

Органістична концепція є візиткою китайської філософії у сфері управління суспільством. Китайцям властива прихильність до їх традиційної державності і воістину священна уклінність перед нею, адже ця влада мала і релігійний, і моральний сенс, причому китайська імперія аж до початку ХХ століття “зберігала в собі риси

¹ Китайская философия : энциклопедический словарь / ред. Л. М. Титаренко. – М. : Мысль, 1994. – С. 162-163.

² *Малявин В. В.* Сумерки Дао: Культура Китая на пороге Нового времени / В. В. Малявин. – М. : Дизайн, 2000. – С. 44.

³ *Капра Ф.* Дао физики / Ф. Капра. – СПб. : Орис, 1994. – С. 198.

⁴ *Григорьева П.* Синергетика и Восток / П. Григорьева // Синергетическая парадигма. Многообразие поисков и подходов / отв. ред. В. И. Аршинов, В. Г. Буданов, В. Э. Войцехович. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – С. 240-241; *Вейлл П.* Искусство менеджмента: Новые идеи для мира хаотических перемен / П. Вейлл; пер. с англ. Козыревой И. Б. – М. : Изд-во “Новости”, 1993. – 222 с.

архаїчних вірувань”¹. В основі управління китайським соціумом і функціонування держави лежать принципи органіцистичної філософії, що і пояснює незвичайну стійкість китайської цивілізації.

Перший принцип полягає в тому, що держава розумілася як царюючий дім, династичне дерево у вигляді певного “єдиного тіла”, яке охоплювало усіх членів роду, живих і мертвих. Функція государя полягала у підтримці цієї єдності шляхом здійснення жертвопринесень покійним предкам, що характеризувало його як посередника між земним і небесним світом.

Другий принцип є тлумаченням правителя як осереддя космічних сил, фокусу світового кругообігу; на ньому лежить місія благоустрою Всесвіту, що надає йому морального авторитету. Істотною є та фундаментальна обставина, згідно з якою суспільство і природа розглядалися як живе тіло, як живий організм. Управління соціумом було невідривне від змін у природі, виходячи при цьому з органічної концепції суспільства, в якому благополуччя кожної людини обумовлене співпрацею усіх індивідів.

Характеристика органіцистичної філософії, що лежить в основі управління китайським соціумом і що пояснює його надзвичайну живучість, резюмується В. Малявиним таким чином: “Держава і весь світ розглядалися як живе тіло, і однією з головних якостей мудрого правління вважалася проникність, “прохідність” (тун) усіх каналів циркуляції “життєвої енергії” у світі – як в природі, так і в суспільстві. Становище індивіда прирівнювалося до його вродженої долі. В успадкуванні своєї долі, стверджували ідеологи імперії, усі люди рівні, незважаючи на нерівність їх стану. Ідеальне суспільство мало функціонувати абсолютно природно; життя у ньому слід було влаштувати за зразком мурашника або бджолиного вулика. Мудрість же правителя в тому і полягала, щоб “сповна використати” природні задатки кожного. А оскільки будь-яка дія має символічний сенс, і ті, хто розуміє його, матимуть владу, у світі вічно існуватиме поділ на керівників і керованих”².

¹ *Малявин В. В.* Сумерки Дао: Культура Китая на пороге Нового времени / В. В. Малявин. – М. : Дизайн, 2000. – С. 105.

² *Малявин В. В.* Сумерки Дао: Культура Китая на пороге Нового времени / В. В. Малявин. – М. : Дизайн, 2000. – С. 108.

Головним у вченнях китайських мислителів був пошук оптимальних форм організації суспільства, точніше, проблеми про те, які якості повинні мати ті, що управляють, і керовані, щоб у країні панували порядок і спокій. Органістична концепція знайшла відгук у просторі європейської філософії і сьогодні набирає сили. До цього ми ще повернемося.

Японська інтерпретація філософії управління має відмінність від інших, зокрема й від китайської філософії, оскільки більше розрахована на корпоративний рівень і покладається на глибинні почуття і мотивацію людини.

Філософія Дзен торкається безперервної освіти, необхідної для успішного управління поведінкою індивіда або групи. Відомо, що фехтування, каліграфія і музика традиційно є найпрестижнішими жанрами мистецтва в Японії. Таке безперервне навчання веде до постійного вдосконалення майстерності, воно було поширене на сферу управління діяльністю японських корпорацій. “Згідно з підходом Дзен, метою навчання є безперервне вдосконалення майстерності.

Кожна людина шляхом безперервного навчання може поліпшити якість своєї роботи. Це стимулює саморозвиток, а досягнуті результати приносять моральне задоволення. Підхід Дзен надає особливого значення обов’язку у вдосконаленні майстерності без очікування будь-якої відчутної матеріальної вигоди. Поліпшення майстерності може приносити людині величезне задоволення. У кожного є вроджене прагнення досягти досконалості у своїй праці. Підхід Дзен задовольняє це прагнення і навіть посилює його. Це благотворно впливає і на людину, і на фірму, в якій вона працює”¹.

Ефективність філософії Дзен в управлінні поведінкою людини виходить з того факту, що японські компанії є не лише економічними інститутами, але і, значною мірою, соціальними організаціями. У кожній фірмі є своя корпоративна філософія, що акцентує увагу на поняттях щирості, гармонії, співпраці, внеску в поліпшення життя суспільства. “Основні чинники, що визначають престиж компанії в Японії, – її правовий статус, контрольована

¹ Паркінсон К. Н. Эти невероятные японцы / К. Н. Паркінсон, М. К. Растомджи, С. А. Сапре. – М. : ФОЗБ, 1992. – С. 35-36.

частка ринку, членство на біржі і корпоративна філософія. Ці показники є істотнішими, ніж ціна акцій або рівень прибутковості. Престиж компанії визначає її доступ до зовнішніх фінансових джерел, можливості залучення людських ресурсів з високим потенціалом”¹.

Престиж фірми, в якій працює японець, визначає значною мірою його визнання і статус у суспільстві. Адже японський менталітет виходить з рівноцінності особистого трудового життя, тому індивідуальне виживання і розвиток людини органічно пов'язані з виживанням і розвитком підприємства, на якому вона працює. Іншими словами, відбувається ототожнення працівника зі своєю фірмою, звідси, як наслідок, і ідентичність їх доль. “Корпоративна філософія знаходить відображення в ієрархічній структурі фірми, системі організації праці, виробництва і управління. На відміну від традиційних принципів, спрямованих на забезпечення прибутковості господарської одиниці (формалізація, спеціалізація і розподіл праці), при побудові систем праці в Японії орієнтуються на неформальність, гнучкість і кооперацію”². Саме філософія Дзен найадекватніше виражає неформальний і гнучкий характер японського мислення, що дозволяє ефективно управляти діяльністю корпорації.

Філософія Дзен являє собою кристалізацію усієї філософії Сходу, для якої немає нічого ясно і чітко вираженого. Східна філософія демонструє, що східний розум за своєю природою є синтетичним, а не аналітичним, що прагне до “інтуїтивного досягнення цілого”³.

Синтетичний характер східного розуму проявляється в його невловимості і несумірності, тому японець знаходить у повсякденному житті невимовно глибоку думку. Більше того, це стосується дуже складної проблеми управління соціумом і

¹ Журавлев П. В. Мировой опыт в управлении персоналом. Обзор зарубежных источников : монография / П. В. Журавлев, М. Н. Кулапов, С. А. Сухарев. – М. : Изд-во Рос. экон. акад. ; Екатеринбург: Деловая книга, 1998. – С. 91.

² Журавлев П. В. Мировой опыт в управлении персоналом. Обзор зарубежных источников : монография / П. В. Журавлев, М. Н. Кулапов, С. А. Сухарев. – М. : Изд-во Рос. экон. акад. ; Екатеринбург : Деловая книга, 1998. – С. 91.

³ Судзуки Д. Основы дзен-буддизма. Практика Дзен / Д. Судзуки, С. Кацуки // Дзен-буддизм. – Бишкек, 1993. – С. 23.

поведінкою людини, коли формальність виявляється неефективним засобом дії на поведінку індивіда або групи.

Не варто забувати, що Дзен є зброєю самурайського духу, що увійшов до культури Японії і здійснює чималий вплив на діяльність великих корпорацій і дрібних фірм. У філософії Дзен негативний характер формальності, пов'язаної з поняттям форми, кваліфікується наступним чином: “Будь-яка прихильність, будь-яка зафіксована свідомість сковує воїна, немов ланцюгами, і позбавляє його плинності, ніби прибиває залізними цвяхами до певної конкретної форми. А схильність до форми – це смерть; несхильність, плинність, безформність – це властивість життя, це та якість життя, що приносить воїнові перемогу в смертельному поєдинку”¹. Таким чином, філософія Дзен, за своєю суттю, є глибокою теорією управління поведінкою японця і усього японського соціуму.

У японській філософії управління значною мірою увага фокусується на посаді, зарплаті і інших вигодах, але не на якості праці. “І якщо за навчанням не йде досить швидко просування по службі, то виникає фрустрація і почуття образи”².

Насамкінець зазначимо: цілком природно, що нині починає проявлятися так званий “гуманітарний тип економічного зростання”, що характеризується науковим знанням і творчістю людини в якості його головних рушійних сил. “Цей тип економічного зростання фактично вже існує, хоча властивий йому підхід до управління можна виявити лише в найбільш передових організаціях. Вважається, що цей тип економічного зростання характерний для японських підприємств”³.

Американський менеджмент накопичив значний обсяг емпіричного матеріалу для аналізу філософських підходів до цього

¹ Синицын А. Ю. Рыцари Страны восходящего солнца. История, традиции, оружие / А. Ю. Синицын. – СПб. : Паритет, 2001. – С. 294.

¹ Паркинсон К. Н. Эти невероятные японцы. / К. Н. Паркинсон, М. К. Растомджи, С. А. Сапре. – М. : Технологическая школа бизнеса, 1992. – 208 с.

² Паркинсон К. Н. Эти невероятные японцы / К. Н. Паркинсон, М. К. Растомджи, С. А. Сапре. – М. : Технологическая школа бизнеса, 1992. – С. 35.

³ Журавлев П. В. Мировой опыт в управлении персоналом. Обзор зарубежных источников : монография / П. В. Журавлев, М. Н. Кулапов, С. А. Сухарев. – М. : Изд-во Рос. экон. акад. ; Екатеринбург: Деловая книга, 1998. – С. 43.

явища. Американська ідеологічна практика полягає у визнанні менеджменту як етнокультурного феномена і, відповідно, займається пошуками його національної моделі. Не дивно, що остання обставина не висвітлена у працях американських авторів. Більшість з них явно або імпліцитно дотримується тієї традиційної позиції, яку без еківоків сформулював ще Генрі Форд: “Наполягати на американізмі не означає наполягати на вузькому націоналізмі. Основні принципи американізму утворюють мету, до якої прагне уся цивілізація”¹.

На противагу попередньому твердженню, приведемо дуже цікаве зауваження голландського соціолога Гердта Гофстеда: “Американським менеджерам зазвичай складно повноцінно співпрацювати у рамках програм з індустріальної демократії в таких країнах, як Швеція, Німеччина і навіть Голландія. Громадяни Сполучених Штатів схильні вважати свою країну зразком демократії і не можуть легко змиритися з тією обставиною, що в інших країнах можуть бути розвинені такі форми демократії, які не відповідають їхнім уявленням і які є прямим посяганням на привілеї американського менеджменту”². Саме через подібний методологічний етноцентризм (як неминучий наслідок світоглядного снобізму) американські автори довгий час не визнавали за японським менеджментом істотної своєрідності: прийнятнішим поясненням для них була формула “японський дух + західна технологія”³. Тому вони запросили, як відомо, на власні виробництва десятки тисяч японських менеджерів.

Насамперед, звертає на себе увагу домінування філософії прагматизму, яким просякнуте американське суспільство. Прагматизм вплинув найбільше на духовне життя Америки, зокрема на праці у сфері управління Ф. Тейлора, Г. Форда та ін. Не втратили своєї актуальності і праці класиків менеджменту Ф. Тейлора, А. Файоля, Г. Емерсона і Г. Форда, без яких було б неможливим виникнення сучасного менеджменту з властивою йому єдністю науки, мистецтва і технології управління. Ці класичні праці дуже

¹ Форд Г. Сегодня и завтра / Г. Форд ; пер. с англ. – 3-е изд. – Л. : Время, 1928. – С. 264.

² Hofstede G. Culture's consequences / G. Hofstede. – London, 1980. – P. 381.

³ Макмиллан Ч. Японская промышленная система / Ч. Макмиллан ; пер. с англ. – М. : Прогресс, 1988. – С. 39.

вдало доповнюють одна одну: Ф.Тейлор аналізує проблеми цехового управління, Г. Емерсон і Г. Форд концентрують свою увагу на усьому виробничому процесі, тоді як А.Файоль займається переважно проблемами вищої адміністрації. У них дуже чітко показано, що осмислена і цілеспрямована діяльність будь-якого колективу – від патріархальної общини до сучасної корпорації – неможлива без управлінського регулювання його таких чотирьох іпостасей, як планування, організація, керівництво і контроль.

Водночас варто мати на увазі ту важливу обставину, що універсальність принципів менеджменту не відміння його соціокультурного генезису, функціонування і потреби бачити соціальний світ у перспективному світогляді і ідеологічно виправданим і привабливим для інших народів. Як наслідок, російська соціологічна наука копіює американський варіант розвитку управлінської думки і видає його за остаточний варіант культурно-історичного розвитку явища. Так, наприклад, російські дослідники А. Кравченко і І. Тюріна у навчальному посібнику для вищої школи “Социология управления” виокремлюють 16 течій, що матеріалізовані у відповідних концепціях чи підходах до вивчення управління. Серед них: теорія раціоналізації Ф.Тейлора, адміністративна теорія А.Файоля, “класична” теорія організацій, концепція управління М.Фоллета, теорія “людських відносин” Е.Мейо, ієрархічна теорія потреб А.Маслоу, двофакторна теорія мотивації Ф.Херцберга, теорія стилів керівництва Д.Макгрегора, школа лідерської поведінки Р.Таненбаума і У.Шмідта, теорія стилів керівництва Р.Лайкерта, концепція довготривалої ефективності Р.Лайкерта, теорія ефективної організації Б.Басса, емпірична школа Л.Ньюмена, комплексний підхід до управління Г.Лівітта, школа соціальних систем Г.Саймона, системний підхід до управління А.Етціоні¹.

Цілком природно, що ці автори до переліченого вище окремо додають базові напрями розвитку соціології в Росії. При цьому розвиток явища вони формалізують з часів становлення радянської

¹ *Кравченко А. И.* Социология управления: фундаментальный курс : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений / А. И. Кравченко, И. О. Тюринна. – 4-е изд., испр. и доп. – М. : Академический Проект ; Деловая книга, 2008. – С. 8-68.

влади і виокремлюють у ньому академічний і заводський напрями розвитку. Періодизацію соціології управління вони проводять не за критеріями зміни змісту явища, а за хронологією війн, у яких брала участь країна. Тому вони розглядають довоєнний і повоєнний етапи розвитку соціології управління, не пояснюючи, чому не розглядають період військових дій, адже там можна виокремити достатньо багато методів і прийомів специфічного управління, що притаманні жорсткій адміністративній або командній системі¹.

Наразі відбуваються докорінні зміни в управлінні усіма сферами людської діяльності, обумовлені широким застосуванням нових інформаційних технологій, співвідношенням централізації і децентралізації, що міняється, в управлінні і т.ін.

Фундаментальна вимога високої ефективності управління означає знання природи людини – врахування цієї здатності дає можливість використати, підкреслюється в новітньому американському енциклопедичному довіднику з управління, найбільш продуктивно “людські ресурси”². Звертає на себе увагу термін “людські ресурси”, вжитий тут, тобто управління людьми не надто відрізняється від управління машинами і капіталом. Це концепція тейлоризм-фордизму або, у м’якшій формі, доктрина “людських відносин”. Проте тепер людина дедалі більше відчуває себе особистістю, тому відбувається принципова зміна в управлінській стратегії бізнесу: йдеться про “людський вимір” – унікальну особливість “інформаційного” суспільства, що складається і відрізняє його від індустріального. Нова філософія, що йде на зміну тейлоризму-фордизму і виходить з посилення про найвищу цінність у виробництві “людського чинника”, дозволить здолати відчуження, стимулювати ініціативу і вивільнити творчий потенціал людини³.

¹ *Кравченко А. И.* Социология управления: фундаментальный курс : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений / А. И. Кравченко, И. О. Тюрина. – 4-е изд., испр. и доп. – М. : Академический Проект ; Деловая книга, 2008. – С. 69-161.

² *Современное управление : энциклопедический справочник* / под ред. Д. Н. Карпухина, Б. З. Мильнера. – М. : ИЗДАТ-ЦЕНТР, 1997. – Т. 1. – 870 с.

³ *Тарасова Н. Н.* От приказа к мотивации: новые принципы управления / Н. Н. Тарасова // *Полис*. – 1993. – № 2. – С. 181.

Методологічний підхід припускає рефлексію діяльності, що склалася, на предмет її вдосконалення або реорганізації. Визнаний теоретик управління П. Друкер¹ у своїй відомій праці “Задачи менеджмента в XXI веке” реалізує один із варіантів такої рефлексії – “методичний підхід”, що є аналізом і узагальненням конкретного досвіду управління.

Методологічно ґрунтовну пропозицію дослідникам зробила російська авторка М. Мотишина, яка у навчальному посібнику “Исследование систем управления” (2006) формалізувала головні напрями дослідження систем управління і подала достатньо великий арсенал методів і процедур для аналітичної роботи².

Обґрунтувати, нормувати, усвідомити, організувати предметний матеріал методист може, лише звернувшись до уявлень і конструкцій, що лежать поза цим предметом. Причому усі ці уявлення і конструкції спричиняють за собою нові для цієї предметності сенси. Методисту, як правило, доводиться мати справу з різноманіттям смислових характеристик і розчленовувань. Іншими словами, він повинен побудувати поняття, що знімають усі вказані різнорідні значення.

Практично ж методист діє іншим способом: він будує не поняття (як учений), а методичні уявлення (наприклад, методичні уявлення методу, способу, прийому, операції, поняття), поєднує не усі сенси, які необхідно поєднати, а лише деякі. Недоліки поєднання методист компенсує тим, що, як правило, дає не один опис предметно-професійної діяльності, а декілька: чистий опис рефлексії, практично не аргументований, описи, обґрунтовані в тих або інших стосунках (скажімо, в предметному плані, в логічному, психологічному і т. ін.), масштабно синтетичний опис і т. ін. Лише всі разом ці описи утворюють методику.

Окрім методичної рефлексії, П. Друкер обговорює і необхідність рефлексії розумової діяльності. Фізичну працю (діяльність), показує П. Друкер, проаналізував і оптимізував ще Ф. Тейлор, черга тепер за розумовою працею. Варто зазначити, що

¹ Друкер П. Ф. Задачи менеджмента в XXI веке : учеб. пособ. / П. Ф. Друкер ; [пер с англ.]. – М. : Изд. дом “Вильямс”, 2000. – С. 22-23.

² Мотишина М. С. Исследование систем управления : учеб. пособ. / М. С. Матишина. – СПб. : Изд-во Михайлова В. А., 2006. – 224 с.

деякі представники російської теорії управління, наприклад, О. Тихонов, іронічно відгукуються про науковість менеджменту і не бачать ніякої особливої науки у працях його першопроходця Ф. Тейлора.

П. Друкер, навпаки, оцінює вклад Ф. Тейлора дуже високо, констатує, що останній на основі науки створив справжній метод. Він запропонував досліджувати виробничу діяльність (на матеріалі фізичної праці), оптимізувати її на схемах, створених на основі дослідження, потім за допомогою цих схем організувати нову діяльність.

У викладі П. Друкера принципи Ф. Тейлора наступні: “Перший принцип підвищення продуктивності фізичної праці свідчить: потрібно вивчити завдання і проаналізувати рухи, необхідні для його виконання. Другий принцип: потрібно описати кожен рух і зусилля при цьому, а також виміряти час, за який воно робиться. Третій принцип: усунути усі зайві рухи; кожного разу, починаючи вивчати фізичну працю, ми виявляємо, що більшість регламентованих часом процедур виявляється марною його тратою і заважає продуктивності праці. Четвертий принцип: кожен з рухів, що залишилися, необхідних для виконання поставленого завдання, знову поєднуються – так, щоб працівник витрачав на виконання завдання якомога менше фізичних і розумових зусиль і мінімальну кількість часу. Потім усі рухи знову поєднують в єдину логічну послідовність. Зрештою, останній принцип свідчить: необхідно відповідним чином змінити конструкцію усіх інструментів, використовуваних у цій роботі”¹. Цей витяг із тексту ми наводимо з метою підтвердити тезу про недосконалість американської філософії прагматизму, її неспроможність вирішити світоглядні проблеми загальної теорії управління.

Американське суспільство досить успішно культивує обмеженість особи, щоб усупереч її обмеженості підвищити ефективність її творчого потенціалу. “Обмежених, односторонньо розвинених людей набагато легше скласти в організаційні структури – як і будувати споруди з однакових кубиків, що свідомо

¹ Друкер П. Ф. Задачи менеджмента в XXI веке : учеб. пособ. / П. Ф. Друкер ; [пер с англ.]. – М. : Изд. дом “Вильямс”, 2000. – С. 184.

збігаються один з одним, значно простіше і надійніше, ніж з хаотично підібраних об'єктів випадкових контурів. Саме у цій особливості американського національного характеру і полягає одна з причин того, що мистецтво об'єднувати людей в структури уперше з'явилося саме в США. А коли людей легше об'єднувати у структури, то і самі ці структури працюють надійніше і досягають великих успіхів у конкурентній боротьбі”¹.

Європейська філософія рясніє суперечливими підходами до управління. Її палітра прикрашена крайнощами від еклектичної філософії, що притаманна правлінню А. Гітлера, і філософії постмодерну, що захоплює сучасну інтелектуальну думку.

Еклектична філософія управління є расистським світоглядом фашистів, головним компонентом якої був і залишається радикальний антисемітизм. Вона увібрала в себе фрагменти органістичної філософії управління, використаної дуже ефективно імператором Чжу Юаньчжаном, теократичної корпоративної філософії управління, на якій будувалося управління діяльністю римсько-католицької церкви, і інших філософських концепцій управління.

Про це свідчать розмови Гітлера зі своїм наближеним Г. Раушнингом, де йдеться про значущість філософських принципів управління, використовуваних в управлінні римсько-католицької церкви, масонами і іншими: “Передусім, я вчився у єзуїтів. Втім, наскільки я пам'ятаю, і Ленін займався тим самим. Світ ще не створив нічого прекраснішого, ніж ієрархічна структура католицької церкви. Багато що я прямо переніс звідти у структуру моєї партії. Адже церква протрималася майже дві тисячі років серед загальних змін – а це щось та означає. Католицька церква може служити зразком, передусім, завдяки незвичайно мудрій тактиці і своєму знанню людської природи, завдяки мудрому використанню людських слабкостей для управління вірянами. І я, розробляючи нашу програму – вічнодіючий засадничий принцип нашої партії, – суворо дотримувався зразка церковного символу віри”². У масонів

¹ Практика глобалізації: ігри і правила нової епохи / [под ред. М. Г. Делягіна]. – М. : ИНФРА-М, 2000. – С. 92.

² Раушнинг Г. Говорит Гитлер. Зверь из бездны / Г. Раушнинг. – М. : Миф, 1993. – С. 184.

Гітлер перейняв орденську ієрархію мирського священнослужительства¹, що у поєднанні з філософськими принципами управління римсько-католицької церкви дає йому перевагу перед супротивниками.

У плані еkleктичного характеру філософії управління являє значний інтерес з'ясування ролі містицизму в нацистському рейху, культивування якого було націлене на створення своєї нової релігії. Варто підкреслити, що нацистська ідеологія не виробила чітко певної релігійної системи, але була створена певна ерзац-релігія, що є еkleктичним конгломератом старогерманської міфології, середньовічної містики і власних містерій культу нордичної раси і крові². Така ерзац-релігія далеко не безневинна, бо на практиці вона обернулася потоками крові і стражданнями мільйонів людей.

Метою містичних мотивів расизму в його фашистському варіанті було “розбудити древні інстинкти звіриної ворожнечі, нещадної до усіх чужих”³, щоб, врешті-решт, встановити світове панування германського імперіалізму. “Використання міфів, що знаходяться на межі окультизму (серед еліти нацистської партії, як відомо, надто була поширена астрологія), виступало засобом заповнення численних прогалів у нацистському еkleктичному світогляді, механічно складеному з різних псевдонаукових елементів, з вірувань і забобонів усіляких епох”⁴, – справедливо констатує В. Полікарпов. Для з'ясування інших характеристик еkleктичної концепції управління фашистською Німеччиною є сенс звернутися до цитованого нами джерела за авторством В. Полікарпова.

Ми не прагнемо спеціально розглядати погляди представників німецької класичної філософії на управління. Ми їх погляди будемо

¹ Соловьев Щ. Ф. Массонство : словарь-справочник / Щ. Ф. Соловьев. – М. : Аграф, 2001. – 432 с.

² Мельников Д. Империя смерти: аппарат насилия в нацистской Германии. 1933-1945 / Д. Мельников, Л. Черная. – М. : Политиздат, 1997. – 415 с.; Grunberg K. SS – czarna gwardia Hitlera / K. Grunberg. – W., 1975. – S. 107.

³ Коваль В. С. “Барбаросса”: истоки и история величайшего преступления империализма / В. С. Коваль. – К. : Наук. думка, 1982. – С. 462.

⁴ Поликарпов В. С. Философия управления / В. С. Поликарпов. – Ростов-на-Дону; Таганрог, 2001. – С. 83.

інтенсивно використовувати у ході усього філософського аналізу предмета нашого дослідження. При цьому лише хочемо зняти з І. Канта звинувачення в тому, що він ігнорував, за твердженням Л. фон Берталанфі, управління як категорію. У “Критике чистого розума” ми знаходимо в Таблиці категорій групу Стосунків, яка включає Властивість і самостійне буття (*substantia et accidents*), Причинність і залежність (причина і дія) і Спілкування (взаємодія між тим, що діє, і піддається дії), “які розум містять в собі *apriori*”¹.

Але назагал, нас більше цікавить сучасна європейська думка, що спрямована на визначення майбутнього стану управління, оскільки філософія постмодернізму обслуговує функціонування систем управління економіки інформаційного суспільства, що проходить стадію становлення. Філософські основи управління включають ноосферний і семіосферний підходи, фіксують розумний характер середовища соціуму (суб’єкт-суб’єктне управління при врахуванні того факту, згідно з яким суб’єкт може бути одночасно і об’єктом дії, що управляє) і насиченість громадського середовища значеннями, а внутрішнього світу людини – сенсами, що функціонують у сфері несвідомого і ірраціонального.

Фундаментальним положенням філософських основ управління є положення про те, що природа людини (як і світу, що оточує її) є єдністю і взаємодією порядку і хаосу, що його суть має соціокультурний характер і знаходиться в постійній зміні.

Ми спостерігаємо тут три процеси: а) породження самої філософії постмодернізму; б) породження оригінальних концепцій управління; в) синтез філософії і управління з породженням нового продукту – постмодерністських концепцій філософії управління. Тому тут швидше йтиметься про принципи і характер перших двох елементів, а ніж про сталу філософію управління постмодерністського тлумачення.

Різнобій тут просто є непередбачуваним через характер постмодернізму, у структурі якого, зазвичай, виділяються наступні чотири основні теми. По-перше, агностична – жодне значення не існує поза мовою, тому істина являє собою лінгвістичний феномен. Знання – це набір словесних конструкцій різних груп людей, які

¹ Кант И. Критика чистого разума / И. Кант. – М. : Эксмо, 2003. – С. 186.

мають свої інтереси. Ці конструкції можна тільки інтерпретувати, але не оцінювати за певними загальними стандартами, що перетворює сферу знань просто на гнучкі мережі мовних ігор.

По-друге, прагматична – наша інтелектуальна продукція не лише виражається в мові, але і реалізується в практичній діяльності. Критерієм виступає успіх, досягнення задуманого, причому втілення ідеї означає її операціональний характер, що аж ніяк не тотожне істинності. Ще з часів Ніцше відомо, що істина – це не суб'єктивно-об'єктивне відношення, відповідність наших уявлень про предмет самому предмету, а просто прагнення оволодіти безліччю відчуттів до їх впорядкування для досягнення якоїсь мети.

По-третє, еkleктична – свідома установка на еkleктизм, коли необхідність вирішити конкретне завдання примушує використовувати різні засоби: можна спробувати одне, друге, третє, змішувати їх, комбінувати – аби вийшло. У цьому випадку не має значення прагнення до істини, головне тут – вирішення задачі. Тому в мистецтві і літературі постмодернізм є новим культурним колажем, змішуванням різних стилів як принципів. Такий підхід і до історії, яка репрезентується не як Велика історія, тобто взаємозв'язок традицій, епох, формацій періодів і т. ін., а як “музей”, набір різних фактів, старовини, реліквій, образів, деталей. Їх іноді можна витягати із забуття і використовувати з того або іншого приводу.

По-четверте, анархо-демократична. Знання розподілене серед певних груп людей, залучених до мовних ігор, які потрібні для організації влади. Не лише держапарат як корпорація чиновників, але і будь-які інші об'єднання або установи – нічліжка, в'язниця, лікарня, університет, школа, кабінет лікаря – усе це форми організації влади. Так або так, вони є насильством над людиною і її свідомістю, прагнуть управляти поведінкою людини і контролювати її уявлення¹.

Складається враження, що класична холістична позиція значно послабшала у другій половині ХХ століття і на початку ХХІ –

¹ Бодрийяр Ж. Прозрачность зла / Ж. Бодрийяр. – М.: Добросвет, 2000. – 257 с.; Ильин И. П. Постмодернизм от истоков до конца столетия: эволюция научного мифа / И. П. Ильин. – М.: Интрада, 1998. – 255 с.

поступається постмодерністському тлумаченню управління. Перші ознаки нової парадигми менеджменту можна виявити в загальному “гуманістичному повороті” середини 70-х років ХХ століття. Це – зародження “екзистенціальної психології”, концепцій “якості трудового життя”, “людського капіталу”, “менеджменту, зверненого до особи”, “менеджменту, що створює мотивацію”, а також практичних заходів з “гуманізації праці”, “індустріальної демократії” і т. ін., але особливо – початок усвідомлення менеджменту як етнокультурного феномена і, відповідно, пошуки національної його моделі.

З появою нової парадигми менеджменту багато дослідників констатують суттєвий розрив між концепціями менеджменту і управлінською працею¹, прогресуючу “невідповідність між наукою управління і практикою господарювання” аж до висновку про “глибоку кризу, що охопила управлінську науку”². Незадоволення виказують і практики, констатуючи той факт, що часто-густо теоретики їм пропонують примітивні схеми, висновки “фольклорного характеру”, якісь “напів-істини”³, пропозиції на кшталт “перелити старе вино в нову бочку”⁴, що в цілому розрахована на “легковірних менеджерів” для “управління у рожевих окулярах”⁵.

Та і саме поняття “філософія управління”, що фігурує на сайтах Інтернету у величезній кількості, набуває надзвичайно спрощеної форми. Дійсно, останні 10-15 років організації різного профілю – торгові, транспортні, туристичні, будівельні, консультативні, охорони здоров’я, інформаційні – почали на своїх сайтах, окрім іншої інформації, обов’язково розміщувати формулювання свого кредо – “філософію управління”, “нашу філософію бізнесу”,

¹ Томэ М. Учение о менеджменте на ложном пути экспериментального исследования / М. Томэ // Проблемы теории и практики управления. – 2000. – № 4. – С. 103-107.

² Фаткин Л. Утопии, мифы и иллюзии менеджмента / Л. Фаткин // Проблемы теории и практики управления. – 2001. – № 5. – С. 92-96.

³ Caulkin S. On Management: Ancient regime / S. Caulkin // World Business. – 2007. – 11 July.

⁴ Ortenblad A. The Evolution of Popular Management ideas: an exploration and extension of the old wine in the new bottles metaphor / A. Ortenblad // International Journal of Management Concepts and Philosophy. – 2007. – Vol. 2. – № 4.

⁵ Keiningham T. L. Managing through rose-coloured glasses / T. L. Keiningham, T. G. Vavra, L. Askoy // Sloan Management Review. – Fall 2006. – Vol. 48. – № 1.

“філософію корпоративного управління” і т. ін. Так, китайська компанія “Air China” свою філософію управління стисло виражає в чотирьох пунктах: “спрямованість на людей; наука; гармонія; висока ефективність”¹. Один з керівників американської компанії “Guidance group” дає дещо більш розгорнуте визначення: “Моя філософія управління включає п’ять основних елементів: організаційна ефективність; оптимальне функціонування організації; забезпечення взаємної згоди; поєднання керівництва і лідерства; наявність у менеджерів адекватних умінь”².

Зрозуміло, що ці формулювання, по суті, виражають уявлення керівництва компаній (чи окремих осіб) про правила регулювання зв’язків організації із зовнішнім світом, про норми внутрішньоорганізаційної поведінки працівників, про соціальну відповідальність організації і т. ін., тому як синоніми “філософії управління” використовуються словосполучення “управлінська етика” (Management Ethics), етичний кодекс (Code of Ethics), організаційний етикет (Organisational Ethics) і т. ін.

Але й самі теоретики менеджменту зауважують у власному середовищі “гнітючу перспективу”, що з’являється в результаті безперервної “деструктивної війни парадигм”³. Тож закономірним є звернення до теоретиків Едуарда де Боно і Роберта Гелера: “Не будьте дурнями: спрощуйте вашу філософію управління”⁴. Власне, так і відбувається, судячи зі змісту сайтів Інтернету – спрощення, що межує з профанацією ролі філософії як для теорії, так і для практики менеджменту.

¹ Air China Philosophy [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://www.airchina.com.cn/AboutAirChina/EnterpriseCulture/AirChinaPhilosophy/4>.

² DeGrosky M. What's Your Philosophy [Електронний ресурс] / M. DeGrosky. – Режим доступу до ресурсу : www.guidancegroup.org/k2news/Uploads/PHILOSOPHY,%20JUNE-JULY%2006.pdf. – Заголовок з екрана.

³ Scott W. R. Reflections on a Half-Century of Organizational Sociology / W. R. Scott // Annual Review of Sociology. – 2004. – Vol. 30. – P. 14.

⁴ Management philosophy: Don't be stupid, keep your management philosophy simple // Bono de E., Heller R. Thinking Managers [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : www.thinkingmanagers.com/management/management-philosophy.php.

Пояснення цього явища дає В. Мірзоян¹. Цей відхід від усеосяжної дослідницької методології і, внаслідок цього, фактична відмова від узагальнень філософського рівня пояснюються, мабуть, тією світоглядною трансформацією, яка спостерігається в логіці розвитку будь-якої наукової дисципліни. Спочатку новатори-засновники науки бачать свій предмет в цілому: для їх підходу неминучий методологічний холізм, тоді як їх послідовники, заглиблюючись у дослідження частковостей, втрачають, як правило, зв'язок частини з цілим, що і неминуче призводить до переважання методології сегменталізму. І згідно з тією ж логікою, пізнання, збагачене знанням частковостей, внутрішньо прагне до відтворення цілісності.

Така внутрішня тенденція саморуху науки, бо вона є системою знання, що саморозвивається, а одним з механізмів її функціонування є постійний перехід від аналізу до синтезу, від синтезу до аналізу. Інша річ, як реалізується ця тенденція, при яких теоретичних зв'язках усередині самої науки, при якому соціальному замовленні, в якому культурному середовищі, зрештою, за допомогою діяльності яких конкретних авторів-теоретиків відбувається холістичний синтез.

Характерно, що як теоретики менеджменту, так і практики, виражаючи обопільне невдоволення, упевнені в швидкому зародженні нової управлінської парадигми, “нового управлінського мислення”, “метатеорії менеджменту”. Проте змістовний аналіз спроб нового синтезу, що робляться, знову виявляє явну недооцінку загальної методологічної ролі філософії. Переконаємося у цьому на прикладі книги фахівців Оксфордського університету “Величайшие идеи в менеджменте: процесс развития теории” (уперше була видана у 2005 році, перевидавалася неодноразово). У вступі об'ємної монографії, що претендує на узагальнення усієї історії теоретичного розвитку менеджменту і включає оцінні статті видатних теоретиків, автори, – Кен Сміт і Майкл Хіт – абсолютно

¹ *Мирзоян В. А.* Методы управленческого воздействия: типология и сущность / В. А. Мирзоян // Проблемы теории и практики управления. – 2009. – № 9. – С. 43-54; *Мирзоян В. А.* Управление как предмет философского анализа [Електронний ресурс] / В. А. Мирзоян // Вопросы философии. – 2010. – № 4. – С. 35-47. – Режим доступа до ресурсу : http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=124&Itemid=52.

справедливо зазначають, що оскільки менеджмент – молода наука, і багато ідей і концепцій перейняті нею у психології і соціології, то “виникнення нової теорії надає унікальну можливість прояснити цілісне розуміння феномена управління”¹.

Загальна тенденція на Заході проявляється як тяжіння до органістичної концепції Сходу. Деспотичний характер управління соціумом і поведінкою людини на сучасному Заході проявляє тенденцію до посилення, що пов'язане із становленням інформаційного суспільства, яке швидко розвивається, або, точніше, суспільства знання. На межі ХХ і ХХІ століть завдяки сучасній технологічній революції чітко видима тенденція становлення інформаційного суспільства – на Заході воно почало формуватися за останні десятиліття минулого століття.

Для цього суспільства характерна економіка знань, коли основним джерелом продуктивності виступають технологія генерування знань, обробка інформації і символічна комунікація. Специфічними для інформаційного суспільства є дія знання на саме знання, що служить фундаментальною основою продуктивності, і так звана “мережева культура”. Водночас, варто брати до уваги і значущість індустріального суспільства, з яким пов'язана культура, що відповідає йому.

Але між ними існують суттєві відмінності. Східний деспотизм відповідає економічній необхідності, іригації і освоєнню трудових потужностей. Західний же деспотизм відповідає, передусім, політичній необхідності. Він віддає перевагу захопленню знарядь впливу або навіювання, якими є школа, преса, радіо і т. ін. Першому вдається панувати над масами завдяки контролю їх потреб (у воді чи в їжі, наприклад). Другий досягає своєї мети контролем над вірою більшості людей в особу, в ідеал, навіть у партію. Усе відбувається так, начебто іде розвиток від одного до другого: зовнішнє підпорядкування поступається місцем внутрішньому

¹ *Hitt M. A. The Process of Developing Management Theory / M. A. Hitt, K. G. Smith // Great Minds in Management: The Process of Theory Development / ed. by Ken G. Smith, Michael A. Hitt. – Oxford ; New York : Oxford University Press, 2005. – P. 2.*

підпорядкуванню мас, видиме панування підміняється духовним, незримим пануванням, від якого неможливо захиститися”¹.

Погляди на філософію управління в Україні і країнах СНГ. Загальна незадовільна оцінка стану з розробкою теоретичних засад управління з причини недостатнього філософського і методологічного забезпечення галузі управління визнається усіма дослідниками і тому вона не відповідає сучасному етапу розвитку суспільства.

У передмові до щойно виданої фундаментальної тритомної монографії “Современная прикладная теория управления” констатуються наступні положення: “Розглядаючи усі сфери – від космосу до молекулярного мікрорівня і від технічних систем до людино-машинних систем управління суспільством, – необхідно визнати, що високоефективна точна наука про управління в сучасний період є найбільш актуальною і найбільш важливою з усіх наук. Це обумовлено не лише технічною революцією, але і екологічною, і громадською світовою кризою, виходи з якої знаходяться в нових структурах і методах управління. Між тим, незважаючи на великий світовий контингент учених, величезне число публікацій, нових ефективних концепцій управління, великих відкриттів у теорії управління останні два десятиліття майже не відзначалося. Практичний прогрес зводиться, головним чином, до комп’ютеризації, автоматизації на основі вже відомих класичних принципів, тобто відбувається ріст швидше вшир, аніж углиб. Наука про управління не отримала необхідного розвитку, вона відстає від потреб практики”².

Поглядів на філософію управління у парадигмі марксистського світогляду з’являється дедалі більше. Так, наприклад, В. Дієв під “філософією управління” розуміє систему узагальнюючих суджень філософського характеру про предмет і методи управління, місце управління серед інших наук і в системі наукового знання в цілому, його пізнавальна і соціальна ролі в сучасному суспільстві. Філософія

¹ *Московичи С.* Век толп. Исторический трактат по психологии масс / С. Московичи ; [пер. с фр.]. – М. : Центр психологии и психотерапии, 1996. – С. 75.

² *Современная прикладная теория управления.* Ч. I: оптимизационный подход в теории управления / под ред. А. А. Колесникова. – М. : ФЦ “Интеграция”; Таганрог : Изд-во ТРТУ, 2000. – С. 3.

управління розглядає аксіологічні, гносеологічні і методологічні підстави людської діяльності в процесах управління¹.

“Одна з моїх основних тез полягає, – стверджує В. Дієв, – в тому, що управління – це цілеспрямована раціональна діяльність. У цьому контексті принципово важливо розуміти, що в сучасній науці і філософії поняття раціональності піддалося серйозній трансформації з урахуванням стохастичного характеру природних і громадських процесів, різноманітності типів буття, наявності різних зв'язків і тенденцій самоорганізації. На початку ХХІ ст. для управління характерне своєрідне повернення до раціоналізму, але вже в новому розумінні. Неораціоналізм у філософії управління, як і неораціоналізм у філософії науки, визнає мінливість передумов і норм раціональності і допускає існування її різних видів і форм. Механіцизм і абсолютна визначеність виявляються неприйнятними на рівні сучасної теорії управління. У її логічних підставах з'являються поняття “невизначеність”, “багатозначність”, “інтуїтивна оцінка ситуації”².

Організаційні взаємодії регулюються такими суто світоглядними категоріями, як уявлення про взаємовідносини людини і природи, ідеї справедливості, добра і зла, культури і традиції. Таким чином, сучасне управління – це не лише сукупність суто спеціалізованих дисциплін, що мають прикладне значення, але і певна світоглядна єдність, вписана в контекст сучасного світосприйняття”³.

В. Полікарпов таким чином подає каркас філософії управління: “Ця багатопланова, багаторівнева ієрархічна конструкція управління має гетерогенний (неоднорідний) характер, у ній на кожному рівні

¹ Див. : Дієв В. С. Концептуальные основания анализа риска [Електронний ресурс] / В. С. Дієв // Вестник НГУ. Серия : Философия. – Новосибирск, 2005. – Т. 3. – Вып. 1. – Режим допуску до ресурсу : http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=197&Itemid=52.

² Дієв В. С. Концептуальные основания анализа риска [Електронний ресурс] / В. С. Дієв // Вестник НГУ. Серия : Философия. – Новосибирск, 2005. – Т. 3. – Вып. 1. – Режим допуску до ресурсу : http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=197&Itemid=52.

³ Дієв В. С. Концептуальные основания анализа риска [Електронний ресурс] / В. С. Дієв // Вестник НГУ. Серия: Философия. – Новосибирск, 2005. – Т. 3. – Вып. 1. – Режим допуску до ресурсу : http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=197&Itemid=52.

може використовуватися мережева система зв'язків, при цьому залежно від конкретних умов доцільно застосовувати лінійний (механістичний), нелінійний (органістичний), ноосферний, включаючи рефлексію, і семіосферний, темпоральний підходи в якості основи системи управління соціумом і поведінкою людини”¹.

Для наочності можна використати модель потоків води в океані, на який схоже стратифіковане суспільство. Іншими словами, управління аналогічне поширенню хвиль (рішень, що управляють) в неоднорідних потоках океану (соціуму), що мають коливальну природу (ефективність управління обумовлена наявністю соціального резонансу). Завдяки гетерогенному характеру громадського континууму на кожному рівні соціальних сходів можуть бути ефективно використані вкраплення механістичного, органістичного, синергетичного, ноосферного і семіосферного підходів, або ж їх комбінація, а також можливе застосування принципу взаємодії рівнів – гетерархія, відповідно до якого за жодним з рівнів не закріплена постійна роль провідного і допускається коаліційне об'єднання вищих і нижчих рівнів в єдину систему дії.

Не менш істотним у філософсько-методологічному плані є виокремлення в системі управління середовищем соціуму і поведінки людини жорсткої базової програми, необхідної для виживання суспільства і індивіда, і м'якої варіабельної програми управління, що дозволяє використати адаптивний потенціал соціуму і людини в умовах природного і соціального довкілля, що змінюються.

Необхідно також брати до уваги особливості індивіда, яким набагато важче управляти, ніж соціальною системою. Тільки у ситуації “виживання” до поведінки індивіда застосовні теорії фізичного і технічного управління – це перша крайність. Інша полягає в тому, що можна ефективно управляти суспільством, коли сукупність “рухливих” елементів (індивідів) об'єднується в економічне, військове, культурне і інше співтовариства. Тоді ними легко управляти за допомогою параметра порядку, оскільки

¹ *Поликарпов В. С.* Філософія управління / В. С. Поликарпов. – Ростов-на-Дону; Таганрог, 2001. – С. 14.

останній автоматично підпорядковує собі групу (співтовариство). Ці дві крайнощі є ситуаціями так званого “критичного загострення”; вони детально розглянуті в синергетиці.

На особливу увагу заслуговує управління поведінкою людини, яка у багатьох випадках є нерациональною і ірраціональною. Адже людина – особлива ланка в системі систем: вона – системотворчий чинник соціальних груп, співтовариств і суспільства в цілому, і вона сам складається з цілої низки вкладених одна в одну систем організму. Звідси управління її поведінкою здійснюється відповідно до багатоповерхової ієрархічної системи систем, кожен рівень якої має свою розмірність.

І, зрештою, дуже значимими у філософському вимірі управління є використовувані переважно на Заході соціальне проектування, планування майбутнього стану соціуму, у той час, як на Сході реалізується потенціал ситуації, коли майбутнє важко прогнозувати. Ці два підходи варто комбінувати в силу їх комплементарного (доповнювального) характеру, що значно підвищує ефективність управління¹.

В. Стьопін вважає, що розуміння феномена управління неможливе без філософії. Він зазначає: “...разом з генетичним кодом, який закріплює і передає від покоління до покоління біологічні програми, у людини існує ще одна кодуюча система – соціокод, надбіологічні програми, які регулюють соціальне життя, що передаються від людини до людини, від покоління до покоління”². Можна сказати, що управління “занурене” в культуру. Вона оновлює успадковані з минулого цінності і норми з урахуванням змін, що відбуваються в суспільстві, транслює їх поколінням, що живуть нині, озброює людей певними стереотипами поведінки.

Заслуговує на увагу підхід Г. Квасова, який виходить з концепції людського буття в якості філософської основи теорії управління³.

¹ *Поликарпов В. С.* Философия управления / В. С. Поликарпов. – Ростов-на-Дону ; Таганрог, 2001. – С. 14.

² *Степин В. С.* Конструктивные и прогностические функции философии / В. С. Степин // Вопросы философии. – 2009. – № 1. – С. 6.

³ *Румянцев В.* Управление: проблемы и решения / В. Румянцев // Проблемы теории и практики управления. – 2000. – № 1. – С. 121-123.

Тут справжнє людське буття являє собою систему усіх видів життєдіяльності, які сходять до вищих форм прояву людської суті. Остання властива людині як біосоціальній культурній істоті і змінюється завдяки розвитку гуманітарних, соціальних і технічних наук. Людина є єдністю п'яти аспектів: природна істота, чия суть соціальна і виходить з соціальної і культурної спадщини, суб'єкт діяльності, передусім трудової і професійної, спілкування, пізнання, ціннісного освоєння світу культури і неповторна індивідуальність.

Оскільки істинне людське буття має етичну суть, засноване на досягненнях науки і має естетичні особливості, то його філософська концепція чинить вплив на теорію і практику, на методики і технології, на гуманітарні, соціальні й інші практичні результати. “Типологія людського життя така, – зауважує Г. Квасів, – що є люди висококультурні, які поєднують свободу, культуру і творчість, що лежать в основі людського буття. Свобода – це справжня культура, а культур стільки, скільки видів життєдіяльності, людського спілкування. Ось де лежить багато цінного для тих, хто займається теорією і практикою управління”¹.

Безумовно, що ця концепція людського буття досить важлива, проте вибір її в якості філософської основи теорії управління звужує можливості побудови нової концептуальної системи управління. Адже однією з функцій філософії, яка схожа на фундаментальну науку, є її здатність “критично ставитися до будь-яких світоглядних ідей, і за рахунок теоретичного руху створювати раціональні ескізи можливих майбутніх підстав культури, а отже, і можливих майбутніх світів людської життєдіяльності”².

Оригінальні погляди на філософію управління має В. Мірзоян. Звернемо увагу на його висновок про те, що “філософію управління не можна включити до курсу теоретичного менеджменту; як не можна вимагати від останнього узагальнень філософського порядку. Хоча, зрозуміло, теоретичні шукання у цій галузі тільки виграють, якщо, як в самій постановці проблем, так і у пошуках її рішень, теоретики керуватимуться методологічною позицією,

¹ Румянцев В. Управление: проблемы и решения / В. Румянцев // Проблемы теории и практики управления. – 2000. – № 1. – С. 121-123.

² Степин В. С. Философия на рубеже веков / В. С. Степин // Вестник Российской академии наук. – 1997. – Т. 67. – № 5. – С. 389.

заснованою на чітких філософських принципах. Важливо зрозуміти якісну відмінність цих двох сфер пізнання: менеджер-теоретик займається змістовним аналізом проблем управління і узагальненням практики управління, філософ же управління – змістовним аналізом фундаментальних понять і теоретичних концептів самої теорії менеджменту”¹.

Всесвітня держава або глобалізоване інформаційне суспільство принципово змінює стан світогляду особистості, зміст управлінської діяльності у сфері організації життєдіяльності світової спільноти, відбувається стихійне становлення принципово нових, віртуальних за походженням і характером функціонування структур управління. Сьогодні проходить етап його становлення і у ньому почали з’являтися нові фундаментальні напрями в теорії і техніці управління – фізична теорія управління, синергетичний підхід до теорії управління, оптимізація систем з прогнозованою моделлю, теорія нечітких і нейромережевих систем управління та ін. Саме від цих нових напрямів в теорії і техніці управління чекають важливих практичних застосувань.

Таке управління віртуалізованим суспільством вимагає відповідної віртуальної філософії, вона повинна бути адекватною віртуалізації, як можливому шляху управління соціумом і поведінкою людини. Передумови становлення такої філософії вже є в цілому ряді різних галузей науки і практики – від фізики елементарних частин до комп’ютерних технологій і гуманітарних наук, де доводиться стикатися з ідеєю віртуальності. Не менш важливою є соціальна потреба нових способів розуміння і пояснення світу, щоб можна було ними оволодіти.

В інформаційному суспільстві, або у суспільстві знань, дедалі більшого значення набуває знання як нова парадигма управління, яка спирається на нерозривний зв’язок засадничих процесів, – праці, навчання і організації. Причому в якості метапроцесів у моделі управління знаннями виступають комунікація і рефлексія,

¹ *Мирзоян В. А.* Методы управленческого воздействия: типологии и сущность / В. А. Мирзоян // Проблемы теории и практики управления. – 2009. – № 9. – С. 43-54.

самі ж субпроцеси моделі реалізуються на трьох рівнях – індивідуальному, груповому і інституціональному¹.

Соціальний світ людини здійснюється завдяки її діяльності як об'єктивно обумовленої “частки” світу природи і управління соціумом і поведінкою індивіда. Це управління засноване на філософії взаємодії і взаємопроникнення хаосу і порядку, і з огляду на це, має свої можливості і межі. Сучасні наукові і філософські дослідження дають підстави для висунення (за В. Полікарповим) концепції інтегрального управління соціумом і людиною².

Дійсно, заслуговує на увагу модель культури як гри, висунута одним з щонайтонших мислителів ХХ століття С. Лемом. Культура має люфт (смугу свободи) відносно природи, що пояснює існування чисто культурно змінюваних форм і символів. Про цьому С. Лем пише так: “Стохастична модель культурогенезу припускає, що смуга свободи, яку світ залишає у розпорядженні еволюціонуючого суспільства, що вже виконало обов'язок адаптації, тобто набір неодмінних завдань заповнюється комплексами поведінки, спочатку випадковими. Проте з часом вони застигають в процесах самоорганізації і переростають у такі структури норм, які формують внутрішньокультурний зразок “людської природи”, нав'язуючи їй схеми обов'язків і повинностей. Людина (особливо на початку свого історичного шляху) вростає у випадковості, які і вирішують, якою буде вона і її цивілізація. Відбір альтернатив поведінки – по суті, лотерея, але це не означає, що такою ж лотереєю буде композиція того, що вийде”³. Іншими словами, людина у вихідній точці є аксіологічно нейтральною істотою і стане вона “жахливим дикуном” або “безневинним простаком” залежить від коду культури, який є різним у різних цивілізаціях.

Потреба присутності філософів у сфері розробки теорії управління відчувається і з огляду на те, що менеджери почали “тратися” у концепції, які спираються на використання лінійного і

¹ Див.: *Экк К. Д.* Знание как новая парадигма управления / К. Д. Экк // Проблемы теории и практики управления. – 1998. – № 2. – С. 2-14.

² *Поликарпов В. С.* Философия управления / В. С. Поликарпов. – Ростов-на-Дону; Таганрог, 2001. – С. 198.

³ *Лем С.* Модель культуры / С. Лем // Вопросы философии. – 1969. – № 8. – С. 51-52.

нелінійного часу¹. Особливо яскраво це видно на міжнародній арені, де відбувається взаємодія держав, неурядових організацій, ТНК і народів, що не мають своєї держави (так званий “четвертий світ”)².

Значущість часу як фундаментального параметра природи і соціуму в управлінні витікає з того емпіричного факту, згідно з яким фізичні, біологічні, соціальні і культурні системні і несистемні утворення мають свій генезис, розвиваються, зношуються і гинуть. Час є атрибутом нескінченного світу, що характеризує тривалість і зміну станів кінцевих “речей” (він є, за виразом Г. Гегеля, “чиста єдність буття і небуття”), тому він має органічно входити до тканини, що управляє, і до керованої частини тієї або іншої існуючої освіти. Саме від того, яка концепція часу використовується в теорії управління, залежить філософія управління і її методологічна дієвість, що впливає звідси.

Динаміка сучасних суспільств характеризується зростанням їх складності, що вимагає для управління ними застосування нелінійних методів дослідження різного роду соціокультурних процесів. Щоб забезпечити стійкий характер розвитку цих суспільств, необхідно вирішувати цілий спектр проблем комплексної безпеки соціально-економічних і природно-екологічних систем нашої планети³. Проблеми комплексної безпеки ноосферних об’єктів і суб’єктів вимагають для свого вирішення використання методів теорії катастроф. Існує два підходи до прикладної елементарної теорії катастроф: перший – це фізичний шлях, заснований на нашому відносно повному знанні законів

¹ Див.: *Малинецкий Г.* Хаос: тупики, парадокси, надежды / Г. Малинецкий // Компьютерра. – 1998. – № 47. – С. 25-26; *Малинецкий Г. Г.* Современные проблемы нелинейной динамики / Г. Г. Малинецкий, А. Б. Потапов. – М. : Эдиториал УРСС, 2000. – 326 с.

² Див.: *Колосов В. А.* Геополитика и политическая география : учебник для вузов / В. А. Колосов, Н. С. Мироненко. – М. : Аспект Пресс, 2001. – 479 с.; *Могилевкин И.* Фактор времени в политике России и других держав / И. Могилевкин // Мировая экономика и международные отношения. – 1997. – № 11. – С. 4-17.

³ Див.: *Азимов А.* Выбор катастроф / А. Азимов ; [пер. с англ. А. А. Девеля, Т. А. Девеля]. – 2-е изд., испр. – СПб. : Амфора, 2002. – 509 с.; *Алешенков М. С.* Основы комплексной безопасности ноосферных систем, их объектов и субъектов / М. С. Алешенков. – М. : Полиграфикс РПК, 2000. – 208 с.

системи, другий є метафізичним (умоглядним) і обмежується, зазвичай, соціально-біологічними науками, що управляють¹.

Отже, філософія управління з необхідністю повинна включати основні положення філософії безпеки, контури якої тільки починають проступати. Вона, філософія, має бути готовою для концептуалізації новітніх напрямів у теорії управління. Вона спроможна це робити, оскільки одна з істотних функцій філософії полягає в тому, що вона здатна моделювати можливі світи.

У цьому сенсі філософія управління повинна виходити з урахування тенденцій розвитку сучасного світу, ускладнення суспільства, зміни взаємовідносин людини і соціуму, щоб можна було створити теорію управління, адекватну трансформаціям людства, що відбуваються. Значущість філософії управління для майбутньої теорії управління можна виразити тезою, згідно з якою необхідно мислити глобально, щоб ефективно діяти локально.

Отже, зробимо деякі висновки, що впливають з викладеного вище матеріалу. Концентровано вони полягають у наступному:

– по-перше, звернення до історії філософської думки довело, що а) глибинна суть проблем управління незмінна, міняються лише історично певні форми вирішення тієї або іншої управлінської проблеми; б) саме філософська думка, до формування науки (наук) про управління, зберегла і виокремила засадничі ідеї і теоретичні узагальнення управлінського досвіду попередніх поколінь; в) більшість філософів не просто фіксують стан управління суспільства, держави і інших соціальних конструкцій, але і шукають “кращі” їх форми – пошук, характерне для філософії як активної форми суспільної свідомості, способу мислення, націленого на ідеали; г) знання і методологічне застосування приватнонауковими дослідженнями і практикою менеджменту філософських формулювань корисне і нині, хоч би для того, щоб наново не “винайти велосипед”;

– по-друге, інформатизація і глобалізація соціального світу веде до кардинального переструктурування організаційної основи планетарної спільноти, що супроводжується стихійним

¹ Див.: *Deakin M. A. B. Applied catastrophe theory in the social and biological sciences / M. A. B. Deakin // Bull. Of Math. Biology. – 1980. – Vol. 42. – P. 647-679.*

породженням безтілесних (віртуальних) структур, наприклад, віртуальна фірма, держава, Уряд. Віртуальна структура полягає в тому, що “сама реальність (зокрема матеріальне / символічне існування людей) повністю охоплена, повністю занурена у віртуальні образи, у вигаданий світ, світ, в якому зовнішні відображення знаходяться не просто на екрані, через який передається досвід, але самі стають досвідом”. Таким чином, усі повідомлення будь-яких видів нерозривно пов’язані із засобами комунікацій, які стали такими усеосяжними і різноманітними, що абсорбують в одні і ті ж мультимедіа тексти цілісність людського досвіду. Цей засіб комунікації аналогічний унікальній точці Всесвіту, названій Х. Борхесом “Алеф”;

– по-третє, сучасний стан справ у сфері управління супроводжується вибухом концепцій управління, що свідомо чи несвідомо спрямовані до визнання організменого устрою соціального світу, тобто тяжіють до китайського світосприйняття місця і ролі особистості у Всесвіті, що розкриває перспективи узагальнення світоглядних засад загальної теорії управління, оскільки технічні, біологічні і соціальні системи є породженням одного суб’єкта – людини;

– по-четверте, нові умови буття світової спільноти потребують якісно нової свідомості, оновлення світогляду і відповідно до цього якісно нової культури поведінки людини у більш крихкому і чутливому соціумі; іншими словами, соціалізація людини залежить від системи управління суспільством, яка орієнтується на ті або інші цінності і ідеали, узгоджується з набором сенсів, що визначає своєрідність культури;

– по-п’яте, завдяки специфіці філософії, яка поєднує усі науки, що викладаються, в одну цілісність, у даному випадку, у загальній теорії менеджменту, так і в усієї групи управлінських дисциплін є реальний шанс системного єднання. Не лише специфіка філософського підходу до дослідження теоретичних і практичних проблем управління, але і, як показує історико-філософський аналіз, багата ідейна спадщина надають “філософії управління” здатність забезпечити міждисциплінарний синтез усіх наук про управління, що, у свою чергу, стане ключем до формування нової

парадигми управління. Як філософська дисципліна, націлена на створення загальної картини світу і місця людини у ньому, філософія управління створює можливість узагальнення і осмислення приватнонаукового пізнання різних реалій феномена управління, ставши світоглядною основою для розгортання подальших плідних досліджень.

Висновки до першого розділу

У першому розділі виконана основна підготовча робота до когнітивного аналізу світоглядно-ідеологічних засад формування загальної теорії управління технічними, біологічними і соціальними системами. У першому підрозділі обґрунтовані детермінанти, що нині примушують нас робити це, і негайно. Крім причин, що є суспільними потребами соціального організму, викладена також джерельна база, аналіз якої показує, наскільки напружено працює суспільна думка, яка намагається створити саме загальну теорію управління. Проведено її критичний аналіз і визначено, що з усіх названих загальних теорій меті нашого дослідження відповідає тектологія О. Богданова і кібернетика Н. Вінера.

Філософські засади формування загальної теорії управління полягають у обґрунтуванні природи, сутності, змісту і форм управління технічними, біологічними і соціальними системами, а також у формуванні організаційної свідомості, організаційного світогляду і культури, створенні ідеології і методології нашого дослідження є концептуальною основою для практичної розробки завдань створення цілісної загальної теорії управління. Для задоволення потреб філософського забезпечення вивчення когнітивних засад формування загальної теорії управління на практиці сформувався окремий напрямок філософської рефлексії – філософія управління.

Специфіка “філософії управління”, тобто тієї інтелектуальної сфери, де перетинаються пізнавальні інтереси філософії і управління, полягає у тому, що вона вивчає концепції про місце і роль людини-суб’єкта в системі управління, а також форми і способи їх реалізації у функціонуванні і розвитку систем управління. Як самостійна філософська дисципліна вона ґрунтується на двоякій основі – формального і змістовного характеру: формальна основа її появи обумовлюється наявністю на

практиці низки видових філософій, наприклад, філософії науки, філософії техніки, філософії права, філософії мистецтва, філософської антропології та інших її диференціацій, а змістовна ж аргументація *raison d'être* “філософії управління” припускає аналіз філософської думки з погляду відображення фундаментальних проблем управління.

Проблеми і гальмування створення загальної теорії управління полягають у тому, що філософи майже за дві тисячі років ще “не дійшли” до феномена управління, а теоретики менеджменту, навпаки, ще “не піднялися” до філософії. На практиці склалася і існує ситуація нейтралітету, тобто ціле дорівнює сумі своїх частин”. Цей стан заважає розвитку наук: кібернетики, загальної теорії управління, інтегративної теорії управління, або тектології.

Аналіз філософських концепцій Сходу і Заходу у дискурсі їх причетності до феномена управління свідчить про те, що вони по-різному підходять до його сприйняття: на Сході управління сприймається в органічній єдності технічних, біологічних і соціальних систем і людини, що підкоряється законам цілого, а на Заході – культивується протилежний підхід, що абсолютизує раціоналізм і підвищує цілераціональну спроможність людини, що має усе підкорити власній волі, інтересам і потребам.

У ході ретроспективного аналізу філософських підходів до формування органічної і загальної теорії управління у просторі різних культур, народів і часів з'ясовано, що: а) глибинна суть проблем управління незмінна, міняються лише історично певні форми вирішення тієї чи іншої управлінської проблеми; б) саме філософська думка, до формування науки (наук) про управління, зберегла і виокремила засадничі ідеї і теоретичні узагальнення управлінського досвіду попередніх поколінь; в) більшість філософів не просто фіксують стан управління суспільства, держави і інших соціальних конструкцій, але і шукають “кращі” їх форми – пошук, характерний для філософії як активної форми суспільної свідомості, способу мислення, націленого на ідеали; г) знання і методологічне застосування приватнонауковими дослідженнями і практикою менеджменту філософських формулювань корисне і нині, хоча б для того, щоб наново не “винайти велосипед”.

Сучасний стан справ у сфері управління супроводжується вибухом концепцій управління, що свідомо чи несвідомо спрямовані до визнання організованого устрою соціального світу, тобто тяжіють до китайського світосприйняття місця і ролі особистості у Всесвіті, що розкриває перспективи узагальнення світоглядних засад загальної теорії управління, оскільки технічні, біологічні і соціальні системи є породженням одного суб'єкта – людини.

Методологічна складова нашої роботи полягає у відборі комплексу засобів аналізу для створення філософії управління, у фарватері якої мають бути обґрунтована специфіка організаційної свідомості, організаційного світогляду, ідеології і методології вивчення філософських засад формування загальної теорії управління технічними, біологічними і соціальними системами. Специфікою ж є те, що її складові, незважаючи на “людське походження”, на практиці настільки далеко розійшлися, що узагальнювати необхідно не конкретні концепції управління, у яких охоплені закономірні і сталі зв'язки організаційної взаємодії, а дискурси, в яких вони відтворені. Для приведення їх до органічної єдності варто застосувати запропонований М. Фуко диспозитив, що має спроможність звести у ціле різнобічні характеристики і врахувати при цьому їх специфіку.

Визнано, що реалізації мети нашого дослідження сприяє системний підхід і принцип діяльності щодо вивчення філософії управління; позначена низка принципів і методів, що має найбільшу ефективність, провідним технологічним напрямом дослідження визнано метод сходження від абстрактного до конкретного. Категоріальний апарат створює семантичне поле когнітивного аналізу і сприяє створенню аналітичних алгоритмів аналізу філософії управління.

Таким чином, на філософському рівні формуються цілісні уявлення про об'єкти дослідження управлінської науки як у площині управління технічними, біологічними і соціальними системами, так і у інтегративній формі – коли усі вони постають як елементи одного цілого. Такі уявлення відразу ж дають новий погляд як на характер самої науки – загальної теорії управління, так і на об'єкти

її дослідження, що відкриває широкі можливості для нових глобальних відкриттів і нового бачення відповідних проблем і можливих шляхів їх вирішення. Результати, отримані на цьому рівні, чинять специфічний вплив вже на самі світоглядні установки і позиції дослідника, а також на поведінку і активність соціальних груп і окремих людей. У результаті відбувається їх вдосконалення, розвиток і саморозвиток. Усе це дозволяє піднятися на якісно вищий рівень у розумінні організаційної матриці окремого об'єкта – технічного, біологічного, соціального походження або планетарного суспільства в цілому.

Наступний крок у цьому дослідженні має бути пов'язаний з аналізом філософії управління як системного методологічного засобу, що націлений на філософське забезпечення основних світоглядно-ідеологічних і методологічних засад формування загальної теорії управління.

Розділ II

ФІЛОСОФСЬКА РЕФЛЕКСІЯ КОГНІТИВНИХ ЗАСАД ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ УПРАВЛІННЯ

2.1. Філософія управління як семантичне поле дослідження когнітивних засад формування загальної теорії управління

Г. Гегель, як відомо, вважав, що “стан суспільства слід визнати тим досконалішим, чим менше індивіду доводиться робити для себе, відповідно до своєї власної думки, у порівнянні з тим, що виконується шляхом загальних заходів”¹. Це положення, якщо перекласти його на сучасну мову, тлумачиться наступним чином: критерієм соціального прогресу є рівень суспільного розподілу праці.

Завданням цього підрозділу є створення філософії управління як специфічної галузі філософських знань з онтології, гносеології і методології управління технічними, біологічними і соціальними системами, що формалізує сукупність (систему) філософських понять і категорій для філософського пояснення управління, тобто забезпечує можливість теоретично осмислити організаційний феномен і обґрунтувати загальну теорію управління, або тектологію (за О. Богдановим).

¹ Гегель Г. Философия права / Г. Гегель. – М. : Мысль, 1990. – С. 270.

Точне і глибоке логічне вивчення явища управління – основа і суть філософського аспекту проблеми. Аналіз поняття – це та сила, якою філософія найглибше впливає на науку, зокрема і на суспільствознавство. Підтвердження знаходимо і у Гегеля, який на питання, що таке філософія, відповідав: “Своєрідна риса цієї науки полягає в тому, що в ній її поняття, як видно, становить її початок, насправді лише весь розгляд цієї науки є доказом і, можна сказати, власне знаходження цього поняття; поняття є по суті результатом такого розгляду”¹.

Філософія управління ще не може своєчасно передбачати і запобігати проблемним, кризовим і конфліктним ситуаціям або бути готовою до того, щоб ослабити наслідки вже виниклих протиріч з мінімальними витратами тимчасових і матеріальних ресурсів і втратами людських життів. Таке судження є підтвердженням думки Альберта Ейнштейна про те, що “проблеми, створені існуючим рівнем мислення, не можуть бути вирішені на тому ж рівні мислення, тобто для розуміння і наступного вирішення проблеми потрібний інший рівень мислення”².

Звідки узяти цей інший рівень мислення? Передусім, варто послухати поради О. Богданова – основоположника загальної організаційної науки – тектології (1925 р.): “Часто бувало так, що одна галузь техніки або знання безплідно билася у рамках своїх старих, незграбних і вже вичерпаних методів, тоді як в іншій галузі поряд з нею давно існували, але залишалися невідомими або незрозумілими для неї прийоми, якими б легко вирішувались непосильні для неї завдання”³, і Норберта Вінера – основоположника кібернетики (1948): “Важливі дослідження затримуються через те, що у тій або іншій галузі невідомі

¹ Гегель Г. Лекции по истории философии / Г. Гегель // Сочинения. – Л. : Партиздат, 1932. – Кн. 1. – Т. IX. – С. 8.

² Куриц С. Я. Болезни государства. Диагностика патологий системы государственного управления и права : монография / С. Я. Куриц, В. П. Воробьев ; Моск. гос. ин-т междунар. отношений (ун-т) МИД России. – М. : МГИМО(У) МИД России, 2009. – С. 19.

³ Богданов А. А. Тектология: (Всеобщая организационная наука) : [в 2 кн.] / А. А. Богданов. – М. : Экономика, 1989. – Кн. 1. – С. 96-97.

результати, що вже давно стали класичними в суміжній”¹; згодом на такий стан речей вказували і інші відомі дослідники. Назвемо його скорочено синдромом Богданова-Вінера за іменами перших авторів, що вказали на несистемний (як би ми сказали сьогодні) характер розвитку суміжних галузей науки.

На емпіричному рівні давно йде процес підведення філософського обґрунтування під формування загальної теорії управління. Є усі ознаки інтенсивного формування специфічного напрямку, що отримав відповідне когнітивне оформлення – “філософія управління” або “філософія менеджменту”. Різниця між ними, на наш погляд, у галузі застосування. Перша охоплює технічні, біологічні і соціальні системи, а друга – тільки соціальні. Водночас очевидним є факт, що на сьогодні не існує ще загальноприйнятого однозначного визначення філософії управління, об’єкта і предмета її дослідження, основного понятійного та категоріального апарату.

Феномен голосно заявив про себе не випадково, бо потреба у філософському осмисленні поняття управління та сутності цього соціального феномена виникла порівняно недавно і виступає відображенням кризи управління. Вона пов’язана з неможливістю використання традиційних світоглядних і методологічних підходів до розуміння сутності феномена управління і його практичної реалізації. Проте загальні контури філософії управління вже можна уявити з аналізу численних досліджень проблем управління з єдиних методологічних позицій.

Як і питання про сенс життя, проблема предмета філософії управління виходить на авансцену професійної самосвідомості у різних країнах з двох причин: а) у початковий період розвитку дисципліни, коли вона тільки намагається набути власної подобі; б) або ж у переломні моменти її історичної долі, коли зміни соціокультурних парадигм управління породжують радикальні внутрішні зрушення в її структурі і змісті.

І нині філософія управління являє характерний приклад того, як в її долі зійшлися чинники обох видів. Вирішувати проблему

¹ *Винер Н.* Кибернетика или управление и связь в животном и машине / Н. Винер. – М. : Сов. радио, 1968. – С. 136.

власного предмета вона змушена не лише тому, що вступила фактично у початкову фазу свого теоретичного самовизначення в посттоталітарному суспільстві. Іншим суміжним чинником є те, що соціогуманітарна думка в країнах СНД наразі переживає зміну парадигм, коли колишні теоретичні схеми і принципи, що підтримувалися силою ідеологічних імперативів, відступили в історичну тінь, і соціально-філософська думка, що вивільнилася, вийшла на теоретичний простір, щоб самовизначитись зі своїм предметом і методами в нових соціокультурних умовах.

Над наповненням змісту філософії управління працюють вітчизняні і зарубіжні дослідники. Наведемо типові підходи до вирішення цієї теоретичної проблеми у царині соціальної філософії. Теорія менеджменту в інтерпретації П. Друкера, наприклад, особливо, якщо порівняти її зі школою наукового менеджменту, являє собою філософію, вплив ідей ліберального гуманізму, децентралізації, пріоритету стратегії над структурою. Заслуга П. Друкера в тому, що він намагався синтезувати досягнення шкіл наукового менеджменту і людських відносин, розробивши підхід з позиції цільового управління.

На думку П. Друкера, управління на основі поставлених цілей і самоконтролю слід назвати “філософією менеджменту”, так як вона базується на основі концепції менеджменту як такого, на аналізі конкретних потреб менеджменту, на концепції людської діяльності і може використовуватися менеджером у його практичній роботі. У підсумку, вчений намагався перетворити об’єктивні потреби на особисті цілі і гарантувати ефективність діяльності менеджерів, будучи впевненим, що в цьому полягає істинна свобода, свобода на основі дотримання закону.

Однією з головних проблем для П. Друкера є ідея відповідальності менеджменту перед суспільством, яка полягає в тому, щоб зробити власним інтересом те, що є суспільним благом. На його думку, наполеглива праця, найвища кваліфікація менеджера, високе почуття відповідальності і широке бачення

проблем необхідні для гармонізації приватних і суспільних інтересів¹.

Визнання необхідності філософського осмислення феномена управління знайшло місце і у вітчизняній філософській літературі. Так, наприклад, новий фундаментальний філософський словник соціальних термінів під загальною редакцією В. Андрущенка визначає управління як специфічну функцію “особистих організованих систем природи, суспільства, виробничо-механічної сфери, що забезпечує їх життєдіяльність, цілеспрямовану динаміку їх розвитку, реалізацію конкретних програм і практичних завдань”.

Хоча виникає питання щодо не зовсім чіткого визначення сутності поняття “особистих організованих систем природи”, однак загалом це визначення вже практично виключає з розгляду безсуб’єктні системи, властивість самоорганізації яких окремі дослідники інколи безпідставно проголошують управлінням.

Ще більш конкретним і точним уявляється розуміння авторами словника поняття управління у соціальній сфері, де воно “передбачає свідому діяльність суспільних інститутів та окремих індивідів, спрямовану на регулювання стихійних й усвідомлених, об’єктивних і суб’єктивних засад доцільного впорядкування суспільних відносин”.

Важливою виступає й теза про фактори, що регулюють суспільне життя. На думку авторів, до них “належать: система реалій, закладених у природі людини, властивих її свідомості й обумовлених навколишнім середовищем; сукупність включених у суспільний процес різноманітних подій посилює або послаблює дію об’єктивних законів; система управлінських дій колективних та індивідуальних членів суспільства, які виступають суб’єктами суспільного процесу”².

Назріла необхідність уточнити зміст терміна “філософія управління”. Це означає, що треба відповісти на низку питань, а саме: що є у неї предметом дослідження? Які завдання вона ставить перед собою? Якими функціями володіє? Саме цього вимагає логіка

¹ *Воронкова В. Г.* Філософія гуманістичного менеджменту (соціально-антропологічні виміри) : монографія / В. Г. Воронкова. – Запоріжжя : РВВ ЗДІА, 2008. – С. 25.

² Філософський словник соціальних термінів / під заг. ред. В. П. Андрущенка. – Харків : Корвін, 2002. – С. 605.

вирішення наших дослідницьких завдань. В умовах сучасних реалій це ще незріле і складне явище. Вже в одній з перших публікацій з цієї теми зустрічається дуже актуальне спостереження: “Недостатньо чітко вживання терміна “філософія управління” очевидне. За нашими спостереженнями, плутанина серед тих, що пишуть про проблеми філософії управління, викликана передусім ґрунтовною плутаниною навколо самого терміна “філософія”¹.

Проблему предмета дослідження варто віднести до розряду тих, що існують у будь-якій з соціогуманітарних дисциплін, зокрема і у філософії управління. При цьому варто мати на увазі, що існують різні, навіть досить далекі один від одного, а інколи й діаметрально протилежні підходи до розуміння сутності філософії управління та її призначення, до визначення її предмета, цілей і завдань дослідження. Подібна розбіжність поглядів і підходів стає особливо відчутною, коли йдеться про окремі проблеми, пов’язані з прикладними аспектами філософії управління. На жаль, сьогодні саме ці аспекти привертають істотно меншу увагу філософів, що призводить до певного спрощення і навіть до вульгаризації їхнього розуміння і, таким чином, зумовлює необхідність глибокого теоретичного їх аналізу.

Особливість цієї проблеми в тому, що вона постійно супроводжує буття філософії управління в соціально-історичному часі і тому нагадує “вічні” і “прокляті” смисложиттєві питання, з необхідністю, що встають перед кожною людиною упродовж її життя. Ця схожість зумовлена тим, що проблема предмета філософії управління складається з низки принципово важливих питань, що стосуються того, в ім’я чого вона існує, які соціальні цінності уявляються їй найбільш значимими, що вона вважає найголовнішим і найважливішим у світі, соціумі і людині і на що хотіла б спрямувати усі свої зусилля.

Наша спроба визначитись з предметом філософії управління за аналогією з подібними з нею сегментами філософського знання, наприклад, філософської антропології, філософії права, філософії

¹ *Litzynger W. D. Perspective: Management Philosophy Enigma / W. D. Litzynger, T. E. Schaefer // Journal of The Academy of Management. – 1966. – Vol. 9. – № 4. – P. 342.*

техніки не привели до позитивного результату, так як у цих випадках ми не знайшли помітної схожості дисциплін.

Філософська антропологія (від філософія та антропологія) – розглядається у широкому сенсі – філософське вчення про природу (сутність) людини; у вузькому – напрям (школа) у західноєвропейській, переважно німецькій, філософії першої половини ХХ століття, що виходив із ідей філософії життя (Дильтей), феноменології Гусерля та інших, у рамках якого робилася спроба відтворити цілісність поняття про людину шляхом використання і тлумачення даних різних наук – біології, психології, етнології, соціології і т. ін.

Філософія права подана як наукова теорія, що містить світоглядні, гносеологічні, онтологічні основи та сенс права, його сутність і поняття, засади й місце у світі, досліджує пізнавальні можливості та евристичний потенціал визначеної філософської концепції в особливій сфері права, базується на філософсько-природних, раціоналістичних, позитивістських, екзистенціальних, психоаналітичних, теологічних засадах у поєднанні з філософсько-антропологічними пошуками духовної основи, космоцентричних засад і метасоціального змісту права.

Філософія техніки визначається ще більш завуальовано. У сучасну епоху вивчення універсальної дії технічного прогресу на суспільство, культуру, індивіда, світоглядний підхід до усього комплексу проблем, які ставить перед цивілізацією розвиток техніки, стало невід'ємною частиною філософського знання.

Філософія освіти предметом обговорення має найзагальніші підходи до освіти і педагогіки¹ – місце і смисл освіти в культурному універсумі життя; розуміння людини й ідеалу освіченості; смисл і особливості педагогічної діяльності тощо. Методологічна і, зокрема, проєктивна орієнтації філософії освіти зумовлюють обговорення шляхів і способів вирішення кризи освіти і образ нової школи.

Філософія освіти – міждисциплінарна царица знання. Вона використовує підходи і знання всіх рефлексивних дисциплін – методології, аксіології, історії, культурології, власне філософії; її

¹ Філософія освіти : навч. посіб. / за заг. ред. В. Андрушенка, І. Предборської. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – С. 23.

інтерес – педагогіка і освіта, тому все, запозичене з інших дисциплін, філософія освіти використовує для вибудови моделі подолання кризи освіти, для обговорення найзагальніших проблем педагогічної діяльності, проектування шляхів побудови нової педагогічної науки.

Виходячи з теорії соціального натуралізму, можна було б сформулювати так зване “основне питання” філософії управління: “Що є управління? Управління – це витвір Природи чи Людей, а якщо і того, і того, то яка роль Природи і яка роль Людей у творенні управління?”. Залежно від вирішення цього питання філософія управління отримує два основні напрями – “організаційний натуралізм” і “організаційний позитивізм”. Це означає, що необхідно розробити оригінальний концептуальний каркас філософії управління, що дозволяє вибудувати сучасну інтегративну теорію управління технікою, людиною і суспільством.

Однак методологічна дисципліна змушує нас звернутися до визначення об’єкта і предмета науки загалом як такого і перекласти їх вимоги на проблемне поле цього дослідження.

Об’єктом пізнання, зазвичай, називають те, на що спрямована пізнавальна діяльність дослідника. Об’єктом наукового дослідження є навколишній матеріальний світ та форми його відображення у свідомості людей, які існують незалежно від нашої свідомості, відбираються відповідно до мети дослідження. Досліджувати можна не тільки емпіричний об’єкт (якість продукції, собівартість виробів), а й теоретичний (дія закону вартості).

За таких умов, у нашому випадку об’єктом дослідження слід вважати організаційну діяльність, як всеосяжне і універсальне явище управління. На це звертав увагу О. Богданов у другому томі своєї відомої праці “Тектологія”. Він писав: “Початковим пунктом тектології є визнання необхідності підходу до вивчення будь-якого явища з погляду його організації. Прийняти організаційну точку зору – означає вивчати будь-яку систему як стосунків усіх її частин, так і стосунків її як цілого з середовищем, тобто з усіма зовнішніми системами. Закони організації систем єдині для будь-яких об’єктів, найбільш різномірні явища об’єднуються загальними структурними зв’язками і закономірностями: “...структурні стосунки можуть бути

узагальнені до такої ж міри формальної чистоти схем, як в математиці відношення величин, і на такій основі організаційні завдання можуть вирішуватися способами, аналогічними математичним. Більш того, стосунки кількісні я розглядаю як особливий тип структурних, і саму математику – як раніше розвинуту, в силу особливих причин, гілку загальної організаційної науки: цим пояснюється велетенська практична сила математики як знаряддя організації життя”¹.

Відповідно до організаційної точки зору світ розглядається О. Богдановим як такий, що знаходиться в безперервній зміні, в ньому немає нічого постійного, усе суть зміни, дії і протидії. Внаслідок взаємодії елементів, що змінюються, спостерігач може виокремити певні типи комплексів, що розрізняються за мірою їх організованості. Організований комплекс визначається в тектології на основі принципу “ціле більше суми своїх частин”, при цьому, чим більше ціле відрізняється від суми самих частин, тим більше воно організоване. У неорганізованих комплексах ціле менше від суми своїх частин. І, зрештою, в нейтральних комплексах ціле дорівнює сумі своїх частин.

Предмет пізнання – це досліджувані з певною метою властивості ставлення до об’єкта. Наприклад, усі суспільні науки в принципі пізнають один об’єкт – суспільство, але мають різні предмети: політична економія – систему виробничих відносин, економічна статистика – кількісну сторону економічних явищ; бухгалтерський облік, аналіз і аудит – господарську діяльність підприємців і т. ін.

За таких умов, філософія управління має своїм предметом не всю організаційну діяльність людини, а специфічне філософське мислення, та сторона, той аспект, та точка зору, з якої дослідник пізнає цілісний об’єкт, виділяючи при цьому головні, найбільш суттєві ознаки. Саме вони, суттєві ознаки – смислові детермінанти, й складають філософські засади формування загальної теорії управління. Мета філософського осмислення – побудова “диспозитива” управління.

¹ Богданов А. А. Тектология: (Всеобщая организационная наука): [в 2 кн.] / А. А. Богданов. – М. : Экономика, 1989. – Кн. 2. – 309 с.

Дослідники, що працюють у галузі філософії управління, майже як один, мовчки, обходять питання її предмета. Водночас В. Мірзоян вважає, що “Філософія управління претендує на узагальнений, понятійно-смісловий аналіз теоретико-методологічних проблем менеджменту, на з’ясування методологічних витоків концепцій менеджменту і еволюції основних парадигм, а також на вироблення поведінково-етичного кодексу ефективного функціонування організації. Недооцінка ролі філософії заводить приватнонаукові теоретичні шукання в методологічну безвихідь”¹. Цей висновок дослідника, безперечно, заслуговує на увагу.

В. Розін у праці “Философия управления” запитує: “У чому призначення філософії?” І сам же відповідає: “На наш погляд, в наступному. Філософ займається критикою і розпредметненням реальності, яка, із його точки зору, вже вичерпала себе і тому повинна піти зі сцени історії. Далі, філософія конституює нову реальність, але за допомогою нормування нових способів отримання знання про світ, іншими словами, встановлюючись по-новому в мисленні. Не менш істотно, що роблячи усе це, філософія відповідає на наполегливі виклики часу, але відповідає, як кажуть, особистісним способом. Мається на увазі, що, конституюючи нову реальність, відповідаючи на виклики часу, філософ реалізує себе, вступає в діалог зі своїми учителями і іншими мислителями, проводить власне бачення реальності і розуміння проблем. Конституюючи нову реальність, філософ обговорює і задає суть явища, що цікавить його. Якщо віднести усі ці вимоги до управління, то от як може виглядати предмет філософії управління.

Філософ управління повинен здійснювати критику незадовільних способів вивчення управління, що склалися. Щодо цього, то дуже показовою є книга О. Тихонова, він аналізує і піддає критиці усі основні способи дослідження управління (теорію менеджменту, системний, процесний, ситуаційний, синергетичний підходи)².

¹ *Мирзоян В. А.* Управление как предмет философского анализа [Электронный ресурс] / В. А. Мирзоян // Вопросы философии. – 2010. – № 4. – С. 35-47. – Режим доступа : // http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=124&Itemid=52.

² *Тихонов А. В.* Социология управления / А. В. Тихонов. – Изд. 2-е, доп. и перераб. – М. : “Канон+” РООИ “Реабилитация”, 2007. – С. 122-132.

Конституювання суті управління – другий великий блок роботи у рамках філософії управління. У свою чергу, тут будуть доречними декілька напрямів дослідження. По-перше, порівняльний аналіз концепцій управління, передусім, з погляду підходів і основних способів мислення. По-друге, генетичне дослідження основних типів управління, що мали місце в історії культури. По-третє, вибудовування власних концепцій управління, що охоплюють не лише суть управління, але і різні його типи.

Третій напрям роботи – аналіз ширшої реальності, що обумовлює різні типи управління, а також їх еволюцію. Він припускає філософсько-методологічний розгляд таких тем як мова, суспільство, особа, влада, соціальні інститути і ряд інших, наприклад, вивчення мегатенденцій сучасності, уявлень про майбутнє, стратегій соціальної дії, форм соціального життя, соціальної еволюції, особливостей російської моделі управління і її еволюції. Наприклад, у праці “Социология управления” О. Тихонов обговорює суть управління, причому в широкому контексті, обумовленому новим підходом, який він називає “соціогуманітарним пізнанням”¹.

Зрозуміло, що вивчення явищ, які визначають управління, необхідно вести з погляду проблем і особливостей самого управління. Наприклад, при вивченні особистості має сенс розглянути, яку роль в її становленні зіграли ідеї управління (особа як менеджер самого себе), основні типи особистостей, зокрема, відмінність унікальної і масової особистостей, аналіз особистості лідера, менеджера і виконавця, проблему керованості особистості, кризу особистості в модерні, особистісно-орієнтовані практики, міфи і мови особистості та ін.

Г. Соріна² подає предмет філософії менеджменту, який характеризує наступним чином:

– виявлення філософських передумов теорій, сформульованих у сфері менеджменту;

¹ Тихонов А. В. Социология управления / А. В. Тихонов. – Изд. 2-е, доп. и перераб. – М. : “Канон” РООИ “Реабилитация”, 2007. – С. 120-160.

² Сорина Г. В. Принятие решения как интеллектуальная деятельность : монография / Г. В. Сорина. – 2-е изд. – М. : Канон, Реабилитация, 2009. – С. 23.

– представлення різних управлінських ідей у філософських концепціях;

– дослідження пересічних частин понятійних апаратів філософії і менеджменту;

– розкриття логіко-філософських основ інтелектуальної діяльності і демонстрація форм їх прояву в теорії менеджменту.

В. Дієв¹ визначає наступні напрями філософського аналізу:

– аналіз світоглядних і теоретико-пізнавальних передумову менеджерської діяльності;

– осмислення підґрунтя менеджерської діяльності і управління у сфері знань;

– оцінка цінностей, що корелюють із діяльністю менеджера;

– оцінка менеджерських підходів і дій із погляду етики і соціальної значущості.

На думку В. Полікарпова, наприклад, філософські засади управління у діяльнісному вимірі включають також положення про те, що “сучасне суспільство має складний, нелінійний, багатовимірний і багатоповерховий характер, тому дуже плідною для аналізу проблем управління є модель багатоплощинної конструкції з відповідною системою діяльності: економіка (економічна діяльність), політика (політична діяльність), виховання (педагогічна діяльність), релігія і філософія (світоглядна діяльність), мистецтво (художня діяльність), наука (наукова діяльність) і техніка (технічна діяльність), між яким існує глибокий взаємозв’язок і взаємозалежність. Не менш істотним є положення про те, що людина – основна ланка складнодиференційованого суспільства, вона виступає системоутворюючим чинником соціуму, що динамічно розвивається, і культури, і суб’єктом різних систем діяльності і управління”².

На думку авторитетних вітчизняних дослідників проблем соціального управління В. Кременя, С. Пазиніча і О. Пономарьова³, її

¹ Дієв В. С. Управленческие решения: неопределенность, модели, интуиция / В. С. Дієв. – Новосибирск : Новосибирский гос. ун-т, 2001. – С. 60.

² Полікарпов В. С. Філософія управління / В. С. Полікарпов. – Ростов-на-Дону; Таганрог, 2001. – С. 14.

³ Кремень В. Г. Філософія управління / В. Г. Кремень, С. М. Пазиніч, О. С. Пономарьов. – Харків : НТУ “ХП”, 2007. – С. 133-134.

завдання полягає, по-перше, у дослідженні природи, сутності і найбільш загальних закономірностей самого управління як специфічного суспільного феномена.

По-друге, філософія управління має визначати світоглядні, духовні, морально-етичні й ціннісні аспекти соціального управління, його роль і значення у соціальному прогресі та культурному розвитку.

По-третє, філософія управління призначена бути теоретичною основою формування методології управлінської діяльності та основних принципів ефективного її здійснення.

Зрештою, по-четверте, на філософію управління покладають завдання визначення магістральних шляхів і тенденцій розвитку характеру і методів соціального управління залежно від логіки суспільного розвитку, науково-технічного і соціального прогресу.

Отже, з урахуванням результатів наведеного аналізу можна зазначити, що у світоглядно-методологічну складову нашого дослідження входить саме те, що складає предмет філософії управління, а саме: виявлення сутності управління, дослідження природи та джерел генезису і розвитку цього складного феномена, аналіз його загальної структури та притаманних йому суперечностей і тенденцій.

Саме такі елементи, що створюють філософську основу теоретичного дослідження будь-якого явища, ми називаємо предметом видового філософського знання. Якщо повернутись до предмета нашого дослідження, то предмет філософії управління ми: а) по-перше, називаємо філософськими засадами, на відміну від метафізичних, онтологічних, культурологічних, антропологічних, екзистенціальних; б) по-друге, саме вони й створюють зміст філософської основи для формування теорії управління.

Без цього філософія управління не спроможна виробити систему адекватних уявлень про саму себе і свою місію у когнітивному полі вивчення організаційної свідомості. Ця ситуація нагадує те, як людина, що бажає мати точне уявлення про свою зовнішність, намагається це зробити за допомогою дзеркала. Бажання визначитися зі своїм предметом для філософії управління – це прагнення поглянути на себе в дзеркало рефлексії. І це для неї

необхідність, а не примха. Як неповноцінна в соціальному відношенні людина, якій не притаманний самоаналіз, так неповноцінна і теоретична дисципліна – загальна теорія управління, у якої немає чіткого уявлення про свій предмет.

Для філософії управління важливо мати досить виразні початкові теоретичні моделі світу, соціуму, людини і тих буттєвих структур, що пов'язують їх в єдине ціле. Ці моделі, управління технічними, біологічними і соціальними системами, потрібні їй, щоб вона могла спиратися на них при аналізі більш приватних проблем. У тому або іншому вигляді, явно або приховано вони неодмінно є присутніми у філософських, методологічних, теоретичних установах дослідників, диктуючи певну логіку теоретичних досліджень, пропонуючи певні цільові програми, висвітлюючи ті або інші реалії в якості об'єкта і предмета вивчення.

Жодна з теоретичних дисциплін не вільна у виборі свого об'єкта, який існує незалежно від неї. Водночас вона порівняно вільна у виробленні принципів свого відношення до об'єкта, у визначенні власних дослідницьких стратегій, у виборі аналітичних засобів, тобто у визначенні предмета дослідження.

Розмежування об'єкта (онтологічна реальність) і предмета (гносеологічна реальність) не заважає соціогуманітарним дисциплінам прагнути до того, щоб розбіжність між тим і тим для кожної з них скорочувалась як відстані між Ахіллом і черепахою у Зенона. Тож, чим повнішою і вищою буде міра збігу онтологічної і гносеологічної реальностей, тим ефективнішою обіцяє бути аналітична діяльність і більш вагомими її здобутки й у галузі філософії управління.

Філософія управління, що розмірковує з приводу природи організаційних реалій, які вона досліджує, зобов'язана виходити за межі безпосередньо даностей, що споглядають, і заглиблюватися у сферу їхніх начал, оголяти причинно-наслідкові, генетичні і логічно-сміслові зв'язки між організаційними фактами, їх онтологічними передумовами і підставами.

Абсолютно очевидно, що не можна досягнути суті управління, залишаючись у колі його понять. І, навпаки, вихід у позауправлінську сферу і водночас тісно пов'язаних з

управлінською реальністю причинних чинників відкриває нові пізнавальні перспективи, що дозволяє відмовитися від тих пояснювальних штампів і догм, які вже давно втратили свою продуктивність.

Філософія управління досліджує ту реальність, яка залишається поза увагою більшості природничих, соціальних і гуманітарних наук. Ця реальність – сфера загальних начал, пронизує природний, соціальний і духовний світи. Там, де конкретні наукові теорії відступають у безсиллі, нездатні охопити буття в цілому, філософія бере на себе обов'язок добудовування картини світу до її цілісності. При цьому вона допускає окремі неточності і похибки, допускає існування нерозкритих таємниць і загадок. Сприймаючи дійсність глибше і повніше, ніж приватні науки, вона схожа на вищу мудрість, яка полягає не в тому, щоб знати усе, а в тому, щоб розуміти головне, те, що стосується першопринципів світопорядку, без осягнення суті яких неможливо вести осмислене і повноцінне існування ні людині, ні цілим народам.

Управління не належить до числа безпосередньо спостережуваних предметів, оскільки має духовне походження або семантичну природу. У нього немає свого чітко окресленого місця у фізичному просторі. Усі спроби побудувати його теоретичну модель приречені спиратися на духовно-практичний досвід, що накопичений багатьма поколіннями і матеріалізований у різноманітних концепціях управління. Саме накопичене і концептоване знання дає можливість будувати такі моделі. Але їх підстави мають бути абсолютно іншими, незалежними від критеріїв чуттєвого сприйняття.

Зміст управління складає не фізично відчутна предметність, а норми, цінності і сенси. Оперуючи ними, людське мислення вибудовує специфічну за своїми ознаками і властивостям реальність, що називається організаційною. Право закріплює досвід управління у жорсткі норми законів.

У організаційній реальності, попри те, що природа її компонентів має переважно духовний, ідеальний характер, має бути соціокультурний субстрат, без якого ні накази, ні норми, ні цінності, ні сенси права не змогли б впливати на людину. Субстратом,

зазвичай, називають чуттєво сприймані підстави ідеально-духовних реалій, що впливають на людину.

Оскільки усі ті духовні форми, які так чи інакше пов'язані з людиною, обтяжені матеріальністю, то субстратність присутня практично всюди, не виключаючи найтонших і піднесених духовних проявів на кшталт музики, релігії і моральності. Управління не є винятком. Субстратність присутня в усіх його формах і проявах. Виявити її покликаний субстратний аналіз, що полягає в пошуку самостійних, цілісних, стійких і постійно таких, що самовідтворюються, структурно-змістовних одиниць. Пошук такого роду складає одну з головних ліній багатомікового розвитку філософської і управлінської думки.

Вже понад дві з половиною тисячі років управління є предметом філософської уваги і вивчення. Незважаючи на цей чималий термін, у ньому досі залишається багато неясного і навіть таємничого у вигляді низки питань різної міри складності. Серед них є такі, що вимагають більших, ніж зазвичай, духовних зусиль і прозорливості мислення. Насамперед це питання, сутності, що стосуються природи організаційної або управлінської реальності.

Таким чином, у загальному плані філософія управління вивчає методологічні та світоглядні засади організаційних процесів у суспільстві та відносин між людьми, які виникають при здійсненні цих процесів і впливають з результатів їхньої реалізації. Відомий англійський філософ Бертран Рассел вважає за необхідне додати до цього також “вивчення творчих філософських підходів до вирішення конкретних проблем управління виробничою і невиробничою сферами діяльності людини”¹.

Наш погляд на предмет філософії управління дещо ширший, оскільки вона має охопити три види управління, що утримуються під терміном “кібернетика”, а саме: управління технічними, біологічними і соціальними системами. На рівні емпіричної рефлексії може, дійсно, скластися враження, що вони далеко розійшлися і майже незалежні один від одного. Тому ми маємо

¹ *Рассел Б.* Історія західної філософії / Б. Рассел ; пер. з англ. Ю. Лісняка, П. Тарашука. – К. : Основи, 1995. – С. 5.

знайти для них інтегративний чинник і закласти його у предмет філософії управління.

Ми виходимо з того, що усі три системи повинні мати одну онтологічну основу і різні форми буття, але споріднений зміст організаційних процесів з виходом на саморегуляційний рівень, на якому вони вступають у тісну організаційну взаємодію. Це наша робоча гіпотеза, яку необхідно зараз довести, у разі негативного результату – немає сенсу далі продовжувати пошукову роботу у цій площині.

Знайомство зі змістом і формами управління технічними, біологічними і соціальними системами переконує нас у тому, що це нібито три різних сфери, що мають специфічні суб'єкти і об'єкти управління, логіку побудови і структуру, принципи, засоби, методи і етику управлінської діяльності, критерії і показники її ефективності, особливо далеко вони розходяться у категоріальному апараті, тобто різко відрізняються один від одного професійним сленгом. І це не просто гра у слова.

Відомий німецький філософ і мовознавець Вільгельм фон Гумбольдт на межі XVIII – XIX століть сформулював у наукових термінах ідею, революційну для європейської думки того часу, про те, що “різні мови – це не різні позначення одного і того ж предмета, а різні бачення його”¹. В. Гумбольдт вважав, що мова є вищою суттю не лише щодо окремого індивіда, але і до народу, що розмовляє цією мовою, роблячи формувальний вплив на мислення, культуру, соціальні стосунки. Мовна свідомість, за Гумбольдтом, визначає національне буття, “кожна мова описує коло навколо народу, якому вона належить”². Розвиваючись за своїми власними, тільки їй властивими законами, мова породжує і розвиває глибинний сенс понять, “внутрішню форму слова”. Звести їх до одного знаменника – функція філософії управління, а збагатити категоріальний тезаурус менеджерів – філософії освіти.

Категоріальним апаратом і іншими складовими професійної діяльності сьогодні розходяться й інші науки, наприклад,

¹ Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / В. Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1984. – С. 9.

² Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / В. Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1984. – С. 15.

психологія. Водночас у нас немає підстав вважати, що вона, психологія, загубила власний предмет дослідження і, як наслідок, втратила свій науковий статус і розчинилась у повітрі. Її глибока диференціація швидше свідчить про динамічний розвиток науки і потребу переосмислення її принципів дослідження психічного феномена і якісно нової організації галузі.

Оперування менеджерами різними смисловими одиницями свідчить про відносно закритий і обмежений характер їх професійної діяльності. Особливо глибоко відособились управлінці технічними системами. Їхню мову розуміють винятково математики. Саме тому й сформувалась, на наш погляд, гостра потреба у філософському узагальненні процесів управління у різних сферах життєдіяльності людини.

При цьому слід виходити з того, що вихідними аксіоматичних засобів будь-якого дослідження виступають поняття. Аналіз поняття – це та сила, якою філософія впливає на науку. Це підтверджує і Г. Гегель, який на питання, що таке філософія, відповідав: “Своєрідна риса цієї науки полягає в тому, що в ній її поняття, як видно, становить її першопочаток, насправді лише весь розгляд цієї науки є доказ і, власне, знаходження цього поняття; поняття є по суті результатом такого розгляду”¹.

Структура філософського знання, як родова конструкція, обумовила архітектоніку видового утворення – філософії управління. Тому загальні контури філософії управління вже можна уявити з аналізу численних досліджень проблем управління з єдиних методологічних позицій.

Серед її основ, по-перше, зазначимо онтологію управління, його сутність як специфічного соціального феномена. Онтологія, як філософія буття, виступає системою загальних понять буття, і в цій якості онтологія управління відповідає на запитання, що загалом являє собою явище управління, в чому полягає його необхідність та роль у забезпеченні буття і життєдіяльності конкретної людини як суспільної істоти, у забезпеченні функціонування різних спільнот та

¹ Гегель Г. Лекции по истории философии / Г. Гегель // Сочинения. – Л. : Партиздат, 1932. – Кн. 1. – Т. IX. – С. 8.

суспільства в цілому як основної форми існування й діяльності людей, та якою є природа соціального управління.

По-друге, у пізнанні й філософському осмисленні природи і сутності феномена управління важливу роль відіграє гносеологія управління як теоретична основа пізнання цього явища і його закономірностей. Гносеологія управління відповідає на питання, у чому полягає сутність і природа феномена управління, яким чином найбільш доцільно його досліджувати, як можна зрозуміти і усвідомити його сутність. Без урахування її положень щодо взаємовідносин суб'єкта і об'єкта у пізнавально-перетворювальній діяльності та управлінні нею, неможливе ефективне управління. Це ускладнює функціонування суспільства і його інститутів, організацію підготовки кваліфікованих управлінських кадрів. Інакше кажучи, гносеологія управління дозволяє розірвати замкнене коло, коли відсутність адекватних знань про природу і сутність управління не дозволяє належним чином здійснювати управлінську підготовку фахівців, а це зумовлює недостатню якість управлінської практики, на підставі вивчення якої формується теорія управління, покладена в основу підготовки керівників.

По-третє, у структурі філософії управління важливе місце належить логіці управління. Логіка у сучасному розумінні є наукою не тільки про форми і прийоми раціонального мислення, умови правильності суджень, а й про форми і способи раціональної діяльності людини. Ця раціональність полягає у відповідності засобів діяльності як цілям і закономірностям цієї діяльності, так і закономірностям самоорганізації відповідної соціальної системи. Логіка управління відповідає на запитання, яким повинен бути управлінський вплив і як найбільш доцільно його здійснювати у конкретній ситуації. Тому вона має забезпечити виявлення і належне пояснення джерел походження і сутності загальних закономірностей, функцій і правил практики соціального управління і внутрішнього взаємозв'язку між ними. Це набуває особливої важливості для їх застосування при підготовці та реалізації управлінських рішень. Логіка управління диктує і пояснює внутрішню структуру процесів управління, роль окремих його компонентів, характер поведінки людей в процесі управління.

Логікою управління зумовлюються взаємозв'язок, взаємозалежність і послідовність етапів і функцій управління, закономірності вибору різних методів, засобів і технологій здійснення управлінської діяльності, необхідних для того, щоб забезпечити належну її ефективність. Саме логіка управління безпосередньо пов'язує обрані цілі людей чи організацій, стратегію досягнення цих цілей, зміст і характер діяльності, спрямованої на її реалізацію, та очікувані результати.

По-четверте, одним з основних компонентів філософії управління виступає аксіологія управління, оскільки у якості засобу впливу вона використовує цінності і смисли. Як складова загального вчення про природу цінностей, вона досліджує властивості предметів і явищ, які стають метою діяльності та управління нею і здатні задовольняти потреби й інтереси людини і суспільства в цілому. У цьому розумінні аксіологія управління відповідає на запитання, чи не суперечить те чи інше управлінське рішення, той чи інший управлінський вплив ціннісним нормам і уявленням суспільства. Мета аксіології управління полягає у з'ясуванні природи і джерел ціннісних основ самого управління та у дослідженні характеру залежності процесів соціального управління від системи смисложиттєвих цінностей та ідеалів, притаманних певному соціуму.

Тому вибір і формування цілей і змісту, засобів і характеру управління у кожному конкретному випадку вимагає обов'язково урахувати інтереси та ціннісні орієнтації всіх учасників спільної діяльності та процесу управління нею. У свою чергу, це зумовлює необхідність вивчення і використання закономірностей взаємозалежності та взаємодії аксіологічних основ обраної системи і стилю управління з життєвими цінностями та ідеалами, мотивами та інтересами як керівників, що формують управлінські рішення та забезпечують їхнє виконання, так і безпосередніх виконавців.

По-п'яте, важливою складовою структури філософії управління виступає етика управління, що спирається на систему загальнолюдських і професійних норм. Вона відбиває моральні аспекти сукупності суспільних відносин та особливості їх прояву у процесі соціального управління. Етика управління відповідає на

запитання, яким чином управлінські рішення і впливи та їхні можливі наслідки співвідносяться з нормами і принципами моральної парадигми, прийнятої у суспільстві. Тому етика управління має на увазі розуміння того, за якими правилами будуються і повинні будуватися ділові та управлінські відносини, як має здійснюватись ділове спілкування та якою має бути поведінка учасників управлінських процесів. Саме етика управління аналізує місце і роль таких категорій, як добро і зло, справедливість і несправедливість, честь і гідність тощо у загальній структурі процесів управлінської діяльності.

При формуванні систем управління потрібен аналіз природи і механізму дії моралі як однієї з найважливіших сторін соціальної діяльності людини та одного з потужних її регулятивних чинників. Оскільки саме управління виникає тільки для організації та забезпечення належної ефективності спільної діяльності людей, нормального функціонування і розвитку соціуму, то здійснення управлінських функцій не може уникнути різноманітних морально-етичних колізій, які завжди супроводжують будь-яку діяльність, де стикаються цілі, прагнення та інтереси різних людей. При цьому досить часто розуміння ними добра і зла, справедливості, честі та інших етичних категорій виявляється різним, часто суперечливим, а інколи – й прямо протилежним. Тому одне із завдань керівника й полягає у необхідності певного узгодження цілей, мотивів та інтересів окремих виконавців та спрямуванні їх на досягнення спільних цілей організації.

По-шосте, невід'ємним і чи не найголовнішим компонентом філософії управління як наукової дисципліни безсумнівної прикладної спрямованості слід вважати методологію управління. Під методологією соціального управління варто розуміти певну сукупність найбільш загальних принципів організації управлінського процесу, методів, форм і засобів, за допомогою яких забезпечується і повинне забезпечуватися досягнення його бажаної ефективності. У цій якості методологія управління відповідає на запитання, які принципи мають бути покладені в основу організації управління, ефективного формування і здійснення системи управлінських рішень і впливів. На відміну від загальноновживаного

філософського поняття методології, яке охоплює сукупність уявлень про основи наукового пізнання та пізнавальної діяльності, методологія управління має бути внутрішньо диференційованою, достатньо розвиненою і спеціалізованою галуззю знань і певною сукупністю принципів побудови ефективного управління соціальними системами різноманітного масштабу і призначення.

Іноді до проблем філософії управління та її складових частин відносять також питання ідеології управління як певної сукупності поглядів та ідей, що визначають той чи інший цілісний підхід до вибору структури управлінської системи, до політики її практичної реалізації, а також до цілей, змісту та застосовуваних конкретних методів і технологій управління. Часто в управлінській практиці, а іноді і в теорії, зустрічаються спроби ототожнення поняття ідеології управління з філософією управління загалом. З таким підходом неможливо погодитись, оскільки відносини між цими поняттями виступають одним з характерних проявів взаємовідносин між частиною і цілим. Результати аналізу розглянутих вище складових частин філософії управління переконливо свідчать, що вони аж ніяк не можуть бути зведені до ідеології управління, яка являє собою лише поняття одного порядку з ними.

На наш погляд, така глобальна постановка питання про предмет і завдання філософії освіти цілком правомірна ще й тому, що зміст техносфери, біосфери і соціосфери створює єдину онтологічну субстанцію, яка перебуває в упорядкованій структурній формі, що відома нам, дослідникам, як тіло: технічне, біологічне і соціальне. Простір їх життєдіяльності у структурі Всесвіту визначає вид речовини (за О. Базалуком)¹: косна (технічне тіло), жива (біологічне

¹ *Базалук О. А.* Разумное вещество / *О. А. Базалук.* – К. : Наук. думка, 2000. – 367 с.; *Базалук О. А.* Модели Мироздания / *О. А. Базалук* // *Sententiae* : наук. праці Спільки дослідників модерної філософії (Паскалівського товариства). – Вінниця : УНІВЕРСУМ-Вінниця ; Днепропетровск : Пороги, 2005. – Спецвип. № 2 “Філософія і космологія”. – С. 51-67 ; *Базалук О. А.* Сущность человеческой жизни / *О. А. Базалук.* – К. : Наук. думка, 2002. – 272 с.; *Базалук О. А.* Происхождение человечества: новая космологическая концепция / *О. А. Базалук.* – Днепропетровск : Пороги, 2003. – 144 с.; *Базалук О. А.* Время в свете новой космологической концепции / *О. А. Базалук.* – Днепропетровск : Пороги, 2003. – 127 с.

тіло) і розумна жива (соціальне тіло). Ось чому “у природі різними шляхами здійснюються, за висловом О. Богданова, одні і ті ж цілі”¹.

Введення поняття соціальне “тіло” як одиниці соціогуманітарного аналізу відповідає потребі сучасної соціальної науки в повнішій філософській онтології реальності, що вивчається, оскільки у такій смисловій конструкції за один крок утримується єдність суб’єкта і об’єкта, соціальної дії і взаємодії, їх історична і соціокультурна обумовленість, виникаюча цілісність, що розпадається”².

Це означає, що для постнекласичного періоду потрібні нові методологічні прийоми і нові моделі для одночасного узагальнення більшої кількості процесів і явищ більшої складності у рамках цілого. “У сучасній науці втрачається провідна роль способу отримання нових знань шляхом моделювання або схематизації практики, абстрагування з неї ідеальних об’єктів. Наукове пізнання у рамках постнекласичної раціональності може бути побудоване на конструюванні універсальних характеристик систем управління, що відповідають епістемологічному ідеалу науки і цінностям постіндустріальної гуманітаристської перспективи”³.

В. Бех у праці “Философия социального мира” так подає ноомен “соціальне тіло”: “При цьому метаболічний процес у соціальному світі здійснюється завдяки об’єктивуванню речовини і інформації. Це означає, що в соціальному організмі повинні існувати два своєрідних кругообіги обміну. Один з них заснований на кругообігу речовини, що об’єктивувалася, – це, швидше за все, товарний обмін, а інший – інформаційний – це обмін знаннями. Функціонуючи разом, вони забезпечують морфогенез, функціонування і розвиток соціального тіла”⁴.

Як показав генетичний аналіз, специфіка субстанціональності соціального світу полягає в тому, що він є таким рівнем саморуху

¹ Богданов А. А. Тектология: (Всеобщая организационная наука): [в 2 кн.] / А. А. Богданов. – М. : Экономика, 1989. – Кн. 1. – С. 164.

² Тихонов А. В. Социология управления / А. В. Тихонов. – Изд. 2-е, доп. и перераб. – М. : “Канон” РООИ “Реабилитация”, 2007. – С. 132.

³ Тихонов А. В. Социология управления / А. В. Тихонов. – Изд. 2-е, доп. и перераб. – М. : “Канон” РООИ “Реабилитация”, 2007. – С. 166.

⁴ Бех В. П. Философия социального мира: гносеологический анализ / В. П. Бех. – Запорожье : Тандем –У, 1999. – С. 238.

універсуму, який заснований на універсальній матеріально-духовній взаємодії людей, організованих в соціальні спільності. Це повинно бути зрозумілим, оскільки будь-який рівень універсуму складається з матеріального і духовного інгредієнтів. Міняється тільки форма субстанції, що лежить в основі Всесвіту.

З огляду на це, і варто розрізняти взаємодію людей, засновану на речовому і інформаційному субстратах. Цим пояснюється і наявність двох різних систем знарядь праці. Іншими словами, у соціальному тілі принципово слід розрізняти два види фундаментальної взаємодії людей між собою. Один з них протікає в горизонтальній площині, а інший, оскільки суб'єкт розташований на різних рівнях, у вертикальній площині.

При цьому основна проблема раціонального розуміння і параметричного опису соціального тіла полягає в тому, що "його елементи більше схожі на енергії або сили, ніж на субстанціональні утворення, але насправді вони реалізуються як щось здатне проявлятися, начебто воно було субстанціональним. "Енергії" і "сили" ніколи не проявляються ізольовано, а тільки у взаємозв'язку, немов "синергії" або "взаємодіючі чинники" (samskara)"¹.

"Введення поняття соціальне "тіло" обумовлене трьома тенденціями в пізнанні проблем управління: 1) визнанням обмеженості змістовних можливостей системного підходу до управління; 2) незадовільними спробами представити соціальну систему об'єктний, безособово; 3) обмеженими можливостями самого діяльнісного підходу як основи побудови суспільних наук, в яких діяльність позасистемна і позасуб'єктна. Як у нарощуванні потужності фізичного тіла людини взяла участь техніка, що створила засоби для штучного посилення його природних органів, так і в соціальному плані – для управління дедалі більш складними об'єктами біосоціотехнічної і соціокультурної природи були винайдені створені штучно конструкції (організації) для посилення обмежених можливостей окремої людини в управлінні складними соціальними об'єктами і процесами. "Соціальне тіло" відрізняється від "природного тіла" передусім тим, що воно будує себе і своє

¹ Бех В. П. Философия социального мира: гносеологический анализ / В. П. Бех. – Запорожье : Тандем –У, 1999. – С. 239.

оточення на власний розсуд, тим, що воно значною мірою створює і включає штучні компоненти.

Ми підтримуємо П. Бурдьє, з урахуванням його теорії “габітуса” і соціального капіталу, що в суспільстві немає дій без їх носіїв – людей, наділених суспільним становищем, зв'язками і способами їх здійснення. Якщо визнавати існування “соціального поля” (П. Бурдьє), то не можна не визнати і його заселеність соціальними “тілами”¹.

Іншими словами, відображення забезпечила людина (менеджер), здібності якої розширилися і зміцніли за рахунок системи управління; органами виступили підрозділи організації, що спрямовуються менеджерами, системи життєзабезпечення (“живлення”, “зв'язки”, “виділення відходів” і інше) склалися на основі виробництва і його підсистем, організованих менеджментом в логіці управління, зрештою, сходження усіх підсистем в єдине ціле, адаптація органів один до одного (без чого організм ніколи б не склався) забезпечувалися становленням, що направляється і структурується за допомогою концептуалізацій “машина”, “система”, “організація” (бюрократична організація, організація-община, організація-система, природна організація і т. ін.²), “організм”. Чи можна розглядати технічне, біологічне соціальне “тіло” і інші вказані тут характеристики управління як суть (диспозитив) управління? У принципі, так, якщо об'єднати їх у соціальному цілому – соціальному організмі планети. У когнітивній сфері його аналог – організація ідея устрою соціального планетарного життя, що має польову форму.

Деякі теоретики менеджменту прямо виходять на твердження, що виробництво і організації є формами соціального життя, що мало чим відрізняються від біологічних³. До цього слід додати організацію концепцію соціального життя вітчизняного дослідника

¹ Тихонов А. В. Социология управления / А. В. Тихонов. – Изд. 2-е, доп. и перераб. – М. : “Канон” РООИ “Реабилитация”, 2007. – С. 138, 142, 227, 134.

² Тихонов А. В. Социология управления / А. В. Тихонов. – Изд. 2-е, доп. и перераб. – М. : “Канон” РООИ “Реабилитация”, 2007. – С. 312.

³ Голубкова Л. Г. Философия управления / Л. Г. Голубкова, В. М. Розин. – Йошкар-Ола : Марийский гос. тех. ун-т, 2010. – С. 198.

В. Беха¹. “Усе, як в природі, – пише Р. Паскаль. – Давайте відразу ж визначимося. Організації є живими системами. І це зовсім не метафора”². Його підтримують інші дослідники. “Зрозуміло, – зауважує Роберт Салман, – що порівняння економічної організації з живим організмом саме по собі нічого не доводить і у будь-якому випадку не в наших силах точно скопіювати алгоритм, запропонований природою. Проте факт залишається фактом: якщо врахувати переважаючі на сьогоднішній день тенденції, доля механістичної логіки, побудованої на розгляді поза контекстом, при багатократному дублюванні, кількісній одноманітності, вирішена наперед. Нині у світлі безперервного процесу змін і ускладнення стосунків першочерговим завданням стає розвиток системного бачення, в основі якого лежить якісна, органічна логіка. На практиці це означає, що компанію можна розглядати як живий організм, функціонування якого залежить від незалежних внутрісистемних і зовнішніх взаємозв’язків”³.

Існує чотири потужних аргументи на користь позитивного вирішення проблеми розробки філософських засад управління і створення за їх допомогою цілісної теорії управління технічними, біологічними і соціальними системами.

Перший аргумент полягає у тому, що техніка, особистість і соціальні системи є породженням продуктивної діяльності людини. Діяльнісна основа, що перебуває у різних формах: а) власній / природній, якою володіє особистість, б) відчуженій, що завмерла / матеріалізована у технічних системах і стало відтворюється у соціальних структурах, що створюють клас так званих функціональних систем⁴. Другий аргумент – у тому, що управлінську діяльність щодо цих трьох систем здійснює один і той же суб’єкт – особистість людини. Третій аргумент – у тому, що у соціальному тілі планети ці процеси природним шляхом інтегруються у єдиний

¹ Бех В. П. Генезис соціального організму країни : монографія / В. П. Бех. – 2-е вид., доп. – Запоріжжя : Просвіта, 2000. – 288 с.

² Вебер А. В бизнесе все как в природе / А. Вебер // Искусство управления. – 2001. – № 3 (9). – С. 6-15.

³ Салман Р. Будущее менеджмента / Р. Салман. – СПб. : Питер, 2004. – С. 241.

⁴ Сетров Н. М. Основы функциональной теории организации. Философский очерк / Н. М. Сетров. – Л. : Наука, Ленингр. отделение, 1972. – 164 с.

органічний процес життя планетарної спільноти. Ми впевнені, наприклад, що на макрорівні, де розгорнулася друга природа, в суб'єктивованому вигляді, духовний компонент проник і застиг у царині матеріального світу у формі техніки, а матеріальний компонент намагається проникнути в духовну сферу у формі штучного інтелекту. Четвертий аргумент – у тому, що технічні, біологічні і соціальні системи входять складовими до утворення морфології гомеостату і виконують у ньому диференційовані функції, а разом вони забезпечують дію механізму саморегуляції планетарного соціального організму.

Таким чином, є сенс погодитися з висновками соціологів про те, що управління у технічній, біологічній і соціальній сферах слід розглядати як механізм “підтримки соціального порядку”, як форму, що дозволяє “утримати мимовільний хід життя в якихось рамках, направляти її до бажаного стану”¹.

З цього прямо випливає, що найбільш бажаним і сталим напрямом теоретичних досліджень, що справді створює предметне поле цього дослідження, безумовно, є філософія управління. Вона має включати у якості першочергових завдань когнітивний аналіз і упорядкування змісту дискурсів технічних, біологічних і соціальних систем з одночасним аналізом їх організаційної взаємодії між собою і органом саморегуляції планетарного життя, так званим гомеостатом².

Тут варто зробити ще одне важливе зауваження. Воно торкається генезису сегментів дослідницького поля нашого дослідження. Базовим елементом є біологічні системи, як геологічні продукти, що породжені першою природою. Через пульсуючу ритміку відношень внутрішніх протилежностей будь-яка управлінська реалія перебуває у властивій їй якості, розпадається і

¹ Тихонов А. В. Социология управления / А. В. Тихонов. – Изд. 2-е, доп. и перераб. – М. : “Канон” РООИ “Реабилитация”, 2007. – С. 146, 147.

² Горский Ю. М. Гомеостатика: модели, свойства, патологии / Ю. М. Горский // Гомеостатика живых, технических, социальных и экологических систем. – Новосибирск : Наука, Сиб. отд., 1990. – 280 с.; Горский Ю. М. Системно-информационный анализ процессов управления / Ю. М. Горский. – Новосибирск : Наука, Сиб. отд., 1988. – 322 с.

знову об'єднується в цілісність, залишається собою і стає іншою, піддається дії ентропії і активно протидіє їй.

Протиріччя, як онтологічна “несуча конструкція”, є універсалією, що має у сфері управлінської реальності незліченну множину конкретних модифікацій, які являють інтерес як для філософських, так і для суто управлінських досліджень.

Технічні і соціальні системи є штучними породженнями, що належать до так званої другої природи. Саме біологічна людина, щоб посилити свій вплив на природу, винайшла і створила технічні системи. А щоб впливати на суспільство, з егоїстичною метою підкорення його власній волі і бажанням, створила соціальні системи – соціальні організації.

“Як у нарощуванні потужності фізичного тіла людини взяла участь техніка, що створила засоби для штучного зміцнення його природних органів, так і в соціальному плані – для управління дедалі більш складними об'єктами біосоціотехнічної і соціокультурної природи були винайдені і створені штучні конструкції (організації) для посилення обмежених можливостей окремої людини в управлінні складними соціальними об'єктами і процесами. Діяльність управління дещо відрізняється від продуктивної діяльності, оскільки її об'єктом виступає не лише предметна дія, але і самі зв'язки і стосунки її регулювання. Цю сукупність зв'язків і стосунків управлінець не лише інтеріоризує, але і персоніфікує як вирішувану проблему, прагнучи створити для її вирішення соціальне “тіло”. Проблема управління може бути не лише в тому, що особа, яка управляє, неадекватно відбиває ситуацію (не має знання про неї), але і в тому, що воно не може створити адекватне їй соціальне “тіло”. Тут власне і проявляється проблема створення соціального “тіла” управління як суперечливої єдності штучних і природних елементів, лінійних і нелінійних зв'язків людей в процесах вирішення проблем, предметного змісту і соціальних стосунків”¹. Отже, технічні системи і соціальні організації є продуктом людини і тому їх гармонізувати з властивостями творця теоретично і практично цілком можливо!

¹ Тихонов А. В. Социология управления / А. В. Тихонов. – Изд. 2-е, доп. и перераб. – М. : “Канон+” РООИ “Реабилитация”, 2007. – С. 142, 144.

Саме людина, як агент опосередкування життєдіяльності технічних, біологічних і соціальних систем, здатна спрямувати нас на позитивні рішення. Г. Гегель, наприклад, стверджував, що “середній термін” – опосередкування – “складає нерв доказу, є, тому лише щось таке, в чому цей зв’язок виявляє себе і де він стає зовнішнім”¹. В іншому місці він визначав опосередкування “як рівність собі самому, що перебуває в русі”.

Отже, біологічні системи є системоутворюючими структурами не тільки у онтологічній матриці соціального світу, але й у сфері управління. На це можна поглянути і з іншого боку і побачити інший ряд: корпорація як машина, як система і організація і як організм. Головним питанням є наступне: чому на зміну механістичному розумінню приходять організмичне і еволюційне? Корпорація як машина – це усього лише техніка, а люди в ній – гвинтики і коліщатка цієї машини, що виконують чітко задані певні функції. Корпорація в органічній (еволюційній) логіці – це форма життя, і люди в ній живі і активні, такі, що мають власні цілі і траєкторії, так що в цілому усе виглядає як симбіоз двох форм соціального життя.

Тож філософія управління не змагається з теорією управління, оскільки звертається до проблем, повз які проходять її дисципліни. Якщо, наприклад, для теорії управління цілком достатнім і зрозумілим є пояснення, згідно з яким в основі правління народом або територією лежить воля держави, то для філософії управління цього недостатньо. Тому вона розмірковує не лише над тим, що рухає волею держави, але шукає і знаходить немало інших причинно-пояснювальних моделей генезису управління як розпорядження владою і правом.

Управління є елементом і одночасно функцією організованих систем різної природи (біологічних, соціальних, технічних та ін.), забезпечує збереження їх структури, підтримку режиму діяльності, реалізацію програми і мети діяльності.

Наука управління створює, систематизує і поширює знання про те, як здійснювати управлінську діяльність.

¹ Гегель Г. Наука логіки : [в 3 т.] / Г. Гегель. – М. : Мысль, 1972. – Т. 3. – С. 275.

Теорія управління це знання про те, як здійснювати управлінську діяльність. Загальні закономірності виявлені кібернетикою, наукою про загальні принципи і методи управління складними системами в природі, техніці і суспільстві.

Предмет науки управління складають управлінські стосунки, в яких проявляються одночасно економічні, соціальні і політичні відносини і інтереси, що знаходять вираження в дії на суспільство або на його окремі елементи з метою їх впорядкування, збереження якісної специфіки вдосконалення і розвитку. Предметом науки управління є також технології і методи управління і тенденції розвитку практики управління.

Об'єктами управління можуть бути галузі (промисловість, с/г, транспорт), територіальні спільноти людей (область, район, місто), окремі стадії відтворення (виробництво, постачання, збут), аспекти економічної діяльності (якість продукції, взаємодія із споживачем, маркетинг), види ресурсів (фінансові, людські), а також характеристики виробництва (ефективність, відношення до роботи, якість життя, рівень зайнятості).

Суб'єктами управління можуть виступати директор, менеджер, рада директорів, мер міста, міська рада, начальник відділу, група якості, міська торгово-промислова палата, а також будь-які інші групи людей здійснюють управлінську дію на об'єкт управління.

Філософія управління розміщує організаційні феномени у щонайширший контекст культурно-історичних реалій і виявляє в них надсенси. При цьому виявляється, що ланцюг цих сенсів і причин, що криються за ними, воістину нескінченний, і розраховувати на те, що коли-небудь ми матимемо вичерпну універсальну формулу "ідеального управління", здатну задовольнити на усі часи і абсолютно усіх, не доводиться.

Поки розвивається планетарна цивілізація, а з нею і управління, думка, що досліджує їх, нагадуватиме Ахілла зі знаменитої апорії Зенона, нездатного наздогнати черепаху, оскільки за той час, поки герой буде долати простір, що розділяє їх, черепаха зможе просунутись вперед ще на певну відстань. Іншими словами кажучи, жодна загальна теорія управління нездатна досягнути буття в цілому, вичерпати до кінця усі його глибинні сенси. Однаковою мірою це

стосується кожного фрагменту, будь-якої приватної форми буття, зокрема і управління. “Загальна” частка тут являє собою те, що є спільним для управління технічними, біологічними і соціальними системами тут і зараз.

Не претендуючи на всеосяжність, філософія управління має переважно займатися пошуком тих підстав і сенсів, які роблять управління управлінням, а не чим-небудь іншим. Вона шукає ці сенси і в самому управлінні, і в суміжних з ним сферах. Її цікавлять передумови знання не стільки про саме управління, скільки про те, без чого воно не могло б бути управлінням.

Звертаючись до управлінської реальності, філософія управління досліджує цивілізації, усередині яких складаються і стало функціонують оригінальні системи культури, релігії, моралі, на які спирається управління, зусиллями якого переважно здійснюється регуляція соціального життя, норм і цінностей, що становлять зміст управління, організаційної свідомості, організаційної культури, організаційного клімату і організаційної поведінки людини, що дотримується або, навпаки, порушує норми управління.

Детально знайомлячись зі станом філософії управління,¹ доходимо висновку, що сьогодні доцільно вважати її предметом такі шість специфічних груп проблем: 1) загальний стан філософії управління; 2) передумови її формування; 3) труднощі її формування; 4) загальні проблеми сучасної філософії управління; 5) специфічні її проблеми; 6) перспективи розвитку.

Загальний стан філософії управління як самостійної галузі філософських знань і як теоретичної, світоглядної і методологічної основи сучасного наукового управління соціальними системами характеризується, по-перше, суспільним визнанням потреби у філософії управління саме у такому розумінні її сутності та призначення, а по-друге, нечіткою визначеністю її понятійно-категоріального апарату.

Передумовами формування філософії управління виступають, з одного боку, реальні потреби суспільної практики, передусім пов'язані з особливостями постіндустріального етапу розвитку

¹ Кремень В. Г. Філософія управління / В. Г. Кремень, С. М. Пазиніч, О. С. Пономарьов. – Харків : НТУ “ХП”, 2007. – С. 119.

людської цивілізації, а з іншого, – загальний розвиток філософської думки та осмислення проблем сучасності.

Труднощі формування філософії управління пов'язані насамперед з відсутністю єдності методологічних принципів і підходів як до розуміння її сутності та предмета дослідження, так і до розуміння сутності і природи самого феномена управління, зокрема й управління соціальними системами. Крім того, має місце істотне розмаїття сфер і галузей соціального управління, різних його цілей і завдань.

Загальні проблеми сучасної філософії управління зумовлені, по-перше, різними світоглядними позиціями дослідників і невизначеністю підходів до предмета дослідження, а по-друге – переосмисленням ролі особистісного чинника у забезпеченні ефективності суспільного виробництва і необхідністю розробки нової управлінської парадигми і поступовим її зсувом у бік соціально-психологічних, морально-етичних і ціннісних аспектів.

Специфічними проблемами філософії управління слід вважати, з одного боку, її залежність від великої кількості чинників різної природи й характеру, а з іншого, – змінами цілей і характеру управління, внаслідок яких відбувається певна трансформація в розумінні його сутності.

Перспективами розвитку філософії управління на найближчий час слід вважати, насамперед, завершення формування її структури та понятійно-категоріального апарату, а також розробку методологічних основ управлінської діяльності.

Отже, філософія управління здатна, на нашу думку, відповісти на запит сучасності і відтворити когнітивними засобами специфічні засади, що мають стати засобами формування загальної теорії управління. Хоча багато фахівців, що навіть професійно працюють у сфері теорії управління, вважають, що це принципово неможливо. Наша переконаність ґрунтується на тому, що вона вже чітко визначається не тільки з предметом власної теоретичної роботи і поточними завданнями, а більше в тому, що філософія управління швидко розгортає власну систему функцій.

Функції філософії управління у цьому випадку не проста формальність, а цілком конкретно визначений вид її пізнавальної

спроможності, що гарантує отримання специфічних продуктів теоретичної діяльності. Саме вони вже є засадами, тобто інструментом філософського забезпечення формування наукової теорії управління технічними, біологічними і соціальними системами.

Опосередковано через них (тобто функції) філософія управління істотно впливає і на організацію та практичне здійснення управління конкретними процесами забезпечення життєдіяльності, функціонування і подальшого розвитку нашого суспільства. Завдячуючи високій професійності вітчизняних дослідників В. Кременя, С. Пазиніча, О. Пономарьова, ми маємо пропозиції щодо системи функцій філософії соціального управління¹.

Є, правда, пропозиції щодо функцій філософії управління від багатьох авторів, навіть правників², але найкращими ми визнаємо пропозиції саме цих філософів. За їх баченням, єдність, термін система вони чомусь тут не вживають, складається з таких елементів: світоглядна, гносеологічна, методологічна, прогностична, аксіологічна, діагностична функції.

Відразу зазначимо, що ця сукупність авторами визначена для обслуговування теорії соціального управління і не аналізувалась для управління технічними і біологічними системами. Тому позитивно оцінюючи таку пропозицію, ми маємо до неї додати ще, як мінімум, декілька пропозицій, що враховують специфіку управління технічними і соціальними системами. Це ми зробимо далі, а наразі варто підкреслити, що хоча кожна функція філософії управління має своє призначення і пов'язана з вирішенням певних конкретних завдань теорії і практики соціального управління, всі ці функції взаємопов'язані і у своїй сукупності утворюють цілісну єдність.

Однією з перших у всій сукупності наведених у цій схемі функцій варто назвати світоглядну функцію³. Вона посідає особливе

¹ *Кремень В. Г.* Філософія управління / В. Г. Кремень, С. М. Пазиніч, О. С. Пономарьов. – Харків : НТУ “ХП”, 2007. – С. 318-323.

² *Бачинин В. А.* Філософія права и преступления / В. А. Бачинин. – Харьков : Фолио, 1999. – С. 21-22.

³ *Кремень В. Г.* Філософія управління / В. Г. Кремень, С. М. Пазиніч, О. С. Пономарьов. – Харків : НТУ “ХП”, 2007. – С. 319.

місце у всій структурі філософії управління. Зміст цієї функції полягає у виявленні й поясненні з єдиних наукових світоглядних позицій сутності та глибинної природи соціального управління, у визначенні його призначення, внутрішньої структури та основних закономірностей, а також у виявленні взаємозв'язку управління з основними смисложиттєвими цінностями, прагненнями та інтересами індивіда, соціальних груп і суспільства у цілому.

Світоглядна функція допомагає як керівникові, так і кожному учасникові спільної діяльності чітко визначати місце, роль і доцільність цієї діяльності та своєї соціальної організації у загальносуспільних процесах. Більш широко, вона дає змогу бачити відносини цієї діяльності із зовнішнім середовищем у всій різноманітності їхніх зв'язків, а отже, й можливість урахування цих зв'язків у забезпеченні плідного здійснення своєї діяльності.

Гносеологічна функція філософії управління полягає у можливості пізнання та вивчення змісту і характеру взаємовідносин суб'єкта і об'єкта соціального управління в процесі його практичного здійснення, у забезпеченні людини новими знаннями про суспільство та процеси його функціонування, про логіку і закономірності його змін і розвитку та про обумовлені ним особливості відповідного розвитку цілей, змісту і характеру самого управління.

Водночас, гносеологічна функція виступає теоретичною та методологічною основою пізнання сутності та внутрішніх закономірностей самого феномена соціального управління, необхідних для його плідного розвитку відповідно до актуальних потреб суспільства, закономірностей його розвитку та визначальних тенденцій самоорганізації. Тому вона значною мірою порушує і проблеми пізнання процесів суспільного розвитку, еволюції характеру виробничих та інших міжособистісних відносин.

З огляду на це, гносеологічна функція філософії управління відіграє винятково важливу роль у професійній підготовці управлінських кадрів та у формуванні їхньої професійної культури, орієнтуючи майбутніх керівників на необхідність пізнання сутності

процесу своєї діяльності та проблемних ситуацій, що виникають при цьому, з метою успішного їх розв'язання.

Одну з найважливіших і надзвичайно відповідальних ролей відіграє методологічна¹ функція філософії управління. Вона полягає у можливості безпосереднього використання принципів і вимог, які впливають із закономірностей самоорганізації суспільства і кожної його відповідної структурної чи функціональної підсистеми, законів і категорій філософії управління для ефективного розв'язання складних завдань теорії і практики управління соціальними системами.

У такому розумінні філософія управління і виступає своєю методологічною основою теорії управління та інших пов'язаних з нею окремих наукових дисциплін такого рівня узагальнення. Серед них варто назвати насамперед психологію, соціологію, педагогіку, логіку та етику управління, управлінську культуру керівника та інші. Водночас філософія управління може розглядатись як методологічна основа успішної практики управлінської діяльності.

Прогностична² функція філософії управління нерозривно пов'язана з її світоглядною функцією. Вона полягає у визначенні можливостей, перспектив і тенденцій розвитку суспільства в цілому, у науковому прогнозуванні та передбаченні напрямів і характеру еволюції його політичної, економічної, соціальної, духовної, науково-технічної, культурної, освітньої та інших сфер.

Ця функція стосується також проблем розвитку морально-етичної парадигми суспільства і його правової системи. Сутність і призначення прогностичної функції полягає у визначенні відповідно до зазначених тенденцій принципів формування найбільш ефективних організаційних форм і систем управління, управлінських технологій і культури управління.

Виконуючи свою аксіологічну функцію³, філософія управління дає можливість на основі результатів філософського аналізу

¹ Кремень В. Г. Філософія управління / В. Г. Кремень, С. М. Пазиніч, О. С. Пономарьов. – Харків : НТУ “ХП”, 2007. – С. 320.

² Кремень В. Г. Філософія управління / В. Г. Кремень, С. М. Пазиніч, О. С. Пономарьов. – Харків : НТУ “ХП”, 2007. – С. 320-321.

³ Кремень В. Г. Філософія управління / В. Г. Кремень, С. М. Пазиніч, О. С. Пономарьов. – Харків : НТУ “ХП”, 2007. – С. 321.

сутності феномена управління і змісту управлінської діяльності в кожній конкретній соціальній системі формувати своєрідну ієрархію цінностей і норм спілкування, корпоративної культури та інших факторів, за допомогою яких людина може оцінювати події, явища, вчинки і загальну поведінку (свою та інших людей) як з позицій сенсу життя, життєвих цінностей і орієнтацій, так і з позицій морально-етичної парадигми певної соціальної системи.

Особливого значення ця функція набуває у випадках, коли формування і здійснення управління максимальною мірою відповідає закономірностям самоорганізації соціальних систем і визначальним потребам соціуму. Тоді відносно швидке і послідовне задоволення цих потреб, здійснюване за рахунок ефективного управління, формує в суспільстві не просто позитивне ставлення до носіїв влади та управління, а й відчуття його самоцінності, його спрямованості на життєві цінності населення. Самі ж керівники усвідомлюють цінність своєї управлінської діяльності та прагнуть до подальшого її удосконалення згідно з новими суспільними потребами.

Уявляється зайвим говорити, що непрофесійне, безсистемне управління не тільки не сприяє досягненню суспільних цілей, а й навіть заважає правильно визначити справжні, реальні та суспільно прийнятні цілі. У такому разі керівна еліта (та й чи варто її вважати елітою?) втрачає довіру людей, а саме управління не виконує своїх аксіологічних функцій.

Притаманний нашій сучасності складний, динамічний і значною мірою суперечливий характер соціальних процесів, що відбуваються на зламі тисячоліть, серйозно відбивається й на організації управління ними, на виборі цілей, змісту і характеру управління, на його структурі, засобах і технологіях практичного здійснення управлінської діяльності. Пройшовши разом з розвитком суспільства і суспільного виробництва тривалий історичний шлях, управління як особливий вид специфічної людської діяльності розвивалося при цьому не тільки шляхом нагромадження і певного узагальнення набутого практичного досвіду, але й шляхом теоретичного аналізу та філософського осмислення своєї сутності, структури і закономірностей, шляхом

постійного пошуку, відкриття і формулювання деяких загальних принципів і практичних рекомендацій. Використання результатів теоретичних досліджень і рекомендацій, в свою чергу, збагачувало практику управління і давало новий матеріал для подальшого розвитку теорії соціального управління.

Оскільки основним завданням управління соціальними системами завжди було і є сьогодні досягнення заздалегідь визначених цілей, які постають перед кожною відповідною системою, то основним методологічним принципом, що лежить в основі як вибору архітектури системи управління, так і практики здійснення управлінської діяльності, повинен бути цільовий підхід.

Однак цей підхід вимагає чіткої системи цілепокладання з раціональним формуванням підсистем поточних або оперативних, середньострокових або тактичних та перспективних або стратегічних цілей. Крім того, системний підхід вимагає обов'язкового співвіднесення цілей і засобів їх досягнення з наявними матеріальними, фінансовими, людськими, інтелектуальними та іншими ресурсами, а також з існуючими обмеженнями.

Тому загальна структура сукупності управлінських функцій має передбачати діагностування стану соціальної системи та характеру її функціонування¹. Вона передбачає також необхідність системи чіткого обов'язкового контролю за виконанням управлінських рішень, а також можливість певної корекції за результатами цього контролю як застосовуваних методів і технологій управління, так навіть і цілей, якщо вони виявляються недосяжними в умовах, що склалися.

Наш висновок про субстанційну однорідність технічних, біологічних і соціальних систем підводить нас до ідеї про необхідність обґрунтування філософських засад управління, що є концептуальною основою, наряду з ідеологічними, методологічними, теоретичними чинниками розробки загальної теорії управління. Філософ, коли конституює нову реальність у організаційній свідомості, він породжує якісно новий світогляд

¹ Кремень В. Г. Філософія управління / В. Г. Кремень, С. М. Пазиніч, О. С. Пономарьов. – Харків : НТУ “ХП”, 2007. – С. 322-323.

особистості, що має атрибутивну властивість змінювати напрямок не тільки її думок, мислення і поведінку, а й напрям розвитку системи, якою вона керує.

Управління ми будемо розглядати як родові поняття, що визначено кібернетичною наукою. Соціальне управління – як видовий феномен. Управління технічними і біологічними системами – також видові структури. При цьому звернемо увагу на те, що управління технічними і біологічними системами ще не розгорнули свій власний зміст і тому знаходяться на стадії саморозгортання.

Ми маємо на увазі, що управління технічними системами сьогодні дедалі більше і більше інтелектуалізується, і поява андроїдів свідчить про добру перспективу їх інтенсивного руху до оволодіння функціями управління у повному обсязі.

Зі свого боку, управління біологічними системами також зачіпає тільки поверхневий рівень оволодіння управлінськими відносинами, а перспектива відкривається з проникненням у глибину біологічного тіла, що “працює” на інших принципах¹, ґрунтується на розсудливій діяльності² (за Л. Крушинським) і формує специфічне рефлексивне управління. Тут така ж різнобарвна картина, як і у сфері соціального управління. Хто візьме на себе сміливість і скаже, що алгоритми управління у сфері матеріального і духовного виробництва збігаються повністю.

У економічній літературі використовується термін “рефлекторне управління”. Рефлекторним називається управління, при якому керівний орган реагує на зміни або зовнішні дії у міру їх появи, не намагаючись прогнозувати їх або впливати на них. Ситуаційним називається управління, в якому кожній типовій ситуації апріорі ставиться у відповідність певна дія управління; кожна конкретна ситуація, що виникає, класифікується як будь-яка

¹ *Трифонов Е. В.* Пневмапсихосоматология человека : русско-англо-русская энциклопедия [Електронний ресурс] / Е. В. Трифонов. – 15-е изд. – 2012. – Режим доступа : <http://www.tryphonov.ru/tryphonov2/terms2/princtr.htm>.

² *Крушинский Л. В.* Биологические основы рассудочной деятельности: Эволюционный и физиолого-генетический аспекты поведения / Л. В. Крушинский ; предисл. Д. К. Беляева, А. Ф. Семиохиной. – Изд. 3-е. – М. : Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2009. – 272 с.

типова, а потім реалізується дія, яка їй відповідає, що управляє. Випереджаюче управління базується на регулярному прогнозі умов і вимог до функціонування системи.

У біології система управління – це матеріальна суть, жива система, сукупність взаємодіючих елементів (частин), що має входи і виходи для обміну з середовищем речовиною і енергією. Усі живі системи є імовірнісними цілеспрямованими нелінійними системами автоматичного управління. Абстрактні системи (моделі реальних систем) можуть бути будь-якими, зокрема статичними, і / або лінійними, і / або детерміністськими системами. Уявлення про живі системи (моделі систем) ґрунтуються на постулаті, що будь-яка система управління складається з двох основних взаємодіючих частин: ланка, що управляє, або регулятор, і об'єкт управління. Дослідження принципів управління в живих системах у біології і медицині повинне ґрунтуватися на імовірнісній методології¹.

Соціальне управління як цілісна соціальна система – це свідомий, цілеспрямований вплив на соціальну систему в цілому чи її окремі елементи на основі використання властивих системі об'єктивних закономірностей і тенденцій. Соціальне управління як цілісна система має за мету упорядкування організації системи, досягнення оптимального функціонування і розвитку, здійснення поставленої цілі на основі атрибутивних характеристик, що сприяють досягненню цієї цілісності.

З операційної точки зору соціальне управління характеризується: 1) цілями: соціальне управління повинно у своєму майбутньому стані відповідати певним потребам (що має бути отримано?); 2) принципами: соціальне управління визначається відповідними закономірностями і правилами, що здійснюють вплив на всю систему; 3) функціями: соціальне управління повинно слугувати певній цілі (що має зробити об'єкт управління?); 4) методами соціального управління: як слід досягти цілі управління і яким чином взаємодіють об'єкт і суб'єкт управління; 5) структурою: система повинна конструюватися для певної цілі і функції; 6) процесом соціального управління: динамічність функціонування

¹ Физиология человека : учебник / под ред. В. М. Покровского, Г. Ф. Коротько. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ОАО Изд-во “Медицина”, 2007. – 656 с.

системи, яка володіє певною автономією у зовнішньому навколишньому середовищі; 7) механізмом розвитку системи соціального управління, яке є багатосторонньою, складною і динамічною системою.

У вузькому розумінні під “управлінням” слід розуміти єдність: 1) суб’єкта управління (керівника); 2) об’єкта управління (управлінської системи, яка може, але не зобов’язана збігатися з одним з уявлень соціосистеми); 3) апарату управління, організованого ієрархічно, гетерархічно чи мережевим способом; 4) методу управління; 5) політичної системи, що забезпечує відтворення процесу управління через кооптацію елементів управляючої системи у контур управління, зокрема – на роль ефективного менеджера¹. Як зазначає О. Лазаревич, соціальна комунікація повинна досліджуватися як синкретично-кумулятивний фактор суспільної динаміки, як синергія інформації та особистих знань, науки і технології, розуму і культури².

Відповідно до управління у “широкому” і “вузькому” значенні складається й розуміння філософії управління у “широкому” і “вузькому” сенсі. Філософією управління у широкому розумінні варто вважати спеціальну галузь загальної філософської науки, невід’ємну складову частину соціальної філософії, предмет вивчення якої становлять сутність, зміст і найбільш загальні закони та закономірності управління як надзвичайно складного суспільного феномена і водночас могутнього системного засобу забезпечення ефективної діяльності та розвитку будь-яких систем, включаючи й суспільство в цілому на чітких світоглядних і методологічних принципах.

Філософією управління у вузькому розумінні, або філософією управління конкретною соціальною системою – підприємством, організацією чи фірмою, – варто вважати певний цілісний комплекс взаємообумовлених принципів, норм і традицій, що лежать в основі корпоративної культури цієї організації чи підприємства та характер участі працівників в управлінні й

¹ Кремень В. Г. Філософія управління / В. Г. Кремень, С. М. Пазиніч, О. С. Пономарьов. – Харків : НТУ “ХПІ”, 2007. – С. 144-145.

² Лазаревич А. А. Глобальное коммуникативное общество / А. А. Лазаревич. – Минск : Белорусская книга, 2008. – С. 7-20.

обговоренні проблем і перспектив розвитку, а також формують психологічний клімат, систему міжособистісного спілкування і переважний стиль керівництва.

Водночас вважаємо за необхідне підкреслити, що термін “філософія управління у вузькому розумінні” у жодному разі не означає певного пониження ролі та значення його змісту і призначення. Навпаки, на наше глибоке переконання, з подальшим розвитком ринкових відносин і усвідомленням переважною більшістю керівників необхідності наукового підходу до організації та практичного здійснення управління, всебічного наукового обґрунтування процесів підготовки і прийняття відповідальних управлінських рішень, роль філософії управління підприємством, або ж корпоративної філософії, дедалі більше зростатиме, а її сутність і зміст наповнюватимуться загальними принципами філософії управління у широкому розумінні. Це істотно піднісатиме рівень культури управління та підвищуватиме загальну ефективність реалізації функцій філософії управління.

Отже, ми підійшли до того пункту дослідження, коли потрібно розглянути авторське розуміння філософських засад формування теорії управління технічними, біологічними і соціальними системами. Ефективну структуру філософських фільтрів для аналізу управління соціальними системами реалізували у підручнику для ВНЗ України В. Кремень, С. Пазиніч і О. Пономарьов¹. До її структури віднесено оцінку²: а) онтології управління, б) гносеології управління, в) логіки управління, г) аксіології управління, д) етики управління, е) методології управління, ж) ідеології управління. Однак, вона не зовсім нас влаштовує, оскільки автори її використали тільки для соціального управління. Тому ми доповнили цей перелік ще трьома складовими: 1) генезис управління, 2) морфологія управління, 3) функціонування управління.

При цьому система функцій має бути замкнутою на певний критерій або декілька критеріїв, що гарантують їх цілісність і продуктивність. Для нас це випадок з багатокритеріальною оцінкою

¹ *Кремень В. Г. Філософія управління / В. Г. Кремень, С. М. Пазиніч, О. С. Пономарьов. – Харків : НТУ “ХП”, 2007. – 360 с.*

² *Кремень В. Г. Філософія управління / В. Г. Кремень, С. М. Пазиніч, О. С. Пономарьов. – Харків : НТУ “ХП”, 2007. – С. 11-14.*

якості функціонування системи управління: з одного боку, таким критерієм є особистість менеджера, який має володіти повним комплексом знань, умінь, навичок і компетентностей організаційної діяльності в усіх трьох сферах: технічній, біологічній і соціальній, а з другого, – соціальне ціле, що утворюють технічне, біологічне і соціальне тіла і що спостерігається нами через екологічну проблематику світової спільноти.

Для нашого дослідження робимо наступні висновки з розглянутого вище: когнітивне осмислення філософських засад припускає побудову ідеального об'єкта, який і об'єктивувався як предмет вивчення; при цьому необхідно забезпечити несуперечність мислення, відповісти на виклики часу, пояснити спостережувані факти, реалізувати власні цінності, врахувати погляди інших філософів, науковців, практиків, тобто використати власний диспозитив – організмену ідею, щоб інтегрувати у філософському аналізі усі три дискурси: управління технічними, біологічними і соціальними системами.

І, на завершення, філософія управління як рефлексивний процес породжує відповідні продукти, що є очікуваними, оскільки саме вони слугують когнітивними засадами формування загальної теорії управління технічними, біологічними і соціальними системами. Ми вважаємо, що для нас у цьому дослідженні найголовнішими з них є: природа управління, світогляд, що забезпечує адекватність сприйняття управлінських відношень до їх природи і призначення і ідеологія організації дослідження предметного поля.

2.2. Рефлексія когнітивних чинників формування загальної теорії управління: генезис, природа, організаційна свідомість, світогляд і культура

Завданням цього підрозділу є пояснити на основі евристичного потенціалу філософії управління генезис, природу і світогляд

аналітичної роботи, щоб у подальшому можна було побудувати ідеологічні і методологічні алгоритми дослідження філософських засад управління технічними, біологічними і соціальними системами як цілісності.

Перше, що має забезпечити філософія управління, то це пояснити генезис управління як соціального явища, оскільки воно є продуктом цілеспрямованої організаційної діяльності людини або колективів людей. Зауважимо, що в “Энциклопедическом словаре” зазначено: “генезис – (генез) – походження, виникнення; у широкому сенсі – момент зародження і подальший процес розвитку, що привів до певного стану, виду, явища”¹.

На основі вивчення наукової літератури ми можемо констатувати, що “організаційно-управлінська діяльність є, насамперед, діяльність над діяльністю, в якій “верхня” система за рахунок знання, а отже, – внаслідок розуміння, рефлексії і мислення передусім – охоплює і асимілює “нижню” діяльність”². Це означає, що управління, як соціальне явище, з’явилося у наслідок суспільного поділу праці, в якому найвищим сегментом є виокремлення організаційної діяльності. Тож, за походженням – управління є специфічним видом діяльності людини, а продукти управління – результат цієї діяльності.

Для її обслуговування у масштабах країни створюється спеціальна інфраструктура, наприклад, аналітичні центри, підрозділи програмного забезпечення діяльності органів управління, консультативні фірми, заклади освіти з управлінської підготовки кадрів, інститути підвищення кваліфікації і перепідготовки фахівців з менеджменту, а також курси перепідготовки для вищого управлінського персоналу, курсове навчання на яких коштує декілька десятків тисяч доларів.

Управління виникло на основі суспільного поділу праці, і це був лише перший крок, а далі відбувається розподіл праці в організації. Якщо навіть дві людини працюють спільно для досягнення єдиної мети, вони повинні розподілити роботу поміж собою. Діяльність з

¹ Генезис [Електронний ресурс] // Словарь ботанических терминов. – Режим доступа : http://botanical_dictionary.academic.ru/2801/ГЕНЕЗИС. – Заголовок з екрана.

² Голубкова Л. Г. Философия управления / Л. Г. Голубкова, В. М. Розин. – Йошкар-Ола : Марийский гос. тех. ун-т, 2010. – С. 287.

координації роботи інших людей в широкому розумінні і становить сутність управління організацією.

Розподіл загального обсягу роботи в організації на її складові частини називається горизонтальним розподілом праці. Результатом такого розподілу праці є формування окремих підрозділів організації (відділів, цехів, виробництв, ділянок тощо). Оскільки робота в організації розподіляється між окремими підрозділами та виконавцями, хтось має координувати їх діяльність. Внаслідок цього об'єктивно виникає необхідність у так званому вертикальному розподілі праці, тобто в діяльності з координації функціонування підрозділів та окремих виконавців у підрозділах.

Як і будь-який інший вид управління, соціальне управління має системний характер і здійснюється в рамках соціальних управлінських систем. До факторів, які детермінують ці системи, належать:

1) єдність системи стосовно середовища та багатоманітність її зв'язків з ним;

2) наявність у системи відносно самостійних компонентів, з яких утворено її керуючу та керовану підсистеми;

3) інтегрування компонентів системи, внаслідок чого ціле (система) набуває властивостей і характеристик, яких немає в окремих складових системи, тобто наявність у системи інтегративних якостей;

4) наявність всередині системи суперечностей, які є рушійною силою її саморозвитку, породжують необхідність самоуправління, цілеспрямованого впливу однієї підсистеми (керуючої) на іншу (керовану);

5) історичність системи, тобто розвиток її у часі.

Таким чином, необхідність управління об'єктивно виникає внаслідок горизонтального та вертикального розподілу праці в організації. Оскільки розподіл праці є загальною характеристикою діяльності будь-якої організації, то всі організації потребують управління. Таким чином, управління є суспільною потребою соціального цілого – колективного життя планетарної спільноти. Тут організуються корпоративні форми навчання молодшого управлінського персоналу і налагоджується обмін досвідом,

стажування та ін. Такі ж процеси присутні в будь-якій державі і у міжнародному просторі. А на початку ХХІ століття цей процес набув світового масштабу.

Потреба людей у співробітництві, спільній діяльності, спільній праці об'єктивно породжує потребу управління. Водночас ця потреба завжди виникає там, де спостерігаються будь-які варіанти спільної діяльності людей. Управління у цій ситуації являє собою засіб забезпечення спільної діяльності – умову її нормального функціонування.

Суспільство в цілому є результатом спільної діяльності людей, їх співробітництва. Більше того, у такому розумінні суспільство – найвища форма спільної праці людей, а управління – атрибут суспільного життя.

Виходячи з викладеного вище, визначимо істотні, на наш погляд, ознаки соціального управління:

1) соціальне управління завжди наявне там, де виникає спільна діяльність людей;

2) головне призначення управління – регулюючий вплив на поведінку учасників спільної діяльності;

3) функції соціального управління (координація, узгодження, планування, контроль, нагляд, примус) реалізуються у рамках суспільних відносин;

4) внаслідок соціально-управлінських впливів виникають управлінські відносини, які є різновидом, по-перше, суспільних, а по-друге, вольових відносин;

5) соціальне управління – різновид людської діяльності.

На підставі цих ознак можна сформулювати визначення соціального управління.

Соціальне управління – вид вольової діяльності, вираженої у цілеспрямованому й організуючому впливі, здійснюваному з метою забезпечення узгодженості й впорядкованості спільних дій людей та їх колективів в інтересах ефективного розв'язання завдань, що стоять перед ними.

Виявлення генезису має основне значення для розуміння природи організаційних дій, утворень і технологій. Це уже наступний крок у дослідженні філософських засад формування

загальної теорії управління. Філософія управління має пояснити природу управлінської діяльності. Для її з'ясування ми звернемося до сенсу управлінської діяльності, що полягає у використанні влади для організації процесів організаційної взаємодії – це коли йдеться про соціальні системи, і, ширше, соціальної взаємодії – якщо справа торкається технічних і біологічних систем.

Наступними елементами, які має пояснити філософія управління, є генезис і призначення продуктів духовного виробництва, що перебувають у двох формах: а) суб'єктивованій – у структурі особистості і б) об'єктивованій, тобто у структурі соціуму. Ясно, що йдеться, насамперед, про організаційну свідомість, організаційну пам'ять, організаційний світогляд і організаційну культуру. Звісно, що у їх функціонуванні задіяні усі органи, з одного боку, людського організму, а з іншого, – соціуму.

Філософія управління має пояснити глибинне джерело організаторської діяльності людини – організаційну свідомість. Будь-яка діяльність, зокрема й управлінська, обумовлюється, як відомо, її свідомістю. Якщо “у процесі духовного виробництва формується не просто свідомість, (вона виробляється всіма індивідами, які стихійно включені в матеріальний процес), а його особлива суспільна – “вторинна”, “ідеологізована” – форма, завдяки якій індивіди “інтегруються в суспільну систему”¹, то у третій природі, що виникає завдяки організаційній діяльності, виробляється специфічна свідомість, що отримала назву “організаційна свідомість”. Вона має чітко виражений аналітичний характер.

Організаційна свідомість людства – накопичена народами світу за багато віків культура світобачення, в центрі якої знаходяться ідеї і принципи, що мають універсальне, загальнолюдське значення і значущість. Призначення філософії ж полягає у тому, щоб досліджувати першопричини, сутнісні підстави світопорядку, відшукувати глибинні сенси того, що відбувається зі світом, соціумом, культурою і людиною. Філософія покликана безстрашно занурюватися в таємні, темні лабіринти буття, в осереддя його

¹ Духовное производство: Социально-философский аспект проблемы духовной деятельности / В. И. Толстых, Н. Н. Козлова, В. М. Межуев. – М. : Наука, 1981. – С. 142.

протирич і із здобутих знань, вироблених нею, створювати універсальні пояснювальні моделі суцього в цілому і окремих його елементів, наприклад, загальної теорії управління.

Організаційна свідомість, як предмет філософського аналізу, випала з поля зору фахівців з менеджменту і майже не досліджується. Її не слід плутати з ринковою свідомістю. Вона має рівно протилежні складові і формує іншу структуру думки, іншу ментальну конфігурацію, ніж ринкова свідомість¹.

У рамках теоретичних міркувань і у сфері буденної свідомості організація і ринок є двома протилежними типами структуризації ідей і цінностей. Логіка окремої людини може переважно належати або організаційній свідомості (типовий приклад – кар'єрист), або ринковій (біржовий спекулянт або просто індивідуальний підприємець). Упродовж історії людства ці два типи свідомості активно боролися один з одним. Нова фаза боротьби почалася з епохою глобалізації економіки і виразилася в явному переважанні ринкової свідомості.

Перед філософією управління стоїть завдання уточнити сутність управління, притаманну управлінню технічними, біологічними і соціальними системами. І зробити це треба, маючи більш-менш сформульовану сутність явища для соціального управління, що розглядається як ціннісно-смісловий вплив на особистість людини та на ті організаційні утворення, що вона породжує – імперії, державу, регіони, галузі, фірми, зрештою, сім'ю.

Тут дійсно є проблема – і не стільки у визначенні сенсу відповідно до управління технічними і біологічними системами, скільки знайти інтегративний сенс і сформулювати його у зрозумілу і придатну для використання вербальну форму. Необхідно опанувати інші характеристики сенсу, що раніше нами не використовувались, а присутні у його атрибутивних властивостях.

Філософія управління покликана розкрити зміст управління технічними, біологічними і соціальними системами, що визначається як не сам по собі субстрат соціального явища, а його

¹ Барков С. А. Социология организаций : учеб. пособ. [Електронний ресурс] / С. А. Барков. – М. : Изд-во МГУ, 2004. – 288 с. – Режим доступу до ресурсу : <http://lib.socio.msu.ru/l/library?e=d-000-00---001ucheb--00-0-0-0prompt-10---4-----0-01--1-ru-50---20-help--00031-001-1-0windowsZz-1251-00&a=d&cl=CL1&d=HASHd9ad40d2ee6942b3561ff5.2>.

внутрішній стан, сукупність організаційних процесів, що характеризують взаємодію утворюючих соціальний світ елементів – людей та їх природних утворень, – між собою й з середовищем і зумовлюють їхню кореляцію, упорядкування, взаємоузгодження існування, розвиток і зміну. Тут ми маємо використати соціальне походження відносин у сфері техніки і знайти їм аналог у світі біологічних систем.

У соціальній сфері, яка оперує соціальними відносинами і є своєрідним підґрунтям для управління, що виявляється у вигляді специфічної соціальної дії – прийняття управлінських рішень – основної операції, що відбувається у менеджерських структурах підприємств, закладів і організацій. Операція є цілеспрямованою діяльністю, що реалізує менеджер, який безпосередньо пов'язаний з алгоритмом процесу ухвалення управлінських рішень. Це той вид діяльності, який краще всього характеризує поведінку менеджерів і який відрізняє менеджмент від іншої соціальної діяльності людини. Саме управлінські рішення є найбільш ефективним показником управлінських навиків і умінь, найбільш істотним внеском, який кожен менеджер може зробити у професійну організацію будь-якого типу.

Форми і види соціального управління також є продуктами філософської рефлексії. Залежно від сфер суспільного життя як об'єкт управління виділяють економічне (господарське), соціально-політичне та управління духовним життям суспільства, його членів. Об'єктом управління також може бути особа або колектив. Звідси – виділяється управління процесом діяльності однієї людини або колективу. Отже, структурування проводилося за об'єктним складом і не враховувало суб'єкта управління.

Систему управління соціальним розвитком суспільства доцільно досліджувати комплексно – у сукупності об'єктного та суб'єктного складу. З позицій об'єктного складу оптимальною є структуризація управління за сферами суспільного життя. За суб'єктним складом можливо виділити державне та громадське управління. Філософія

управління сьогодні активно розробляє нову форму управління – державно-громадську¹.

За Конституцією України (ст. 36), поряд із громадськими організаціями існують політичні партії як форма об'єднання громадян. Виділення політичного управління як окремої складової управління соціальним розвитком суспільства навряд уявляється доцільним. Згідно зі ст. 37 Конституції України, діяльність організаційних структур політичних партій в органах виконавчої, судової влади, державних установах та організаціях не допускається. Що ж до органу законодавчої влади, то набуття українським суспільством рис демократизації призвело до активізації процесу формування блоків політичних партій у парламенті, який є державною структурою. При цьому політична воля більшості впливає на характер прийнятих законодавчим органом рішень, але механізм їх реалізації не має політичного характеру і здійснюється через систему органів виконавчої влади та місцевого самоврядування².

Громадське управління, як управління з боку громадських об'єднань, має організаційний характер і здійснюється на основі статутів громадських об'єднань.

Державне управління має владний, організаційний, виконавчий характер, оскільки виконує усі види державної діяльності: законодавчу, виконавчу, судову. Ці види державної діяльності відображають засади державної влади (ст. 6 Конституції України).

Державному управлінню притаманні певні властивості:

– здійснюється на основі закону (ст. 8 Конституції України, де проголошено верховенство права);

¹ Громадські організації у дискурсі демократизації суспільства : монографія / Мін-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова ; за наук. ред. В. П. Бега ; редкол. : В. П. Бех (голова). – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – 680 с.; *Рябека О. Г.* Державно-громадське управління у дискурсі демократизації суспільства : монографія / О. Г. Рябека ; за наук. ред. проф. В. П. Бега ; Мін-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – 289 с.

² *Рябченко О. П.* Держава і економіка: адміністративно-правові аспекти взаємовідносин : монографія [Електронний ресурс] / О. П. Рябченко ; за заг. ред. О. М. Бандурки. – Харків : Вид-во ун-ту внутр. справ, 1999. – 304 с. – Режим доступу до ресурсу : http://www.pravo.vuzlib.net/book_z1079_page_5.html.

– має активний, цілеспрямований характер: згідно зі ст. 13 Конституції України, держава забезпечує соціальну спрямованість економіки;

– має загальнодержавний характер, тобто охоплює усі сфери суспільних відносин;

– має виконавчо-розпорядчий, організуючий характер щодо органів державної влади, відносин між членами суспільства. Останнє держава регулює шляхом організації, упорядкування. Діяльність органів державного управління здійснюється на організаційних, юридично-владних, розпорядчих, виконавчих засадах;

– об'єктом управління є суспільні відносини загалом, економіка, зокрема у вигляді її окремих складових та економічного механізму;

– реалізує вимоги закону шляхом виконання правозастосовної та правотворчої діяльності;

– виражається у розробці управлінських рішень на різних рівнях державного управління, у різних його ланках;

– захищає право власності (ст. 13 Конституції України);

– регулює приватизаційні та постприватизаційні процеси;

– для регулювання структурних змін в економіці використовує непрямі економічні методи – податки, пільги, субсидії, ціноутворення, реалізує антимонопольну політику, здійснює квотування, ліцензування, дотування;

– контролює діяльність суб'єктів господарювання недержавної форми власності¹.

Владні повноваження здійснюють: Верховна Рада, Президент, Кабінет Міністрів та органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, суд. Це надає підстави для розширення визначення соціального управління як того, що його призначення – здійснювати виконавчу владу на основі використання правового механізму. Складовими частинами державного управління визначаються виконавча та розпорядча діяльність.

¹ *Рябченко О. П.* Держава і економіка: адміністративно-правові аспекти взаємовідносин : монографія [Електронний ресурс] / О. П. Рябченко ; за заг. ред. О. М. Бандурки. – Харків : Вид-во ун-ту внутр. справ, 1999. – 304 с. – Режим доступу до ресурсу : http://www.pravo.vuzlib.net/book_z1079_page_5.html.

Сутність державного управління проявляється саме через здійснення владних повноважень органом державного управління. Державне управління має владний характер внаслідок того, що реалізувати соціальну спрямованість можливо за умови наявності владних повноважень у органів, що набувають інституціонального характеру. В. Сіренко¹ вважає, наприклад, що саме наявність влади, державно-владних повноважень визначає структуру та методи управління.

Існують такі підходи до джерела влади: формально-юридичний, політичний, соціальний та вольовий. За формально-юридичним підходом влада визначається як сукупність повноважень, що мають державні органи та посадові особи (Ж. Ведель). Політична владність – це складне явище, коли державне право надає владі форму конкретних повноважень, однак лише частина їх складає більш-менш точні прерогативи держави та державних агентів. Соціальне джерело влади формується з її впливу на свідомість індивідів. Вольовий підхід до визначення джерела влади є найбільш поширеним і складається з визначення влади через поняття “воля”. Підхід був поглиблений шляхом визначення двох засад здійснення державної влади: юридичної (законність, легалізація) та соціально-психологічної (легітимація, тобто обґрунтованість в уявленнях населення).

Соціальне управління, як і весь комплекс відносин, що складаються у суспільстві, – багатопланове й багатогранне явище. Управління може здійснюватися як однією людиною, так і колективом людей. Управляти можна економікою, соціально-політичною, духовною сферами тощо. Саме тому вивченням соціального управління займаються представники різних галузей знань: економісти, соціологи, філософи, психологи, юристи. При цьому пропонуються різні варіанти його структури.

З позицій юридичної науки, в основі первісного підходу до структуризації соціального управління доцільно використовувати критерій “пріоритету інтересів”, оскільки останній

¹ Сіренко В. Ф. Аппарат государственного управления: интересы и деятельность / В. Ф. Сіренко. – К. : Наук. думка, 1993. – С. 4.

використовується як один із критеріїв при виділенні публічного і приватного права.

На цій підставі соціальне управління поділяється на:

а) управління, здійснюване з метою реалізації публічних (загальних) інтересів, чи публічне управління;

б) управління, здійснюване з метою реалізації корпоративних інтересів, чи корпоративне управління;

в) управління, здійснюване з метою реалізації приватних інтересів, чи приватне управління.

Найбільш рельєфними юридичними супутниками зазначених видів соціального управління є: адміністративне право – для публічного управління; корпоративне право – для корпоративного управління; цивільне право – для приватного управління.

Публічне управління складається з:

1) державного управління, де суб'єктом виступає держава в особі відповідних структур;

2) громадського управління, де суб'єктами є недержавні утворення.

Варто зазначити, що в суспільстві, організованому на державній основі, переважне значення має державний канал соціально-управлінського впливу. Нині у суспільному житті важко відшукати хоча б одну сферу, якої так чи інакше не торкався б управлінський вплив держави.

Поряд з цим, в умовах адміністративної реформи і ринкових перетворень в економіці, зростає активність недержавних формувань і структур, які беруть дедалі більшу участь в управлінні не тільки громадськими, а й державними справами, у розв'язанні політичних, господарських і соціально-культурних проблем.

Державне і громадське управління у своїй діяльності не протистоять одне одному. Як різновиди публічного управління вони мають багато спільного. Це зумовлено єдністю публічних інтересів, цілей і завдань, у досягненні і вирішенні яких обидві системи беруть активну участь, а також самою природою управлінської діяльності.

Кожному з названих видів управлінської діяльності притаманні специфічні ознаки, що виключає можливість їх ототожнення.

Відмінності між ними зумовлені особливостями їх організації, характером використовуваних форм і методів впливу.

Нова доба вимагає від філософії управління пояснення умов, у яких відбувається управління. Тут багато залежить від наявності і зрілості так званих функціоналів особистості: світовідчуття, світоуявлення, світосприйняття, світобаченням і світорозуміння або інтегративний продукт – світогляд особистості.

Отже, на основі викладеного вище можна стверджувати, що філософія управління здатна системно подати когнітивні засади формування загальної теорії управління. По-перше, наповнити головні філософські категорії “генезис”, “природа”, “сутність”, “зміст”, “форми”, “організаційна свідомість”, “організаційний світогляд”, “організаційна культура” якісно новим сенсом, оскільки наразі ці категорії мають специфічний смисл, що притаманний управлінню технічними, біологічними і соціальними системами, і ще немає узагальненого погляду на їх смислове наповнення з висоти загальної теорії управління.

По-друге, філософія управління уважно стежить за станом внутрішнього світу технічних, менше біологічних і особливо соціальних систем на прикладі корпорацій і конституює нову реальність, але за допомогою нормування нових способів отримання знання про світ, іншими словами, встановлюючись повному в мисленні. Не менш істотно, що роблячи усе це, філософія відповідає на наполегливі виклики часу, але відповідає, як то кажуть, особливим способом. Мається на увазі, що конституюючи нову реальність, відповідаючи на виклики часу, філософ реалізує себе, вступає в діалог зі своїми учителями і іншими мислителями, проводить власне бачення реальності і розуміння проблем. Конституюючи нову реальність, філософ обговорює і задає суть явища, що цікавить його. Якщо віднести усі ці вимоги до управління, то от як може виглядати предмет філософії управління.

По-третє, філософія управління проникає у суть глобалізаційних змін і опановує сенс поняття “умови” у нелінійному світлі і здатна відстежувати зміну цих умов через диференційну оцінку у площині управління технічними, біологічними і

соціальними системами, а також у горизонті переходу від техногенної до інформаційної доби розвитку світової спільноти.

По-четверте, подала необхідність і зсув сенсу у зміні провідних принципів соціального розвитку, у якому ми вбачаємо декілька тенденцій планетарного рівня, а саме: а) світова спільнота довела внутрішній стан технічних і соціальних систем до повноти, і тому вони вимагають для себе зміни форм життєдіяльності або буття; б) соціальні системи, як прогресуюча польова форма життя, завдяки активізації ноосфери, що виступила назовні у формі інформаційної революції, інформатизації і інтернетизації соціального життя, у якому участь беруть технічні і біологічні чинники, набули розквіту і детермінують глобалізацію морфологічної структури системи управління і вимагають інноваційного характеру її функціонування; в) зовнішнє середовище вже наповнилось технікою і соціальними системами до такої міри, що почали витискати із життєвого простору біологічні системи, і навіть виникли реальні загрози буттю планетарного біота; г) постала гостра необхідність теоретично і практично гармонізувати управління організаційною взаємодією технічних, біологічних і соціальних систем у диспозитиві організмової ідеї.

Далі ми, за логікою саморозгортання філософських засад формування загальної теорії управління, маємо перейти спершу до обрання ідеології дослідження, а згодом до визначення методології аналізу стану управління технічними, біологічними і соціальними системами.

2.3. Ідеологічне протистояння у сфері управління технічними, біологічними і соціальними системами

Завданням цього підрозділу є проаналізувати логіку і ідеологію природного розвитку кожного з трьох видів управління з метою знаходження загальноприйнятого знаменника для інтеграції їх у

єдиний напрям дослідження, порівняння і спрямування у фарватері пошуку загальної теорії управління. У чому суть цього взаємного розуміння, що є “мірою самого соціального зв’язку”¹? За визначенням О. Богданова, воно полягає у “спільній мові тієї суми понять, яка ним виражається, в тому, що називається загальною “культурою”, або, точніше, ідеологією”².

Спершу викладемо авторський погляд на ідеологію як засіб дослідження організаційних процесів. Розробка ідеології нашого дослідження, як і вибір світоглядної позиції, є суто особистою справою дослідника. Якщо виходити із визначення ідеології як системи “поглядів і ідей, в яких усвідомлюються і оцінюються відношення людей до дійсності і один до одного, соціальні проблеми і конфлікти, а також містяться цілі (програми) соціальної діяльності, спрямованої на закріплення або зміну (розвиток) суспільних відносин”³, то під ідеологією цього дослідження слід розглядати сукупність ідей (семантичних фільтрів), на основі якої ми налаштовані розпочати переосмислення управління технічними, біологічними і соціальними системами з метою приведення їх до родового знаменника.

Зазначимо, що для подальшого дослідження для нас важлива точка зору О. Богданова на евристичні можливості ідеології у справі формування всезагальної організаційної науки. З цього приводу він писав: “...організаційна точка зору змушує ставити і нові наукові питання, яких не здатні намітити і визначити, а більше того, вирішити нинішні спеціальні науки.

Найближчою організаційна точка зору, здавалося б, має бути наукам біологічним і суспільним, які тлумачать організми і організації. Проте вона там є далеко не в усвідомленому вигляді, застосовується не цілісно і не планомірно. Тому у багатьох випадках досить її рішучого і чіткого застосування до того або іншого завдання, щоб відразу вийшло нове висвітлення усіх раніше відомих

¹ Богданов А. А. Тектология: (Всеобщая организационная наука): [в 2 кн.] / А. А. Богданов. – М.: Экономика, 1989. – Кн. 1. – С. 185.

² Богданов А. А. Тектология: (Всеобщая организационная наука): [в 2 кн.] / А. А. Богданов. – М.: Экономика, 1989. – Кн. 1. – С. 186.

³ Философский энциклопедический словарь / под ред. С. С. Аверинцева, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичева и др. – 2-е изд. – М.: Сов. энциклопедия, 1989. – С. 206.

фактів, а згодом і нові висновки, що іноді надто відрізняються від колишніх рішень.

Так, наприклад, усе величезне питання про ідеології, тобто про форми мови, мислення, права, моралі та інші питання, що охоплюють велику сферу соціальних наук, зазвичай аналізувалося поза уявленням про соціальну організацію як ціле, частини якого пов'язані необхідним життєвим зв'язком.

Марксизм уперше безперечно з'ясував цей зв'язок, але не повністю, а лише частково, один його аспект – залежність ідеології від стосунків виробництва як форм вторинних або похідних від форм основних. Він залишив без з'ясування об'єктивну роль ідеології в суспільстві, її необхідну соціальну функцію: в організованій системі кожна частина або сторона доповнює інші частини або сторони і в цьому сенсі ідеологія потрібна їм як орган цілого, що має особливе призначення.

В окремих випадках марксизм підходив до такого завдання, встановлюючи, що та або інша ідеологія слугує інтересам того або іншого класу, закріплює умови його панування або є його зброєю у боротьбі проти інших класів. Але він не ставив питання в загальній формі і для багатьох важливих випадків брав без критики старі, донаукові формулювання, наприклад, мистецтво вважав простою прикрасою життя, науки математичні і природні – позакласовими, вищі наукові істини – чистими, незалежними від громадських стосунків. Організаційна точка зору відразу змінила ці поняття, усунула їх строкатість і невизначеність, вказала дійсне і необхідне місце ідеології в житті суспільства. Це організуючі форми для усієї практики суспільства, або її організаційні знаряддя. Вони дійсно визначаються у своєму розвитку умовами і стосунками виробництва, але не лише як їх надбудови, а саме так, як форми, що організують певний зміст, визначаються цим змістом, пристосовуються до нього. Увесь ідеологічний бік життя представляється в новому світлі, і цілий ряд його загадок роз'яснюється порівняно легко”¹.

¹ Богданов А. А. Тектология: (Всеобщая организационная наука): [в 2 кн.] / А. А. Богданов. – М. : Экономика, 1989. – Кн. 1. – С. 134-135.

Тож нам починати варто з найголовнішого – з пошуку конструктивної ідеології на основі нового світоглядного підходу до розуміння світу, в якому ми живемо. Виходячи з того, що ми рухаємось від технократичного до інформаційного типу розвитку, є сенс робити ставку на ноосферичну, а, можливо, навіть і на космічну за характером ідеологію. Перспективною є у такому випадку ідеологічна установка на організменій устрій соціального світу. Тут нам ще необхідно розкодувати тезу О. Богданова про те, що “організм, організація має свою “мету” і “згідно” з нею влаштовані”¹.

Наразі на обрії нашої аналітичної роботи постають на весь зріст ідеологеми Східної філософії про органічну єдність світу і місце людини у Всесвіті. Таким чином, реальність соціального життя полягає в тому, що воно є цілісним соціальним організмом². У попередніх підрозділах ми уже звертали на це увагу і позитивно оцінювали евристичний потенціал організменної ідеології для реалізації головної мети нашої пошукової роботи. Виходить, що Східна філософська думка ближче підійшла до розуміння ідеології планетарного устрою, ніж Західна.

Мав рацію Ф. Шеллінг, який писав: “Організм є не шляхом матеріальної субстанції, що постійно змінюється, він є організм тільки шляхом вигляду або форми свого матеріального буття. Життя залежить від форми субстанції, іншими словами, істотною для життя стала форма. Тому мета діяльності організму – не безпосереднє збереження своєї субстанції, але збереження субстанції у тій формі, в якій вона є формою існування більш високої потенції. Організм так називається, бо всупереч тому, як здавалось спочатку, він існує не сам для себе, в ньому лише знаряддя, орган більш високого”³.

Як відомо, рівень науковості будь-якої ідеології визначається її зв'язком з типом цивілізації, яка визначає головні тенденції життя

¹ Богданов А. А. Тектология: (Всеобщая организационная наука): [в 2 кн.] / А. А. Богданов. – М. : Экономика, 1989. – Кн. 1. – С. 113.

² Див.: Гегель Г. Энциклопедия философских наук / Г. Гегель. – М. : Мысль, 1975. – Т. 2. – С. 561.

³ Шеллинг Ф. В. Й. Сочинения : [в 2 т.] / Ф. В. Й. Шеллинг ; [пер. с нем.]. – М. : Мысль, 1987. – Т. 2. – С. 482.

планетарного людства. І немає нічого страшного, якщо нам може й не вдасться вичерпно вирішити цю проблему. Важливим є сам поворот у мисленні філософів і вчених, які визначають характер і організацію духовного виробництва епохи. Інші підуть далі, будуть діяти сміливіше і досягнуть більшого.

Але спочатку необхідно встановити суть ідеології як інструменту пізнання, а також і перетворення соціального життя. “Марксів хід аналізу, – як справедливо зауважує М. Мамардашвілі, – припускає, що ідеологічне виробництво – це завжди раціоналізація готових духовних продуктів суспільних відносин (тобто продуктів поза, та й незалежно від діяльності раціональної наукової думки заданих) зовнішніми засобами “знання”, використання раціональних процедур як засобів пізнання і привласнення цих продуктів індивідами, які в такий спосіб інтегруються в суспільну систему. Але якщо ці засоби “раціональні” в буржуазному суспільстві (тобто завжди обернені до здатності судження анатомізованих індивідів), то в інші історичні епохи ці засоби можуть бути засобами анімістичних, міфологічних, релігійних та інших систем”¹.

Таке визначення ідеології дослідження впливає з того, що ми розглядаємо провідну функцію ідеологічних відносин, причетних до сфери духовного виробництва, як аналогічну тій, яку виконують економічні відносини у сфері матеріального виробництва. Ця думка в наявній літературі вже зафіксована. Зокрема О. Богданов, підкреслюючи організуюче начало ідеологій і визначаючи їхнє місце в житті суспільства, писав наступне: “Це організаційні форми для всієї практики суспільства, або, що те ж саме, її організаційні знаряддя. Вони справді визначаються в своєму розвитку умовами і відносинами виробництва (духовного зокрема – авт.), але не тільки як їхні надбудови, а саме так, як форми, що організують певний зміст, визначаються цим змістом, пристосовуються до нього”².

У колективній монографії “Духовне виробництво” знаходимо наступне підтвердження нашої тези про організуючу роль ідеології у

¹ Мамардашвили М. К. К вопросу о материалистической схеме анализа сознания: (по работам К. Маркса) / М. К. Мамардашвили // Социальная природа познания. – М.: Наука, 1979. – Вып. 1. – С. 33-34.

² Богданов А. А. Тектология: (Всеобщая организационная наука): [в 2 кн.] / А. А. Богданов. – М.: Экономика, 1989. – Кн. 1. – С. 135.

дослідженні: “У процесі духовного виробництва формується не просто свідомість (вона виробляється всіма індивідами, які стихійно включені в матеріальний процес), а її особлива суспільна – “вторинна”, “ідеологізована” – форма, завдяки якій індивіди “інтегруються в суспільну систему”¹.

Зрозуміло, що в нашому випадку необхідності докладно зупинятися на ролі ідеології в організації розумової діяльності дослідника немає, оскільки на неї поширюються всі ті закономірності, про які писав К. Маркс в “Німецькій ідеології”, з тією лише невеликою різницею, що предметом тут виступає не вся практично-перетворююча діяльність людини, а специфічне філософське мислення щодо проблем управління технічними, біологічними і соціальними системами, тобто цілісним соціальним розвитком планетарної спільноти.

Основна функція ідеології дослідження полягає в тому, що вона насправді є своєрідним семантичним фільтром, через який необхідно пропустити все багатство ідей, накопичене на початок ХХІ століття світовою філософською думкою з проблем організації планетарного життя людей. На цей бік процесу пізнання справедливо вказує В. Налімов, який пише: “Розвиток культури, зокрема науки, – це знов-таки нескінченне фільтрування нових ідей через парадигматичні уявлення, що породжуються сенсами минулого. І якщо фільтри виявляються неспроможними еволюціонувати у напрямку форм, які пом’якшують їхню жорсткість, то відбувається революційна відмова від них. В історії західного християнства це релігійні і ідеологічні війни і революції, в науці – революційна зміна парадигм, що так добре описана Куном”².

Отже, оскільки змінюється в процесі поглиблення пізнання не вхідний зміст соціального світу, а фільтр, через який він аналізується, то для отримання його організаційного образу необхідно застосувати якісно іншу ідеологічну настанову. При цьому організаційне бачення соціального світу – не більше, ніж одне

¹ Духовное производство: Социально-философский аспект проблемы духовной деятельности / В. И. Толстых, Н. Н. Козлова, В. М. Межуев. – М. : Наука, 1981. – С. 142.

² Див.: Налімов В. В. Реальность нереального. Вероятностная модель бессознательного / В. В. Налімов, Ж. А. Дрогалина. – М. : Мир идей, АО Акрон, 1995. – С. 42.

з можливих. Поряд з ним ніхто не забороняє поглянути на другу природу як на тетраедр, гексаедр, хаос або, скажімо, кристал.

Чим радикальніше один фільтр відрізняється від іншого, тим контрастнішим буде одержаний результат. З огляду на це, інколи здається, що в окремих випадках тексти, спродуковані дослідниками одних і тих же процесів, непорівнювані один з одним. Наприклад, це справедливо щодо наукового і теологічного пізнання світу. Причому ідея, що грає роль семантичного фільтра і виступає гносеологічним інструментарієм дослідження, набуває нової якості, і тому її слід називати не інакше як ідеологемою.

З огляду на викладене вище, є сенс розглядати ідеологію як момент, який організує не лише буденну, але й наукову свідомість. Звичайно, нічого нового ми не винаходимо, оскільки йдеться про методологічну функцію ідеології. Тому ідеологія як інструментарій дослідження є, на наш погляд, ефективним засобом раціоналізації вже готових духовних продуктів, що функціонують у формі філософських ідей, в яких в ідеалі зафіксовано реальний суспільний зв'язок людей і явищ.

Можна сказати, що в процесі дослідження ми маємо здійснити трансформацію реального соціального явища буття, оскільки воно здійснює тиск на людей і відчувається ними у формі знання. “Відношення, – писали К. Маркс і Ф. Енгельс в “Німецькій ідеології”, – стають в юриспруденції, політиці і в свідомості – поняттями”¹.

Іншими словами, в процесі цього дослідження необхідно відтворити в ідеальній формі певну систему реально існуючих суспільних відносин у горизонті організаційної свідомості і пошукати засіб інтегрувати їх у несуперечливу цілісність. К. Маркс і Ф. Енгельс прямо вказували на те, що ідея, як продукт діяльності філософа, є всього лише уявний “еквівалент” реального відношення. “Відношення для філософів рівнозначне ідеї. Вони знають лише відношення “людини” до самої себе, і тому всі реальні відношення

¹ Див. : *Маркс К.* Немецкая идеология / К. Маркс, Ф. Энгельс // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – 2-е изд. – М. : Изд-во политической литературы, 1955. – Т. 3. – С. 100.

стають для них ідеями”¹. І тут же приводиться ще більш чітке визначення відношення як того, “що філософи називають ідеєю”².

Для цього послідовно розкриємо і пропустимо крізь призму когнітивного аналізу зміст дискурсів управління технічними, біологічними і соціальними системами, оскільки усі вони разом утворюють онтологічні підвалини організаційної взаємодії, а їх життєдіяльність реалізується в інтегративній організменій формі, що притаманна винятково живій і розумній живій речовині, якщо навіть вона відчужена (наприклад, техніка) від її творця.

Різноманіття значень поняття “дискурс управління технічними, біологічними і соціальними системами” у теорії і різних формах практичного використання феномена управління у таких протилежних сферах як техніка, біологія і соціум вимагають автентичної методології, яка була б здатна не лише фіксувати різні контексти, а й узагальнювати, впорядковувати, порівнювати їх і, зрештою, зводити у несуперечливу систему.

Тож, щоб не заплутатись у вирі ідей, концепцій, сленгів і інших атрибутів семантичного поля, ми будемо, аналізуючи названі вище дискурси, контролювати лише декілька головних елементів, а саме: а) наявність специфічного тіла відповідної сфери; б) мову, як носія процесів, що у ній реалізуються, і тому несе їх зміст; в) ознаки організаційної єдності елементів у сфері – (техно-, біо-, соціо-) ценози³ і цілеспрямованого процесу їх саморозгортання – (техно-, біо-, соціо-) генези⁴.

¹ *Ананьев Б. Г.* Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1968. – С. 99.

² *Ананьев Б. Г.* Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1968. – С. 99.

³ Ценоз – (від грец. *koinos* – спільно, разом), загальне поняття для взаємопов’язаних груп організмів, незалежно від їх величини [Електронний ресурс] // Дедю І. І. Экологический энциклопедический словарь. – Кишинев : Гл. ред. Молдавской Сов. Энциклоп. – 1990. – Режим доступу до ресурсу : <http://dic.academic.ru/searchall.php?SWord=%D1%86%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D0%B7&stypе=0>.

⁴ Генез – (від грец. *genesis* – походження, виникнення), частина складних слів, що означає: пов’язаний з процесом створення, виникнення (наприклад, філогенез) [Електронний ресурс] // Современная энциклопедия. – Режим доступу до ресурсу : <http://dic.academic.ru/searchall.php?SWord=%D0%B3%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D0%B7&stypе=0>.

Це нам потрібно для того, щоб у подальшому поглибити когнітивний аналіз і мати змогу диференціювати елементи управлінських парадигм у відповідних сферах і виокремити складові філософського аналізу: а) генезис, природу, сутність, зміст, форму елементів управління кожною з трьох вищеназваних сфер, що віддзеркалюється мовою парадигм і концепцій; б) формалізувати і подати морфологію їх систем управління; в) охарактеризувати параметри функціонування і розвитку феномена управління у кожному окремому сегменті; г) виявити притаманний кожній сфері “свій” провідний світогляд і ідеологію менеджерів.

Це означає, що ми маємо проаналізувати дискурси управління технічною, біологічною і соціальною системами за алгоритмом: а) аналіз категоріального апарату концепцій управління; б) віддзеркалення морфології систем управління; в) характеристика функціонування і розвитку феномена управління; г) виявити притаманний специфічній сфері провідний світогляд і ідеологію поведінки менеджерів. Це дасть нам змогу згодом, уже на завершенні дослідження, формалізувати в управлінні технічними, біологічними і соціальними системами одиничне, особливе, загальне і всезагальне і, тим самим, закласти філософську основу (на відміну від методологічної, екологічної, теоретичної) розбудови загальної теорії управління.

Почнемо з аналізу дискурсу управління технічними системами. Стан технічної сфери у філософській площині цікавить нас з погляду того, що наука і техніка здійснюють потужний вплив на усі сфери життя. Тому вони обумовлюють певний аспект розгляду множини філософських проблем сучасності. Саме про це свідчать слова одного з найяскравіших філософів ХХ століття Карла Ясперса: “Техніка стала головною темою у спробах пізнати становище, у якому ми знаходимось”¹.

1. Аналіз категоріального апарату концепцій управління технічними системами можна повноцінно виконати на основі категоріального апарату теорії автоматизованого управління (ТАУ).

¹ Ясперс К. Современная техника / К. Ясперс // Новая технократическая волна на Западе. – М. : Прогресс, 1986. – С. 119-146.

ТАУ – це дисципліна, що вивчає процеси автоматичного управління об'єктами різної фізичної природи. При цьому за допомогою математичних засобів виявляються властивості систем автоматичного управління і розробляються рекомендації з їх проектування.

Управлінська складова у цій сфері має власну історію створення теорії автоматичного управління¹. Уперше відомості про автомати з'явилися на початку нашої доби у працях Герона Александрійського “Пневматика” і “Механіка”, де описані автомати, створені самим Героном і його учителем Ктесибієм: пневмоавтомат для відкриття дверей храму, водяний орган, автомат для продажу святої води та ін. Ідеї Герона значно випередили свій час і не знайшли застосування в його епоху.

У середні віки значний розвиток отримала імітаційна “андроїдна” механіка, коли конструктори-механіки створили автомати, що відтворюють окремі дії людини, і, щоб посилити враження, винахідники надавали автоматам зовнішнього вигляду людини і називали їх “андроїдами”, тобто людиноподібними. Нині подібні пристрої називають роботами, на відміну від поширених в усіх сферах людської діяльності пристроїв автоматичного управління, які називають автоматами.

У XIII ст. німецький філософ-схоласт і алхімік Альберт фон Больштадт сконструював робота, що міг відчиняти і зачиняти двері. Дуже цікаві андроїди були створені у XVII-XVIII ст. У XVIII ст. швейцарські годинникарі Пьер Дро і його син Анрі створили механічного писаря, механічного художника та ін. Автором прекрасного театру автоматів став у XVIII ст. російський механік-самоук Кулібін. Його театр, що зберігається в Ермітажі, розміщений в “годиннику, що має форму яйця”.

У зародковому вигляді багато положень Теорії Автоматичного Управління містяться в Загальній теорії (лінійних) регуляторів, яка була розроблена, в основному, у 1868-1876 рр. у працях Д. Максвелла і І. Вишнеградського. Засадничими працями І. Вишнеградського є: “Про загальну теорію регуляторів”, “Про

¹ Теория автоматического управления [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/265154>. – Заголовок з екрана.

регулятори непрямої дії”. У них можна знайти витoki сучасних інженерних методів дослідження стійкості і якості регулювання.

Вирішальний вплив на розвиток вітчизняної методології досліджень теорії автоматичного управління справили праці видатного радянського математика А. Маркова, основоположника так званої конструктивістської школи математики, автора величезної кількості праць з теорії алгоритмів і математичної логіки. Ці дослідження знайшли застосування в науковій і практичній діяльності академіка С. Лебедева у галузі військової справи – автоматів управління торпедами і наведення знарядь і стійкості великих енергосистем. На початок ХХ ст., у першому його десятилітті, теорія автоматичного управління формується як загальнонаукова дисципліна з низкою прикладних розділів. Саме сьогодні у світі, особливо у Японії, спостерігається бум у проектуванні андроїдів, що здатні майже повністю відтворювати природні рухи, сучасну мову людини і виконувати професійні операції на багатьох робочих місцях¹.

2. Віддзеркалення морфології систем управління. Сухою мовою теорії автоматизованого управління вона зводиться до регулятора об'єкта управління і облаштування управління. Облаштування управління – сукупність пристроїв, за допомогою яких здійснюється управління входами об'єкта управління. Регулювання – окремий вид управління, мета якого полягає у підтримці на заданому рівні одного або декількох виходів об'єкта управління.

А самі технічні системи виглядають як одновимірні, тобто системи з одним входом і одним виходом, і багатовимірні – системи з декількома входами і виходами. Обов'язковим елементом є зворотний зв'язок, при якому на вхід регулятора подається дійсне значення вихідної змінної, а також задане значення регульованої змінної.

Зовсім по-іншому морфологія системи автоматизованого управління (САУ) постає у дзеркалі філософії управління. Металеві конструкції оживають і наповнюються іншим життям. У філософії техніки піонерами біологічних інтерпретацій, безумовно,

¹ Андроид // Википедия – свободная энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу : <http://ru.wikipedia.org/wiki/Андроид>. – Заголовок з екрана.

виступають Е. Капп і П. Енгельмейєр. У праці “Учение об изобретении” П. Енгельмейєр пише, що якщо у формулі дарвінізму замінити скрізь “слово організм, словом винахід, то отримаємо точну картину історії техніки”¹.

Такий хід думки, ймовірно, був обумовлений, з одного боку, принципом “органопроекції” Е. Каппа, який П. Енгельмейєр аналізував і критикував у своїй праці, з іншого – зіставленням організму і механізму (до такого порівняння зверталися на початку століття багато філософів), з третього – пошуками підстав для обґрунтування наукових “законів” розвитку техніки. Спокушало бажання узагальнити теорію еволюції Дарвіна, розширивши її до сфери артефактів.

Для доказу своєї гіпотези П. Енгельмейєр, по-перше, намагається показати, що основні біологічні феномени можна поставити у відповідність до певних технічних явищ (наприклад, біологічну особину – конкретному екземпляру винаходу, відбір – результатам випробування винаходу на практиці і т. ін.), по-друге, доводить, що і в техніці можна втілити ідею природного відбору. “З одного боку, нововведення має відповідати і пристосовуватися до вимог практики, з іншого, – воно вступає у єдиноборство з аналогічними конкуруючими речами... Зрозуміло, що, говорячи про боротьбу винаходів між собою, ми не забуваємо: борються не самі винаходи, а люди”².

3. Характеристика функціонування і розвитку феномена управління у горизонті, знову таки, сухої мови теорії автоматизованого управління виглядає як формально відтворений процес, що затиснутий у специфічні функціональні схеми, які віддзеркалюють вхідні і вихідні сигнали та їх співвідношення. За характером дії вони класифікуються як системи безперервної дії і системи дискретної дії. За мірою використання інформації про стан об’єкта управління – як управління зі зворотним зв’язком і управління без зворотного зв’язку. За мірою використання інформації про параметри і структуру об’єкта управління – як:

¹ Цит. за *Энгельмейер П.* Технический итог XIX века / П. К. Энгельмейер. – М. : Типография К. А. Казначеева, 1898. – С. 93.

² *Энгельмейер П.* Технический итог XIX века / П. К. Энгельмейер. – М. : Типография К. А. Казначеева, 1898. – С. 92, 94.

а) адаптивний, б) неадаптивний, в) пошуковий, г) безпошуковий, д) з ідентифікацією, є) зі змінною структурою. За мірою участі людини – як: а) ручні, б) автоматичні, в) автоматизовані (людина в управлінні).

Зовсім по-іншому функціонування системи управління бачить філософ. Саме він опікується питанням про те, якою мірою на технічну реальність можна перенести біологічні закономірності, і чи можна це зробити коректно? Відомо, що, починаючи з Е. Каппа і П. Енгельмейера, філософи техніки періодично намагалися реалізувати цю ідею. Найцікавіші сучасні дослідження в цьому напрямі належать С. Тулміну і Б. Кудріну.

“У статті “Інновація і проблема додатка” С. Тулмін робить спробу перенести розроблену ним на основі дарвінівської теорії природного відбору методологічну модель еволюційних змін у сферу технічних винаходів (інновації в техніці) і отримує дуже схожу з результатами П. Енгельмейера схему. С. Тулмін виділяє три фази: 1) фазу мутації, на якій створюються нові варіанти; 2) фазу селекції, коли робиться відбір варіантів для практичного використання; 3) фазу екологічної дифузії і домінування, коли варіанти, успішні усередині обмеженого середовища (чи ніші), розповсюджуються на ширше людське середовище”¹.

Б.Кудрін, автор технетики, стверджує, що якщо техніку розглядати як безліч слабо пов'язаних між собою виробів, визначуваних документами, а також такими особливостями інноваційної діяльності як диверсифікація, варіюфікація, асортитця, то техніка може бути розглянута як природна освіта, що нагадує біологічні ценози.

“Таким чином, ми можемо порівняти світ машин з тваринним світом (з великими тваринами і птахами, у співвідношенні з розмірами людини: антропологічна оцінка). Мається на увазі можливість виділення і переміщення кожної одиниці устаткування, її локальна заміна як особини на іншу (у разі потреби збереження екологічної ніші), тобто іншу машину можна розглядати як організм, фігурально висловлюючись – окрему тварину... Перша

¹ Горохов В. Г. Петр Клементьевич Энгельмейер / В. Г. Горохов. – М. : Наука, 1997. – С. 95, 97.

принципова відмінність виробу від техноценозу полягає вже у його визначенні: це співтовариство, утворене практично нескінченною (практично рахунковим) безліччю слабо пов'язаних і слабо взаємодіючих виробів, що виділяються як єдине ціле”¹, з метою пізнання.

“Якщо покласти, що особина-виріб грає у технетиці ту ж роль, що і особина-тварина (рослина) у біології, то закони природного і інформаційного відборів збігаються... техноеволюція – творчий процес, заснований на варіофікації; наявність нововведень, шлях проб і помилок, спеціалізація обов'язкові для техноеволюції; онтогенез здійснюється за документом, а техноеволюція в цілому є непрограмований розвиток, де спадкоємність проявляється в документі – фундаментальна властивість”².

Варто зазначити, що уявлення про документ, варіофікації, нововведення, проби припускають не лише природну запоруку мислення, але і штучну – усе це культурні утворення. Намагаючись вирішити це протиріччя, Б. Кудрін вводить нове цікаве уявлення про техніку і технології, усередині яких штучні феномени виступають як природні. Техніку Б. Кудрін визначає як “частину технічної реальності”, а технологію – як процесуальний бік техніки. “Таким чином, техніка утворює каркас, структуру техноценозів, а технологія забезпечує процеси функціонування окремих машин, агрегатів і техноценозу в цілому. Технологія – душа техніки, що матеріалізується. Основа її – одиничний документований технологічний процес, акт руху”³.

4. Виявити притаманний цій сфері провідний світогляд менеджерів є зовсім нескладною операцією, оскільки нам дуже добре відоме явище технократизму в управлінні не тільки технічною сферою, але й суспільством. Як добре відомі й негативні наслідки гіперболізації технократичного світогляду менеджерів, що

¹ Кудрін Б. И. Технетика: Новая парадигма философии техники (третья научная картина мира) / Б. И. Кудрин. – Томск : Изд-во Томск. гос. ун-та, 1998. – С. 26, 27. – (Препринт).

² Кудрін Б. И. Введение в науку о технической реальности : автореф. дис. на соискание ученой степени д-ра филос. наук : 0941.00.08 / Б. И. Кудрин. – СПб : СПб. гос. ун-т, 1996. – С. 21, 25.

³ Кудрін Б. И. Технетика: Новая парадигма философии техники (третья научная картина мира) / Б. И. Кудрин. – Томск : Изд-во Томск. гос. ун-та, 1998. – С. 11. – (Препринт).

керують соціальними системами, у яких особистість на практиці перетворилась на людину-гвинтик.

Існує два різновиди форм технократизму: один з них має суб'єктивоване походження, а другий – об'єктивоване. До першого різновиду ми відносимо ідеологію, мислення, світогляд, віру, стереотипи, моделі та ін., а до другого – технократію як носія технократизму, специфічний тип соціальних систем, наприклад, так звану “технічну державу”, зрештою, специфічну ціннісно-нормативну етику та ін. Сутність технократизму полягає у запровадженні специфічних дій і алгоритмів поведінки у будь-яких сферах життєдіяльності людини. Особливо чітко і агресивно він проявляється у застосуванні принципів технократичного управління соціальними процесами, жорсткому переслідуванню людиною власних намічених цілей розвитку, у зневазі до особистості і перетворення її на гвинтик соціальної машини.

Технократизм як ідеологія почав суттєво впливати на соціальні системи і особистість на початку ХХ століття, що зафіксовано появою технологічного детермінізму, завдяки якому технічне знання, особливо його технологічна складова, почали використовувати як методологію управління соціальними процесами, що привело до намагання створити “технічну державу”. Але ідеологію технократії та її наслідки для нашої життєдіяльності ми розглянемо у наступному підрозділі.

Отже, наша методологічна установка на аналіз дискурсу управління технічними системами крізь призму обґрунтованих вище чотирьох фільтрів цілком виправдала себе. І у найбільш складній для соціальних філософів сфері – управління технічними системами, вона, у ході логічного аналізу, наповнилась сенсом, почала носити людиновимірний характер, цілком підтвердила робочу гіпотезу про те, що вона в управлінні детермінується людиною і обслуговує її потреби, отримує і утримує продукти її управлінської діяльності, що має загальноорганізаційний зміст, і їх можна порівнювати з продуктами, отриманими у сферах управління біологічними і соціальними системами.

Дискурс управління біологічними системами проаналізуємо за тією ж схемою, оскільки нам важливо знайти спільний зміст його з

двома іншими сферами. При цьому специфіка цього горизонту полягає у тому, що він є системоутворюючим у царині вивчення філософії управління технічними, біологічними і соціальними системами.

Отже, хоча біологія постійно залучається до сфери управління для обґрунтування, вона сама стикається з проблемами, близькими тим, які виникають при застосуванні її понять в інших дисциплінах¹. З другої половини минулого століття учені дедалі більше почали схилитися до думки, що психологічні, соціальні і космічні явища є різноманітними формами життя. Звідси – збільшене значення біології у функції підстав наукового пізнання². Але експансія біології, на жаль, супроводжується біологічним редукціонізмом. Було б непогано все ж розрізняти редукцію і наукове пояснення з використанням уявлень, запозичених з інших дисциплін, обмеживши першу і підтримуючи другу. Редукціонізм в менеджменті призводить тільки до видимості рішення проблем, а творчі біологічні аналогії, навпаки, дуже евристичні і плідні.

1. Аналіз категоріального апарату концепцій управління біологічними системами є досить невизначеним, оскільки спеціально не розробляється і не аналізується. Водночас, в останню чверть ХХ століття зародилась, а на початку ХХІ століття чітко вимальовується тенденція до виокремлення з теорії менеджменту концепцій, що спрямовані на управління людьми, на противагу управлінню бізнесом. Показовою працею у рамках цього напряму є “Задачи менеджмента в ХХІ веке” П. Друкера, яку ми і проаналізуємо. Як правило, методологічна робота розпочинається з критики уявлень, які, на думку вченого, вичерпали себе і гальмують розвиток дисципліни, в якій останній працює. Одночасно по опозиції часто намічаються перші робочі характеристики нових уявлень.

¹ *Винер Н.* Кибернетика или управление и связь в животном и машине / Н. Винер. – 2-е изд. – М. : Сов. радио, 1968. – 326 с.

² *Тихонов А. В.* Управление как объект познания / А. В. Тихонов // Организмы и механизмы: проблемы управления в социальных и технических системах : материалы междисциплинарного научного семинара. – СПб. : Книжный дом, 2003. – С. 205-224; *Тихонов А. В.* К проблеме методологических уровней анализа управления / А. В. Тихонов // Управление: интеллект и субъективность : материалы межвузовского научного семинара. – СПб. : Изд-во СПбГТТУ, 2002. – С. 23-35.

Підхід П. Друкера не є винятком: він розпочинає з критики свого роду міфів управління і паралельно подає ефективніше, з його погляду, уявлення про управління. “Менеджмент, – говорить П. Друкер, – це не лише менеджмент бізнесу”¹. Хоча до цього часу системоутворюючою ознакою визначення терміна “менеджмент” і його відмінності від терміна “управління” була саме його притаманність сфері бізнесу. Це положення загальновідоме і особливо поширене серед викладачів вітчизняних вищих навчальних закладів.

П. Друкер виділив три функції: забезпечення економічно виправданого результату (менеджмент бізнесу); побудова ієрархії управлінських дій (менеджмент менеджерів); прояв активної позиції (менеджмент працівників і праці). На відміну від прибічників стандартизації діяльності підприємства, де менеджер пасивно виконує роль наглядача, П. Друкер вважає основою діяльності менеджера управління за цілями і самоконтроль². Його гострий погляд виявив помітні зрушення в західній картині світу 1950-х – орієнтацію на нематеріальні цінності, фінансові результати – на відміну від “конвеєрної”, виробничої, вкрай матеріальної довоєнної економіки.

“Різними групами працівників потрібно управляти по-різному; однією і тією ж групою працівників слід управляти по-різному в різних ситуаціях. Дедалі частіше варто управляти як “партнерами”, а партнерство вже виключає “управління”, оскільки припускає рівність учасників. Партнери не можуть наказувати один одному. Вони можуть тільки переконувати один одного. Людьми не потрібно “управляти”. Завдання – направляти людей”³.

У цьому висновку П. Друкера сформована потужна установка на крутий поворот у категоріальному апараті управління живими системами, і передусім – людьми. Її треба відслідковувати на прикладах класичних для сфери управління людьми доктрин

¹ Друкер П. Ф. Задачи менеджмента в XXI веке : учеб. пособ. / П. Ф. Друкер ; [пер. с англ.]. – М. : Изд. дом “Вильямс”, 2000. – 272 с.

² Друкер П. Ф. Практика менеджмента : учеб. пособ. / П. Ф. Друкер ; [пер. с англ.]. – М. : Изд. дом “Вильямс”, 2000. – С. 167.

³ Друкер П. Ф. Задачи менеджмента в XXI веке : учеб. пособ. / П. Ф. Друкер ; [пер. с англ.]. – М. : Изд. дом “Вильямс”, 2000. – С. 39-40.

“людських відносин” і “управління персоналом”, а також ідей новітнього часу, наприклад, концепцій “м’якого менеджменту”¹, “нейроменеджменту”², “постнекласичного менеджменту”³ або інших механізмів управління живими системами, що наводяться у сучасній літературі⁴ та ін.

2. Віддзеркалення морфології систем управління живими системами у наявній літературі є проблематичною справою, оскільки не існує єдино правильного типу організаційної структури і єдино правильного способу управління персоналом, причому людьми краще взагалі не управляти. “Сьогодні, нарешті, стало ясно, що такого явища, як єдино правильна організаційна структура не існує. Є просто різні види структур, кожен з яких має свої сильні і слабкі сторони. Стало очевидним, що організаційна структура – не самоціль. Це інструмент, за допомогою якого можна підвищити продуктивність праці співробітників. У цій якості будь-яка організаційна структура придатна для вирішення певних завдань у певних умовах і в певний час”⁵.

Проблема полягає у тому, що у цій царині необхідно передбачити не тільки управління людьми, але й іншими живими системами, до яких слід віднести біот всього живого, і для них треба сформулювати ідеї, на основі яких упорядковувати їх поведінку і розвиток у екосфері Майбутнього.

У біології система управління – це матеріальна суть, жива система, сукупність взаємодіючих елементів (частин), що має входи і виходи для обміну з середовищем речовиною і енергією. Усі живі

¹ *Анфимова А. Ю.* “Мягкий менеджмент” как основа социального развития общества [Електронний ресурс] / А. Ю. Анфимова // Роль женщины-руководителя в решении социальных задач : материалы круглого стола, 21.11.2002. Комитет Общественных связей г. Москвы. – М., 2003. – Режим доступа до ресурсу : <http://www.unidubna.ru/?id=2356>.

² *Джейкобс С. Чарльз.* Нейроменеджмент / С. Чарльз Джейкобс ; пер. с англ. – К. : Companion Group, 2010. – 208 с.

³ *Нестерова М. О.* Постнекласичний менеджмент : монографія / М. О. Нестерова. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – 126 с.

⁴ *Попов В. П.* Глобальный эволюционизм и синергетика ноосферы [Електронний ресурс] / В. П. Попов, И. В. Крайнюченко. – Ростов-на-Дону : Изд-во АПСН, СКНЦ, ВШ, 2003. – 194 с. – Режим доступа до ресурсу : <http://holism.narod.ru/book1/authors.htm>.

⁵ *Друкер П. Ф.* Задачи менеджмента в XXI веке : учеб. пособ. / П. Ф. Друкер ; [пер. с англ.]. – М. : Изд. дом “Вильямс”, 2000. – С. 25.

системи є імовірнісними цілеспрямованими нелінійними системами автоматичного управління. Абстрактні системи (моделі реальних систем) можуть бути будь-якими, зокрема статичними, і/або лінійними, і/або детерміністськими системами¹.

Наші уявлення про живі системи (моделі систем) засновані на постулаті, що будь-яка система управління складається з двох основних взаємодіючих частин: ланка, що управляє, або регулятор і об'єкт управління. З цього приводу О. Богданов писав: “Нерідко слово зберігає організаційну ідею там, де роздірене мислення особистості вже абсолютно втратило її. Наприклад, організуюча роль релігії у соціальному житті цілком вислизає з буденної середньої свідомості нашої епохи. Між тим, саме слово цілком ясно вказує на цю роль, чи відбувається воно від “eligare” (латинське – зв'язувати) або від “relegere” (збирати). Аналогічним чином, якщо не склад, то вживання слова “душа” в російській і інших споріднених мовах, якщо його уважно простежити, дає розгадку однієї з найбільш глибоких таємниць науки і філософії. Воно часто застосовується в сенсі “організатор” або “організуюче начало” такої-то справи або суспільства...”².

Дуже великий інтерес викликає так зване “управління рефлексії”, яке фактично є філософією управління. Під управлінням рефлексії розуміється мистецтво впливу на людину за допомогою інформаційних повідомлень (управління без зворотного зв'язку), в ширшому сенсі – специфічний метод соціального контролю над індивідами³.

Особливість управління рефлексії полягає в тому, що будується певна дуже спрощена модель іншого суб'єкта, на її основі йому надсилається певне повідомлення і одночасно в побудовану модель закладається інформація, що міститься у цьому повідомленні. Тоді не потрібен зворотний зв'язок, оскільки можна отримати певну

¹ Система управления [Електронний ресурс] // Трифонов Е. В. Пневмапсихосоматология человека : русско-англо-русская энциклопедия. – 15-е изд. – 2012. – Режим доступа до ресурсу : <http://www.tryphonov.ru/tryphonov2/terms2/contrl.htm>. – Заголовок з екрана.

² Богданов А. А. Тектология: (Всеобщая организационная наука): [в 2 кн.] / А. А. Богданов. – М. : Экономика, 1989. – Кн. 1. – С. 93.

³ Горюнов И. Формула совести / И. Горюнов // Поиск. – 2000. – № 44. – С. 4.

інформацію про суб'єкта тільки тому, що йому надіслане певним чином організоване повідомлення.

“Це надзвичайно економний спосіб управління іншими суб'єктами, оскільки зворотний зв'язок рід дуже дорога. Для збору такої інформації потрібні датчики, її потрібно обробляти і т. ін. При застосуванні ж методу управління рефлексії головні витрати йдуть на побудову моделей, які дозволяють передбачати поведінку суб'єкта після того, як він отримає те або інше інформаційне повідомлення. Ще одна перевага управління рефлексії в тому, що, надсилаючи певне повідомлення, ми не відкриваємо свою систему управління для можливості інформаційної дії з боку супротивника”¹. Саме у такому сенсі управління рефлексії як мистецтво маніпуляції людьми використовується військовими протягом багатовікової історії людського суспільства, коли добре організована інформаційна дія допомагала вигравати битву малими силами.

Управління рефлексії в якості специфічного методу соціального контролю використовується з 60-х років ХХ століття, в період, коли почала формуватися концепція інформаційної війни. Специфіка цієї проблеми полягає в тому, що в цій концепції генерація інформаційних дій виходить не стільки з природної людської інтуїції, скільки з особливої моделі керованого суб'єкта. Це було пов'язано з малою ефективністю побудованих на той час на традиційних біхевіористських поняттях (що вважають предметом психології не свідомість, а поведінку як сукупність реакцій на дії зовнішнього середовища) психологічних моделей. Модель же суб'єкта у рамках підходу рефлексії, як передбачалося, відбиватиме не лише його поведінку в площині чисто фізіологічних реакцій на стимули, але і його здатність усвідомлювати самого себе разом з іншими суб'єктами. З побудови таких моделей рефлексій, власне кажучи, і почалися дослідження. Перші реально працюючі моделі рефлексій з'явилися у кінці 70-х років ХХ століття. У них суб'єкт вже уявлявся як “щось”, що має риси, до яких можна вживати такі поняття, як “свідомість”, “справедливість”, “свобода волі” і т. ін.

¹ *Лефевр В.* Где искать истоки демографического кризиса? [Електронний ресурс] / В. Лефевр // Независимая газета. – 2000. – 22 ноября. – Режим доступа до ресурсу : http://www.reflexion.ru/Library/Lefebvre_2000_1.htm.

Розгляд з цієї точки зору поведінки комах, передусім найбільш високоорганізованих серед них медоносних бджіл і мурах, показує наявність зародків розсудливої діяльності, що проявляється у здатності до елементарного узагальнення, синтезу. Адекватне реальності поняття, введене відомим радянським ученим Л. Крушинським “розсудлива діяльність”, дозволяє уникнути повного ототожнення тих, що істотно розрізняються за мірою складності розумових процесів у тварин і людини¹.

Експерименти свідчать про здатність комах до розсудливої діяльності: бджоли і мурахи можуть створювати уявлення про “альтернативну ситуацію”, мають вражаючу здатність до так званого інваріантного розпізнавання фігур і предметів, тобто бджоли і мурахи можуть створювати елементарні абстрактні уявлення про трикутник, коло, квадрат, кількість (в межах двох-трьох) кольорів або об’єктів. На таке здатні тільки найбільш високоорганізовані хребетні тварини. У сучасній зоопсихології найчастіше використовується схема класифікації поведінки, яка виділяє п’ять типів адаптивних реакцій: таксиси, рефлекси, інстинкти, розсудлива діяльність, що включає інсайт, різні форми навчання. На додачу до поведінки комах виявляється, що найбільшу долю в ній займають інстинкти і розсудлива діяльність².

Це надто спрощена уява про механізм прийняття рішень живими системами, зокрема й людиною, оскільки у цій операції бере участь увесь біологічний організм як цілісність. Складність аналізу визначається багаторівневою структурою свідомості людини, що проявляє себе на кожному рівні по-різному, а саме: а) на несвідомому – як генетично успадкований від предків інстинкт; б) на чуттєвому – як емоційні стани; в) на розумовому – як усвідомлені цінності, естетичні категорії.

¹ Крушинский Л. В. Биологические основы рассудочной деятельности: Эволюционный и физиолого-генетический аспекты поведения / Л. В. Крушинский; предисл. Д. К. Беяева, А. Ф. Семиохиной. – Изд. 3-е. – М.: Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2009. – 272 с.

² Див.: Правоторов Г. В. Зоопсихология для гуманитариев: учеб. пособ. / Г. В. Правоторов. – Новосибирск: ООО Изд-во ЮКЭА, 2001. – С. 47; Вилли К. Биология: биологические законы и процессы / К. Вилли, В. Детье. – М.: Мир, 1974. – 820 с.

У залежності від цього розшарування на кожному з цих рівнів діє свій власний орган і механізм переробки інформації: а) на несвідомому – енергетичний механізм, що переробляє інформацію у енергію, і навпаки, розкодує сенс, що несе енергетичний імпульс; б) на чуттєвому – психологічний механізм, що переробляє генетичну (ірраціональну) інформацію; в) на розумовому – механізм соціалізації, що опрацьовує соціальну (раціональну) інформацію.

Психологічний механізм “працює” на основі психофракталів¹, що часуються з психосфери і живлять підсвідомість особистості. Його головна функція у дискурсі цього дослідження полягає у гармонізації підсвідомості особистості і сфери колективного підсвідомого соціуму. Знання про несвідоме ще донедавна називали “шаманським” і відкидали у резерв “езотеричних”, тобто закритих, експериментально недоведених і навіть шкідливих. Незважаючи на те, що ці знання стосувалися, насамперед, сфери людської духовності, тонких матерій і потужних сил, що приховуються в ірраціональній і підсвідомій частині психічного світу людини і людства. Релігію теж можна зарахувати до духовності, але релігійна духовність розрахована на віру, вона тримається на ній і не потребує нічого, крім віри. У парадигмі архетипового менеджменту релігійні і наукові постулати прагнуть до єднання.

Механізм соціалізації функціонує у горизонті свідомості особистості. Особистість і суспільство мають, як показано вище, специфічні механізми вступу у взаємодію і вправно користуються ними. Провідна функція цього механізму полягає у гармонізації свідомості особистості і суспільства на основі естетичного ідеалу. Сам по собі естетичний ідеал, що вище подавався як нормативно-ціннісний імператив, або абсолют, нічого “не може зробити”; для того, щоб диктована його сенсом самозміна сталася, він має з’єднатися з можливостями системи – організму людини (він – чисте спонукання). Зв’язок абсолютів і можливостей системи намацується автоматично: він є простою реалізацією об’єктивних стосунків, передбачуваних між абсолютом і цими можливостями.

¹ Донченко О. Від цілісності психологічних знань до цілісності світобачення / О. Донченко // Соціальна психологія. – 2011. – № 1. – С. 4-10.

Абсолют, таким чином, завдяки своєму власному сенсу, має право впливу на усі можливості людини. Таке об'єднання якостей потрібності, необхідності самозміни, викликає естетичний ідеал, з можливостями особистості людини породжує самодостатній комплекс її самовідтворення (у цьому понятті представлена як спонукальна, так і власне виконавча ланка активності).

Наразі ми підійшли до важливого моменту, суть якого полягає у тому, що наявність двох видів механізму впливу естетичного ідеалу на формування особистості породжує у її структурі гострі суперечності, які потрібно знімати тільки третім, більш глибинним механізмом, яким володіє жива розумна істота – механізмом внутрішньої боротьби суперечностей, що відомий нам як механізм переживання. К. Маркс, пояснюючи подібні переходи, часто користувався синтетичними категоріями-поняттями: “практично-духовне” засвоєння дійсності, “чуттєво-надпочуттєве” щодо властивостей товару, “сутнісна єдність природи і суспільства” стосовно людини.

У нас щодо цього власної концепції ще немає, але є робочі гіпотези, опрацювання яких у майбутньому, можливо, дасть позитивні результати. По-перше, оскільки “хронотоп” у структурі особистості допомагає нам зрозуміти взаємопереходи між сенсильною і інтелігібельною матеріями, то варто більш детально дослідити його функції в організмі людини. Своєрідність хронотопу полягає, ще раз повертаємось до цього явища, в тому, що він поєднує в собі, здавалось би, не з'єднуване, а саме: просторово-часові у фізичному сенсі цього слова тілесні обмеження з безмежністю часу і простору, тобто з вічністю і з нескінченністю. Тому в ньому містяться водночас і Фізичний, і Семантичний Всесвіти. Це, як зазначає М. Каган, орган опосередкування їхньої взаємодії¹.

¹ Див. : Каган М. С. Мир общения: Проблема межсубъектных отношений / М. С. Каган. – М. : Политиздат, 1988. – С. 114.

3. Характеристика функціонування і розвитку феномена управління біологічними системами. На наше здивування, у Древній Індії¹, в діяльності йогів, ми знаходимо елементи технічної кібернетики. Вже не одне тисячоліття йоги володіють надзвичайно складною і добре аргументованою системою управління організмом людини.

Наразі ми маємо визнати, що це була перша створена людиною структура управління великою системою. У ній використовувався, щоправда, даний від природи інформаційно-логічний пристрій – мозок людини і його нервова система. І ми повинні погодитися, що ця структура управління виявилася надзвичайно тонкою.

Механізм її залишається досі до кінця незрозумілим з позицій європейської науки. І більше того, досі, наскільки нам відомо, ніхто і не намагався зрозуміти її у рамках сучасних кібернетичних уявлень. Варто виокремити і ту обставину, що наша європейська медицина досі залишається на докібернетичному рівні: перед нею навіть і не стоїть завдання розробки оптимальної системи управління організмом людини².

Живі системи мають одну принципову особливість, що полягає у наявності в їхніх організмах складної системи внутрішніх механізмів сприйняття, переробки управлінських сигналів ззовні і прийняття власного рішення. Розумних живих істот – на основі свідомості і самосвідомості, а простих живих смертних – на основі інстинктів і реакцій. Так, наприклад, людина керує власною поведінкою на основі цілої системи внутрішньоорганізмених механізмів, що докладно подані В. Бехом у функціональній моделі особистості людини³.

¹ *Налимов В. В.* Этюды по истории кибернетики предтечи кибернетики в Древней Индии [Електронний ресурс] / В. В. Налимов, З. Б. Барінова // Философия науки. – 2000. – № 1 (7). – Режим доступу до ресурсу : http://www.philosophy.nsc.ru/journals/philscience/7_00/Nalimov.htm.

² *Налимов В. В.* Этюды по истории кибернетики предтечи кибернетики в Древней Индии [Електронний ресурс] / В. В. Налимов, З. Б. Барінова // Философия науки. – 2000. – № 1 (7). – С. 22. – Режим доступу до ресурсу : http://kommersant.org.ua/book_o066.html.

³ *Бех В. П.* Человек и Вселенная: когнитивный анализ : монография / В. П. Бех. – 2-е изд., доп. – Запоріжжя : Просвіта, 2004. – 148 с.

В. Попов, І. Крайнюченко¹, Є. Трифонов², В. Дружинін, Д. Конторов³ та інші дослідники, що предметно вивчали управління живими системами, пропонують напрацьовані ними принципи управління і подають характеристики рефлексивного управління.

Зазначимо, що дискурс цього виду управління ще тільки формується, і він ще далекий від досконалості, але мова і зміст його кардинально відрізняються від того, що ми сьогодні використовуємо в практиці управління колективами, особливо дітей і підлітків. Так, наприклад, В. Попов і І. Крайнюченко, досліджуючи механізм управління складними (живими) системами, пишуть наступне: “Управляти – це означає спонукати керований елемент до потрібних дій. Якщо керований елемент – людина, тварина або колектив, то в цьому випадку управління набуває особливої специфіки. Складні системи, а до них належить і людина, мають можливість вибирати, змінювати свою поведінку залежно від обставин. У людей немає кнопок, важелів, педалей, за допомогою яких їх можна змусити виконувати ті або інші дії. Цим людина відрізняється від машини. Але у людини є потреби, цілі і прагнення їх задовольнити. Якщо є можливість змінити внутрішнє і зовнішнє середовище людини, то ці дії спровокують певну її поведінку, спрямовану або на усунення небажаної дії (принцип Ле-Шательє – Реакции на внешние воздействия детерминированы), або на її збереження (якщо зміна сприймається як бажане). Пряма дія на морфологію людини (побої, катування, страта і т. ін.), з метою спонукати її до потрібних дій, добре відома в історії людства. Цей

¹ Попов В. П. Глобальный эволюционизм и синергетика ноосферы [Електронний ресурс] / В. П. Попов, И. В. Крайнюченко. – Ростов-на-Дону : Изд-во АПСН, СКНЦ, ВШ, 2003. – 194 с. – Режим доступу до ресурсу : <http://holism.narod.ru/book1/authors.htm>.

² Прогнозирование [Електронний ресурс] // Трифонов Е. В. Пневмапсихосоматология человека : русско-англо-русская энциклопедия. – 15-е изд. – 2012. – Режим доступу до ресурсу : <http://www.tryphonov.ru/tryphonov2/terms2/prognos.htm>. – Заголовок з екрана.

³ Дружинин В. В. Системотехника / В. В. Дружинин, Д. С. Конторов. – М. : Радио и связь, 1985. – 200 с.

спосіб управління дістався нам у спадок від тваринних предків, які ще слабо володіли засобами “економічної” дії”¹.

У ході еволюції людство набуло інших, соціально менш небезпечних засобів дії, управління. Навчившись активно змінювати довкілля, люди стали використовувати цей засіб як батіг і пряник. Зміни в зовнішньому середовищі “м’яко” впливають на морфологію керованого елемента, спонукаючи, провокуючи його на певні реакції у відповідь. Такий метод управління названий рефлексією². Метод рефлексії стохастичний, оскільки достовірно спрогнозувати реакцію у відповідь на нього неможливо. Достовірне управління вимагає хороших знань про об’єкт управління і інформаційні процеси, що у ньому протікають³.

Людина, суспільство і інші біологічні об’єкти є відкритими, нелінійними системами, тобто споживають ресурси і виділяють метаболіти. З огляду на це, найбільш ефективну дію на соціум можна вчинити за допомогою регулювання потоків ресурсів і метаболітів. Перекриваючи і розподіляючи ресурси можна провокувати об’єкт управління на бажані для системи, що ним управляє, дії. Найбільш важливий сучасний ресурс – це гроші.

У давні часи різновидів ресурсів було більше, оскільки велося натуральне господарство. Вочевидь, дія на найважливіший, незамінний ресурс дозволяє найефективніше управляти. Під ресурсом розуміється і сировина, і території, і “духовні” ресурси (задоволення), і час. Ресурс – це те, що задовольняє потреби і дозволяє оптимально функціонувати. Чим більшою мірою поведінка об’єкта управління визначена рефлексами (достовірними реакціями), тим легше ним управляти. Людина має і рефлекторну, і “свідому” поведінку. “Свідома” поведінка менш передбачувана.

¹ *Попов В. П.* Глобальный эволюционизм и синергетика ноосферы [Електронний ресурс] / В. П. Попов, И. В. Крайнюченко. – Ростов-на-Дону : Изд-во АПСН, СКНЦ, ВШ, 2003. – 194 с. – Режим доступа до ресурсу : <http://holism.narod.ru/book1/authors.htm>.

² *Дружинин В. В.* Системотехника / В. В. Дружинин, Д. С. Конторов. – М. : Радио и связь, 1985. – 200 с.

³ *Сетров М. И.* Информационные процессы в биологических системах / М. И. Сетров. – Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1975. – 155 с.

У якості висновків В. Попов і І. Крайнюченко подають характеристику управління живими системами наступним чином¹:

1. Дія (управління) на складні (живі) системи можлива тільки за допомогою провокації керованої системи на потрібні дії. Це називається управлінням рефлексії.

2. Управління рефлексії певною складною системою можна здійснювати, змінюючи довкілля, регулюючи ресурси і метаболіти. Управління розвитком біосфери може бути тільки рефлексією і в якості зовнішнього середовища для неї є людина, земна кора і космос. Зміна людського чинника – це найефективніший спосіб впливу на біосферу.

3. Серед усіх підсистем найціннішою є підсистема, що управляє, оскільки відсутність управління приведе до розпаду будь-якої складної системи.

4. Поява управління є наслідком еволюційної диференціації і спеціалізації елементів складної системи.

5. Управління обмежує різноманітність станів системи.

6. Головною функцією управління в живих системах є регенерація зношених елементів з метою підтримки гомеостазу і вибір шляхів еволюції.

7. Рефлекс підпорядкування генетично закладений в усіх вищих живих істотах (зграєвих). Це полегшує управління і виховання. У людських системах управління припускає наявність влади.

8. Системи управління ієрархічні. Вищі рівні орієнтовані на управління зовнішнім середовищем. Нижчі рівні управляють власним гомеостазом. Якщо “нижчі” не справляються зі своїми функціями, то їх доповнюють “вищі”.

Крім цього, вони пропонують універсальну схему управління живими системами, що придатна для функціонування, як в онтогенезі, так і у філогенезі. Ними сформульована проблема, що потребує розробки під назвою: “Аналіз еволюції блоку соціальної пам’яті і визначення його ролі в ноосферогенезі”.

¹ Попов В. П. Глобальный эволюционизм и синергетика ноосферы [Електронний ресурс] / В. П. Попов, И. В. Крайнюченко. – Ростов-на-Дону : Изд-во АПСН, СКНЦ, ВШ, 2003. – 194 с. – Режим доступа до ресурсу : <http://holism.narod.ru/book1/authors.htm>.

Тож, на основі навіть поверхового огляду дискурсу управління біологічними системами стає зрозумілим, що ми управлінням біологічними системами не володіємо. Людина як представник біоти живого не має власної, тобто адаптованої під її стан, потреби і можливості, системи управління. На неї “накидають аркан” то технічного, то виробничого призначення. І здається, що саме філософія управління, що своєчасно задіяна, може надати смисл і забезпечити достатню динаміку формування дискурсу управління біологічними системами. Про закони і закономірності управління живими системами у біоценозі, біогенезі, онтогенезі і філогенезі демографами, соціальними філософами і теоретиками менеджменту майже нічого не опубліковано.

4. Виявити притаманний цій сфері провідний світогляд менеджерів також неважко, оскільки відомо, що філософи його називають антропоцентризмом, а управлінці, приймаючи управлінські рішення, посилаються на принцип людиноцентризму. У галузі освіти – йдеться про дитиноцентризм (В. Кремень).

У нескінченному Всесвіті і при постулюванні множини можливих світів вибір “істинного” визначається цінністю. Для людини “кращим із світів” є той, де вона хоче і може жити, підтримуючи свою ідентичність. Це – світоглядна позиція людиноцентризму¹, яка і є гуманізмом сьогодення. “Внутрішнє облаштування” життєвого світу обумовлюється природою людини. Ідеологія виживання повинна виходити не з універсального еволюціонізму і прогресизму, які зводять сутність людини до якоїсь абстрактної точки, а з установки на коеволюцію (спільність) усіх її форм. Людина при цьому береться в її цілісності як унікальність, “мікрокосм” усієї реальності. Метою суспільної діяльності повинно стати буття, а не становлення (очікування). Людина, стверджував великий філософ Відродження М. Кузанський, не хоче бути ніким іншим, лиш людиною. Але людиною! Це бажання потрібно зберігати й розвивати. Чи не в ньому головний зміст національної ідеї, про яку так багато пишуть, визначають, ставлять непрохідні

¹ *Кремень В.* Філософія людиноцентризму як теоретична складова національної ідеї [Електронний ресурс] / В. Кремень // Дзеркало тижня. – 2005. – № 31 (559). – 13 серпня. – С. 44. – Режим доступу до ресурсу : http://dt.ua/SCIENCE/filosofiya_lyudinotsentrizmu_yak_teoretichna_skladova_natsionalnoyi_ideyi-44209.html.

бар'єри в її тлумаченні, шукають і створюють образ її ворога? Без сумніву, зміст національної ідеї – у духовному зростанні особистості. Акцент на людині “як Суццюму” (Е. Левінас) приведе зрештою до відмови від ксенофобії, зміцнить повагу до себе і до інших.

Перехід від управління персоналом до управління людськими ресурсами з'явився навіть у сфері державного управління. У системі державної служби він полягає у впровадженні в широкий управлінський обіг нової людиноцентричної парадигми, в якій людські ресурси мають осмислюватися як людські можливості, управління людськими ресурсами – як управління людськими можливостями і, відповідно, оцінювання людських ресурсів – як оцінювання людських можливостей.

З огляду на це, відмова від системоцентричного на користь людиноцентричного підходу в державному управлінні обумовлюється тим, що нині управління суспільними процесами потребує обов'язкового звернення до індивідуального світу особистості державного службовця, в якому зміст суспільних процесів розкривається в особистісному індивідуально-неповторному сенсі. Саме тому визнання людської гідності та поваги до особистості кожного підлеглого службовця має стати основою ефективної міжособистісної взаємодії у форматі “суб'єкт управління – об'єкт управління” у процесі управління людськими ресурсами на державній службі.

Отже, на основі аналізу семантичного поля управління біологічними системами стає зрозумілим, що воно неосвоєне і на ньому нині можна спостерігати достатньо дивні речі. По-перше, існує глибока прірва між семантикою біологів і філософів, що вивчають з різних методологічних позицій одні і ті ж процеси саморегуляції біологічних організмів і їх утворень. По-друге, менеджмент, що вважався інструментом управління ринковими структурами, нині став трансформуватись на управління процесом спілкуванням людей. По-третє, ідеологією прийняття рішень у цій сфері стає принцип людиноцентризму, порушення якого пояснює відчуження народу від держави, з одного боку, а з іншого, – відчувається, що людина, як системоутворюючий чинник

залишається сама по собі, як у площині біологічного життя, так і у соціальному процесі.

Дискурс управління соціальними системами аналізувати складно, але тепер уже з іншої причини. Про нього написано достатньо багато, і тому є загроза “пірнути” у матеріал і загубити предмет дослідження. Щоб цього не трапилось, ми будемо ретельно витримувати обраний для дослідження алгоритм аналізу.

1. Аналіз категоріального апарату концепцій управління соціальними системами має торкнутися насамперед з'ясування співвідношення понять “управління” і “менеджмент”, в яких виступає, передусім, їхня розбіжність за змістом. Нині далеко не випадково в економічній літературі російське слово “управління” активно витісняється словом “менеджмент”. Річ у тім, що слово управління є спорідненим за змістом із словами правда, праведність, справедливість. Управлінцями в історії російської цивілізації називали моральних людей, що реалізують у житті ідеї справедливості, які базуються на праведній моральній економіці. Її базові уявлення радикальним чином відрізняються від стереотипів західного “менеджменту”.

Тому, на наш погляд, слушним є аналіз змісту цих понять в українській, російській та англійській мовах, що провела у своєму докторському дослідженні професор І. Шавкун, яка, володіючи вільно іноземними мовами, вивчала феномен філософії менеджменту¹.

Ми не будемо наводити її розлогий і глибокий аналіз співвідношення ключових для філософії управління соціальними процесами понять “управління” і “менеджмент”. Зазначимо тільки те, що для успішного досягнення поставленої мети, вона зробила спробу класифікувати існуючі підходи, що дозволить виокремити найбільш типові ознаки цих понять.

Так, складовими дефініції поняття “management” (менеджмент), є наступні: по-перше, це – галузь наукових знань, що вивчає відносини, закономірності й принципи управління, фактори, що впливають на функціонування й розвиток соціально-економічних

¹ Шавкун І. Г. Менеджмент як соціокультурне явище: соціально-філософський аналіз : дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.03 / І. Г. Шавкун. – К. : ІВО, 2008. – С. 21-41.

систем, методи й засоби управління; по-друге, це – сукупність упорядкованих дій, процесів системного характеру, що забезпечують розробку й досягнення цілей організації; по-третє, це – специфічна діяльність з управління організаціями різного типу, рівня й окремих її сфер; по-четверте, це – спільнота людей (менеджерів), соціальний шар тих, хто здійснює роботу з управління. У той час як поняття “administration” (управління) означає процес цілеспрямованих впливів на об’єкт управління для досягнення заданих результатів¹.

На наш погляд, зазначене вище підтверджує, що у сучасній англійській мові слова “management” й “administration”, що були визначені як аналоги українських понять “менеджмент” і “управління”, використовуються, переважно, взаємозамінно.

Своєрідним підтвердженням синонімічності цих двох понять може слугувати той факт, що, осмислюючи соціальну роль управління практично одночасно з Ф. Тейлором, А. Файоль замінив у своїх доробках використовуваний Ф. Тейлором термін “менеджмент” на “мистецтво адміністрування”. При цьому він стверджував, що розроблені ним принципи управління мають універсальний характер і застосовні повною мірою не тільки в економіці, але і в урядових службах і установах, в армії і на флоті².

На органічному зв’язку менеджменту й управління базується визначення сутності менеджменту у доробках вітчизняного науковця Б. Будзана. Він пропонує вважати, що менеджмент – це: процес управління ресурсами і людьми, що включає певні цілі, планування, організацію, лідерство й контроль, що спрямовується на досягнення кінцевої мети; діяльність, спрямована на здійснення цього процесу; певний прошарок, категорія людей, що професійно займаються цією діяльністю і зосереджені в апараті керування; мистецтво управління; галузь науки, теорія, сума знань,

¹ *Laurie J. Mullins Management and Organisational Behaviour / J. Laurie. – Edinburgh : Prentice Hall, 2005. – 357 с.*

² *Файоль А. Общее и промышленное управление / А. Файоль. – М. : Изд-во “Контроллинг”, 1992. – 111 с.*

накопичених за історію розвитку суспільства, що представляється у вигляді концепцій, підходів, принципів, методів і способів¹.

Проти розуміння менеджменту винятково як “менеджменту бізнесу” досить обґрунтовано і переконливо висловився видатний дослідник цієї проблеми, своєрідний гуру сучасного менеджменту – П. Друкер. На наш погляд, доречно навести його думку з цього приводу дослівно: “Поштовхом до ототожнення менеджменту з менеджментом бізнесу стала Велика депресія з її ворожим відношенням до капітанів бізнесу. Щоб його не плутали з менеджментом бізнесу, менеджмент у суспільному секторі був перейменований на “державне управління” (public administration) і оголошений окремою дисципліною – самостійно досліджуваною в університетах, із власною термінологією і кар’єрними сходами... Іншими словами, “політична коректність” часів Депресії вимагала відмови від слова “менеджмент”. Однак у повоєнний період мода змінилася. До 50-х років слово бізнес стало “пристойним” – значною мірою завдяки успіхам менеджменту бізнесу у США у період Другої світової війни. Термін “менеджмент бізнесу” дуже швидко став “політично коректним”, насамперед, як галузь науки. І з того часу менеджмент як у суспільній свідомості, так і у науковому світі ототожнюється винятково з “менеджментом бізнесу”. Сьогодні ми починаємо виправляти цю помилку піввікової давнини. Як доказ, можна навести перейменування багатьох “бізнес-шкіл” у “школи менеджменту”, зростаючу чисельність кадрових пропозицій цих шкіл “некомерційному менеджменту”, появу “програм підготовки фахівців топ-менеджменту” для керівників як комерційних, так і некомерційних організацій, появу відділень “менеджменту церкви” на факультетах богослов’я. Але уявлення про те, що менеджмент – це менеджмент бізнесу, як і раніше існує. Тому важливо заявити, причому найгучніше, що менеджмент не є менеджментом бізнесу – так само, як, скажемо, медицина не є акушерством”².

Отже, на підставі того, що у XXI столітті сектором зростання у розвинутих країнах буде не “бізнес”, тобто не організована

¹ Будзан Б. Менеджмент в Україні: сучасність і перспективи / Б. Будзан. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2001. – С. 32.

² Друкер П. Ф. Задачи менеджмента в XXI веке : учеб. пособ. / П. Ф. Друкер ; [пер. с англ.]. – М. : Изд. дом “Вильямс”, 2000. – С. 20-21.

економічна діяльність, а, найімовірніше, некомерційний суспільний сектор, важливо усвідомити, що менеджмент – це специфічна і визначальна структура всіх організацій, тому його не варто ототожнювати тільки з менеджментом бізнесу.

Співзвучною думці П. Друкера щодо цієї проблеми уявляється погляд ще одного всесвітньо відомого науковця Іцхака Адізеса, який стверджує буквально наступне: “Менеджмент – це процес, здійснюваний людьми для забезпечення того, щоб компанія була ефективною і результативною у короткостроковій і довгостроковій перспективі. Все. Навіть, якщо ви мати Тереза і управляєте черницями, ви робите саме це”¹. Вважається також суттєвим навести його роздуми щодо проблеми сучасного менеджменту в умовах швидкоплинного глобального постіндустріального суспільства: “Я думаю, що відбувається наступне: намагаючись вирішити проблеми менеджменту, ми змінюємо імена. Сорок років тому це називалося *administration* – адміністрування. Перший журнал із цієї теми виходив під назвою *Administrative Science Quarterly* (“Щоквартальний журнал про науку управління”). Навчальні заклади називалися *business schools of administration*, а ступінь, що надавався по закінченню і дотепер іменується *master of business administration*. Згодом всі зрозуміли, що “адміністратор” – це не зовсім те, що потрібне, це бюрократія нижнього рівня, давайте цю категорію і називатимемо адміністраторами. А ось це, що нам потрібно робити, назвемо менеджментом.

Коли слово “менеджмент” теж не спрацювало, з’явилося слово *executive*: *executive education*, *chief executive officer*. Через деякий час стало ясно, що і це не працює. Давайте перейдемо до “лідерства” – і сьогодні всі говорять про лідерів. Але через два-три роки стане зрозуміло, що і це не працює, і доведеться шукати нове ім’я. Слово “лідер” вийде з ужитку, і почнуть активно користуватися, скажімо, словом “імператор”. Але якщо не змінити парадигму менеджменту, зміна слів не допоможе”².

¹ Адизес І. Займитесь менеджментом с другим / И. Адизес // Эксперт. – 2006. – № 47 (96). – С. 44-50.

² Адизес І. Займитесь менеджментом с другим / И. Адизес // Эксперт. – 2006. – № 47 (96). – С. 44-50.

Таким чином, супротивники ототожнювання понять “управління” і “менеджмент” мають рацію, якщо йдеться про менеджмент як різновид управлінської праці в його технологічному аспекті, пов’язаному з управлінням машинами, різного роду пристроями тощо. У цьому сенсі поняття “менеджмент” дійсно є більш вузьким, ніж поняття “управління”.

Отже, семантичний аналіз понять “менеджмент” і “управління” наводить на думку про те, що в сучасній науці управління ці явища залишаються недослідженими, оскільки не встановлено чітко визначеної родо-видової залежності між ними. Такої думки дійшов і В. Розін¹. Водночас ми спостерігаємо впродовж усього аналізу, що менеджмент тяжіє до регуляції поведінки людини або її організаційних утворень, а управління поширюється на біологічну і технічну сфери. Це означає, що менеджмент, як підвид загальної теорії управління, завжди є управлінською дією, але управлінська дія не завжди може бути менеджментом. Тут співвідношення таке, як між інформацією і знанням.

Ми також констатуємо, що категоріальний апарат є достатньо змістовним. Зафіксований у відповідних словниках і енциклопедіях з менеджменту. Саме він дозволяє породжувати нові і нові парадигми і формулювати достатньо ефективні під конкретні ситуації концепції управління.

2. Віддзеркалення морфології систем управління соціальними системами. Усвідомлення того факту, що менеджмент не варто ототожнювати з менеджментом бізнесу, надзвичайно важливе з тієї причини, що сектор зростання розвиненого суспільства у XXI столітті майже напевно припаде зовсім не на бізнес; більше того, вже і в XX ст. бізнес не був сектором зростання в розвинених країнах. У XX ст. сектор зростання в розвинених країнах припадає на “некомерційні” сфери – роботу в державному секторі, охороні здоров’я, освіті. Саме там практичне застосування менеджменту, побудованого на міцних принципах, спирається на теорію і може в

¹ Голубкова Л. Г. *Філософія управління* / Л. Г. Голубкова, В. М. Розін. – Йошкар-Ола : Марійський гос. тех. ун-т, 2010. – С. 170-285.

найкоротший строк дати найкращі результати. Менеджмент – це специфічна і визначальна структура усіх і кожної організації”¹.

При цьому менеджерам доводиться міняти не лише саме виробництво, але і вибудовувати стосунки з людьми. У цьому принципова двоїстість феномена управління, це завжди і організація виробництва, і взаємовідносини з людьми. Вочевидь зрозуміло, що саме менеджмент виступив каталізатором, який запусив процес становлення виробництва як живого організму.

Багато теоретиків менеджменту сходяться на думці, що виробництво і організації є формами життя, що мало чим відрізняються від біологічних. “Усе – як у природі, – пише Р. Паскаль. – Давайте відразу ж визначимося. Організації є живими системами. І це зовсім не метафора”². У книзі “На краю хаосу: Закони природи і нові закони бізнесу”, написаній у співавторстві з М. Міллеманом і Л. Гьоджа, Р. Паскаль пропонує теорію управління, в якій знайшло відображення те, що, на його думку, необхідно компаніям для адаптації до швидких змін³. “Завдяки високому темпу змін, новим відкриттям в природничих науках і нездатності старої механістичної моделі пояснити реалії сучасного бізнесу, в теорії менеджменту виникла революційна ситуація”⁴, – пише Р. Паскаль. Щоб виявити принципи, що відбивають особливості живих систем, він вивчив методи управління в найрізноманітніших організаціях – від Збройних сил США до “Capital One Financial Corp”, від “Monsanto Co”, до “Royal Dutch / Shell Group”. В результаті своїх досліджень Паскаль обґрунтував ці положення і підкріпив їх переконливими прикладами. На його думку, основний закон природи зберігає своє значення і у бізнесі: “пристосовуйся або загинеш”⁵.

¹ Друкер П. Ф. Задачи менеджмента в XXI веке : учеб. пособ. / П. Ф. Друкер ; [пер. с англ.]. – М. ; СПб. ; К., 2002. – С. 22-23.

² Вебер А. В бизнесе все как в природе / А. Вебер // Искусство управления. – 2001. – № 3 (9). – С. 6-15.

³ Surfing the edge of chaos: The laws of nature and the new laws of business. – Crown Business, 2000.

⁴ Вебер А. В бизнесе все как в природе / А. Вебер // Искусство управления. – 2001. – № 3 (9). – С. 6-15.

⁵ Диев В. С. Феномен современного управления с позиций науки и философии [Электронный ресурс] / В. С. Диев. – Режим доступа до ресурсу : http://www.philosophy.nsc.ru/journals/philsience/11_01/06_diev.htm; Вебер А. В бизнесе все как в природе / А. Вебер // Искусство управления. – 2001. – № 3 (9). – С. – 6, 8.

“Зрозуміло, – зауважує Роберт Салман, – що порівняння економічної організації з живим організмом саме по собі нічого не доводить і, у будь-якому випадку, не в наших силах достеменно скопіювати алгоритм, пропонований природою. Проте факт залишається фактом: якщо зважати на переважаючі на сьогоднішній день тенденції, доля механістичної логіки, побудованої на розгляді поза контекстом, багатократному дублюванні, кількісній одноманітності, вирішена наперед. Сьогодні у світлі безперервного процесу змін і ускладнення стосунків першочерговим завданням стає розвиток системного бачення, в основі якого лежить якісна, органічна логіка. На практиці це означає, що компанію можна розглядати як живий організм, функціонування якого залежить від незалежних внутрісистемних і зовнішніх взаємозв'язків”¹. Ще раніше про це писав вітчизняний дослідник В. Бех, який наводив низку поглядів інших дослідників на технічні, економічні, соціальні, політичні, культурологічні системи як соціальні організми².

О. Тихонов в теорію управління вводить поняття “соціальне тіло”³. “Введення поняття соціальне “тіло” обумовлене трьома тенденціями в пізнанні проблем управління: 1) визнанням обмеженості змістовних можливостей системного підходу до управління; 2) незадовільними спробами представити соціальну систему об'єктів і безособово; 3) обмеженими можливостями самого діяльнісного підходу як основи побудови суспільних наук, в яких діяльність позасистемна і позасуб'єктна. Як у нарощуванні потужності фізичного тіла людини взяла участь техніка, що створила засоби для штучного зміцнення його природних органів, так і в соціальному плані для управління дедалі складнішими об'єктами біосоціотехнічної і соціокультурної природи створені штучні конструкції (організації) для розширення обмежених можливостей окремої людини в управлінні складними соціальними об'єктами і процесами.

¹ Салман Р. Будущее менеджмента / Р. Салман. – СПб. : Питер, 2004. – С. 241.

² Бех В. П. Генезис соціального організму країни : монографія / В. П. Бех. – 2-е вид., доп. – Запоріжжя : Просвіта, 2000. – 288 с.

³ Тихонов А. В. Социология управления / А. В. Тихонов. – Изд. 2-е, доп. и перераб. – М. : “Канон+” РООИ “Реабилитация”, 2007. – С. 138.

“Соціальне тіло” відрізняється від “природного тіла” передусім тим, що воно будує себе і своє оточення на власний розсуд, тим, що воно значною мірою створює і включає штучні компоненти. “Організації поводяться як живі системи”¹, – писав О. Богданов. Тут розвиток здійснюється через боротьбу течій, яка утворює широке поле для соціального підбору. Підбір може йти як по лінії сект, так і по лінії політичних партій.

Ми вважаємо, слідом за П. Бурд’є з урахуванням його теорії “габітуса” і соціального капіталу, що в суспільстві немає дій без їх носіїв – людей, наділених громадським становищем, зв’язками і способами їх здійснення. Якщо визнавати існування “соціального поля” (П. Бурд’є), то не можна не визнати і його заселеність соціальними “тілами”².

Іншими словами, відображення забезпечила людина (менеджер), здібності якої розширилися і посилювалися за рахунок системи управління; органами виступили підрозділи організації, що направляються менеджерами, системи життєзабезпечення (“живлення”, “зв’язки”, “виділення відходів” і інше) склалися на основі виробництва і його підсистем, організованих менеджментом в логіці управління, зрештою, сходження усіх підсистем в єдине ціле, адаптація органів один до одного (без чого організм ніколи б не склався) забезпечувалися становленням, що спрямовується і структурується за допомогою концептуалізацій “машина”, “система”, “організація”, “організм”.

Про це веде мову й В. Бех у концепції соціального організму, підкреслюючи функціональний характер такого утворення і польову форму його буття. Близько до цього знаходяться ідеї В. Биченкова про існування безтілесного суб’єкта³.

Таким чином можна зробити висновок, що перехід від тлумачення підприємства як машини до розуміння підприємства як

¹ *Богданов А. А.* Тектология: (Всеобщая организационная наука): [в 2 кн.] / А. А. Богданов. – М.: Экономика, 1989. – Кн. 2. – С. 161.

² *Тихонов А. В.* Социология управления / А. В. Тихонов. – Изд. 2-е, доп. и перераб. – М.: “Канон+” РООИ “Реабилитация”, 2007. – С. 138, 142, 227, 134.

³ *Биченков В. М.* Институты: Сверхколлективные образования и безличные формы социальной субъективности / В. М. Биченков. – М.: Рос. академ. соц. наук, 1996. – 965 с.

соціального організму був цілком закономірним. Тому можна погодитися і з біологічними аналогіями, і з проектуванням на управління ідей еволюції. Що ж до законів, що визначають еволюцію сучасного виробництва як форму соціального життя, то з цим справа йде значно гірше. Як і в першій природі: конкуренція видів і боротьба за існування. Але не лише і не стільки. На розвиток виробництва впливає безліч інших чинників, які погано піддаються прогнозу або не піддаються взагалі. Науково-технічний прогрес, інформаційна революція, процеси глобалізації і диференціації, зміна поглядів і потреб споживачів, дія самого менеджменту і багато чого іншого. В цілому вимальовується дуже складна картина, орієнтуватися в якій стає практично неможливо.

Проте теорія менеджменту намітила три основні рішення. Іноді, правда рідко, все ж можна прогнозувати майбутні зміни. Одну з такої вдалої нагоди прогнозування приводить у своїй книзі П. Друкер, хоча акцентує він тут правильну роботу з інформацією. Частіше, проте, прогнозування майбутніх змін є неефективним і доводиться діяти в умовах невизначеності. Тоді на допомогу приходять теорії хаосу, фрактальна математика, уявлення про складність (комплексності), на кшталт тих, які обговорює Н. Луман.

3. Характеристика функціонування і розвитку феномена управління соціальними системами. Соціальні системи, що за походженням є функціональними утвореннями¹, розвиваються за принципово іншими алгоритмами, що не стали предметом професійного аналізу соціального менеджменту. Соціальне тіло, як польова або енергоінформаційна форма життя², що немає фізичного тіла, відокремленого від зовнішнього середовища³,

¹ *Сетров М. И.* Основы функциональной теории организации / М. И. Сетров. – Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1972. – 155 с.; Принципы организации социальных систем : теория и практика / под ред. М. И. Сетрова. – К. : Вища школа; Одесса : Головное изд-во, 1988. – 242 с.

² *Бех В. П.* Генезис соціального організму країни : монографія / В. П. Бех. – 2-е вид., доп. – Запоріжжя : Просвіта, 2000. – 288 с.

³ *Быченков В. М.* Институты: Сверхколлективные образования и безличные формы социальной субъективности / В. М. Быченков. – М. : Рос. академ. соц. наук, 1996. – 965 с.

підкоряється синергетичним законам і закономірностям психо- і соціогенезу¹. Коротко розглянемо їх.

Психогенез знання² не є результатом простої реєстрації спостережень. Процес пізнання неможливий без структуризації, здійснюваної завдяки активності суб'єкта. Не існує також (у людини) апріорних або природжених когнітивних структур; спадковим є лише функціонування інтелекту, яке породжує структури тільки через організацію послідовних дій, здійснюваних над об'єктами. Звідси витікає, що епістемологія, або теорія пізнання, відповідно до даних психогенезу, не може бути ні емпіричною, ні “преформістською”, а може лише ґрунтуватися на “конструктивізмі”, тобто на тривалому виробленні нових операцій і структур. Отже, основна проблема полягає в наступному: щоб зрозуміти, як здійснюються такі дії і яким чином вони, не будучи результатом зумовлених заздалегідь конструкцій, стають в процесі розвитку логічно необхідними.

Не вдаючись у подробиці цього процесу, звернемо увагу лише на питання, чому конструктивні побудови, яких вимагає формування розуму, стають дедалі необхіднішими попри те, що кожна з них розпочинається з різних проб, є частиною випадкових і таких, що містять до досить пізнього часу значну частину ірраціонального (нонконсервація, дефекти оборотності, недостатній контроль заперечень і т. ін.). Гіпотеза, природно, буде така: ця зростаюча необхідність є результатом саморегуляції, і вона виражається через зростаюче урівноваження когнітивних структур; отже, необхідність витікає з їх “закритості”.

З погляду цього, можна виділити три форми урівноважування. Найбільш проста і, як наслідок, найбільш рання – це урівноважування асиміляції і акомодатії. Починаючи з сенсомоторного рівня, на якому рівновага прагне одночасно зберегти схему і врахувати властивості об'єкта, воно може, якщо ці

¹ Келасьев В. Н. Самоорганизация: психо- и социогенез / В. Н. Келасьев ; под ред. В. Н. Келасьева. – СПб : Изд-во С.-Петербург. гос. ун-та, 1996. – 200 с.; Васильев Г. Н. Самоорганизация целостности: психо- и социогенез / Г. Н. Васильев, В. Н. Келасьев. – СПб : Изд-во С.-Петербург. гос. ун-та, 2003 г. – 204 с.

² Психогенез знаний и его эпистемологическое значение // Семиотика / сост., вступ. ст. и общ. ред. Ю. С. Степанова. – М. : Радуга, 1983. – С. 90-101.

останні є несподіваними і цікавими, спричинити утворення певної підсхеми або навіть нової схеми, які зажадають свого власного урівноваження; само собою зрозуміло, що схема дій, застосована до нових об'єктів, має бути іншою, залежно від властивостей цих об'єктів. Але ці функціональні механізми ми знаходимо на усіх рівнях. Навіть у науці асиміляція лінійних і кутових швидкостей включає одночасно асиміляцію по відношенню до просторово-часової спільності і акомодацию до цих різних ситуацій; так само інкорпорація відкритих систем в загальні термодинамічні системи вимагає як диференціюючої акомодации, так і асиміляції.

Друга форма рівноваги встановлюється між підсистемами, чи йде мова про підсхеми в якійсь єдиній схемі дії, або про підкласи якогось одного загального класу, або ж про підсистеми у безлічі операцій, якими володіє суб'єкт, як, наприклад, числа і просторові виміри при оцінках, коли може бути використано і те, і те. Але, оскільки підсистеми, зазвичай, розвиваються з різною швидкістю, між ними можуть виникати конфлікти. Їх урівноваження припускає в цьому випадку певне розрізнення між їх загальними частинами і їх властивостями, що відрізняються, і, як наслідок, компенсаторне регулювання між твердженнями і частковими запереченнями, як і між прямими і зворотними операціями, або ж, на додаток до цього, використання взаємності. Тепер ясно, як урівноваження веде до логічної необхідності: внутрішня несуперечність (системи), що розвивається, яку шукає і, врешті-решт, досягає суб'єкт, виникає з простої причинної регуляції дій, результати яких розкриваються потім як сумісні або такі, що суперечать, потім вона призводить до включення зв'язків або імплікацій, що стають такими, що виводяться дедуктивно і, отже, є необхідними.

Третя форма урівноваження спирається на передуючу, але відрізняється від неї побудовою певної нової загальної системи, а саме: тієї, яку обумовлює необхідність самого процесу диференціації нових підсистем і яка вимагає, отже, компенсаторної дії інтеграції в якесь нове ціле. Мабуть, тут ми маємо справу з простим урівноваженням протилежних сил: диференціації, загрозливої єдності цілого, і інтеграції, що ставить під загрозу необхідні відмінності. Дійсно, своєрідність когнітивної рівноваги

(але, втім, це має місце вже і в органічних системах) полягає, навпаки, в тому, щоб забезпечити збагачення цілого залежно від важливості диференціації і множення цих останніх (а не тільки їх зв'язність) залежно від внутрішніх (чи що стають такими) змін цілого і його властивостей. Тут знову виразно проявляються стосунки між урівноваженням і логічною необхідністю, що розвивається; необхідністю мати *terminus ad qui* [“верхня межа”], що впливає з кінцевої інтеграції, або “закритості” систем.

Одним словом, когнітивне урівноваження “грає на підвищення”, тобто порушення рівноваги ведуть не до повернення до попередньої форми рівноваги, а до якоїсь кращої форми, що характеризується зростанням взаємозалежностей, або необхідних імплікацій.

Що ж до знань, що є результатом досвіду, то їх урівноваження включає, окрім попередніх законів, послідовний перехід зовнішнього (екзогенного) у внутрішнє (ендогенне) в тому сенсі, що усі обурливі дії (передбачення, що не здійснилося, і т. ін.) спочатку знищуються або нейтралізуються, а згодом мало-помалу інтегруються (зі зміною рівноваги) і, зрештою, включаються в систему в якості внутрішніх варіацій, що піддаються дедуктивному виведенню і що реконструюють екзогенне за допомогою ендогенного. Біологічний еквівалент цього процесу (див. працю Г. фон Фьорстера “От шума к порядку”¹) необхідно шукати у явищі “фенокопії”².

Соціогенез інша складова саморозгортання соціального тіла суспільства. Це також терра-інкогніта для теорії соціального управління. У сучасних словниках з соціального управління навіть немає його визначення. Водночас у соціології і соціальній антропології це визначено як процес історичного і еволюційного породження і формування людського суспільства³. Соціогенез в

¹ *Foerster H. von.* From noise to order. On self organizing Systis and their environients / H. von. Foerster // *Self-Organizing Systis* / ed. M. Yovits, S. Cameron. – London : Pergamon Press, 1960. – P. 31-50.

² *Piaget J.* Adaptation vitale et psychologie de l'intelligence. Selection organique et phenocopie / J. Piaget. – Paris : Hermann, 1974.

³ Соціогенез // Википедия – свободная энциклопедия [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://ru.wikipedia.org/wiki/%D1%EE%F6%E8%EE%E3%E5%ED%E5%E7>. – Заголовок з екрана.

соціальної психології – походження і розвиток свідомості, особи, міжособових стосунків, обумовлене особливостями соціалізації в різних культурах і суспільно-економічних формаціях¹. Є й інші визначення цього явища².

При накопиченні наукових знань за експонентою, спонтанному зростанні обсягів наукової інформації, створенні інформаційної мережі планетарного масштабу, піднятті загальної і інформаційної культури особистості і переході суспільства до еволюційного розвитку неуха керівників держав і органів управління соціальним розвитком до цих чинників може обернутися для світової спільноти семантичною катастрофою.

4. Виявити притаманний цій сфері управління провідний світогляд менеджерів сьогодні є недосяжною метою. Тому цілком закономірно, що світова спільнота пішла у штопор при перших же рухах планетарної соціальної системи і не може вибратись з нього ось вже більше двох десятиліть.

Сьогодні на планетарному ідеологічному обрії проявляються залишки оскаженого технократизму. У царині економічного життя, вважає соціального розвитку, квітне ідеологія золотого тільця – грошей і прибутку, що викликали навіть суспільний рух “Звільни Лондон” і “Окупуй Абай” в Москві, “Захопи Волстрит”, “Рух обурених” в Іспанії, Майдан 2004 року в Україні, повстання народних мас у країнах північної Африки у 2011 році. Україна і більшість країн СНД захлинаються потугами політиків культивувати ідеологію економічної ефективності і політичної доцільності. У теоретичних розробках соціологи і філософи обстоюють ідеологію гуманізму як протидію технократизму. ООН збирає давоський форум і інші міжнародні форуми під ідеологічним гаслом “Досягнути сталого розвитку”, що сформувалося на початку 90-х років минулого століття. Одним словом: хто у ліс, а хто по дрова.

¹ Социогенез // Википедия – свободная энциклопедия [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://ru.wikipedia.org/wiki/%D1%EE%F6%E8%EE%E3%E5%ED%E5%E7>. – Заголовок з екрана.

² Социогенез [Електронний ресурс] // Психологический словарь. – Режим доступу до ресурсу : <http://testme.org.ua/glossary/item/917>. – Заголовок з екрана ; Что такое Социогенез? Значение и толкование слова sotsiogenez, определение термина [Електронний ресурс] // Социологический словарь. – Режим доступу до ресурсу : <http://www.onlinedics.ru/slovar/soc/s/sotsiogenez.html>. – Заголовок з екрана.

Отже, дискурс управління соціальними системами виявився найбільш розпорошеним і багатобарвним. Управлінська діяльність на цьому рівні є нескоординованою і такою, що теоретично не обґрунтована. Філософія не спромоглася надати сенс повсякденному життю народів усього світу. Тому не дивно, що традиційна європейська наука не знала проблеми мети. Передбачалося, що весь світ не мав мети, як і окремі процеси, що протікають у ньому. Така точка зору не призводила до будь-яких логічних труднощів, і усі судження про мету спокійно відносили до проблем теології. Але ось для кібернетики ця концепція виявилася вже тісною. Як можна обговорювати питання про управління будь-якою системою, і що можна говорити про оптимальність тієї або іншої стратегії, якщо не сформульована мета розвитку системи?

Можна, щоправда, стверджувати: мета з'являється в процесі розвитку системи. Але не завжди так просто впоратися з цією проблемою. Як, скажімо, побудувати концепцію мети для таких великих систем, як держава, якою треба свідомо управляти, і притому ще потрібно робити це в якомусь сенсі оптимально? Ця проблема дуже добре розглянута в книзі Д. Прайса¹ – американського фахівця з проблем державного управління, що перебував консультантом при трьох президентах. Основна трудність в науковій організації управління державою, – стверджує він, – це формулювання цілей. Вони легко можуть бути сформульовані для нижчих ланок системи – окремих фірм або малих військових підрозділів, але як їх сформулювати для держави в цілому?²

Отже, ми послідовно проаналізували стан і напрямки розвитку кожного з трьох видів управління і прийшли до неутішного висновку, що ідеологічно вони неузгоджені і навіть протистоять один одному. При збереженні таких ідеологічних установок інтегрувати їх подальший розвиток у єдине русло концептуально неможливо. Тому треба поглибити аналіз філософських засад формування загальної теорії управління

¹ Price D. K. The Scientific Estate / D. K. Price. – Cambridge (Mass.) : The Belknap Press of Harvard University Press, 1965.

² Налимов В. В. Этюды по истории кибернетики предтечи кибернетики в Древней Индии / В. В. Налимов, З. Б. Барина // Философия науки. – 2000. – № 1 (7). – С. 19.

Для цього ми вважаємо за доцільне обрати таку систему семантичних фільтрів для оцінки стану світоглядно-ідеологічних засад сучасного управління технічними, біологічними і соціальними системами з метою об'єднати їх у цілісну систему. Основи цієї аналітичної операції ми частково уже заклали, коли у методологічному підрозділі сформувавши п'ять груп понять для розгляду організаційної діяльності. Тому поєднавши ці установки, і те, що ми виклали у цьому підрозділі, виходимо на сукупність ідеологем, що мають організувати нашу аналітичну роботу у подальшому.

Таким чином, виходячи з викладеного вище, ідеологію дослідження можна визначити як спеціально сконструйовану систему семантичних фільтрів-ідеологем, що організує нашу дослідницьку діяльність в процесі засвоєння організаційної матриці світової спільноти крізь призму організмової ідеї. Тут духовне виробництво нами розуміється в широкому сенсі, як “всю діяльність людей з виробництва, обміну, розподілу і споживання духовних цінностей”¹. Тож, до провідних ідеологем ми відносимо наступні установки:

– диспозитивом має бути організмова ідея буття управління, при культивуванні якої управління технічними, біологічними і соціальними системами буде розглядатися як органи цілісності – організму планети.

– когнітивний аналіз головних філософських категорій: генезис, природа, сутність, зміст, форма, організаційна свідомість, світогляд, культура і ідеологія;

– морфологічний аналіз стану структур управління технічними, біологічними і соціальними системами;

– функціональний аналіз можливостей систем управління технічним, біологічним і соціальним розвитком;

– відношення до системи саморегуляції планетарного соціального організму;

– аналіз теоретичного відтворення управління технічними, біологічними і соціальними системами у науковій спадщині.

¹ Боголюбова Е. В. Культура и общество / Е. В. Боголюбова. – М. : Изд-во МГУ, 1978. – С. 209.

Завершенням аналітичної роботи має бути порівняльний аналіз стану трьох систем управління технічними, біологічними і соціальними системами і вихід на пропозиції щодо остаточної концептуалізації нами напрацьованого матеріалу у ході цього дослідження.

Для застосування даних семантичних фільтрів нам необхідно розробити універсальну аналітичну матрицю і через неї пропустити наявний теоретичний матеріал, що віддзеркалює управління технічними, біологічними і соціальними системами. Тільки за таких умов у нас з'явиться можливість порівняти їх між собою у горизонтальній площині, тобто за однорідними складовими організаційного процесу. Це надзвичайно об'ємний обсяг аналітичної роботи і тому кожному з трьох видів управління буде присвячено у дослідженні окремий розділ.

Висновки до другого розділу

Філософія управління як молода наука проходить етап інтенсивного формування, незважаючи на різноманітність поглядів на її предмет, принципи і методи дослідження. Аналіз доводить, що найбільш позитивних результатів у справі формалізації її предмета досягли українські науковці.

До структури предмета філософії управління віднесено: а) онтологію управління, б) гносеологію управління, в) логіку управління, г) аксіологію управління, д) етику управління, є) методологію управління, ж) ідеологію управління, з) кадри управління і персонал організацій. Формалізовані провідні функції філософії управління. Серед них: світоглядна, гносеологічна, методологічна, прогностична, аксіологічна, діагностична, моделювання, освітянська, виховання.

На основі застосування інструментарію, що належить філософії управління, доведено, що управлінська діяльність є “діяльність над діяльністю”, тобто має організаційний характер і є атрибутивною суспільною потребою. Її задоволення є загально визнаною і обов’язковою у всіх сферах життєдіяльності людини.

Встановлено зв’язок між соціальним інститутом влади і системою управління. Підкреслена семантична природа управління. Визнано, що філософія здатна розкривати глибинні джерела управлінської діяльності, а саме: організаційну свідомість та її властивості. Подана характеристика її історичного сегменту, у якому накопичені знання про етапи саморозгортання соціального управління, а також розведені такі базові поняття як “самоорганізація”, “керівництво” і “управління”, зроблена оцінка багатовимірності підходів до вивчення феномена управління.

Доведено, що організаційний світогляд особистості є універсальним інструментом досягнення нового стану суспільного розвитку за принципом стійкої невривноважності і здатний завдяки організаційній культурі змінити вектор розвитку за сприянням

нелінійного мислення і інноваційній поведінці. Теоретично обґрунтовано три сталих стани для технічних, біологічних і соціальних систем: гомеостаз, гомеорез і гомеоклаз і визначено тяжіння кожного типу системи до свого сталого режиму.

При цьому підкреслено, що аналіз не випадково зроблено на основі соціального управління, оскільки філософські аспекти управління технічними і біологічними системами практично не досліджувались.

На основі ідеологічного наративу проведено системний аналіз дискурсів управління технічними, біологічними і соціальними системами за чотирма параметрами, а саме: а) за категоріальним апаратом концепцій управління; б) за віддзеркаленням морфології систем управління; в) за характером функціонування і розвитку феномена управління; г) за притаманним специфічній сфері провідним світоглядом і ідеологією поведінки менеджерів.

Загальний висновок негативний, оскільки, будучи продуктами людини, підсистеми мають власну логіку і ідеологію саморозгортання і не налаштовані на співпрацю, а протистоять одна одній. Водночас вони повинні у структурі цілого – соціального організму планети – обслуговувати одне одного.

Для поглиблення аналізу видових підсистем управління сформовано комплекс провідних ідеологем, завдяки якому мають бути формалізовані головні їх ознаки з метою філософського узагальнення і систематизації їх властивостей за алгоритмом: всезагальне, загальне, особливе і одиничне.

До провідних ідеологем віднесені наступні установки: а) диспозитивом має бути організація ідея буття управління, при культивуванні якої управління технічними, біологічними і соціальними системами буде розглядатися як органи цілісності – організм планети; б) когнітивний аналіз головних філософських категорій має включати в себе визначення: генезису, природи, сутності, змісту, форм, організаційної свідомості, світогляду, культури і ідеології; в) морфологічний аналіз стану структур управління технічними, біологічними і соціальними системами; г) функціональний аналіз можливостей систем управління технічним, біологічним і соціальним розвитком; д) відношення до

системи саморегуляції планетарного соціального організму;
є) когнітивний аналіз теоретичного відтворення управління технічними, біологічними і соціальними системами.

Таким чином, врешті-решт, створені усі необхідні і достатні умови для системного аналізу стану підсистем управління технічними, біологічними і соціальними системами, накопичення матеріалу про кожен вид організаційно-управлінської діяльності створить основу для когнітивного узагальнення і пошуку загального прийому залучення їх до узгодженого функціонування і розвитку у системі саморегуляції соціального організму планети.

Розділ III

АНАЛІЗ КОГНІТИВНИХ ЗАСАД ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ У КОНТЕКСТІ УПРАВЛІННЯ БІОЛОГІЧНИМИ СИСТЕМАМИ

Завданням цього розділу є перевірити наскільки наші знання і уявлення про управління біологічними системами відповідають рівню знань про технічні і соціальні системи, і чи можна їх потім буде порівняти між собою. Алгоритм перевірки той самий, що був застосований нами до управління технічними системами.

Ми виходимо з того, що загальнотеоретичне визначення “біологічна система” – це “цілісна система компонентів, що виконують певну функцію в живих системах. До біологічних систем відносяться складні системи різного рівня організації: біологічні макромолекули, субклітинні органели, клітини, органи, організми, популяції”¹.

При цьому така система володіє, як впливає з навчальної літератури з природознавства, низкою атрибутивних властивостей, а саме²:

1. Живі організми характеризуються складною впорядкованою структурою. Рівні їх організації значно вищі, ніж у неживій природі.

2. Живі організми отримують енергію з довкілля, використовуючи її для підтримки своєї високої впорядкованості.

¹ Биологическая система [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://www.dmb.biophys.msu.ru/glossary?term=biosys>. – Заголовок з екрана.

² Концепции современного естествознания : учебник / В. П. Лавриненко, В. П. Рапищев, В. Ф. Голубь и др. – М. : Культура и спорт. ЮНИТИ, 1997. – 217 с.

3. Здатність реагувати на зовнішню дію (подразник) – універсальна властивість усіх живих систем.

4. Живі організми змінюються і ускладнюються.

5. Усе живе розмножується.

6. Життя є форма існування білкових тіл (Ф. Енгельс).

7. Живе здатне до саморегуляції.

8. Жива система працює проти зростання ентропії.

9. Живі об'єкти здійснюють обмін речовин з довкіллям.

10. За законом киральної чистоти Л. Пастера: жива речовина складається з кирально чистих структур. Наприклад, цукор, що продукують живі організми, завжди поляризує світло праворуч і тільки праворуч¹.

Під біосферою розуміється, за В. Вернадським, увесь простір (оболонка Землі), де існує або будь-коли існувало життя, тобто, де зустрічаються живі організми або продукти їх життєдіяльності. Він не лише конкретизував і обкреслив межі життя у біосфері, але, найголовніше, усебічно розкрив роль живих організмів в процесах планетарного масштабу. Він показав, що в природі немає потужнішої геологічної сили, що утворює середовище, ніж живі організми і продукти їх життєдіяльності².

Ми ж розглядаємо біосферу через місце і роль особистості людини в управлінні і відношення у природній ланці “людина – природне середовище – Космос”. Інші приклади, які ми будемо наводити з теорії біосистем, використовуються тільки для ілюстрації того, що людина – невід’ємна частина біоту живого.

¹ Собо́тович Э. В. Экологическая энциклопедия : [в 4 т.] / Э. В. Собо́тович. С. А. Довгий, О. Б. Лысенко. – К. : Логос, 2005. – С. 471.

² Воронков Н. А. Основы общей экологии : учебник для студ. высш. учеб. заведений ; пособ. для учителей. – М. : Агар, 1999. – С. 18.

3.1. Екологічне мислення як джерело світоглядно-ідеологічного забезпечення сталого розвитку біосфери планети

Завданням на цьому етапі є формалізація світоглядно-ідеологічних детермінант формування системи управління біологічними системами, як складової загальної теорії управління. До цієї системи належить і людина. І. Павлов писав: “Людина є, звичайно, система (просто кажучи – машина), як і все інше в природі, що підкоряється незмінним і єдиним для усієї природи законам, але система в горизонті нашого сучасного наукового бачення – єдина по найбільшому саморегулюванню. Система вкрай саморегульована, така, що сама підтримує себе, відновлюється і навіть удосконалюється”¹. Це характеристика людини як біологічної і в цьому сенсі природної істоти.

Аналіз доводить, що ідеологія управління біологічними системами сьогодні ще не набрала необхідної потужності. Світова спільнота активно її шукає індуктивним шляхом у дискурсі екологічного імперативу. Тому сучасну екологію можна розглядати як науку, що займається вивченням взаємовідносин організмів, зокрема і людини, з середовищем, визначенням масштабів і допустимих меж дії людського суспільства на середовище, можливостей зменшення цих дій або їх повної нейтралізації. У стратегічному плані – це наука про виживання людства і вихід з екологічної кризи, яка набула (чи набуває) глобальних масштабів, у межах усієї планети Земля.

Основним поняттям і основною таксономічною одиницею в екології є “екосистема”, під якою розуміється будь-яка система, що складається з живих істот і місця їх існування, об’єднаних в єдине функціональне ціле. Основні властивості екосистем – властивість забезпечувати кругообіг речовин, протистояти зовнішнім діям, виробляти біологічну продукцію. Виділяють, зазвичай, екосистеми різного рангу: мікроекосистеми (невелика водойма, труп тварини з організмами, що населяють його, або стовбур дерева у стадії розкладання, акваріум і навіть калюжка або крапля води,

¹ Павлов И. П. Полное собрание сочинений / И. П. Павлов. – 2-е изд., доп. – М. ; Л. : АН СССР, 1951. – Т. 1. – С. 200.

поки вони існують і в них є присутніми живі організми, здатні здійснювати кругообіг речовин); мезоєкосистеми (ліс, ставок, річка і т. ін.); макроекосистеми (океан, континент, природна зона і т. ін.) і глобальна екосистема – біосфера в цілому.

У центрі її уваги є декілька гіпотез, що здатні наблизити нас, насамперед наше мислення, світогляд і практичні дії, до раціонального вирішення цієї проблеми. Серед них ідеї біоцентризму, антропоцентризму, людиноцентризму, екобезпечного розвитку, сталого розвитку (Ріо-92)¹, а після Ріо+20 (2012) додався ще й наратив “Зелена економіка”², що сприймається сьогодні усіма як кредо, як імператив розбудови екології планети. Зауважимо, що термін “наратив” є засобом організації власного досвіду, життєвих епізодів, дій, вчинків³, тобто узагальнення власної практики.

Найбільш поширеною у минулому була ідея антропоцентризму, або людинозберігаючої екології, зрештою, екології людини. Екологічна криза, у стані якої знаходиться наразі наша планета, є наслідком не тільки зростання населення, але й кризи свідомості. Так, якщо у XVIII-XIX ст. і раніше у свідомості людства переважало почуття обов’язку, морального, сімейного, державного, релігійного, то у XIX-XX ст. більшу перевагу отримали ідеали споживання, комфортабельності, приємного життя. Людство на цьому шляху не досягло щастя, але загубило можливість жити у злагоді з природою і самим собою.

Як наслідок, у кінці XX ст. термін “екологія” вийшов за межі університетських аудиторій і перетворився на політичний лозунг і на специфічний світогляд. Для спеціаліста, що займається

¹ Что такое устойчивое развитие? [Електронний ресурс] // Рио+20: будущее, которое мы хотим. – Режим доступа до ресурсу : <http://www.un.org/ru/sustainablefuture/sustainability.shtml>. – Заголовок з екрана.

² “Зеленая” экономика [Електронний ресурс] // Сайт Министерства природных ресурсов и охраны окружающей среды Республики Беларусь. – Режим доступа до ресурсу : http://www.minpriroda.gov.by/ru/actual/new_url_2095511547. – Заголовок з екрана ; “Зеленая экономика” – новый вектор устойчивого развития? [Електронний ресурс] // Мосты. Аналитика и новости о торговле и устойчивом развитии. – 2010. – Август. – Вып. 5. – Режим доступа до ресурсу : <http://ictsd.org/i/news/bridgesrussian/82851/>. – Заголовок з екрана.

³ Наратив // Вікіпедія – вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступа до ресурсу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/Наратив>. – Заголовок з екрана.

екологією, неприйнятним є термін “навколишнє середовище”, оскільки предметом екології є природа, а також взаємодія організмів у ній, аж ніяк не середовище, що оточує і обслуговує людину.

Якщо більша частина ХХ ст. пройшла під гаслом ейфорії від технологічних успіхів, то тепер людина зрозуміла, що вона – дитя природи, а не її господар і володар; сама можливість життя людини на планеті забезпечується скоординованою життєдіяльністю усіх біологічних видів, що склалася у біосфері впродовж тисячоліть. Такий світогляд може бути названий біоцентристським, на відміну від антропоцентристського, в якому у центрі природи і світобудови стоїть людина, й від соціоцентристського, у якому центром і смыслом життя самої людини є тоталітарна соціальна або виробнича система.

У працях видатного гуманіста ХХ ст. А. Швейцера (1875-1965) – німецького і французького мислителя, теолога і місіонера – біоцентрична точка зору виражена у словах “благоговіння перед життям”, які, мабуть, являють собою єдину сприйнятну етичну основу взаємовідносин людини і живої природи. Зокрема, й у сфері управління біологічними системами.

Згідно зі змінами, що відбулися у світогляді й науці, дедалі частіше акцентують увагу на концепції російської класичної школи біологів і екологів, що спрямована на вивчення явищ коеволуції у природі, зокрема, на можливостях поєднаної коеволуції людини і біосфери. Ця концепція опрацьована у творах В. Вернадського, М. Тимофєєва-Ресовського і філософської школи російських космістів, тобто дослідників, що, з одного боку, вивчали природні закони буття біосфери, а з іншого, – філософськи осмислювали мету життя людини і планетарного людства в цілому.

Сталий розвиток як інноваційний сценарій пред’являє серйозні вимоги як до схеми управління, так і до інформаційного, аналітичного і кадрового забезпечення. Практика показує, що перехід до цього сценарію істотно змінює численні зв’язки, що склалися, і стосунки, зокрема, структуру і тип міжрегіональної і міждержавної економічної взаємодії.

Особливого значення набуває коректність вибору основних принципів, яких слід дотримуватися при реалізації інноваційного сценарію. Численні приклади позитивного і негативного досвіду і аналіз найбільш прогресивних ідей за методами побудови міжрівневої взаємодії органів влади і управління, досягнення найбільшої економічної і екологічної ефективності різних проектів і програм розвитку дозволяє виокремити три принципи управління стійким розвитком:

– принцип тимчасових горизонтів, суть якого полягає у виокремленні періоду, впродовж якого досягається бажаний рівень розвитку на основі наявного рівня знань і технологій (прогноз у цій сфері може враховуватися, але базуватися на ньому не можна);

– принцип вимірності, який полягає в тому, що слід уникати постановки цілей і завдань, досягнення рішень яких не відбиваються в цифрових показниках і які не допускають моніторингу в ході процесу досягнення бажаного стану;

– принцип субсидіарності.

Зазначимо, що найбільш загальним принципом забезпечення стійкості і розвитку соціо-природної системи є принцип зворотного зв'язку, що полягає в обов'язковому вбудовуванні в управління системи моніторингу, що коригує, дозволяє вносити зміни в процеси, чутливі до інновацій. Саме цей принцип, зрештою, і диктує вибір тимчасових горизонтів і необхідність субсидіарності.

На принципі субсидіарності зупинимось детальніше, не дивлячись на те, що він досить добре відомий: суть його полягає у “невтручанні” у внутрішні справи самодостатнього суб'єкта. Але в реальному житті здійснення більш-менш значних справ стикається з необхідністю такого “втручання”, обумовленого інтересами (функціями) інших суб'єктів. Тому щодо реалізації функцій рівнів влади починає входити в практику правило: якщо вищестоящий рівень втручається в діяльність нижчестоящого, то він має забезпечити його відповідними ресурсами. Що ж до ширшого кола суб'єктів, включаючи ті, що господарюють, і населення, то погоджувати інтереси в кожен момент часу практично неможливо. І справа не лише в недостатності ресурсів. Річ у тім, що у різних суб'єктів – різні тимчасові інтервали і різна періодичність процесів

розвитку. У держави вони великі, у регіонів дещо менші, у реальних підприємств ще менші, у конкретних людей, хоча і прив'язані до життєвого циклу, але ситуаційно можуть варіюватися в дуже широких межах.

З огляду на це, принцип субсидіарності розуміється і як ширша, ніж жорсткий федералізм, основа взаємовідносин між рівнями влади, закріплена в законодавстві, і як принцип оперативного управління територіями, і як принцип узгодження інтересів суб'єктів процесу на різних інтервалах часу.

Важливий внесок у розуміння специфіки філософії екобезпечного розвитку зробили західні алармісти (алармізм – позиція, відповідно до якої людству загрожує загибель через екологічну катастрофу). Наприклад, О. Тоффлер, У. Дуглас, А. Печчеї обґрунтували розуміння сучасної екології як світогляду людства, що прагне уникнути екологічної катастрофи.

Продовженням цієї лінії є тлумачення екології як основи сучасної ідеології і сучасного світогляду – “екологізму”, що не обмежується суто науковим дослідженням стану довкілля, а входить у всі сфери суспільно-політичної діяльності, економіки, культури, етики. Західні дослідники пропонують розрізняти “екологізм” (ekologism) та “інвайронменталізм” (environmentalism). Інвайронменталізм ґрунтується на переконанні, що одних лише управлінських підходів може бути достатньо для вирішення сучасних екологічних проблем. Натомість екологізм наполягає на визнанні самоцінності природи, отже, на необхідності радикальних змін у ставленні людини до неї.

У становленні філософії екобезпечного розвитку головну роль зіграли натуралісти, що заклали основу нового напрямку філософії науки, що провіщає новий етап розвитку науки, який настане за сучасним, що іноді називають посткласичним. У ХХІ ст., з огляду на необхідність реалізації екологічних вимог і переходу до екобезпечного розвитку, можна передбачати посилення подібної ролі філософії як у науці, так і в розвитку суспільства, і його взаємодії з природою.

Філософія екобезпечного розвитку “повинна розв'язати, на думку В. Акопяна, у майбутньому такі головні проблеми: розробити

концепцію виживання людства на основі визнання гуманістичних загальнолюдських цінностей; виробити такий світогляд, ядром якого має бути нова екологічна свідомість¹. Вона має власну специфіку, а саме: узагальнюючи результати різних досліджень, оцінюючи ситуацію в цілому, філософія впливає на прийняття головних економічних і політичних рішень, формуючи світогляд світу. У розв'язанні певних комплексних проблем сучасності людина не може обійтися без світоглядних установок та принципів, що відбивають загальнолюдські цінності, без розуміння того, що в певних ситуаціях слід жертвувати приватними інтересами в ім'я подолання спільних небезпек”².

Розглядаючи екологічну парадигму з погляду суб'єкта, услід за Г. Щедровицьким³, треба визначити людину як нерозривну єдність трьох іпостасей:

- духовної, здійснюючої вчинки особи;
- соціального індивіда, що діє згідно з культурними нормами;
- біологічного організму, що живе за законами природи (і що є центральним об'єктом для біоекології людини).

Активним началом у цій триєдності виступає мисляча особа. Приймавши таке уявлення про людину, необхідно і місце її існування мислити відповідним чином. Така картина докорінно відрізнятиметься від природничо-наукової, зростаючої з експансії біологічних істот, а саме: нам доведеться виділяти три взаємопов'язаних нашарованих місця існування людини:

- духовну, або інтелектуальну складову (підхід, в основі якого домінує уявлення про середовище щодо цієї складової, свідомо недостатній. Тут доцільніше було б вести мову не про середовище, а про сферу комунікації);

¹ Парсяк О. Н. Екологічна свідомість студентів як складова частина їх соціокультурної компетенції / О. Н. Парсяк // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Педагогіка. – 2002. – Вип. 11. – Т. 24. – С. 115-120.

² Акоюн В. Г. Культура життєдіяльності особистості в контексті екологічної парадигми : дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.03 / В. Г. Акоюн. – К., 2012. – С. 102.

³ Щедровицький Г. П. Система педагогических исследований : методологический анализ [Електронний ресурс] / Г. П. Щедровицький // Педагогика и логика : сб. / Г. П. Щедровицький, В. М. Розин, Н. Г. Алексеев, Н. Непомнящая. – М. : Касталь, 1993. – С. 12. – Режим доступу : http://lizard.jinr.ru/~tina/ritm/tanja/norma/gpm/gp_pl/gp_pil_2.html#fl002.

– соціокультурну складову, відповідну сферам виробництва і побуту;

– матеріально-речову складову, що включає як першу, так і другу (рукотворну) природу, співвідносну світу речей, що нас оточують.

Спроби окремого дослідження цих складових (за типом: біоекологія – соціальна екологія – екологія особи) носять свідомо частковий характер, оскільки всі три складові органічно взаємопов'язані. Місце існування людини, що представляється таким чином, принципово різнорідне і вже тому не може бути об'єктом дослідження наук традиційного типу. Нова цивілізаційна парадигма повинна знайти втілення у новій ідеології, адекватній сучасній фазі коеволюції природи і суспільства. Екологічна ідеологія має модифікуватися у різних цивілізаціях і країнах з урахуванням культурно-історичної спадщини, природних умов і екологічної ситуації. Екологічна компонента має стати нерозривною складовою моралі постіндустріального суспільства¹.

Екологічна парадигма не може вже спиратися тільки на наукові дослідження, а повинна включати моральні імперативи, які можуть забезпечити екологічну свідомість у межах екології духу. Мабуть, лише екологічна етика може слугувати етично прийнятним посередником, що забезпечує органічний зв'язок між пошуком сенсу і екологією духу. Під екологічною етикою розуміється етичне відношення до природи, як це зазвичай вважають в екологічних дослідженнях, автори яких прагнуть, як правило, встановити гармонійні зв'язки між людиною і природою. Оскільки гармонія між людиною і природою входить складовою частиною до екологічної етики, екологічна етика розглядається в ширшому плані і наперед як така, що має безпосереднє відношення до формування екології духу².

Екологічна етика, таким чином, постає підґрунтям нової екологічної парадигми. Екологічна етика – це не етика окремої

¹ Гончаренко М. М. Екологічна криза як чинник трансформації соціоприродної системи (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03 “Соціальна філософія та філософія історії” / М. М. Гончаренко. – К., 2005. – С. 14.

² Лейбин В. Экология духа: от самоуничтожения к самоспасению / В. Лейбин // Общественные науки и современность. – 1992. – № 5. – С. 165.

особи або суспільства, заснована на екологічних імперативах культури. Проїнята духом етичної включеності у самосвідомість, вона є як би універсальною етикою людської діяльності. Етикою, що зумовлює розвиток людства в цілому і що відноситься не лише до людей, природи і встановлення відповідних стосунків між ними, але і до всього суцього, що створює цілісну систему буття зі всіма його елементами, різноманітними структурами, що обмінюються між собою складними процесами науково-технічного, соціально-економічного, політичного і культурного характеру.

За такого розуміння екологічної етики вона включає широкий спектр етичних установок свідомості, що не стільки примиряють між собою гедонізм і аскетизм, егоїзм і альтруїзм, скільки ставлять межі зовні мотивованим чеснотам. Для екологічної етики істотним і значимим є не зовнішнє мотивування людської діяльності, а внутрішня причетність всіх і кожного до етичної самооцінки своєї діяльності, морального обов'язку по відношенню до життя¹. Внутрішня причетність до всього живого виявляється імперативом гуманістичного регулювання людської діяльності.

Академік Б. Ліхачов розглядає екологічну культуру як похідне від екологічної свідомості. Вона має ґрунтуватися на екологічних знаннях, природоохоронній діяльності, морально-естетичних почуттях та переживаннях, які з'являються від спілкування з природою. Поняття екологічної культури починає розглядатися з культурологічних позицій. У ньому перетинаються два процеси – освіта людини та її становлення як соціокультурного індивіда².

Нова екологічна парадигма – теоретичний фундамент сучасної екологічної діяльності. Головні постулати: люди, що володіють винятковими властивостями (культура, технології), залишаються, проте, одними з багатьох живих істот – взаємозалежних і включених до глобальної екосистеми, біосфери; людська діяльність вплетена до складної сітки причинно-наслідкових і зворотних зв'язків природної тканини; суспільство живе у кінцевому

¹ *Лейбин В.* Экология духа: от самоуничтожения к самоспасению / В. Лейбин // *Общественные науки и современность.* – 1992. – № 5. – С. 166.

² *Плохий З. П.* Формування екологічної культури особистості як наукова проблема / З. П. Плохий // *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : [зб. наук. пр.].* – К., 2008. – Вип. 12. – С. 125.

біофізичному середовищі, що накладає серйозні обмеження на його діяльність; винятковість людини як культурної істоти не скасовує законів біосфери. Протилежна їй парадигма, що заперечує вказані обмеження, одержала назву “Парадигми людської винятковості”.

Становлення нової екологічної парадигми, таким чином, повинно не тільки спрямовувати подальший розвиток суспільства та природи як єдиної системи. Нова екологічна парадигма, якою б гарною вона не була, насамперед стикається з випробуванням на вирішення нагальних питань. Тобто це не тільки рішення, як саме суспільство буде співіснувати з біологічними системами надалі, а як воно вирішить питання попередньої взаємодії з природою та виправить помилки, спричинені цією взаємодією. Багато подій залишається поза увагою суспільної свідомості, а решта – у сучасному мінливому світі витісняється новими подіями, але наслідки при цьому не зникають самі по собі. Можна навести приклад: в Україні існує тенденція зменшувати наслідки аварії на ЧАЕС. На приховуванні масштабів аварії піймали й керівників АС “Фокусіма”.

Отже, екологічна свідомість повинна містити нові екологічні і етичні норми, що є компонентами нової екологічної культури¹.

Підвалинами нової моралі, нової екологічної філософії, нової екологічної парадигми мають бути:

- ідея розумного співіснування біосфери й техносфери;
- планетарний, загальнолюдський підхід до вирішення земних соціально-економічних (передусім, енергетичних) та екологічних проблем;
- ідея універсалізму – глобальної і космічної взаємозалежності всіх процесів;
- ідея необхідності самообмежень, підказаних екологічними законами й досвідом попереднього розвитку;
- ідея оптимального використання всіх ресурсів Землі на основі впровадження нових ресурсозберігаючих і маловідходних технологій та міжнародної глобальної експертної оцінки цих ресурсів;

¹ *Маркович Д. Ж.* Глобализация и экологическое образование / Д. Ж. Маркович // Социологические исследования. – 2001. – № 1. – С. 21.

- ідея збереження й примноження біорізноманітності;
- консолідація людства під прапором об'єктивного знання, перетворення науки, особливо екології, на керівний інструмент;
- тотальна екологізація життя людей, перехід від сервотехнології (небезпечної для довкілля) до екотехнології¹.

Сучасні екологічні проблеми спричинені також відставанням розвитку духовності, послаблення ролі у житті суспільства морального блоку соціальної системи, а це призводить до того, що людство, заволодівши колосальною енергією та доскональними технологіями, практично забуло про свою безпеку. Саме через пригнічення ролі моральних, етичних регуляторів взаємовідносин між людьми у зв'язку із повним поверненням до психології відкритої конкуренції в умовах суспільства з ринковою економікою з найбільшою силою виявляється вся глибина і трагічність кризи сучасної цивілізації².

У підсумку маємо зазначити, що управління біологічними системами не має специфічної ідеологічної концепції для екобезпечного розвитку світової спільноти. Нині тут відбувається запекла боротьба між різними течіями, початок якій покладено ще діячами Римського клубу, що був заснований у 1968 році у Римі з ініціативи італійського громадського діяча Ауреліо Печчеї.

На основі аналізу семантичного поля управління біологічними системами стає зрозумілим, що воно не освоєне і на ньому нині можна спостерігати достатньо дивні речі. По-перше, існує глибока прірва між семантикою біологів і філософів, що вивчають з різних методологічних позицій одні і ті ж процеси саморегуляції біологічних організмів і їх утворень. По-друге, менеджмент³, що вважався інструментом управління ринковими структурами, нині

¹ Білявський Г. О. Основи екології : [навч. посіб.] / Г. О. Білявський. – К. : Либідь, 2006. – 408 с.

² Гончаренко М. М. Екологічна криза як чинник трансформації соціоприродної системи (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03 “Соціальна філософія та філософія історії” / М. М. Гончаренко. – К., 2005. – С. 12.

³ Онопрієнко В. Менеджмент екологічної освіти: компетентність керівництва і студентське самоуправління / В. Онопрієнко // Вісник Інституту розвитку дитини. Серія : Філософія, педагогіка, психологія : [зб. наук. праць]. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. – Вип. 11. – С. 98-105.

став трансформуватися на управління процесом спілкуванням людей і їх взаємодією з природою. По-третє, ідеологією прийняття рішень у цій сфері стає принцип людиноцентризму, порушення якого пояснює відчуження народу від держави, з одного боку, а з іншого, – відчувається, що людина, як системоутворюючий чинник, залишається сама по собі, як у площині біологічного життя, так і у соціальному процесі. З викладеного вище ясно, що це знову односторонність в управлінні цілісними системами та їх взаємодією.

Філософія управління відповідає на питання про природу управління біологічними системами – це управління біологічними організмами, тобто живою речовиною (В. Вернадський¹). В. Вернадський писав: “Ідея про те, що явища життя можна пояснити існуванням складних вуглецевих з’єднань – живих білків, безповоротно спростована сукупністю емпіричних фактів геохімії... Жива речовина – це сукупність усіх організмів”². Тому основним засобом впливу є речовина, за допомогою якої регулюється основний процес творення і відтворення організму – метаболізм.

В. Вернадський неодноразово вказував на те, що жива речовина невіддільна від біосфери, є її функцією і одночасно “однією з наймогутніших геохімічних сил нашої планети”. Він показав, що живе і неживе в природі неразривно пов’язані між собою загальною історією хімічних елементів, що знайшло найбільш чітке відображення в сформульованому ним законі фізико-хімічної єдності живої речовини: уся жива речовина Землі фізико-хімічно єдина. З цього закону виходить, що шкідливе для однієї частини живої речовини не може бути байдужим для іншої його частини, або: що шкідливе для одних видів істот, шкідливе і для інших. Тому будь-які фізико-хімічні агенти, смертельні для одних організмів (наприклад, стійкі органічні забруднення) не можуть не чинити шкідливий вплив на інші організми.

Другий наслідок цього закону полягає в тому, що усередині глобального живого є складний взаємозв’язок – у цей геологічний

¹ Вернадский В. И. Несколько слов о ноосфере / В. И. Вернадский // Успехи современной биологии. – 1944. – № 18 – С. 113-120.

² Живое вещество // Википедия – свободная энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу : http://ru.wikipedia.org/wiki/Живое_вещество. – Заголовок з екрана.

період існує (на думку М. Реймерса) начебто єдина “мережа життя”. Розриви цієї мережі, наприклад, зниження чисельності якого-небудь виду, створюють у ній щось на кшталт дірок – знижують сталість усієї системи. До певного часу, згідно з поширеним у природі принципом голосування, це може компенсуватися іншими видами – функціональними аналогами (“заступниками”): при зниженні чисельності будь-якого з видів живого його змінює будь-який – логічно близький вид, нерідко при цьому даючи спалах чисельності¹.

В. Вернадський, запровадивши терміни “жива речовина” та “косна речовина”, вважав, що живе здатне до еволюційних перетворень, а косне, як протиположне живому, не зазнає еволюційного розвитку. Жива речовина, за В. Вернадським, – це сукупність організмів на планеті, якій властиві сумарна маса, певний хімічний склад і енергія.

Визнаючи взаємопов’язаність цих процесів, спираючись на наукові докази, згодом і сам В. Вернадський відмовився від запропонованої ним термінології. Натомість у науковий обіг запроваджуються інші, дещо повніші дефініції: “біомаса Землі”, “живий покрив Землі” та ін.

Важливим принципом розвитку є принцип гетерогенезису: розвиток живої речовини Землі полягає у тому, що будь-яка населена ділянка біосфери завжди являє собою складний перетин неоднорідних щодо просторово-часового генезису елементів².

На нашу думку, винятково важливою є вказівка В. Вернадського про те, що управління біологічними системами – це управління рослинними і тваринними організмами³, що автоматично спрямовує нас до аналізу управління онтогенезами і філогенезами, біоценозами і біогенезами.

¹ Собо́тович Э. В. Экологическая энциклопедия : [в 4 т.] / Э. В. Собо́тович, С. А. Довгий, О. Б. Лысенко. – К. : Логос, 2005. – С. 469.

² Собо́тович Э. В. Экологическая энциклопедия : [в 4 т.] / Э. В. Собо́тович, С. А. Довгий, О. Б. Лысенко. – К. : Логос, 2005. – С. 472.

³ Вернадский В. И. Химическое строение биосферы Земли и ее окружение / В. И. Вернадский. – М. : Наука, 1987. – 339 с.; Базалук О. О. Разумное вещество / О. О. Базалук. – К. : Наук. думка, 2000. – 363 с.

Сутність управління біологічними системами полягає у творенні і відтворенні організмів, їх станів і організаційних структур – онтогенезів, філогенезів, біоценозів і біогенезів. У живих системах усі субстрати управління задіяні одночасно: речовина, енергія і інформація, але пропорції цих затрат – співвідношення їх розмірів – можуть бути суттєво різними¹. Нагадуємо, що управління змінює природну саморегуляцію там і тоді, коли перевага віддається інформаційному сигналу².

Зміст управління біологічними системами – це управління потоками інформації, речовини і енергії. Засобами управління є зміна середовища³, генна інженерія, нормування їжі, вправи йоги, подання енергії, наприклад, електроструму та ін. Для задоволення потреб біологічних організмів використовуються, як відомо, речовина, енергія і інформація. Розглянемо це більш детально.

Потоки інформації⁴. Інформація – енергетично слабка дія, яка сприймається організмом як закодоване повідомлення про можливість багаторазової більш міцної дії на нього з боку інших організмів або факторів середовища, та викликає у організмі відповідну реакцію. Це найменш розроблена сфера у вивченні життя екосистем. Освоєння цієї галузі дозволить зрозуміти механізми регуляції та стійкості екосистем – свята святих екології та ключ до можливості достатньо тонко керувати ними. Один з аспектів вивчення інформації – це дослідження сигналізації та комунікації організмів. Встановлено, що практично всі можливі засоби сигналізації (світлова, хімічна, звукова) використовуються організмами.

Універсальну роль носія інформації у біосфері відіграють електромагнітні поля. Це обумовлено тим, що з усіх відомих нам

¹ Коммунистическая партия и научное управление / В. Н. Мазур (руководитель), А. Н. Макаров, В. Г. Королько, В. Е. Хмелько и др. – К.: Изд-во политической литературы Украины, 1984. – С. 89.

² Коммунистическая партия и научное управление / В. Н. Мазур (руководитель), А. Н. Макаров, В. Г. Королько, В. Е. Хмелько и др. – К.: Изд-во политической литературы Украины, 1984. – С. 92.

³ Коммунистическая партия и научное управление / В. Н. Мазур (руководитель), А. Н. Макаров, В. Г. Королько, В. Е. Хмелько и др. – К.: Изд-во политической литературы Украины, 1984. – С. 103.

⁴ Екологія : електронні лекції [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://safetyliving.narod.ru/kons.html>. – Заголовок з екрана.

типів зв'язку саме зв'язок на основі електромагнітних полів є найбільш інформативним та економічним.

Електромагнітні поля, як засіб зв'язку в біосфері, у порівнянні зі звуковою, світловою або хімічною інформацією мають такі переваги:

- розповсюджуються в будь-якому середовищі життя – у повітрі, воді, ґрунті та тканинах організмів;
- мають максимальну швидкість розповсюдження;
- можуть розповсюджуватися за будь-якої погоди та незалежно від часу доби;
- можуть передаватися на будь-яку відстань;
- можуть приходити на Землю із Космосу;
- на них реагують усі біосистеми (на відміну від інших сигналів).

Раніше біологи враховували лише електромагнітне випромінювання Сонця у високоенергетичній частині його спектру – інфрачервоному, видимому та ультрафіолетовому частинах діапазону – як джерела енергії для усього живого. Лише за останні десятиліття вони почали розуміти ту роль, яку відіграють у живій природі електромагнітні поля земного та космічного походження в діапазоні радіочастот, низьких та інфранизьких частот. З'ясувалося, що саме ці енергетично слабкі сигнали несуть інформацію, яка приймається, накопичується та використовується організмами. Це питання ще мало вивчене.

Небезпека, що повинна бути виключена при повноцінній охороні екосистеми – порушення інформаційних потоків між особинами одного виду внаслідок антропогенного впливу на середовище пробування.

І, можливо, саме забрудненням інформаційного середовища, що викликане діяльністю людини, слід пояснити загадкові випадки масового “самогубства” китів, що викидаються на суходіл. Адже навколоземний простір нині перенасичений штучними антропогенними джерелами електромагнітного поля.

Потоки речовини. Ці потоки доцільно розглядати як потоки хімічних елементів (С, N, P). Вони бувають:

- циклічними (круговороти речовин);

– нециклічними (потоки речовини, що приносяться в екосистему ззовні і ідуть з неї в інші ділянки біосфери).

Круговорот речовин – це багаторазова участь речовин в процесах, що протікають в атмосфері, гідросфері, літосфері, зокрема, у тих їх шарах, які входять до біосфери планети. Проте в дійсності повний круговорот здійснюють не речовини, а хімічні елементи. Тому точним буде термін “круговорот хімічних елементів”.

Щоб біосфера продовжувала існувати і на Землі не припинявся розвиток, постійно мають відбуватися беззупинні хімічні перетворення її живої речовини. Іншими словами, після використання одними організмами, речовини повинні переходити у засвоювальну для інших організмів форму. Така циклічна міграція речовин та хімічних елементів може мати місце тільки за певних витрат енергії, джерелом якої є Сонце.

Якщо не враховувати космічну речовину, що надходить до біосфери у вигляді метеоритів і пилу, то можна стверджувати, що кількість речовини, що втягується у біосферні процеси, залишається постійною протягом геологічних періодів.

Внаслідок геологічних змін поверхні Землі частина речовин біосфери може надовго виключатися з цього круговороту.

Такі біогенні осади, як вапно, кам'яне вугілля, нафта на багато тисячоліть консервуються у товщі земної кори, але, в принципі, не виключена їх повторна участь у біосферному круговороті.

Виділяють два основних біохімічних круговороти: великий (геологічний); малий (біотичний).

Великий круговорот триває сотні тисяч чи мільйони років. Він полягає в тому, що гірські породи зазнають руйнування, вивітрювання, а продукти вивітрювання, зокрема і розчинені у воді поживні речовини, зносяться потоками води у Світовий океан. Тут вони утворюють морські нашарування і лише частково повертаються до суходолу з опадами та з видобутими з води людиною організмами. Великі повільні геотектонічні зміни, процеси опускання і підймання морського дна, переміщення морів та океанів за тривалий час призводять до того, що ці нашарування повертаються до суходолу, і процес починається знову.

Малий круговорот є частиною великого, відбувається на рівні біогеоценозу і полягає в тому, що поживні речовини ґрунту, вода, вуглець акумулюються в речовині рослин, витрачаються на побудову тіла і життєві процеси як їх самих, так і організмів-консументів. Продукти розпаду органічної речовини знову розкладаються ґрунтовою мікрофлорою і мезофауною (бактерії, гриби, молюски, комахи, простіші та ін.) до мінеральних компонентів, знову доступних рослинам, що знову утягують їх у потік речовини.

Круговорот хімічних речовин з неорганічного середовища через рослинні і тваринні організми назад в неорганічне середовище, що йде з використанням сонячної енергії хімічних реакцій, носить назву біогеохімічного циклу. Круговороти основних речовин і хімічних елементів у біосфері: вуглецю, фосфору, кисню, води.

Енергетичні потоки. Одна з головних властивостей живої системи – її динамічний стан, що полягає в постійному синтезі і розпаді. Підтримання такого стану вимагає споживання вільної енергії, а також просторової і часової організації. У термінах термодинаміки екологічні системи будь-якого рангу є відкритими дисипативними (розсіювальними) системами, що знаходяться далеко від термодинамічної рівноваги (теплого хаосу).

Термодинамічна нерівноважність – одна з найістотніших характеристик живої речовини, що відрізняє її від неживої. Принцип “стійкої нерівноваги” (Е. Бауер, 1937) стверджує: “Усі і тільки живі системи ніколи не бувають у рівновазі і виконують за рахунок вільної енергії постійну роботу проти рівноваги, що вимагається законами фізики та хімії за відповідних зовнішніх умов”.

Якщо температура того чи іншого тіла вища від температури навколишнього повітря, тобто має певний перепад температур, то загальна температура системи “тіло-середовище” прагне до рівноваги. У кінцевому підсумку енергія будь-якого живого тіла може бути розсіяна в тепловій формі, після чого настає термодинамічна рівновага, і подальші енергетичні процеси виявляються неможливими.

Про таку систему кажуть, що вона знаходиться у стані максимальної ентропії. Ентропія, таким чином, відображає можливість перетворення енергії і розглядається як міра неупорядкованості системи (максимальній ентропії відповідає максимальна неупорядкованість – хаос). Щоб ентропія системи не зростала, організм чи система повинні витягувати енергію (“упорядкованість організації”) звідкільсь ззовні, беззупинно підтримувати та накопичувати її проти градієнту ентропії. Цю необхідну енергетичну дотацію екосистема (та організми) одержує від Сонця, по суті, являючи собою відкриту систему. Живий організм добуває негентропію (негативну ентропію) з їжі, використовуючи упорядкування її хімічних зв'язків.

Саме вивчення потоків енергії дало можливість побачити цілісність екосистем, чітко виділити такі структурні особливості та характеристики екосистем, як харчові рівні, ланцюги, мережі.

Форми управління біологічними системами залежать від форм буття організмів та здатності їх спільнот людей опрацьовувати потоки інформації рефлексивним методом. Йдеться про управління біологічною людиною, а це принципово відрізняється від управління особистістю, на яку впливають соціальні чинники, наприклад, економічного, соціального, політичного і ідеологічного походження.

Типовими представниками громадських тварин є поліпи і синофори. Кожен член колонії поліпів має власний рот і шлунок. Усі інші органи (клоаки, наприклад) – спільні, належать усій колонії. Як стверджував І. Мечников, комахи спочатку об'єднуються в інтересах індивідуального виживання: щоб відбити напад ворога або зігрітися з настанням холоду. Пізніше суспільне життя таких комах, як бджоли, оси, мурашки, терміти, стало формуватися навколо вирощування підростаючого покоління.

У хребетних тварин суспільне життя виявляється ще складнішим. Риби і птахи збираються у гурти (косяки, зграї), що сприяють виживанню виду, лише перед лицем зовнішньої небезпеки. Порядок встановлюється шляхом виділення тих, що ведуть, і ведених.

Дещо відрізняються від цього типу громадськості ссавці. Людиноподібні мавпи, наприклад, збираються сім'ями або невеликими групами, де простежується ієрархія, а керівна роль найголовнішої особини завойовується силою. Тут існує і колективна турбота про виживання усієї зграї.

Таким чином, ми бачимо, що в природі без людини і поза людиною спонтанно здійснюються складні регулятивні взаємодії, які приводять до утворення громадських структур на основі самоорганізації.

Дещо інша картина спостерігається на рівні популяцій. Суб'єктами управління розвитком біологічних систем на рівні популяцій опікуються спеціальні органи ООН, ОБСЄ, національні держави і громадські рухи. Саме вони втягнуті у глобалізацію і є фактично суперечливою рушійною силою планетарного розвитку. Серед них сформувалося два напрями, що протистоять один одному: глобалісти і антиглобалісти.

Глобалісти припускають утворення єдиного економічного простору під егідою США. Вони, як апологети вічності ринкових стосунків, вважають, що глобалізм є рухом сучасного світу і загальної цілісності, коли ефективний розвиток економіки тієї або іншої країни стає неможливим без розвитку інших.

Ідеологічним підґрунтям глобалізму служить схема Валлерстайна, згідно з якою світ складається з розвиненого ядра – Заходу, буферної напівпериферії – західних сателітів і периферії – третього світу. Це соціальна структура майбутнього людства. Водночас, за задумами Римського клубу, планується скорочення населення земної кулі через нестачу природних ресурсів.

За твердженням деяких учених і публіцистів (В. Межуев, А. Клименко, Е. Сапір, А. Сентябрьов та ін.), глобалізм включає транснаціоналізацію господарської діяльності, формування єдиного економічного і комунікаційного простору і посилення ролі позадержавних і наддержавних регуляторів світової економіки і міжнародних відносин.

Економісти виділяють декілька позитивних сторін глобалізму¹:

– стимулювання зростання виробництва внаслідок конкуренції, розширення ринку, поглиблення спеціалізації і міжнародного розподілу праці;

– підвищення продуктивності праці внаслідок раціоналізації виробництва, поширення передових технологій і конкурентного тиску;

– економія ресурсів за рахунок скорочення витрат виробництва і зниження цін;

– можливість уникнути міждержавних великих військових конфліктів.

З цієї точки зору таке явище сучасного світу корисне для людського співтовариства і позитивно ним сприймається.

Аналіз розвитку світової економіки показує, що позитивний ефект глобалізму відчуло лише вузьке коло найбільш розвинених країн. Інша частина світової спільноти тією чи іншою мірою відчуває на собі його негативні наслідки.

Передусім, це стосується потенційних протиріч, що таять у собі антагоністичний характер у соціально-економічній сфері. Можна навести, зокрема, такі дані: формування єдиного економічного і комунікаційного простору охоплює лише 20 % населення земної кулі, яке споживає 86% сукупного світового продукту. Убогість і соціальна деградація породжують обурення і протест серед населення, аж до великомасштабного тероризму і виникнення озброєних конфліктів.

Другим за значимістю протиріччям, що породжується глобалізмом, є цивілізаційне: поширенню технологічних досягнень і людських цінностей Заходу на решту світу протистоїть Схід з його своєрідними світоглядними, філософськими, духовними і релігійними цінностями. Це протиріччя разом з несправедливим розподілом благ від глобалізму породжує небезпеку конфлікту між багатими і бідними регіонами, передусім у створі так званої “мусульманської дуги нестабільності”.

¹ *Исаков А.* Глобализм, антиглобализм, терроризм [Електронний ресурс] / А. Исаков, В. Александров // Обозреватель-Observer : ежемесечный информационно-аналитический журнал. – № 3 (158). – Режим доступу до ресурсу: http://www.rau.su/observer/N3_2003/3_02.htm. – Заголовок з екрана.

Третє протиріччя – наявність невирішених питань у взаємовідносинах між багатими країнами-лідерами і бідними країнами, що розвиваються. Це передусім торкається сировинних ресурсів, масової імміграції, відтоку освічених і кваліфікованих кадрів.

Четверте протиріччя глобалізму полягає у протистоянні транснаціональних процесів абсолютному характеру державного суверенітету. Це пояснюється тим, що розвиток процесу глобалізму вимагає не лише співпраці між державами, але і певного обмеження їх суверенітету. Це протиріччя деякі фахівці (В. Міхеєв, І. Іванов) розглядають чи не як “основне протиріччя сучасної епохи”. Звідси з’явилися концепції “обмеженого суверенітету” і “гуманітарної інтервенції”. До чого це призвело насправді, наочно видно з факту агресії країн НАТО проти Югославії і трагедія 400-тисячного сербського населення в Косово. До цього варто додати трагічні події кінця 2011 – початку 2012 рр. на Півночі Африки, коли зруйнувалися держави і пролилися річки людської крові.

Вказані протиріччя глобалізму являють серйозну загрозу стабілізації обстановки у світі. Вони, з одного боку, ведуть до загострення міждержавних відносин, а з іншого, – до виникнення антиглобалізму, що проявляється в таких найбільш поширених формах, як протестні виступи і тероризм.

За іронією долі, громадські рухи (рух “зелених” у європейському просторі і в Україні, його ініціативи й значення; діяльність “Партії Зелених України”; діяльність “Екологічної ліги України” та її молодіжного крила; екологічна асоціація “Зелений світ”, “Грінпіс – Україна” тощо) є більш активні і конструктивні, оскільки вони особливого значення надають обґрунтуванню сучасних інтерактивних моделей екологічної освіти, просвітництва і виховання особистості, визначення ролі громадянських ініціатив у впровадженні екологічної парадигми в реальну практику життєдіяльності і виховання особистості.

Альтернативою екологічній ідеології, мисленню, свідомості, культурі і діяльності є антиглобалізм як громадський рух кінця ХХ – початку ХХІ століть. Варто підкреслити, що антиглобалістське об’єднання за принципом протистояння спільному супротивникові

досить нестабільне у довгостроковій перспективі. У антиглобалізму поки що немає двох найважливіших складових, котрі могли б зробити його самостійною світовою політичною силою – спільної ідеології і єдиного керівного органу. Створення того й того, вочевидь, є важливим завданням усіх антиглобалістських організацій, якщо вони мають намір серйозно протистояти неоліберальній глобалізації. “Сьогодні стало очевидним, що вже на даному етапі рух антиглобалістів активно намагаються “осідлати”: хтось – з корисливих міркувань дрібного політиканського кар’єризму, хтось – задля тіснішої координації спільних дій, хтось – з метою розвалу руху, що народжується, або для надання йому відверто маргінального вигляду”¹.

Аналіз сучасного стану антиглобалістського руху дозволяє запропонувати низку моделей, сценаріїв його розвитку:

1) рух антиглобалізму на основі повного розгортання наступального потенціалу стає віссю сил, що систематично протистоять ідеології і практиці глобалізації;

2) перетворення антиглобалізму на підсистему, чинник заборони, противагу міжнародного політичного суспільства, що веде в глобальному суспільстві боротьбу за максимальну широту, демократичність і ефективність контролю над глобалізаційними процесами;

3) включення антиглобалістського руху (або деяких його секторів) в інститути глобальної політичної влади і встановлення нових домінант розвитку світу².

На думку М. Шепелева, альтернативний глобалізм має потребу в політичній волі, здатній стати пружиною всесвітньої опозиції глобальному неототалітаризму, об’єднаною на основі спільної ідеологічної платформи. Успіх альтерглобалізму можливий лише за умов об’єднання громадського руху за глобальну демократію з

¹ Сакович В. Антиглобалізм: стан і перспективи / В. Сакович // Політичний менеджмент. – 2005. – № 1. – С. 138.

² Алексеенко І. Антиглобалістський рух – початок формування світової контркультури? / І. Алексеенко // Політичний менеджмент. – 2005. – № 6. – С. 129-138; Гавриш О. Антиглобалізм – ознака об’єднання світової економіки / О. Гавриш // Дзеркало тижня. – 2002. – № 28. – С. 34-37; Сакович В. Антиглобалізм: стан і перспективи / В. Сакович // Політичний менеджмент. – 2005. – № 1. – С. 137-142.

державами, що стали жертвами неоліберальної глобалізації та позбавлені можливості в нинішніх умовах подолати відсталість. Для цього необхідно забезпечити скоординоване проведення політики самозахисту від гегемонізму, створити умови для відкритого діалогу культур, створити інтернаціональні союзи, засновані на новому типі міжнародного співробітництва країн з різним рівнем розвитку, розвивати співробітництво держав периферії та антигегемоністських сил у постіндустріальному світі. Однак головним чинником успіху альтерглобалізму є наявність держав з великим культурним, індустріальним і силовим потенціалом, здатних взяти на себе роль лідера альтерглобалізму і сприяти своєю глобальною активністю відновленню зруйнованої рівноваги у світі. Нова хвиля орієнтації відкриває можливість реалізувати такий історичний шанс¹.

Легітимаційна сила громадських рухів ґрунтується на достовірності свідчень про дії, що своєю надійною інформацією викривають “порушників”. “Якщо все складається благополучно, глобальні соціальні рухи впливають експериментальним випередженням на космополітичну мораль і реформу. Вони повідомляють світову громадськість про далекі від реальності ідеї, перевіряють ці ідеї на відповідність дійсності, а також наділяють правом голосу громадян і борців за громадянські права”² – слушно зазначає У. Бек.

¹ Шепелєв М. А. Проблеми і перспективи глобальної демократії / М. А. Шепелєв // Розвиток демократії та демократична освіта в Україні : матер. IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 20-22 трав. 2005 р.). – Львів, 2005. – С. 38.

² Бек У. Власть и ее оппоненты в эпоху глобализма. Новая всемирно-политическая экономия / пер. с нем. А. Б. Григорьева, В. Д. Седельника ; послесл. В. Г. Федотовой, Н. Н. Федотовой. – М. : Прогресс-Традиция ; Изд. дом “Территория будущего”, 2007. – С. 121. – (Серия “Университетская библиотека Александра Погорельского”).

3.2. Морфологічні характеристики управління біологічними системами

Завданням цього підрозділу є відтворити морфологічні характеристики системи управління біологічними системами. Для будь-якого дослідника, що прагне розробляти методи управління складними клітинними, молекулярними, надмолекулярними, надклітинними і надорганізменними системами, необхідно розуміти, що система – це набір змінних величин, пов'язаних одна з одною прямими і зворотними зв'язками¹.

При будь-якій дії на систему міняється ієрархія змінних, а також сили і напрями зв'язків між змінними. Система виявляє певний цілісний відгук на певну дію. При цьому зауважимо, що кібернетика не розглядає процес породження систем управління, а тільки їх функціонування.

Щоб вивчати будь-яку систему, необхідно побудувати її модель. Модель системи – це перелік істотних змінних (їх значно менше, ніж усіх змінних величин у реальній системі), але якщо їх поєднати потрібними прямими і зворотними кореляціями, то ця сукупність істотних змінних дасть такий же відгук на ту ж дію, як реальна система.

Дослідник управління біологічними системами, як і системний біолог, повинен дивитися на живу природу не очима тварин і первісної людини (вони бачать тільки об'єкти), а очима, що бачать системи, в які входять змінні величини об'єктів живого світу, косної природи, космосу, клімату, погоди і т. ін. Саме так, як дивився на еволюцію Ч. Дарвін.

Структура біоту живого надто складна, оскільки багаторівнева, тому й морфологія управління біологічними системами також надто складна. Щоб розібратись у ній, варто провести окремі дослідження. Окрім емерджентних властивостей, що виникають на більш високих рівнях організації, на кожному новому рівні організації з'являються нові рівні управління біологічними системами. Нижче приведені

¹ Кочерина Н. В. Что такое система? [Електронний ресурс] / Н. В. Кочерина, В. А. Драгавцев // Режим доступу : http://www.agromage.com/stat_id.php?id=692¹

рівні регуляції життєвих процесів на різних рівнях біологічних організацій¹.

А. Системи внутріклітинної регуляції:

Рівень ядра: 1. Блокада і індукція генної активності. 2. Транскрипція. 3. Транспорт м-РНК з ядра до цитоплазми. 4. “Стрибаючі гени” (транспозони). 5. Мутації і рекомбінації. 6. Зміна чисел хромосом.

Рівень цитоплазми: 7. Трансляція. 8. Активація молекул білка. 9. Компартаментація. 10. Функціонування білків. 11. Дія мітохондріальних і хлоропластних генів.

Б. Системи організмової регуляції:

12. Поля і градієнти. 13. Обмін необхідними метаболітами (соре, сінк). 14. Кореляції, індуковані регуляторними метаболітами (евокатори, індуктори). 15. Гормональні регулятори. 16. Міксоплоїдія. 17. Генетична коадаптація.

В. Системи рівня організм – середовище:

18. Системи прямої відповіді на фактори середовища (модифікації). 19. Системи завчасної координації онтогенезу (яровизація, фотоперіодизм). 20. Системи середовищної індукції генної активності (білки теплового і холодного шоку; Са²⁺ – кальмодулін, трансмембранний потенціал, модулятори, сайлентсерси, енхансерси). 21. Системи епігенів (епігенетичні перемикування оперонів і інших циклічних систем, що продукують генотрофи, нікотинотрофи і т. ін.). 22. Системи перевизначення генетичних формул (спектрів генів) складних ознак.

Г. Системи популяційного рівня регуляції

23. Дарвінівський відбір. 24. Проембрональний відбір. 25. Дрейф генів.

26. Міграції (потіки) генів. 27. Ізоляції. 28. Інбридинг. 29. Стабілізація генних частот (закон Харді-Вайнберга).

Д. Системи фітоценотичного рівня регуляції:

¹ Кочерина Н. В. Методологические основы подхода: Уровни управления биологическими системами [Электронный ресурс] / Н. В. Кочерина, В. А. Драгавцев. – Режим доступа до ресурсу : http://www.agromage.com/stat_id.php?id=676. – Заголовок з екрана.

30. Виникнення групових ознак у фітоценозі. 31. Взаємодія між рослинами у фітоценозі (конкуренція, аменсалізм, коменсалізм, алелопатія). 32. Тимчасова динаміка фітоценозу.

Як бачимо, загальне число рівнів регуляції – 32. У майбутньому це число, звичайно, зросте, оскільки будуть відкриті нові системи регуляції. Саме завдяки цим рівням регуляції виникають емерджентні властивості на різних рівнях організації життя. Вищі рівні регуляції часто домінують над нижчими. Так, рослина пшениці, що окремо стоїть, здатна дати до 3000 зерен. У фітоценозі (у полі) в умовах аутоконкуренції воно, зазвичай, дає 30-40 зерен. Конкуренція здатна понизити експресію будь-якого структурного гена рослини в 50-100 разів.

Виходячи з викладеного вище, ми, за допомогою принципу рудиментації, дещо спростимо структуру об'єкта управління і побудуємо евристичну модель, але таку, щоб можна було застосувати її до вивчення будь-якого рівня біологічної системи. Причому в управлінні біологічними системами слід виділяти два рівні управління: а) організменний і б) популяційний.

Організаційно живі організми перебувають у стані ареалів, “співтовариств”, колоній, косяків, зграй, стад¹. В екології часто користуються терміном “співтовариство”. Зміст цього терміна неоднозначний. Під ним розуміється і сукупність взаємопов'язаних організмів різних видів (синонім біоценозу), і аналогічна сукупність тільки рослинних (фітоценоз, рослинне співтовариство), тваринних (зооценоз) організмів або мікробного населення (микробоценоз)².

Внаслідок цих якісних спостережень можна зробити припущення, що, коли біологічна система, яка складається з органічних молекул, “народжується”, то при цьому вона потрапить під управління певної нематеріальної системи, яка використовує як механізм управління слабкі взаємодії. “Нематеріальність” цієї системи проявляється в тому, що вона не має жодної з відомих

¹ Коммунистическая партия и научное управление / В. Н. Мазур (руководитель), А. Н. Макаров, В. Г. Королько, В. Е. Хмелько и др. – К.: Изд-во политической литературы Украины, 1984. – 364 с.

² Воронков Н. А. Основы общей экологии : учебник для студ. высш. учеб. заведений ; пособ. для учителей / Н. А. Воронков. – М.: Агар, 1999. – С. 7.

“властивостей” матерії, а, отже, сама з матерією не взаємодіє, тобто ортогональна їй. З іншого боку, оскільки будь-яка взаємодія, включаючи і слабку, є просто викривленням простору у своїй сфері, що призводить до зміни еволюційних рішень нелінійних рівнянь простору, то цій “нематеріальній системі” зовсім не треба мати матеріальних характеристик. Вона просто може викривити координати, що відповідають слабкій взаємодії, щоб управляти рухом молекул ДНК.

Оскільки фізичний вакуум є станом з найбільш високою кінетичною енергією, то внаслідок управління молекулами біологічної системи закон збереження енергії цілком виконуватиметься. Назвемо об’єкт, який отримує управління біологічною системою, гомеостатом, що володіє специфічною “біопрограмою”. “Біопрограма” є аналогом комп’ютерної програми, за якою розвивається і функціонує біологічна система від свого народження до смерті. Вочевидь, “біопрограма” може використати також і інші поля для своїх цілей, але виявляється, що слабка взаємодія може бути найбільш відповідною для завдань, які стоять перед “біопрограмою”.

Таким чином, організм людини, як біологічна система, складається з двох частин. Перша – це матеріальна частина – об’єкт управління, а друга – це гомеостат з “біопрограмою” – суб’єкт управління, яка здійснює управління матеріальною частиною з використанням слабких і частково електромагнітних взаємодій. Водночас, звернемо увагу на той факт, що морфологія біологічних систем – живих організмів, є надзвичайно прихованою від дослідників. Суб’єкт і об’єкт управління знаходяться в одному цілому – біологічному організмі, що володіє біологічним тілом, органом управління і програмою власного розвитку одноосібно і одночасно.

Прямою аналогією біологічної системи в такому уявленні є стільниковий телефон Cell-phone. Сам телефон є “матеріальною частиною” – те, як саме з’являється одноклітинна біологічна система, якщо просто подивитися на неї під мікроскопом.

ДНК або “внутрішня програма” біологічної системи є аналогом SIM- карти, яка містить умови контракту і усі ідентифікаційні параметри користувача. Програма, яка управляє функціями

стільникового телефона, закодована в мікросхемах, – це аналог “біопрограми”. Акумулятор, який здійснює енергетичне забезпечення стільникового телефона є аналогом низькоенергетичної ядерної реакції, яку може використати біо програма для успішного функціонування.

Управління біологічними системами здійснюється завдяки наявності зв'язків¹. Останні ділять на прямі і зворотні, що для нас є позитивним чинником, оскільки ці органи присутні у всіх трьох явищах. Прямим називають такий зв'язок, при якому один елемент (А) діє на інший (В) без відповідної реакції. Прикладом такого зв'язку в біосфері може бути дія деревного ярусу лісу на трав'янисту рослину, що випадково виросла під його пологом або дія сонця на земні процеси. При зворотному зв'язку елемент В відповідає на дію елемента А.

Зворотні зв'язки бувають позитивними і негативними. І ті, й ті грають істотну роль в екологічних процесах та явищах. Позитивний зворотний зв'язок веде до посилення процесу в одному напрямку. Приклад його – заболочування території, наприклад, після вирубки лісу. Зняття лісового пологую і ущільнення ґрунту, зазвичай, веде до накопичення води на його поверхні. Це, в свою чергу, дає можливість поселятися тут рослинам-накопичувачам вологи, наприклад, сфагновим мохам, вміст води в яких у 25-30 разів перевищує вагу їхнього тіла. Процес починає діяти в одному напрямку: збільшення зволоження – збіднення киснем – уповільнення розкладання рослинних залишків – накопичення торфу – подальше посилення заболочування.

Негативний зворотний зв'язок діє таким чином, що у відповідь на посилення дії елемента А збільшується протилежна за напрямом сила дії елемента В. Такий зв'язок дозволяє зберігатися системі у стані стійкої динамічної рівноваги. Це найбільш поширений і важливий вид зв'язку в природних системах. На них насамперед базується стійкість і стабільність екосистем. Один з негативних проявів діяльності людини в природі пов'язаний з порушенням цих

¹ Воронков Н. А. Основы общей экологии : учебник для студ. высш. учеб. заведений ; пособ. для учителей / Н. А. Воронков. – М. : Агар, 1999. – С. 7-8.

зв'язків, що може призвести до руйнування екосистем або переходу їх в інший стан¹.

Гомеостатична модель роботи генетичного апарату подана у науковій літературі². У ній розглянуті генетичні моделі гена, клітини, тканини (органів), біологічного організму, як цілого, і популяції, як гомеостату. При цьому зазначено, що однією з важливих характеристик ХХ століття можна вважати прорив у знаннях про структурні механізми відтворення і передачі біологічної інформації у спадок³. У багатоклітинних живих системах гомеостат, на відміну від речовинної одиниці життя – клітини, виступає як інформаційна одиниця життя, тобто тільки за його наявності забезпечується кругообіг нежиття.

У біології система управління – це матеріальна суть, жива система, сукупність взаємодіючих елементів (частин), що має входи і виходи для обміну з середовищем інформацією, речовиною і енергією. Усі живі системи є імовірнісними цілеспрямованими нелінійними системами автоматичного управління. Абстрактні системи (моделі реальних систем) можуть бути будь-якими, зокрема, статичними, і/або лінійними, і/або детерміністськими системами⁴.

Наші уявлення про живі системи (моделі систем) засновані на постулаті, що будь-яка система управління складається з двох основних взаємодіючих частин: ланка, що управляє, або регулятор, і об'єкт управління. Як писав О. Богданов: “Нерідко слово зберігає організаційну ідею там, де роздроблене мислення особи вже абсолютно втратило її. Наприклад, організуюча роль релігії в соціальному житті цілком вислизає від буденної середньої свідомості нашої епохи. Між тим, саме слово цілком ясно вказує на цю роль, чи відбувається воно від “religare” (латинське – зв'язувати)

¹ Воронков Н. А. Основы общей экологии : учебник для студ. высш. учеб. заведений ; пособ. для учителей / Н. А. Воронков. – М. : Агар, 1999. – С. 7-9.

² Степанов А. М. Основы медицинской гомеостатики / А. М. Степанов. – Воронеж : НПО “МОДЭК”, 1994. – С. 45-84.

³ Степанов А. М. Основы медицинской гомеостатики / А. М. Степанов. – Воронеж : НПО “МОДЭК”, 1994. – С. 45.

⁴ Система управления [Электронный ресурс] // Трифонов Е. В. Пневмапсихосоматология человека : русско-англо-русская энциклопедия. – 15-е изд. – 2012. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.tryphonov.ru/tryphonov2/terms2/contrl.htm>. – Заголовок з екрана.

або від “relegere” (збирати). Аналогічним чином, якщо не склад, то вживання слова “душа” в російській і інших споріднених мовах, коли його уважно простежити, дає розгадку однієї з найбільших таємниць науки і філософії. Воно часто застосовується в сенсі “організатор” або “організуєче начало” такої-то справи або суспільства...”¹.

Управління біологічними системами має інтелектуальний характер, оскільки усе живе має власну душу, органом якої є, на думку Г.Еббінгауза, мозок біологічного організму². І якщо принципово не стояти на позиції заперечення наявності душі у біологічних організмах, то тоді вона постає як “органічна єдність, живе сплетіння взаємно пов’язаних, проникаючих одна в одну функцій”³. Як писав Г.Еббінгауз з цього приводу: “За допомогою нервової системи кожен орган поєднується з іншими в одне ціле; таким чином, простий агрегат перетворюється на систему”⁴.

Душа з її внутрішнім життям не просвічує через всю реальність тілесної форми. Як писав Гегель: “Той же недолік виявляється і у вищій сфері, в духовному світі і його організмах, що розглядаються в їхній безпосередній життєвості. Чим значиміші і змістовніші ці духовні утворення, тим більше потребує супутніх засобів та єдина мета, що одушевляє це ціле і складає його внутрішню душу. У безпосередній дійсності ці засоби виявляються доцільними органами, і все, що діється і відбувається, здійснюється лише через посередництво волі. Кожна частка такого організму, як держава і родина, тобто кожний окремий індивід, виявляє волю і перебуває у зв’язку з іншими членами того ж організму, але єдина внутрішня душа цього зв’язку, свобода і розум єдиної волі не виступають на арену реальності і не відкриваються в кожній частині як єдине і цілісне внутрішнє одушевлення”⁵.

¹ Богданов А. А. Тектология: (Всеобщая организационная наука): [в 2 кн.] / А. А. Богданов. – М.: Экономика, 1989. – Кн. 1. – С. 93.

² Эббингауз Г. Очерк психологии / Эббингауз Г. // Ассоциативная психология: сб. – АСТ, 1998. – С. 35.

³ Эббингауз Г. Очерк психологии / Эббингауз Г. // Ассоциативная психология: сб. – АСТ, 1998. – С. 44.

⁴ Эббингауз Г. Очерк психологии / Эббингауз Г. // Ассоциативная психология: сб. – АСТ, 1998. – С.41.

⁵ Гегель Г. Эстетика: в 4 т. / Г. Гегель. – М.: Искусство, 1968. – Т. 1. – С. 155.

У наявній літературі знаходимо лише найзагальніші його, інтелекту, характеристики, що завжди зводяться до одного і того ж – душі людини. Так, наприклад, Г. Гегель з цього питання писав: “Досі ми розглядали особливу реальність в її замкненій особливості як щось позитивне. Але ця самостійність підлягає запереченню в живій істоті, і лише ідеальна, духовна єдність всередині тілесного організму зберігає силу позитивно співвідноситися з самою собою. Душу варто розуміти як цю ідеальність, стверджувальну і у своєму запереченні. Тому, якщо в тілі є саме душа, то і саме це явище має стверджувальний характер. Душа, щоправда, виявляє себе як сила, протидіюча самостійному уособленню членів, однак вона і створює їх, бо містить у собі як внутрішній і ідеальний початок те, що зовні виявлене в формах і членах. Таким чином, у зовнішньому є саме це внутрішнє з його позитивним змістом; зовнішнє, що залишається тільки зовнішнім, було б нічим іншим, як абстракцією і однобокністю”¹.

Проблема інтелекту розглядалася, як відомо, в ірраціональному ключі А. Шопенгауером, А. Бергсоном, Е. Гартманом, В. Вундтом і іншими дослідниками. З біологізаторських позицій його аналізували Г. Спенсер і представники прагматизму.

Як проблема експериментальної психології проблема інтелекту була висунута тільки в кінці XIX століття Г. Еббінгаузом. Природа інтелекту, за Піаже, – двояка: біологічна і логічна. Він є вищою формою адаптації до середовища, оскільки в ньому долаються безпосередні і миттєві пристосування шляхом організації стабільних просторових і тимчасових логічних структур. За складом, інтелект як діяльність структуризації є системою життєвих активних операцій логіки.

Тому інтелект розглядається нами як сукупність всіх пізнавальних функцій індивідуума. Форма його функціонування є пульсацією названих вище підструктур, а продуктами його є високоенергетичні поля інтелектуальної енергії – своєрідна плазма. Її сьогодні ми і спостерігаємо на екранах сучасних приладів у формі “вогняних картинок” – випромінюванні мікрохвильового діапазону. Спостережувана зовні, ця енергетична реакція виглядає як

¹ Гегель Г. Эстетика : в 4 т. / Г. Гегель. – М. : Искусство, 1968. – Т. 1. – С. 131.

голограма, що спалахує в мозку людини. Чи не тому Платон говорить про те, що душа є “першооснова всіх видів руху”, “старша і більш божественна від усіх речей”?¹

Принципово іншим випадком є управління популяціями біологічних організмів. Популяції виокремлюються як відносно відособлені частини окремих видів, в межах яких вірогідніші схрещування і передача інформації, ніж це можливо між різними популяціями цього виду². Найважливішим чинником відособлення популяцій усередині виду є відмінності умов місця проживання.

Розглянемо їх властивості на найскладнішій системі – планетарній спільноті людей, що повністю оволоділа планетарним простором і сьогодні підкорює Близній Космос. Ця структура має принципово іншу конфігурацію біологічного тіла і органів управління, ніж організменний рівень, але має низку атрибутивних властивостей безтілесного суб'єкта³, наприклад, душу, колективний інтелект, колективну психіку і пам'ять, колективну діяльність, колективні органи управління, орган саморегуляції та ін.

Модель гомеостату планетарної спільноти та його властивості розроблені Ю. Горським і викладені в монографіях, численних публікаціях засідань школи-семінару з гомеостатики, на конференціях, міжнародних симпозіумах та конгресах⁴.

Людська спільнота володіє природним гомеостатом, тобто органом, що регулює її життєдіяльність. Дослідженнями Ю. Горського доведено, що чим вище на еволюційній драбині стоїть вид живого, тим більше зростає роль індивідуального досвіду у формуванні реакції на зміну життєвої ситуації. Цей феномен отримав назву сигнальної спадковості⁵.

¹ Див. : *Поппер К.* Открытое общество и его враги / К. Поппер. – М. : Феникс ; Международный фонд “Культурная инициатива”, 1992. – Т. 1. Чары Платона. – С. 272.

² *Воронков Н. А.* Основы общей экологии : учебник для студ. высш. учеб. заведений ; пособ. для учителей / Н. А. Воронков. – М. : Агар, 1999. – С. 47.

³ *Быченков В. М.* Институты: Сверхколлективные образования и безличные формы социальной субъективности / В. М. Быченков. – М. : Рос. академ. соц. наук, 1996. – 965 с.

⁴ Див.: *Горский Ю. М.* Гомеостатика: модели, свойства, патологии / Ю. М. Горский // Гомеостатика живых, технических, социальных и экологических систем. – Новосибирск : Наука, Сиб. отд., 1990. – С. 63.

⁵ *Лобашев М. Е.* Сигнальная наследственность / М. Е. Лобашев // Исследования по генетике. – 1961. – № 1. – С. 3-11.

Сигнальна спадковість у людському суспільстві набуває виняткового значення. На її основі формуються: 1) друга сигнальна система (мова); 2) поведінкова активність, що спрямована на зміну навколишнього середовища, і діяльність, що опосередкована завдяки зміненим елементам зовнішнього середовища (знаряддя виробництва). У кінцевому підсумку, завдяки цим модифікованим можливостям, людська популяція створила специфічну спадкову структуру негенетичного характеру – культуру.

Феномен людської популяції закладений у якісно нових способах, в порівнянні з популяціями вищих тварин, колективної переробки інформації і високої швидкості обробки інформації індивідом, що живе у культурному середовищі. У принципі, людський організм як гомеостат біоструктурно нічим не відрізняється від усіх інших вищих тварин. Проте поєднання двох згаданих вище чинників створило значну перевагу у виживанні за рахунок спрямованої зміни середовища мешкання під межі норм реакції організму. Для спрямованої зміни середовища і створення знарядь виробництва треба організувати такий потік інформації, який би відбивав властивості об'єкта, раніше не істотні для виживання.

Зміна змісту інформаційного потоку із зовнішнього середовища стала можливою за рахунок зміни властивостей суб'єкта, яка виражалася у зміні геометрії тіла при взаємодії його зі знаряддями виробництва (камінь, палиця, сокира, ніж, прилад, системи приладів...). Кожна тварина освоює зовнішній світ за законом будови свого тіла, тобто має відповідні ознаки, інформаційно комплементарні для взаємодії з вузькою частиною зовнішнього середовища.

Людина, міняючи знаряддя виробництва, міняє способи взаємодії в широкому діапазоні усередині зони мешкання і за її межами, а це розширює її можливості в прийманні інформації, тобто з'явився новий небіологічний спосіб зміни інформаційних фільтрів на вході у свій гомеостат. Ця властивість індивідів еволюціонує у міру накопичення небіологічної спадковості у такому соціально-культурному середовищі, у якому відбувався достатньо

глибокий розподіл індивідів за специфікою взаємодії з зовнішнім середовищем.

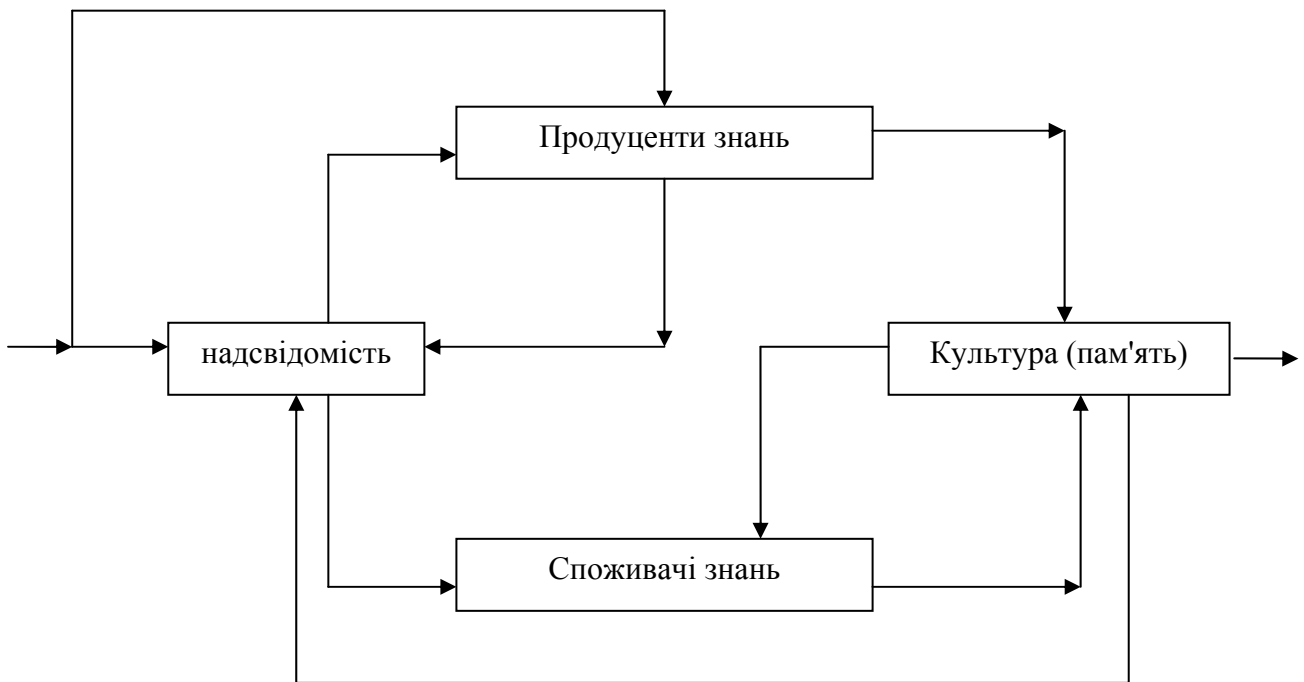

Рис. 1. Модель інформаційного гомеостата людської популяції

Сукупність усіх отриманих і отримуваних знань у людській популяції визначає свідомість виду як симетричного гомеостату. У цьому аспекті увесь інформаційний потік про стан зовнішнього середовища, що циркулює у видовому гомеостаті, по відношенню до індивіда називається надсвідомістю. По відношенню до свідомості індивіда надсвідомість має уявні містичні властивості і проявляється в людській психіці у формі інтуїції.

Для розуміння механізмів функціонування і вирішення питань використання популяцій важливе значення мають відомості про їх структуру.

Розрізняють статеву, вікову, територіальну і інші види структури¹. У теоретичному і прикладному планах найбільш важливі дані про вікову структуру, під якою розуміють співвідношення особин (часто об'єднаних в групи) різного віку.

¹ Воронков Н. А. Основы общей экологии : учебник для студ. высш. учеб. заведений ; пособ. для учителей / Н. А. Воронков. – М. : Агар, 1999. – С. 48.

Зазвичай, найбільшою життєздатністю відрізняються популяції, в яких всі покоління представлені відносно рівномірно. Такі популяції називають нормальними. Якщо в популяції переважають літні особини, це однозначно свідчить про наявність негативних чинників в її існуванні, що порушують відтворювальні функції. Такі популяції розглядають як регресивні, або такі, що вимирають. Потрібні термінові заходи з виявлення причин такого стану і їх виключення. Популяції, представлені в основному молодими особинами, розглядаються як такі, що впроваджуються, або інвазивні.

Життєздатність їх, зазвичай, не викликає побоювань, але велика вірогідність спалахів надмірно високої чисельності особин, оскільки в таких популяціях не сформувалися трофічні і інші зв'язки. Особливо небезпечно, якщо такі популяції представлені видами, які тут раніше були відсутні. У такому разі популяції знаходять і займають вільну екологічну нішу і реалізують свій потенціал розмноження, інтенсивно збільшуючи чисельність.

Віддзеркалення морфології систем управління живими системами у наявній літературі є проблематичною справою, оскільки не існує єдино правильного типу організаційної структури і єдино правильного способу управління персоналом, причому людьми краще взагалі не управляти. “Сьогодні, нарешті, стало ясно, що такого явища, як єдино правильна організаційна структура не існує. Є просто різні види структур, кожна з яких має свої сильні і слабкі сторони. Вочевидь, організаційна структура – не самоціль. Це інструмент, за допомогою якого можна підвищити продуктивність праці робітників. У цій якості будь-яка організаційна структура придатна для вирішення певних завдань у певних умовах і в певний час”¹.

Отже, проблема тут полягає у тому, що у цій царині необхідно передбачити не тільки управління людьми, але й іншими живими системами, до яких слід віднести біот всього живого, і для них треба сформулювати ідеї, на основі яких упорядковувати їх поведінку і розвиток у екосфері Майбутнього.

¹ Друкер П. Ф. Задачи менеджмента в XXI веке : [учеб. пособ.] / П. Ф. Друкер ; [пер. с англ. и ред Н. М. Макаровой]. – М. ; СПб. ; К. : Вильямс, 2001, 2002. – С. 25.

3.3. Функціональний аспект управління розвитком планетарної спільноти протягом ХХІ століття

У ході еволюції людство накопичило певні знання про механізм управління біологічною системою, що живе за принципом Ф. Реді (1626 – 1698), тобто “усе живе походить від живого”. Навчившись активно змінювати довкілля, люди стали використовувати цей засіб як батіг і пряник. Зміни в зовнішньому середовищі “м’яко” впливають на морфологію керованого елемента, спонукаючи, провокуючи його на певні реакції у відповідь. Такий метод управління названий рефлексивним¹. Рефлексивний метод стохастичний, оскільки достовірно спрогнозувати реакцію у відповідь на нього неможливо.

Для поглибленого вивчення проблем управління біологічними системами важливо ознайомитися з їх видами у дискурсі загальних положень теорії систем. Зазвичай, виокремлюють три види систем: 1) ізольовані, які не обмінюються з сусідніми ні речовиною, ні енергією; 2) закриті, які обмінюються з сусідніми енергією, але не речовиною (наприклад, космічний корабель); 3) відкриті, які обмінюються з сусідніми і речовиною, і енергією. Практично всі природні (екологічні) системи відносяться до типу відкритих².

Біологічні системи, як відкриті структури, мають низку атрибутивних характеристик, що вигідно відрізняють їх від технічних систем і наближають до соціальних. Універсальна властивість екосистем – їх емерджентність (англ. емердженсія – виникнення, поява нового), яка полягає в тому, що властивості системи як цілого не є простою сумою властивостей, частин або елементів, що складають її. Наприклад, одне дерево не робить лісу, оскільки не створює певного середовища (грунтового, гідрологічного, метеорологічного і т. ін.) і властивих лісові взаємозв’язків різних ланок, що обумовлюють нову якість.

¹ Дружинин В. В. Системотехника / В. В. Дружинин, Д. С. Конторов. – М. : Радио и связь, 1985. – 200 с.

² Воронков Н. А. Основы общей экологии : учебник для студ. высш. учеб. заведений ; пособ. для учителей / Н. А. Воронков. – М. : Агар, 1999. – С. 7, 51-52.

Недовраховання емерджентним може призводити до великих прорахунків при втручанні людини в життя екосистем або при конструюванні систем для виконання певних цілей. Наприклад, сільськогосподарські поля (агроценози) мають низький коефіцієнт емерджентності і тому характеризуються вкрай низькою здатністю саморегулювання і стійкості. У них, внаслідок бідності видового складу організмів, вкрай незначні взаємозв'язки, велика ймовірність інтенсивного розмноження окремих небажаних видів (бур'янів, шкідників).

Біосфера – саморегулююча система, для якої, як зазначав В. Вернадський, характерна організованість. Наразі цю властивість називають гомеостазом, розуміючи під ним здатність повертатися до початкового стану, гасити обурення, що виникають, вмиканням ряду механізмів. Гомеостатичні механізми пов'язані в основному з живою речовиною, її властивостями і функціями, розглянутими вище. Біосфера за свою історію пережила ряд таких збурень, багато з яких були значними за масштабами, і справлялася з ними (виверження вулканів, зустрічі з астероїдами, землетруси, горотворення і т. ін.) завдяки дії гомеостатичних механізмів і, зокрема, принципу, який носить назву Ле Шательє-Брауна: при дії на систему сил, які виводять її зі стану стійкої рівноваги, остання зміщується в тому напрямку, при якому ефект цього впливу послаблюється.

Небезпека сучасної екологічної ситуації пов'язана насамперед з тим, що порушуються багато механізмів гомеостазу і принцип Ле Шательє-Брауна, якщо не в планетарному, то у великих регіональних планах. Їх наслідок – регіональні кризи. У стадію глобальної кризи біосфера, на щастя, ще, мабуть, не вступила. Але окремі великі збурення вона вже гасити не в силах. Наслідком цього є або розпад екосистем (наприклад, розширюються площі пустельних земель), або поява нестійких, практично позбавлених властивостей гомеостазу систем типу агроценозів або урбанізованих (міських) комплексів. Людству, на жаль, відпущений вкрай малий проміжок часу для того, щоб не сталася глобальна криза і наступні за нею катастрофи та колапс (повний і незворотний розпад системи).

Біосфера – система, що характеризується великою різноманітністю. Різноманітність – найважливіша властивість усіх екосистем. Біосфера як глобальна екосистема характеризується максимальною серед інших систем різноманітністю. Остання обумовлюється багатьма причинами і факторами. Це і різні середовища життя (водне, наземно-повітряне, ґрунтове, організмове); і різноманітність природних зон, що відрізняються за кліматичними, гідрологічними, ґрунтовими, біотичними та іншими властивостями; та наявність регіонів, що відрізняються за хімічним складом (геохімічні провінції), і, найголовніше, об'єднання в рамках біосфери великої кількості елементарних екосистем з властивою їм видовою різноманітністю.

Наразі описано близько 2 млн. видів (приблизно 1,5 млн. тварин і 0,5 млн. рослин). Вважають, однак, що число видів на Землі в 2-3 рази більше, ніж їх описано. Не враховано багато комах і мікроорганізмів, особливо в тропічних лісах, глибинних частинах океанів і в інших малоосвоєних місцепроживаннях. Крім цього, сучасний видовий склад – це лише невелика частина видового різноманіття, яке брало участь в процесах біосфери за період її існування. Річ у тім, що кожен вид має певну тривалість життя (10-30 млн. років), і тому з урахуванням постійної зміни і оновлення видів число видів, які брали участь у становленні біосфери, обчислюється сотнями мільйонів. Вважається, що до теперішнього часу арену біосфери залишили більше 95 % видів.

Різноманітність біосфери за рахунок елементарних екосистем по вертикалі обумовлюється ярусністю або екогоризонтами рослинного покриву та пов'язаних з ним тваринних організмів, а в горизонтальному напрямку – нерівномірністю розподілу організмів та їх угруповань і пов'язаних з ними факторів (зволоження, мікрорельєф, забезпеченість елементами живлення і т. ін.) .

Для будь-якої природної системи різноманітність¹ – одна з найважливіших її властивостей. З нею пов'язана можливість дублювання, підстраховування, заміни одних ланок іншими (наприклад, на видовому або популяційному рівнях), ступінь

¹ Воронков Н. А. Основы общей экологии : учебник для студ. высш. учеб. заведений ; пособ. для учителей. – М. : Агар, 1999. – С. 7-9.

складності та міцності харчових та інших зв'язків. Тому різноманітність розглядають як основну умову стійкості будь-якої екосистеми і біосфери в цілому. Це властивість настільки універсальна, що сформульована як закон (автор його У. Р. Ешбі).

Характеристика функціонування і розвитку феномена управління біологічними системами. Живі системи мають одну принципову особливість, що полягає у наявності у їх організмах складної системи внутрішніх механізмів сприйняття, переробки управлінських сигналів ззовні і прийняття власного рішення. Розумних живих істот на основі свідомості і самосвідомості, а простих живих смертних – на основі інстинктів і реакцій. Так, наприклад, людина керує власною поведінкою на основі цілої системи внутрішньоорганізмичних механізмів, що докладно подані В. Бехом у функціональній моделі особистості людини¹.

В. Попов, І. Крайнюченко², Є. Трифонов³, В. Дружинін, Д. Конторов⁴ та інші дослідники, що предметно вивчали управління живими системами, пропонують напрацьовані ними принципи управління і подають характеристики рефлексивного управління.

Зазначимо, що дискурс цього виду управління ще тільки формується, і він ще далекий до повноти, але мова і зміст його кординально відрізняються від того, що ми сьогодні використовуємо в практиці управління колективами, особливо дітей і підлітків. Так, наприклад, В. Попов і І. Крайнюченко, досліджуючи механізм управління складними (живими) системами, пишуть наступне: “Управляти – це означає спонукати керований елемент до потрібних дій. Якщо керований елемент – людина, тварина або колектив, то управління набуває особливої специфіки. Складні системи, а до них належить людина, мають можливість вибирати,

¹ Бех В. П. Человек и Вселенная: когнитивный анализ : монография / В. П. Бех. – 2-е изд., доп. – Запоріжжя : Просвіта, 2004. – 148 с.

² Попов В. П. Глобальный эволюционизм и синергетика ноосферы [Электронный ресурс] / В. П. Попов, И. В. Крайнюченко. – Ростов-на-Дону : Изд-во АПСН, СКНЦ, ВШ, 2003. – 194 с. – Режим доступа : <http://holism.narod.ru/book1/authors.htm>

³ Прогнозирование [Электронный ресурс] // Трифонов Е. В. Пневмапсихосоматология человека : русско-англо-русская энциклопедия – 15-е изд. – 2012. – Режим доступа до ресурсу : <http://www.tryphonov.ru/tryphonov2/terms2/prognos.htm>. – Заголовок з екрана.

⁴ Дружинин В. В. Системотехника / В. В. Дружинин, Д. С. Конторов. – М. : Радио и связь, 1985. – 200 с.

змінювати свою поведінку залежно від обставин. У людей немає кнопок, важелів, педалей, за допомогою яких їх можна змусити виконувати ті або інші дії. Цим людина відрізняється від машини. Але у людини є потреби, цілі і прагнення їх задовольнити. Якщо мати можливість змінити внутрішнє і зовнішнє середовище людини, то ці дії спровокують певну його поведінку, спрямовану або на усунення небажаної дії (принцип Ле-Шательє – Реакции на внешние воздействия детерминированы), або на збереження (якщо зміна сприймається як бажане). Приклади прямої дії на морфологію людини (побої, катування, страта і т. ін.), з метою спонукати її до потрібних дій, добре відомі в історії людства. Цей спосіб управління дістався нам у спадок від тваринних предків, які ще слабо володіли засобами “економічної” дії”¹.

У ході еволюції людство придбало інші, соціально менш небезпечні засоби дії, управління. Навчившись активно змінювати довкілля, люди стали використовувати цей засіб як батіг і пряник. Зміни в зовнішньому середовищі “м’яко” впливають на морфологію керованого елемента, спонукаючи, провокуючи його на певні реакції у відповідь. Такий метод управління названий рефлексією². Метод рефлексії стохастичний, оскільки достовірно спрогнозувати реакцію у відповідь на нього неможливо. Достовірне управління вимагає хороших знань про об’єкт управління і інформаційні процеси, що у ньому протікають³.

Людина, суспільство і інші біологічні об’єкти є відкритими, нелінійними системами, тобто споживають ресурси і виділяють метаболіти. З огляду на це, найбільш ефективну дію на соціум можна вчинити за допомогою регулювання потоків ресурсів і метаболітів. Перекриваючи і розподіляючи ресурси, можна провокувати об’єкт управління на бажані для системи, що ним управляє, дії. Найбільш важливий сучасний ресурс – це гроші.

¹ *Попов В. П.* Глобальный эволюционизм и синергетика ноосферы [Електронний ресурс] / В. П. Попов, И. В. Крайнюченко. – Ростов-на-Дону : Изд-во АПСН, СКНЦ, ВШ, 2003. – С. 67. – Режим доступа : <http://holism.narod.ru/book1/authors.htm>.

² *Дружинин В. В.* Системотехника / В. В. Дружинин, Д. С. Конторов. – М. : Радио и связь, 1985. – 200 с.

³ *Сетров М. И.* Информационные процессы в биологических системах / М. И. Сетров. – Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1975. – 155с.

У древні часи різновидів ресурсів було більше, оскільки велося натуральне господарство. Очевидно, дія на найважливіший, незамінний ресурс дозволяє найефективніше управляти. Під ресурсом розуміється і сировина, і територія, і “духовні” ресурси (задоволення), і час. Ресурс – це те, що задовольняє потреби і дозволяє оптимально функціонувати. Чим більшою мірою поведінка об’єкта управління визначена рефлексами (достовірними реакціями), тим легше ним управляти. Людина має і рефлекторну, і “свідому” поведінку. “Свідома” поведінка менш передбачувана.

У якості висновків В. Попов і І. Крайнюченко подають характеристику управління живими системами наступним чином¹:

1. Дія (управління) на складні (живі) системи можлива тільки за допомогою провокації керованої системи на потрібні дії. Це називається рефлексивним управлінням.

2. Рефлексивне управління певною складною системою можна здійснювати, змінюючи довкілля, регулюючи ресурси і метаболіти. Управління розвитком біосфери може бути тільки рефлексією, а в якості зовнішнього середовища для неї є людина, земна кора і космос. Зміна людського чинника – це найефективніший спосіб впливу на біосферу.

3. Серед усіх підсистем найціннішою є підсистема, що управляє, оскільки відсутність управління приведе до розпаду будь-якої складної системи.

4. Виникнення управління є наслідком еволюційної диференціації і спеціалізації елементів складної системи.

5. Управління обмежує різноманітність станів системи.

6. Головною функцією управління в живих системах є регенерація зношених елементів з метою підтримки гомеостазу і вибір шляхів еволюції.

7. Рефлекс підпорядкування генетично закладений в усіх вищих живих істотах (зграєвих). Це полегшує управління і виховання. У людських системах управління припускає наявність влади.

¹ Попов В. П. Глобальный эволюционизм и синергетика ноосферы [Електронний ресурс] / В. П. Попов, И. В. Крайнюченко. – Ростов-на-Дону : Изд-во АПСН, СКНЦ, ВШ, 2003. – С. 74. – Режим доступа : <http://holism.narod.ru/book1/authors.htm>.

8. Системи управління ієрархічні. Вищі рівні орієнтовані на управління зовнішнім середовищем. Нижчі рівні управляють власним гомеостазом. Якщо “нижчі” не справляються зі своїми функціями, то їх доповнюють “вищі”.

Крім цього, вони пропонують універсальну схему управління живими системами, що придатна для функціонування як в онтогенезі, так і у філогенезі. Ними сформульована проблема, що потребує розробки під назвою: “Аналіз еволюції блоку соціальної пам’яті і визначення його ролі в ноосферогенезі”.

Отже, на основі навіть поверхового огляду дискурсу управління біологічними системами стає зрозумілим, що ми управлінням біологічними системами не володіємо. Людина як представник біоти живого не має власної, тобто адаптованої під її стан, потреби і можливості, системи управління. На неї “накидають аркан” – то технічного, то виробничого призначення. І здається, що саме філософія управління, що своєчасно задіяна, може надати смисл і забезпечити достатню динаміку формування дискурсу управління біологічними системами. Про закони і закономірності управління живими системами у біоценозі, біогенезі, онтогенезі і філогенезі демографами, соціальними філософами і теоретиками менеджменту майже нічого не надруковано.

Великий інтерес викликає так зване “рефлексивне управління”, яке фактично є філософією управління біологічними системами. Під управлінням рефлексії розуміється мистецтво впливу на людину за допомогою інформаційних повідомлень (управління без зворотного зв’язку), в ширшому сенсі – специфічний метод соціального контролю над індивідами¹.

Особливість рефлексивного управління полягає в тому, що будується певна дуже спрощена модель іншого суб’єкта, на її основі йому надсилається певне повідомлення і одночасно в побудовану модель закладається інформація, що міститься в цьому повідомленні. Тоді не потрібен зворотний зв’язок, оскільки можна отримати певну інформацію про суб’єкта тільки тому, що йому надіслане певним чином організоване повідомлення.

¹ Горюнов И. Формула совести / И. Горюнов // Поиск. – 2000. – № 44. – С. 3-12.

“Це надзвичайно економний спосіб управління іншими суб’єктами, оскільки зворотний зв’язок річ дуже дорога. Для збору такої інформації потрібні датчики, її потрібно обробляти і т. ін. При застосуванні ж методу рефлексивного управління головні витрати йдуть на побудову моделей, які дозволяють передбачати поведінку суб’єкта після того, як він отримає те або інше інформаційне повідомлення. Ще одна перевага рефлексивного управління в тому, що, надсилаючи певне повідомлення, ми не відкриваємо свою систему управління для можливості інформаційної дії з боку супротивника”¹. Саме у такому сенсі рефлексивне управління як мистецтво маніпуляції людьми використовується військовими впродовж багатовікової історії людського суспільства, коли добре організована інформаційна дія допомагала вигравати битви малими силами.

Рефлексивне управління в якості специфічного методу соціального контролю використовується з 60-х років ХХ століття, в роки, коли стала формуватися концепція інформаційної війни. Специфіка проблеми полягає в тому, що в цій концепції генерація інформаційних дій виходить не стільки з природної людської інтуїції, скільки з особливої моделі керованого суб’єкта. Це було пов’язано з малою ефективністю побудованих на той час на традиційних біхевіористських поняттях (що вважають предметом психології не свідомість, а поведінку як сукупність реакцій на дії зовнішнього середовища) психологічних моделей. Модель же суб’єкта у рамках підходу рефлексії, як передбачалося, відбиватиме не лише його поведінку в площині чисто фізіологічних реакцій на стимули, але і його здатність усвідомлювати самого себе разом з іншими суб’єктами. З побудови таких моделей рефлексій, власне кажучи, і почалися дослідження. Перші реально працюючі моделі і технології рефлексивного управління з’явилися в кінці 70-х років ХХ століття. У них суб’єкт вже представлявся як “щось”, що має риси, до яких можна вживати такі поняття, як “свідомість”, “справедливість”, “свобода волі” і т. ін.

¹ *Лефевр В.* Где искать истоки демографического кризиса? [Електронний ресурс] / В. Лефевр // Независимая газета. – 2000 – 22 ноября. – Режим доступа : http://www.reflexion.ru/Library/Lefebvre_2000_1.htm

За оцінками С. Кара-Мурзи, американці здійснили науковий і інтелектуальний подвиг. За дійсно неймовірно короткий термін створили новітню технологію рефлексивного управління суспільством. Те, що в інших суспільствах складалося протягом тисячоліть, що у європейській культурі мало в своїй основі уже визнані узагальнюючі філософські праці, наприклад, “Політика” Аристотеля і “Республіка” Платона, в США було сконструйовано на голому місці, но-новому, чисто науковим і інженерним способом. Герберт Маркузе зазначає цю величезну зміну так: “Сьогодні підкорення людини увічнюється й розширюється не тільки засобами технології, але й як технологія, що створює ще більшу основу для повної легітимізації політичної влади і її експансії, що охоплює усі сфери культури”¹. Підкорення не за допомогою технології, а як технологія!

Проте досить часто за справжню владу визнається та, що якраз не містить у собі елемента насильства. Насильство – це примус, володіння, але не справжня влада. Насильство, зазначає Т. Болл, це не влада, а її брак, це псевдовлада². А найочевиднішою умовою ефективності влади видається поєднання елементів примусу і впливу. Ефективного приневолення не можна досягти єдиним інструментом – чи то насильством, чи то ідеологією, писав М. Фуко: приневолення може бути безпосереднє, фізичне, а проте не буде насильне, воно може бути обраховане, організоване, витончене, а проте мати фізичний характер³.

Таким чином, має йтися про оптимальне поєднання засобів впливу і засобів примусу. Про це говорить і С. Московічі: з одного боку – насильство в різних формах, і з другого, – легітимність, яка виправдовує та освячує панування. Внутрішня віра, що доповнює зовнішнє насильство, – формула легітимности влади⁴.

¹ Цит. за : *Кара-Мурза С. Г.* Манипуляция сознанием / С. Г. Кара-Мурза. – М : Изд-во “Эксмо”, 2007. – С. 35.

² *Болл Т.* Власть / Т. Болл // Политические исследования. – 1993. – № 5. – С. 36-42.

³ *Фуко М.* Наглялата й карати: Народження в’язниц / М. Фуко ; пер. з фр. П. Тарашук. – К. : Основи, 1998. – С. 34-35.

⁴ *Московічи С.* Машина, творящая богов / С. Московичи ; пер. с фр. – М. : Центр психол. и психотерап., 1998. – С. 25; *Друкер П. Ф.* Задачи менеджмента в XXI веке. – М. ; СПб. ; К., 2002. – С. 25.

Розгляд з цієї точки зору поведінки громадських комах, передусім найбільш високоорганізованих серед них медоносних бджіл і мурах, показує наявність зародків розсудливої діяльності, що проявляється у здатності до елементарного узагальнення, синтезу. У даному випадку адекватне дійсності введене відомим радянським ученим Л. Крушинським поняття “розсудлива діяльність”, що дозволяє уникнути повного ототожнення тих, що істотно розрізняються за мірою складності розумових процесів у тварин і людини¹.

Експерименти свідчать про здатність громадських комах до розсудливої діяльності: бджоли і мурашки можуть створювати уявлення про “альтернативну ситуацію”, мають вражаючу здатність до так званого інваріантного розпізнавання фігур і предметів, тобто бджоли і мурашки можуть створювати елементарні абстрактні уявлення про трикутник, круг, квадрат, кількість (в межах двох-трьох) кольорів або об’єктів. На таке здатні тільки найбільш високоорганізовані хребетні тварини. У сучасній зоопсихології найчастіше використовується схема класифікації поведінки, яка виділяє п’ять типів адаптивних реакцій: таксиси, рефлекси, інстинкти, розсудлива діяльність, що включає інсайт, різні форми навчання. На додаток до поведінки громадських комах виявляється, що найбільшу долю в ній займають інстинкти і розсудлива діяльність².

Це надто спрощена уява про механізм прийняття рішень живими системами, зокрема й людиною, оскільки у цій операції бере участь увесь біологічний організм як цілісність. Складність аналізу визначається багаторівневою структурою свідомості людини, що проявляє себе на кожному рівні по-різному, а саме: а) на безсвідомому – як генетично успадкований від предків інстинкт; б) на чуттєвому – як емоційні стани; в) на розумовому – як усвідомлені цінності, естетичні категорії.

¹ Крушинский Л. В. Биологические основы рассудочной деятельности: Эволюционный и физиолого-генетический аспекты поведения / Л. В. Крушинский ; предисл. Д. К. Беляева, А. Ф. Семиохиной. – Изд. 3-е. – М. : Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2009. – 272 с.

² Див. : Правоторов Г. В. Зоопсихология для гуманитариев : учеб. пособ. – Новосибирск : ООО Изд-во ЮКЭА , 2001. – С. 47; Вилли К. Биология: биологические законы и процессы / К. Вили, В. Датъе. – М. : Мир, 1974. – 820 с.

У залежності від цього розшарування на кожному з цих рівнів діє свій власний орган і механізм переробки інформації: а) на безсвідомому – енергетичний механізм, що переробляє інформацію у енергію і навпаки, розкодовує сенс, що несе енергетичний імпульс; б) на чуттєвому – психологічний механізм, що переробляє генетичну (ірраціональну) інформацію; в) на розумовому – механізм соціалізації, що переробляє соціальну (раціональну) інформацію.

Психологічний механізм “працює” на основі психофракталів¹, що часуються з психосфери і живлять підсвідомість особистості. Його головна функція у дискурсі нашого дослідження полягає у гармонізації підсвідомості особистості і сфери колективного підсвідомого соціуму. Знання про несвідоме ще донедавна називали “шаманським” і відкидали в резерв “езотеричних”, тобто закритих, експериментально недоведених і навіть шкідливих. Незважаючи на те, що ці знання стосувалися, передусім, сфери людської духовності, тонких матерій і потужних сил, що приховуються в ірраціональній і підсвідомій частині психічного світу людини і людства. Релігію теж можна зарахувати до духовності, але релігійна духовність розрахована на віру, вона тримається на ній і не потребує нічого, крім віри. У парадигмі архетипового менеджменту релігійні і наукові постулати прагнуть до єднання.

Механізм соціалізації функціонує у горизонті свідомості особистості. Особистість і суспільство мають, як показано вище, специфічні механізми вступу у взаємодію і справно користуються ними. Провідна функція цього механізму полягає у гармонізації свідомості особистості і суспільства на основі естетичного ідеалу. Сам по собі естетичний ідеал, що вище подавався як нормативно-ціннісний імператив, або абсолют, нічого “не може зробити”; для того, щоб диктована його сенсом самозмінна сталася, він повинен поєднатися з можливостями системи – організму людини (він – чисте спонукання). Зв'язок абсолютів і можливостей системи намацується автоматично: він є простою реалізацією об'єктивних стосунків, передбачуваних між абсолютом і цими можливостями.

¹ Донченко О. Від цілісності психологічних знань до цілісності світобачення / О. Донченко. – Соціальна психологія. – 2011. – № 1. – С. 4-10.

Абсолют, таким чином, завдяки своєму власному сенсу, має право впливу на усі можливості людини. Таке об'єднання якостей потрібності, необхідності самозміни, викликає естетичний ідеал, з можливостями особистості людини породжує самодостатній комплекс її самовідтворення (у цьому понятті представлено як спонукальна, так і власне виконавча ланка активності).

Наразі ми підійшли до важливого моменту, суть якого полягає у тому, що наявність двох видів механізму впливу естетичного ідеалу на формування особистості породжує у її структурі гострі суперечності, які потрібно знімати тільки третім, більш глибинним механізмом, яким володіє жива розумна істота – механізмом внутрішньої боротьби суперечностей, що відомий нам як механізм переживання. К. Маркс при поясненні подібних переходів часто користувався синтетичними категоріями – поняттями: “практично-духовне” засвоєння дійсності, “чуттєво-надчуттєве” щодо властивостей товару, “сутнісна єдність природи і суспільства” стосовно людини.

У нас щодо цього власної концепції ще немає, але є робочі гіпотези, опрацювання яких у майбутньому можливо дасть позитивні результати. По-перше, оскільки “хронотоп” у структурі особистості допомагає нам зрозуміти взаємопереходи між сенсильною і інтелігильною матеріями, то треба більш детально дослідити його функції в організмі людини. Своєрідність хронотопу полягає, ще раз повертаємось до цього явища, в тому, що він поєднує в собі, здавалось би, не поєднуване, а саме: просторово-часові, у фізичному сенсі цього слова, тілесні обмеження з безмежністю часу і простору, тобто з вічністю і з нескінченністю. Тому в ньому містяться водночас і Фізичний, і Семантичний Всесвіти. Це, як відзначає М. Каган, орган опосередкування їхньої взаємодії¹.

Залежна від щільності динаміка популяцій забезпечується біотичними факторами. Їх називають регулюючими². Сьогодні, наприклад, стало ясным, що головними в геномах є не структурні

¹ Каган М. С. Мир общения: Проблема межсубъектных отношений / М. С. Каган. – М. : Политиздат, 1988. – С. 114.

² Воронков Н. А. Основы общей экологии : учебн. для студ. высш. учеб. заведений ; пособ. для учителей / Н. А. Воронков. – М. : Агар, 1999. – С. 7-9.

гени, а регуляторні. Людина і шимпанзе мають 99,4 % однакових структурних генів. Усі наші відмінності з цими мавпами детермінуються на 99 % генами-регуляторами.

Загалом же дію регулюючих факторів можна розглядати на рівні міжвидових та внутривидових (внутріпопуляційних) взаємовідносин організмів. Вони “працюють” за принципом зворотного негативного зв’язку: чим значніша чисельність, тим сильніше спрацьовують механізми, що зумовлюють її зниження, і навпаки – при низькій чисельності сила цих механізмів слабшає і створюються умови для більш повної реалізації біотичного потенціалу. Фактори такого типу лежать в основі популяційного гомеостазу, що забезпечує підтримання чисельності в певних межах значень. До числа регулюючих факторів відноситься, зокрема, взаємовідношення організмів типу хижак-жертва.

До міжвидових механізмів гомеостазу відносяться зазначені вище взаємини типу хижак-жертва. У такому ж плані діють і взаємини паразит – господар. При високій чисельності створюються умови для збільшення кількості паразитів і паразитарних захворювань як в результаті скупченості, так і внаслідок ослаблення організмів. До міжвидових механізмів відноситься також конкуренція, гострота якої знаходиться у прямій залежності від чисельності організмів.

Конкуренція лежить і в основі внутріпопуляційного гомеостазу. Вона тут може виявлятися в жорстких і пом’якшених формах. Жорсткі форми, зазвичай, закінчуються загибеллю частини особин. У рослинному світі це проявляється в явищах так званого самозрідження фітоценозів. У тваринному світі результат гострої внутривидової боротьби проявляється часто у формі канібалізму (поїдання собі подібних). Такі явища найбільш часті серед хижаків.

Пом’якшені форми внутривидової конкуренції виявляються, зазвичай, через ослаблення частини особин, виключення їх із процесів розмноження. Випадки загибелі особин при таких формах боротьби менш вірогідні. До таких механізмів внутріпопуляційного гомеостазу відносяться ті, що пригнічують (інгібують) виділення речовин у зовнішнє середовище сильнішими особинами, стресові

явища, розмежування територій (територіальність), міграції між популяціями.

При високій скупченості особин в популяціях регулюючим механізмом чисельності можуть бути стресові явища. Вони найбільш характерні для ссавців. При стресах, зазвичай, частина особин знижує або втрачає репродукційні функції (вимикається з процесів розмноження). Сильніші особини меншою мірою схильні до стресу і його наслідків. При ослабленні або припиненні стресових явищ організми, зазвичай, відновлюють функції життєдіяльності і репродукційного процесу.

Міграції як фактор гомеостазу виявляються найчастіше у двох видах. Перший – відноситься до масового результату особин з популяції при явищах перенаселеності (навали) (Китай).

Другий вид міграцій пов'язаний з більш поступовим (спокійним) відходом частини особин в інші популяції з меншою щільністю населення (Америка, Канада).

Неоднозначні реакції популяцій на іммігрантів (Франція, Німеччина). У періоди високої чисельності вони перешкоджають вселенню особин з інших популяцій. При низькій чисельності має місце явище протилежного порядку: різко зменшується кількість особин, що залишають популяції, знімаються механізми, що перешкоджають вселенню особин з інших популяцій (іммігрантів).

Ясно, що гомеостаз повною мірою проявляється, якщо спрацьовують всі механізми, що лежать в його основі. Наприклад, не порушується різко співвідношення численності хижаків і жертв, не має місця дія факторів, що послаблюють популяції (забруднення, порушення середовища існування та ін.), не перевищуються критичні межі чисельності і т. п.

У наш час подібні порушення гомеостатичних механізмів викликаються в більшості випадків антропогенними факторами. З огляду на це, одним з найважливіших завдань людини є виключення або різке зниження дії подібних факторів

3.4. Парадигмальний пошук загальної теорії та практика управління біологічними системами

Завданням цього підрозділу є з'ясування міри формалізації, тобто теоретичного закріплення екологічного менеджменту і менеджменту персоналу, визначення ступеню ефективності технологічного оснащення управління біологічними системами.

Наукове забезпечення управління біологічними системами не має ще системного характеру. Аналіз категоріального апарату цього напрямку управлінської діяльності є досить розпливчатим і несконцентрованим на предметі і об'єкті управління біологічними системами. Принципово іншим є теоретичне обґрунтування концепції менеджменту персоналу.

Водночас, як впливає з розглянутого вище, ми маємо досліджувати – “суб'єкт-об'єктні” відносини. На противагу класичній гносеології з суб'єкт-об'єктною дихотомією, Гусерль у своїй герменевтиці показав, що свідомість [предмета] і предмет [свідомості] невід'ємні один від одного. Первинною реальністю виступає не свідомість, мислення, дух, з одного боку, і не природа і матерія, з іншого, а “життєвий світ”, із самого початку передпосланий суб'єкт-об'єктному розчленовуванню.

Здається, ми підійшли до того, щоб людині знайти себе в управлінні, а саме в тому, що управління є передусім (і по суті) управлінням самим собою, а не іншими. Останнє з необхідністю здійснюється, але лише як вторинне явище.

Упродовж своєї історії людина неодноразово відкривала, знаходила себе в різних іпостасях. Це і “Людина – міра усіх речей” у Протагора, і “Держава – це государ” у Т. Гоббса (чи “Держава – це Я”! Людовика XIV), і знаходження людиною себе в моральному імперативі Канта : “Чини з іншими так, як хочеш, щоб вчиняли з тобою”, і знаходження людиною себе в історії: історія як життя “героїв” у Карлейля або історія як життя “простої людини” (народу) у Л. Толстого, людина відкривала себе і в релігії, і у філософії, і в науці, і багато в чому іншому.

До концепції управління рефлексії нас також підштовхувало переконання в тому, що управляти можна тільки тим, що сам робиш. У філософії останнім часом з'явилося поняття “почуття-думка” (А. Куринський¹), що відбиває нерозривність інтелектуальної і емоційної складової роботи людини. На додаток до людської практики (а саме про практику управління у нас переважно йдеться) можна піти на подальше узагальнення і допустити вже поняття “думка-почуття-дія”, яка підкреслює спрямованість думки і почуття суб'єкта на власну дію, тобто підкреслює єдність елементів цієї тріади.

Ситуація, коли думки і почуття суб'єкта орієнтовані виключно на дії інших осіб – момент відчуження, недопустима. На додаток до професійної діяльності фахівців це поняття (тріада), ймовірно, не викликає питань – дії фахівців невідчужувані. І подібну ситуацію створює рефлексивне управління для керівника.

І тепер від кантівського імперативу: “людина не може бути об'єктом чиеї-небудь діяльності, але лише метою” ми просуваємося ще далі: “людина і метою чиеюсь не може бути, окрім як метою для самої себе”. У рефлексивному управлінні знімається розрізнення суб'єкта і об'єкта – об'єктом у суб'єкта управління є його власна діяльність. Тепер єдина можливість здійснити справу, що залишається у суб'єкта, – здійснити її власною діяльністю. У цьому полягає перший принцип рефлексивного управління.

Для того, щоб суб'єкт управління міг створити підприємство, необхідно спочатку побудувати його в абстрактних поняттях. У цьому полягає другий принцип рефлексивного управління. Традиційна характеристика – “конкретно мислячий керівник” – в рефлексивному управлінні повністю долається, перестає бути позитивною характеристикою керівника. Діяльність керівника при рефлексивному методі управління своєю абстрактністю подібна до діяльності математика. “Життя складне, тому що конкретне”, вважає математик М. Лазарєв, і математики складність життя долають через вихід на рівень абстрактних уявлень. Так і в рефлексивному

¹ *Моргунов Е. Б.* Модели и методы управления персоналом. Методика построения деятельности руководителя в концепции рефлексивного управления [Електронний ресурс] / Е. Б. Моргунов. – Режим доступу до ресурсу : http://polbu.ru/morgunov_uprpers/ch21_i.html.

управлінні долається складність управлінської практики. Показові щодо цього блискучі успіхи в управлінні С. Вітте (математика за освітою), відоме метафоричне мислення якого вказує на його постійне прагнення до узагальнення, абстракції.

Немає однозначного погляду на те, яка наука має обслуговувати сферу управління біологічними системами. Одні автори вважають, що це предмет праксеології, другі – теорії менеджменту, треті – екологічного менеджменту, а ми стверджуємо – підрозділ загальної теорії управління.

У російсько-британському навчальному посібнику за редакцією Є. Моргунова “Модели и методы управления персоналом” (2001) зазначено, що такою наукою може бути праксеологія¹. У цьому посібнику стверджується, що: “Переходячи зі сфери практики рефлексивного управління, де виникли наші перші ідеї, у сферу наукових досліджень, нам необхідно не лише виявити, ідентифікувати, але і дати найменування “шуканій” науці. Перенесення з практики і концепції рефлексивного управління їх найменування – рефлексивного управління – на відповідну науку має той недолік, що неприпустимо звужує сферу потенційних досліджень цієї науки. Зрозуміло, наприклад, що фізика не може бути однойменною з жодною з галузей технічної практики або інженерії, оскільки обґрунтовує феноменологію більшості з них.

Фактично вище нами був уже позначений об’єкт наукового дослідження в концепції рефлексивного управління – це явища, пов’язані з побудовою людиною власної діяльності. Природно поставити питання, – а чи не існує вже зараз в системі наук така дисципліна, яка має той же об’єкт досліджень або принаймні об’єкт, який істотно з ним перетинається. І таку дисципліну ми знаходимо, це – праксеологія”².

¹ Модели и методы управления персоналом : российско-британское учеб. пособ. / под ред. Е. Б. Моргунова. – М. : ЗАО “Бизнес-школа “Интел-Синтез”, 2001. – 464 с. – (Серия “Библиотека журнала “Управление персоналом”).

² Модели и методы управления персоналом: Российско-британское учебное пособие / под ред. Е. Б. Моргунова. – М. : ЗАО “Бизнес-школа “Интел-Синтез”, 2001. – С. 201. – (Серия “Библиотека журнала “Управление персоналом”)

Поява праксеології була заявлена, як відомо, виходом монографії Т. Котарбинського “Трактат про хорошу роботу”¹, у передмові до якого Г. Попов пише: “Яке завдання праксеології? Знайти загальні закони будь-якої людської діяльності і вивести на цій основі найбільш загальні правила такої діяльності”². І далі: “Дуже важливий аспект праксеології – її зв'язок із загальними моментами абстрактного процесу праці, сформульованими К. Марксом в “Капіталі”. Геніальні думки К. Маркса про загальність праці з повним правом можна назвати відправним пунктом праксеологічного аналізу”³.

Щоправда, сам автор праксеології оцінював її завдання скромніше: “Міркування, що містяться в цій роботі, відносяться до праксеології, або загальної теорії ефективної організації діяльності. Необхідність і можливість розробки такої дисципліни ясні. Адже рецепти ефективної роботи бувають більш менш загальними. ...Праксеологи ставлять своєю метою дослідження найбільш широких узагальнень технічного характеру. Тут йдеться про техніку раціональної діяльності як такої, про вказівки і застереження, важливі для всякої дії, ефективність якої необхідно підвищити”⁴. Тобто у Т. Котарбинського йдеться про технічну (у широкому сенсі) діяльність, до якої тільки і прикладені поняття ефективності, “хорошої роботи”. До науки подібні поняття віднести неможливо.

Зрозуміло, що рефлексивне управління ще далеке від входження в професійну культуру, тому тут найскладніше навести досить змістовний приклад відповідної практики. Але приклади, що демонструють окремі сторони рефлексивного управління □ стратифікація діяльності першої особи і підлеглих, наявність сенсу

¹ *Котарбинский Т.* Трактат о хорошей работе / Т. Котарбинский ; под ред. проф. Г. Х. Попова ; пер. с польс. Л. В. Васльева, В. И. Соколовский. – М. : Экономика, 1975. – 271 с.

² *Котарбинский Т.* Трактат о хорошей работе / Т. Котарбинский ; под ред. проф. Г. Х. Попова ; пер. с польс. Л. В. Васльева, В. И. Соколовский. – М. : Экономика, 1975. – С. 9.

³ *Котарбинский Т.* Трактат о хорошей работе / Т. Котарбинский ; под ред. проф. Г. Х. Попова ; пер. с польс. Л. В. Васльева, В. И. Соколовский. – М. : Экономика, 1975. – С. 11.

⁴ *Котарбинский Т.* Трактат о хорошей работе / Т. Котарбинский ; под ред. проф. Г. Х. Попова ; пер. с польс. Л. В. Васльева, В. И. Соколовский. – М. : Экономика, 1975. – С. 20.

діяльності у першої особи, його опора на власну діяльність і інші □ можливі.

Показовою працею у рамках цього напрямку є також книга П. Друкера “Задачи менеджмента в XXI веке”. На відміну від прибічників стандартизації діяльності підприємства, де менеджер пасивно виконує роль наглядча, П. Друкер вважає основою діяльності менеджера управління за цілями і самоконтроль¹. Його гострий погляд виявив зрушення, що намічається в західній картині світу 1950-х, – орієнтацію на нематеріальні цінності, фінансові результати – на відміну від “конвеєрної”, виробничої, вкрай матеріальної довоєнної економіки.

Управління біологічною людиною частково віддзеркалено й у “Менеджменті персоналу”², хоча автори підручників і дослідники не роблять наголос на цьому аспекті, а розглядають його потенціал у дискурсі соціального управління. Водночас соціально-психологічні чинники впливають саме на нервову систему, тобто біологічну людину. Це чи не найпопулярніший розділ управління людьми на виробництві і поза ним.

У процесі управління персоналом за допомогою різних методів “переробляються” вхідні ресурси (головний з яких – інформація про людей) у проміжний результат – поведінку персоналу, а потім – у конкретний результат – мету усієї діяльності в галузі управління персоналом, що підпорядкована загальній меті організації.

Процес управління персоналом має циклічний характер: виконання мети постійно оцінюється і коригується як керівниками, так і підлеглими; зворотний зв'язок замикає цикл, повертаючи процес до його початку – етапу надходження ресурсів у систему.

Зовнішнє середовище, представлене елементами інших систем управління персоналом (наприклад, зміна кадрової політики конкуруючих організацій або підвищення активності в діях профспілок), впливає на всі елементи системи (що найбільше відчувається на її входах), які, власне кажучи, надходять ззовні (при

¹ *Drucker P. F. The Practice of Management. – New York, NY : Harper & Brother, 1954. – Русский перевод : Друкер П. Ф. Практика менеджмента : учеб. пособ. / П. Ф. Друкер ; [пер. с англ.]. – М. : Изд. дом “Вильямс”, 2001. – С. 167.*

² *Менеджмент персоналу : навч. посіб. / В. М. Данюк, В. М. Петюх, С. О. Цимбалюк та ін. ; за заг. ред. В. М. Данюка, В. М. Петюха. – К. : КНЕУ, 2004. – 398 с.*

цьому вони можуть бути елементами відразу декількох систем. Наприклад, людина, що працює в організації, насамперед, є членом суспільства, далі – вона може бути членом профспілки, працювати в іншій прибутковій організації, а також належати до громадських і політичних організацій, що певною мірою впливають на організацію, у якій знаходиться її основне місце роботи).

“Різними групами працівників треба управляти по-різному; однією і тією ж групою працівників слід управляти по-різному в різних ситуаціях. Дедалі частіше варто управляти як “партнерами”, а партнерство вже виключає “управління”, оскільки припускає рівність учасників. Партнери не можуть наказувати один одному. Вони можуть тільки переконувати один одного. Людськими не потрібно “управляти”. Завдання – направляти людей”¹.

У цьому висновку П. Друкера сформульована потужна установка на крутий поворот у категоріальному апараті управління живими системами, і, насамперед, людьми. Її треба відслідковувати на прикладі класичних для сфери управління людьми доктрин “людських відносин” і “управління персоналом”, а також ідей новітнього часу, наприклад, концепцій “м’якого менеджменту”², “нейроменеджменту”³, “постнекласичного менеджменту”⁴, або інші механізми управління живими системами, що наводяться у сучасній літературі⁵ та ін.

Більш прикладне оформлення отримують моделі, розроблені в рамках інвайронменталізму (від англ. “environment” – довкілля). Під останнім у науці розуміють:

¹ Друкер П. Ф. Задачи менеджмента в XXI веке : [учеб. пособ.] / П. Ф. Друкер ; [пер. с англ. и ред Н. М. Макаровой]. – М. ; СПб. ; К. : Вильямс, 2001, 2002. – С. 39-40.

² Анфимова А. Ю. “Мягкий менеджмент” как основа социального развития общества [Электронный ресурс] / А. Ю. Анфимова // Роль женщины-руководителя в решении социальных задач : материалы круглого стола, 21.11.2002. Комитет Общественных связей г. Москвы. – М., 2003. – Режим доступа : <http://www.uni-dubna.ru/?id=2356>

³ Джейкобс С. Чарльз. Нейроменеджмент / С. Чарльз Джейкобс ; пер. с англ. – К. : Companion Group, 2010. – 208 с.

⁴ Нестерова М. О. Постнекласичний менеджмент : монографія / М. О. Нестерова. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – 126 с.

⁵ Попов В. П. Глобальный эволюционизм и синергетика ноосферы [Электронный ресурс] / В. П. Попов, И. В. Крайнюченко. – Ростов-на-Дону : Изд-во АПСН, СКНЦ, ВШ, 2003. – 194 с. – Режим доступа : <http://holism.narod.ru/book1/authors.htm>

– теорію управління соціально-економічним розвитком і навколишнім середовищем, яка вважає людство частиною біосфери і стверджує необхідність перетворення природи в інтересах людини¹;

– теорії, які вивчають закономірності і форми взаємодії суспільства з місцем існування, різноманіття зв'язків соціальних змін зі змінами в матеріальних передумовах життєзабезпечення соціальних процесів²;

– галузь науки, що сформувалась в середині ХІХ століття і означала низку нових ідей про те, що люди значною мірою розвиваються під впливом довкілля;

– соціально-екологічний рух, що отримав поширення у ХХ столітті в європейських країнах і спрямований на посилення заходів із захисту природного середовища.

Сьогодні цей термін здебільшого вживається саме в останньому значенні. При цьому як соціально-екологічна модель, він охоплює низку таких нагальних проблем для вирішення: зменшення біологічної різноманітності, глобальне потепління, озонові діри, кислотні дощі, захоронення радіоактивних відходів, можливість ядерної зими, пригнічення прав тварин. А головними кроками для їх розв'язання називаються: переведення виробництва на безальтернативні технології, поширення альтернативної енергетики і електричного транспорту, переробка відходів, очистка стічних вод, зрошення пустель³.

Звернемо увагу на ту обставину, що автори не передбачають гармонізацію з управлінням технічними системами. Знову таке собі ситуативне вирішення проблеми гармонізації протилежностей за принципом “людина-природа”. Цікаві результати дали пошуки філософії екобезпечного розвитку, проведені у ході дослідження Н. Семенюк. Авторка доводить, що “усвідомлення загрози, яка

¹ Инвайронментализм (энвайронментализм) [Електронний ресурс] // Русско-французский социально-экологический словарь. – Режим доступа: <http://www.ksma.ru/ecard/222.html>. – Заголовок з екрана.

² Концепции социальной экологии (инвайронментализм) [Електронний ресурс] // Социологический словарь. – Режим доступа : http://mirslovarei.com/content_soc/консерсии-socialnoj-jekologii-invajronmentalizm-6268.html. – Заголовок з екрана.

³ Международный энвайронментализм [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://prompolit.ru/132718>. – Заголовок з екрана.

охоплює людство у зв'язку з загостренням екологічної ситуації в епоху глобалізації та інформаційної революції, потребує переходу до нових цілей і завдань життя та діяльності людини, формування нової філософії життєдіяльності, яка б відвернула руйнацію світу, забезпечила екобезпечне існування людства”¹ – саме остання реалізується в життєвому просторі як “філософія екобезпечного розвитку”.

Узагальнивши філософські пошуки останніх десятиліть, Н. Семенюк обґрунтовує висновок про те, що в якості оптимальної моделі екобезпечного розвитку людства може бути модель “стійкого людського розвитку”. При цьому сталий розвиток визначається нею як “процес гармонізації продуктивних сил, забезпечення гарантованого задоволення принаймні мінімально необхідних потреб всіх членів суспільства за умови збереження й поетапного відтворення цілісності навколишнього середовища, забезпечення рівноваги між потенціалом природи і вимогами людей усіх поколінь”².

Також авторка виокремлює основні напрями та пріоритети сталого розвитку: а) демократичні перетворення, соціальні гарантії, права і свободи громадян; б) стале використання природо-ресурсного потенціалу; в) створення вивіреної державної екологічної політики; г) формування законодавчої бази; д) організація належного управління цими процесами. Як і в інших моделях, наголошується на формуванні у громадян високого рівня екологічної свідомості, культури та поведінки в системі “екологічного всеобучу” населення як на висхідній позиції реалізації такої моделі³.

С. Прутько найзагальнішими підставами екобезпечного розвитку вважає: гуманістичну спрямованість діяльності суспільства,

¹ Семенюк Н. В. Філософія екобезпечного поступу людства в епоху глобалізації та інформаційної революції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.10 “Філософія освіти” / Н. В. Семенюк. – К., 2009. – 18 с.

² Семенюк Н. В. Філософія екобезпечного поступу людства в епоху глобалізації та інформаційної революції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.10 “Філософія освіти” / Н. В. Семенюк. – К., 2009. – 18 с.

³ Семенюк Н. В. Філософія екобезпечного поступу людства в епоху глобалізації та інформаційної революції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.10 “Філософія освіти” / Н. В. Семенюк. – К., 2009. – 18 с.

формування громадянського суспільства, системний підхід до розв'язання екологічних проблем. Головними ж пріоритетами політики екобезпечного розвитку дослідницею названі наступні: приведення стану довкілля до прийнятних для нормального проживання норм; подолання негативних наслідків чорнобильської катастрофи і недопущення аналогічних техногенних катастроф; формування автентичної для збереження біологічного, екологічного та ландшафтного різноманіття природи України мережі природоохоронних об'єктів¹. Ефективною моделлю, яку пропонує автор, можна вважати формування екологічної мережі України. Екологічна мережа постає і як чинник збереження розмаїття живого, і як природна складова системи забезпечення основного права людини на сприятливе для життя, здоров'я і достатку довкілля².

Синергетична модель екобезпечного розвитку ґрунтується на визнанні необхідності коеволюції (гармонійного співіснування та сумісного розвитку) природи і людини³. Із синергетичного бачення випливає, що наслідком пізнання законів природи та суспільства і безпосередньою передумовою повністю усвідомленої діяльності має стати визнання кожною особистістю нерозривного зв'язку з цими надсистемами і прийняття ідеї коеволюції. Це дає людині не тільки можливість свідомо та ефективно використовувати об'єктивні закони у своїй практичній діяльності, але й гарантію того, що її необачні дії стосовно зовнішніх систем не призведуть до ушкодження власного зовнішнього середовища⁴.

Отже, хоча біологія постійно притягується у сферу управління для обґрунтування, вона сама стикається з проблемами, близькими до тих, які виникають при застосуванні її понять в інших

¹ Прутько С. Г. Політико-правові засади екологічно безпечного розвитку України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 "Політичні інститути та процеси" / С. Г. Прутько. – К., 2007. – С. 3.

² Прутько С. Г. Політико-правові засади екологічно безпечного розвитку України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 "Політичні інститути та процеси" / С. Г. Прутько. – К., 2007. – С. 4.

³ Цикин В. А. Философия самоорганизации сложных систем / В. А. Цикин. – Сумы : СГПУ, 2001. – С. 191.

⁴ Нестеренко Г. О. Особистість у нелінійному суспільстві : [монографія] / Г. О. Нестеренко. – Запоріжжя : Просвіта, 2004. – С. 44-45.

дисциплінах¹. З другої половини минулого століття учені дедалі більше почали схилитися до думки, що психологічні, соціальні і космічні явища є різноманітними формами життя. Звідси збільшене значення біології у функції підстав наукового пізнання². Але експансія біології, на жаль, супроводжується біологічним редукціонізмом. Було б непогано все ж розрізняти редукцію і наукове пояснення з використанням представлень, запозичених з інших дисциплін, обмеживши першу і підтримуючи другу. Редукціонізм у менеджменті призводить тільки до видимості рішення проблем, а творчі біологічні аналогії, навпаки, дуже евристичні і плідні.

Концепція екологічного менеджменту включає в себе³:

- обґрунтування можливості і необхідності управління екологічними процесами;
 - визначення сфери і об'єкта управління в екологічному менеджменті – взаємодія людини і природи;
 - формулювання і реалізація мети екологічного менеджменту – нова якість існування і життєдіяльності людини;
 - відповідність масштабу проблеми і масштабу управління.
- Інфраструктура екологічного менеджменту. Взаємодія і зв'язок транснаціональних і регіональних проблем екологічного менеджменту;
- функціональний зміст екологічного менеджменту;
 - принципи екологічного менеджменту;
 - методологія і роль науки в екологічному менеджменті;
 - організація екологічного менеджменту;
 - системи, механізми і технології управління в концепції екологічного менеджменту.

¹ *Винер Н.* Кибернетика или управление и связь в животном и машине / Н. Винер. – М. : Наука, 1983. – 340 с.

² *Тихонов А. В.* Управление как объект познания / А. В. Тихонов // Организмы и механизмы: проблемы управления в социальных и технических системах : материалы междисциплинарного научного семинара. – СПб. : Книжный дом, 2003. – С. 205 – 224; *Тихонов А. В.* К проблеме методологических уровней анализа управления / А. В. Тихонов // Управление: интеллект и субъективность : материалы межвузовского научного семинара. – СПб. : Изд-во СПбГТГУ, 2002. – С. 23-35.

³ *Коротков Е. М.* Концепція екологічного менеджменту [Електронний ресурс] / Е. М. Коротков. – Режим доступу : <http://www.cfin.ru/press/management/1998-2/02.shtml>

Стратегія і ефективність екологічного менеджменту. Стратегічний задум – це формула, основна ідея, що відбиває суть перетворення соціо-природної системи, її переходу у бажаний стан. Як правило, це один з найскладніших етапів роботи, проте його виконання істотно полегшує цілепокладання і формулювання конкретних завдань. Стратегічний задум повинен спиратися на сильні, властиві саме цьому регіону сторони, перетворюючи слабкі місця, що перешкоджають розвитку, на точки застосування інноваційних рішень.

Тепер можна розглянути деякі найбільш важливі аспекти цієї концепції екологічного менеджменту. Передусім, це стосується принципів екологічного менеджменту. Саме у них найбільшою мірою проявляється і його особливість, і його зміст.

Принципи екологічного менеджменту потрібно диференціювати за головними чинниками управління – механізмом, процесом і системою управління

1. Принцип опори на екологічну свідомість, яка повинна формуватися і розвиватися в процесах екологічного менеджменту. Саме у свідомості людини криються можливості використання найбільш ефективних засобів дії, тобто механізму управління. Адже важливими характеристиками свідомості є і інтереси, і цінності, і мотиви діяльності. Від їх системи залежить досягнення мети.

2. Принцип екологічного мотивування діяльності. Його суть полягає в переважному використанні засобів мотивування, спрямованих на рішення екологічних проблем. Адміністративні або суто організаційні засоби управління, як показує практика, малоефективні.

3. Принцип випередження або запобігливості в рішенні проблем. У екології багато процесів занадто швидко стають безповоротними. Увесь механізм екологічного менеджменту має бути орієнтований на запобіжні заходи виникнення кризових ситуацій. Це певною мірою має проявлятися у будь-якому управлінні, але для екологічного менеджменту такий підхід є найбільш важливим.

4. У процесуальному відношенні головну роль грає принцип цілеспрямованості і стратегічності. Екологічний менеджмент не

може бути ефективним, якщо він здійснюється за “розмитими” і невизначеними цілями, якщо він не має чіткої стратегії. Мета екологічного менеджменту повинна включати ті компоненти, які відбивають проблеми екології і пов’язують їх в системі загальних проблем розвитку виробництва.

5. У екологічному менеджменті особливе значення має послідовність у вирішенні проблем. Звідси принцип послідовності, що відбиває зв’язки екологічних проблем, облік прямих і віддалених наслідків їх рішення. У будь-якому управлінні існує вибір первинних проблем для розробки управлінських рішень. Але в основі цього вибору можуть бути різні критерії. Вони визначають побудову послідовності, що відповідає екологічним законам.

6. Варто також назвати і ще один процесуальний принцип екологічного менеджменту – принцип своєчасності. Цикли життя екологічних проблем – своєрідні. Визначити момент найбільш ефективного рішення екологічної проблеми – це означає попередити її крайнє загострення, кризу, мінімізувати наслідки.

7. У системі екологічного менеджменту діє принцип функціональної інтеграції. Не можна управляти успішно, спираючись тільки на функціональне рішення проблем екології. Необхідно усе управління орієнтувати на екологію, інтегрувати функції управління за цілями екологічного розвитку.

8. Принцип професіоналізму також має велике значення в екологічному менеджменті. Він полягає в необхідності спеціальної підготовки менеджерів, оперування знаннями в галузі екології. Професійна підготовка дає діючі установки управління і виділення пріоритетів. Саме цього нам сьогодні катастрофічно бракує.

9. У сьогоднішньому управлінні нерозвинена система відповідальності за екологічні наслідки. Звідси важливість принципу розвиненої і збалансованої відповідальності за чинниками екологічної ефективності управління.

Ці принципи екологічного менеджменту можуть і повинні діяти тільки в системі, у взаємозалежності. Адже кожен з них є доповненням і конкретизацією іншого.

Усю сукупність функцій екологічного менеджменту можна розділити на три групи.

У першій групі – функції, пов'язані з управлінням запасами природних ресурсів, їх використанням, транспортуванням, а також розміщенням виробництва.

У другій групі – функції управління процесами технологічних інновацій, і, головним чином, управління утилізацією і використанням відходів, управління екологічною безпекою.

У третій групі – дуже важливі функції: управління соціодинамікою культури, управління урбанізацією і управління регіональною екологічною обстановкою.

Функції екологічного менеджменту не можна зводити тільки до управління технологічними і виробничими процесами. Це управління розширене до суспільно значимих меж.

Екологічний менеджмент є управлінням, що орієнтоване на розвиток і управлінням, що саме розвивається. Проблеми екології не можна вирішити разовим порядком. Екологічний менеджмент не можна ввести відразу. Потрібно знати, які чинники визначають послідовний і неухильний його розвиток, від чого залежить поява нової якості управління, що перетворює його на екологічний менеджмент.

Можна назвати дев'ять взаємопов'язаних чинників, що визначають розвиток екологічного менеджменту.

Інфраструктура екологічного менеджменту – сукупність зовнішніх умов, що сприяють або перешкоджають його появі і розвитку.

Менталітет – образ мислення, традиції поведінки, характер діяльності.

Екологічна культура – розуміння важливості екології, звички поведінки, відношення до екологічних проблем.

Екологічна освіта – знання природи і взаємодії з нею людини, здатність вирішувати екологічні проблеми, оволодіння навичками їх аналізу.

Моніторинг екологічних ситуацій – послідовний і безперервний контроль екологічної обстановки.

Наявність ресурсів, що відповідають потребам екологічного менеджменту.

Система інформаційного забезпечення екологічного менеджменту – структура інформації, порядок її отримання, руху і використання.

Правове забезпечення екологічного менеджменту – наявність законодавчих актів, що дозволяють і примушують вирішувати екологічні проблеми.

Зрештою, загальна тенденція екологічного розвитку суспільства – виток, форми прояву екологічних проблем, можливості їх осмислення і потенціал суспільної свідомості.

В усій сукупності цих чинників сьогодні центральне місце займає чинник екологічної освіти. Він є системотворним і може бути розглянутий у двох ракурсах – загальна екологічна освіта і екологічна освіта сучасного менеджера, його професійна підготовка у цій галузі.

Засоби або технології управління біологічними системами поступово напрацьовуються світовою спільнотою. На наше здивування, у Древній Індії¹, в діяльності йогів, ми знаходимо елементи біологічної кібернетики. Вже не одне тисячоліття йоги володіють надзвичайно складною і добре аргументованою системою управління організмом людини.

Наразі ми повинні визнати, що це була перша створена людиною структура управління великою системою. У ній використовувався, щоправда, даний від природи інформаційно-логічний пристрій – мозок людини і її нервова система. І ми повинні визнати, що ця структура управління виявилася надзвичайно тонкою.

Механізм її залишається досі до кінця незрозумілим з позицій європейської науки. І, більше того, досі, наскільки нам відомо, ніхто і не намагався зрозуміти її у рамках сучасних кібернетичних уявлень. Треба виокремити і ту обставину, що наша європейська медицина досі залишається на докібернетичному рівні: у ній і не

¹ *Налимов В. В.* Этюды по истории кибернетики предтечи кибернетики в Древней Индии [Електронний ресурс] / В. В. Налимов, З. Б. Барінова // *Философия науки.* – 2000. – № 1 (7). – Режим доступу до ресурсу : http://kommersant.org.ua/book_o066.html

виникає завдання розробки оптимальної системи управління організмом людини¹.

Для управління розвитком біологічних організмів найбільш перспективним засобом удосконалення є генна інженерія², що ґрунтується на молекулярній біології, яка дає можливість вносити зміни в молекулярну взаємодію основних біологічних молекул у клітині й поза нею.

Біологи оволоділи методами, які дають можливість маніпулювати біологічними молекулами, досліджувати і змінювати їхню структуру. За рахунок змін в основних біологічних молекулах ДНК є можливість створювати варіанти живих систем, які не виникають внаслідок природної еволюції.

Технології одержання рекомбінантних молекул ДНК і клонування (розмноження) генів передували методи, за допомогою яких молекулу ДНК розщеплюють на фрагменти, модифікують і знову реконструюють в одне ціле. При цьому мають багато копій цієї молекули. Згодом, використовуючи цю рекомбінантну молекулу, можна синтезувати молекули РНК і одержати білок з певними якостями і властивостями.

Генетична інженерія³ – це нова галузь молекулярної біології, яка розробляє методи передавання генетичного матеріалу від одного живого організму до іншого з метою одержання нової генетичної інформації та управління спадковістю. Розвиток генетичної інженерії пов'язаний з досягненнями сучасної генетики, мікробіології й біохімії. Початок цієї галузі покладений П. Боргом (1972), який одержав перші гібридні (рекомбіновані) ДНК.

На практиці використовують два терміни – генетична інженерія й генна інженерія. Варто зазначити, що назву генетична інженерія використовують у більш широкому значенні, тобто вона включає й

¹ *Налимов В. В.* Этюды по истории кибернетики предтечи кибернетики в Древней Индии [Електронний ресурс] / В. В. Налимов, З. Б. Барінова // Філософія науки. – 2000. – № 1 (7). – Режим доступу до ресурсу : http://kommersant.org.ua/book_o066.html

² Генна інженерія // Вікіпедія – вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Генна_інженерія. – Заголовок з екрана.

³ Генетична інженерія [Електронний ресурс] // *Коваленко В. П.* Біотехнологія у тваринництві й генетиці. / В. П. Коваленко, І. Ю. Горбатенко. – К. : Урожай, 1992. – Режим доступу до ресурсу : <http://masters.donntu.edu.ua/2006/feht/sych/library/art12.htm>. – Заголовок з екрана.

генну інженерію. При цьому до генної інженерії не відносять перебудову генома звичайними генетичними методами, тобто мутаціями, рекомбінаціями.

Окремо розглядається потенціал, що таїть у собі генна інженерія людини¹. У застосуванні до людини генна інженерія могла б використовуватися для лікування спадкових хвороб. Однак, технічно, є істотна різниця між лікуванням самого пацієнта і зміною генома його нащадків.

Завдання зміни генома дорослої людини трохи складніше, ніж виведення нових генно-інженерних порід тварин, оскільки у цьому випадку потрібно змінити геном численних клітин вже сформованого організму, а не однієї лише яйцеклітини-зародка. Для цього пропонується використовувати вірусні частки в якості вектора. Вірусні частинки здатні проникати у значний відсоток клітин дорослої людини, вбудовуючи в них свою спадкову інформацію, можливо контрольоване розмноження вірусних частинок в організмі. При цьому для зменшення побічних ефектів вчені намагаються уникати впровадження генно-інженерних ДНК в клітини статевих органів, тим самим уникаючи впливу на майбутніх нащадків пацієнта. Також варто зазначити значну критику цієї технології в ЗМІ: розробка генно-інженерних вірусів сприймається багатьма як загроза для всього людства.

За допомогою генотерапії в майбутньому можлива зміна генома людини. Нині ефективні методи зміни генома людини знаходяться на стадії розробки і дослідів на приматах. Довгий час генетична інженерія мавп стикалася з серйозними труднощами, проте в 2009 році експерименти увінчалися успіхом: у журналі *Nature* з'явилася публікація про успішне застосування генно-інженерних вірусних векторів для зцілення дорослого самця мавпи від дальтонізму. Цього ж року вперше дав потомство генетично модифікований примат (вирощений з модифікованої яйцеклітини) – ігрунка звичайна.

Хоча і у невеликому масштабі, генна інженерія вже використовується для того, щоб дати шанс завагітніти жінкам з

¹ Генетична інженерія [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : http://znaimo.com.ua/Генетична_інженерія. – Заголовок з екрана.

деякими різновидами безпліддя. [3] Для цього використовують яйцеклітини здорової жінки. У наслідку дитина успадковує генотип від одного батька і двох матерів.

Генна інженерія продукує специфічні продукти – генетично модифіковані організми (ГМО). Генетично модифікований організм¹ – це організм, генотип якого був штучно змінений за допомогою методів генної інженерії. Це визначення може застосовуватися для рослин, тварин і мікроорганізмів. Генетичні зміни, як правило, робляться в наукових або господарських цілях. Генетична модифікація відрізняється цілеспрямованою зміною генотипу організму на відміну від випадкової, характерної для природного і штучного мутагенезу. Основним видом генетичної модифікації нині є використання трансгенів для створення трансгенних організмів.

Цілі створення ГМО розглядаються вченими як закономірний етап розвитку сучасної науки. Розробка ГМО деякими ученими розглядається як природний розвиток робіт щодо селекції тварин і рослин, що лише спростило процес. Інші ж, навпаки, вважають генну інженерію повним відходом від класичної селекції, оскільки ГМО – це не продукт штучного відбору, тобто поступового виведення нового сорту (породи) організмів шляхом природного розмноження, а, фактично, штучно створений в лабораторії новий вид відразу з усіма потрібними генами. При цьому жоден новий ген людством ще не створений, генна інженерія оперує лише з генами, наявними в природі.

У багатьох випадках використання трансгенних рослин значно підвищує врожайність. Є думка, що при нинішній численності населення планети тільки ГМО можуть врятувати світ від загрози голоду, оскільки за допомогою генної модифікації можна збільшувати врожайність і якість їжі. Супротивники цієї думки вважають, що при сучасному рівні агротехніки і механізації сільськогосподарського виробництва вже існуючі зараз, отримані

¹ Генетически модифицированный организм // Википедия – свободная энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу : http://ru.wikipedia.org/wiki/Генетически_модифицированный_организм. – Заголовок з екрана.

класичним шляхом, сорти рослин і породи тварин здатні сповна забезпечити населення планети високоякісним продовольством.

Методи створення ГМО передбачаються технологіями генетичної інженерії.

Основні етапи створення ГМО :

1. Отримання ізольованого гена.
2. Введення гена у вектор для перенесення в організм.
3. Перенесення вектора з геном в організм, що модифікується.
4. Перетворення клітин організму.
5. Відбір генетично модифікованих організмів і усунення тих, які не були успішно модифіковані.

Процес синтезу генів нині розроблений дуже добре і навіть значною мірою автоматизований. Існують спеціальні апарати, забезпечені ЕОМ, в пам'яті яких закладають програми синтезу різних нуклеотидних послідовностей. Такий апарат синтезує відрізки ДНК завдовжки до 100-120 азотистих підстав (олигонуклеотиди).

Щоб вбудувати ген у вектор, використовують ферменти – рестриктази і лігази. За допомогою рестриктаз ген і вектор можна розрізати на шматочки. За допомогою лігаз такі шматочки можна “склеювати”, сполучати в іншій комбінації, конструюючи новий ген або укладаючи його у вектор.

Техніка введення генів у бактерії була розроблена після того, як Фредерік Грифіт відкрив явище бактерійної трансформації. В основі цього явища лежить примітивний статевий процес, який у бактерій супроводжується обміном невеликими фрагментами нехромосомної ДНК, плазмидами. Плазмидні технології лягли в основу введення штучних генів у бактерійні клітини. Для введення готового гена у спадковий апарат клітин рослин і тварин використовується процес трансфекції.

Якщо модифікації піддаються одноклітинні організми або культури клітин багатоклітинних, то на цьому етапі починається клонування, тобто відбір тих організмів і їх нащадків (клонів), які піддалися модифікації. Коли ж поставлено завдання отримати багатоклітинні організми, то клітини зі зміненим генотипом використовують для вегетативного розмноження рослин або

вводять у бластоцисти сурогатної матері, коли йдеться про тварин. В результаті народжуються дітки зі зміненим або незмінним генотипом, серед яких відбирають і схрещують між собою тільки ті, які проявляють очікувані зміни.

Застосування такої технології знаходять у дослідженнях. Нині генетично модифіковані організми широко використовуються у фундаментальних і прикладних наукових дослідженнях. За допомогою ГМО досліджуються закономірності розвитку деяких захворювань (хвороба Альцгеймера, рак), процеси старіння і регенерації, вивчається функціонування нервової системи, вирішується ряд інших актуальних проблем біології і сучасної медицини.

У медицині. Генетично модифіковані організми використовуються в прикладній медицині з 1982 року. Цього року зареєстрований в якості ліків генно-інженерний людський інсулін, що отримується за допомогою генетично модифікованих бактерій.

Ведуться роботи із створення генетично модифікованих рослин, що продукують компоненти вакцин і ліків проти небезпечних інфекцій (чуми, ВІЛ). На стадії клінічних випробувань знаходиться проінсулін, отриманий з генетично модифікованого сафлору. Успішно пройшли випробування і схвалені до використання ліки проти тромбозів на основі білка з молока трансгенних кіз.

Бурхливо розвивається нова галузь медицини – генотерапія. У її основі лежать принципи створення ГМО, але об'єктом модифікації виступає геном соматичних клітин людини. Нині генотерапія – один з головних методів лікування деяких захворювань. Так, вже у 1999 році кожна четверта дитина, що страждає на SCID (*severe combined immune deficiency*), лікувалася за допомогою генної терапії. Генотерапію, окрім використання в лікуванні, пропонують також використовувати для уповільнення процесів старіння.

У сільському господарстві. Генна інженерія використовується для створення нових сортів рослин, стійких до несприятливих умов середовища і шкідників, що мають кращі ростові і смакові якості. Створювані нові породи тварин вирізняються, зокрема, прискореним зростанням і продуктивністю. Створені сорти і

породи, продукти з яких мають високу поживну цінність і містять підвищені кількості незамінних амінокислот і вітамінів.

Проходять випробування генетично модифіковані сорти лісових порід зі значним вмістом целюлози в деревині і швидким ростом.

Проте існують обмеження на використання генетично модифікованого насіння. Для цього використовується або Terminator Technology, або юридичні обмеження.

Інші напрями роботи трансгенної інженерії. GloFish, перша генетично модифікована домашня тварина. Розробляються генетично модифіковані бактерії, здатні робити екологічно чисте паливо. У 2003 році на ринку з'явилася GloFish – перший генетично модифікований організм, створений з естетичними цілями, і перша така домашня тварина. Завдяки генній інженерії популярна акваріумна рибка Данио рерио отримала декілька яскравих флуоресцентних кольорів.

У 2009 році виходить у продаж ГМ-сорт троянди “Applause” синього кольору. Таким чином, збулася багатовікова мрія селекціонерів, що безуспішно намагалися вивести “сині троянди”.

Для популяції людської спільноти сучасним засобом рефлексивного управління є зелена економіка, яка розглядається, як система видів економічної діяльності, що пов'язана з виробництвом, розподілом і споживанням товарів і послуг, які повинні привести до підвищення добробуту населення, не піддаючи його при цьому екологічним ризикам.

Зелена економіка¹ (англ. Green economics, Ecological economics) – напрям в економічній науці, що сформувався за останні два десятиліття, у рамках якого вважається, що економіка є залежним компонентом природного середовища, в межах якого вона існує і є його частиною. Концепція зеленої економіки включає ідеї багатьох інших напрямів в економічній науці і філософії, таких як феміністська економіка, постмодернізм, екологічна економіка,

¹ Зелёная экономика // Википедия – свободная энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу : http://ru.wikipedia.org/wiki/Зелёная_экономика. – Заголовок з екрана.

економіка довкілля, антиглобалістика, теорія міжнародних відносин та ін.

Теорія зеленої економіки базується на 3 аксіомах:

– неможливо нескінченно розширювати сферу впливу в обмеженому просторі;

– неможливо вимагати задоволення нескінченно зростаючих потреб в умовах обмеженості ресурсів;

– все на поверхні Землі є взаємопов'язаним.

Прибічники зеленої економіки критикують неокласичну школу за те, що в її рамках природні і соціальні чинники, зазвичай, розглядаються в якості екстерналій; у кращому випадку вони вважаються фіксованими і не аналізуються в динаміці.

Зелені економісти вважають економічне зростання непорозумінням, оскільки воно суперечить першій аксіомі. “Ростизм” (Growthism), вважають прибічники зеленої економіки, порушує діяльність екосистеми.

Зелені економісти пропонують встановлення податку Тобіна у розмірі 1 % від усіх міжнародних торгових угод, з тим, щоб направляти зібрані кошти бідним країнам з метою гальмування диференціації, що посилюється, між розвиненими і не дуже країнами. Окрім цього, пропонується використати категорію “природний капітал” (Natural capital) замість категорії “природні ресурси”, яка нібито свідчить про пасивну роль природи в економіці.

Серед прибічників зеленої економіки вирізняються: М. Букчин, Джоуль Джекобс, Р. Карсон, Е. Шумахер, Р. Костанца, Л. Маргуліс, Д. Кортен, Б. Фаллер, Х. Делі, Д. Мідоус, П. Хоукен, А. Тверські та ін.

Прибічниками зеленої економіки з 2006 р. публікується *International Journal of Green Economics*; створений науковий Інститут зеленої економіки.

Отже, науково-теоретичні підвалини управління біологічними системами ще тільки формуються. На практиці вийшло так, що ця сфера розпалась, як мінімум, на три дискурси, а саме: а) управління розвитком біологічних організмів – рослинних і тваринних; б) управління персоналом (людьми); в) управління популяціями, зокрема й управління взаємодією системи “людина-природа” – екологію.

Висновки до третього розділу

Аналіз світоглядно-ідеологічної складової управління біологічними системами довів, що немає сталих поглядів на ідеологічні підходи до управління біосферою. Об'єкт управління настільки складний, що світоглядно-розпорядча діяльність світової спільноти виявилася малопотужною, щоб подолати кризу поглядів на це явище. Зміст і форми управлінської діяльності мають поверховий вигляд і тому не подають явище у повному обсязі проблем. Людина обмежується аналізом “гарячих проблем” екологічного характеру, наприклад, вимирання популяцій, забруднення середовища, озонових дірок, нестачі питної води та ін.

Морфологія біосистеми не проглядається, а є потреба відтворити її у розрізі рослинних, тваринних, людських організмів і організаційних форм їх сумісного буття, і тому важко спроектувати навіть у думках адекватну їй структуру управління біотом живого. Водночас ми спостерігаємо на усіх рівнях організації живого елементи системи управління: суб'єкт і об'єкт управління, програми управління, засоби впливу на об'єкт, гомеостаз і зворотні зв'язки. Специфікою морфології органу управління є те, що суб'єкт і об'єкт управління належать біологічному цілому, і тому організація взаємодії з зовнішнім середовищем і в середині популяції є функцією організму.

Функціональний аналіз довів, наскільки складна морфологічна структура біологічних систем забезпечує функціонально багате життя живого, як на рівні організмів, так і на рівні популяції. Одних видів гомеостазів тут можна нарахувати декілька десятків. І це ми інші рівні буття морфологічних одиниць не розглядали взагалі, наприклад, клітинний, цитоплазмовий, тканинний, системи фітоценотичного регулювання та ін.

Ми побачили, наскільки складно йде теоретичний пошук світовою спільнотою механізмів управління біологічними системами. Він має наративний характер, оскільки більше

ґрунтується на досягненнях практики, ніж логіки розвитку біосфери. І є сенс погодитись з іншими дослідниками, що на цьому рівні організації буття універсуму як провідний вид управління варто розглядати рефлексивне управління, оскільки живі організми мають таку властивість як розсудлива діяльність (Л. Крушинський).

Детально розкрито специфіку екологічного менеджменту, що регулює поведінку людини у горизонті управління екологічними детермінантами організації життя людини у організаційній взаємодії “людина – природа – космос”.

Матеріал, що викладений у третьому підрозділі, проаналізований за алгоритмом попереднього розділу, тобто за єдиною логікою, що ми сформувавши завдяки філософії освіти. Категоріального апарату і методологічного інструментарію нам виявилось достатньо для упорядкування управлінської діяльності у горизонті біологічних систем.

Для нас важливо, що наведені вище властивості біологічних систем цілком за структурою збігаються з управлінням технічними системами. Це означає, що і ідеологія побудови нашого дослідження також знайшла своє підтвердження. Водночас ми розуміємо, що у житті процеси управління біологічними системами відбуваються значно складніше, ніж ми тут їх відтворили, самі біологічні структури – надзвичайно складні і самодостатні, а механізми – більш витончені.

Післямова

Суперечливість і турбулентність сучасного світового розвитку вимагає активного пошуку стабілізуючих, врівноважуючих механізмів управління надскладними глобальними відносинами і процесами в інтересах виживання людства. Загалом же, вплив нової реальності, що виникає під тиском глобалізації, має могутній, навіть шокуючий ефект, оскільки вимагає визначити відношення до засад динаміки глобалізації та виробити стратегію поведінки систем управління відповідно до її парадоксів і викликів. Цим зумовлено те, що на початку третього тисячоліття управлінська проблематика виходить на перший план наукового пошуку філософів і вчених різних країн світу.

Постановка питання про глобальне управління в реальну площину зумовлена фундаментальними змінами у процесі накопичення, обробки, передачі та використання інформації, що становлять сутність інформаційно-технологічної революції, результатом якої стало досягнення нового якісного просторово-часового рівня інформаційних процесів.

Це дослідження є вкладом автора у загальну скарбницю управлінської теоретичної думки. Його підвалинами є світові тенденції щодо глобалізації управління, що веде до становлення онтологічної матриці світової спільноти, а також супроводжується становленням її онтологічної, інформаційної і організаційної єдності. Це означає, що культурно-історичний процес, представлений як розвиток планетарного соціального організму, спрямований на досягнення граничної цілісності останнього.

У монографії сформульована проблемна ситуація, сутність якої полягає в гострій необхідності обґрунтування цілісної концепції світоглядно-ідеологічних засад формування загальної теорії управління, у полі зору якої знаходиться три види організаційних

взаємодій: управління технічними, біологічними і соціальними системами, тобто виникає потреба привести існуюче на практиці парадигмальне різноманіття знань про три види управління до єдиного знаменника – родового поняття “управління”.

У роботі доведена головна гіпотеза про те, що накопичене парадигмальне знання про три різновиди організаційних відносин у сфері техніки, біології і соціального світу можливо звести до єдиної смислової картини завдяки розробці філософії управління, що має висвітлити їх генезис, світоглядно-ідеологічні компоненти і головні філософські характеристики: природу, сутність, зміст, форми, онтологію, морфологію і функціонал.

У якості філософських засобів вирішення проблемної ситуації мають бути інноваційний світогляд, що сприймає цілісність світу, має власну логіку, структурні та діяльнісні принципи, і вона не може бути зведена ні до економіки, ні до культури, ні до міжнародних відносин чи світової політики, та ідеологія динамічної рівноважності управлінської діяльності, якою мають користуватися керівники різних структурних рівнів організації життєдіяльності людини, громади, суспільства, країни і планетарної спільноти.

Доведено, що наступний етап розвитку планетарного співтовариства повинен бути організованим у парадигмі динамічної ідеологічної рівноваги, оскільки тільки таким шляхом можна утримати рівновагу у планетарному соціальному організмі, що має функціональну природу. Як функціональна система він, планетарний організм, саморуйнується під дією дисфункцій і диспропорцій. Тому управління технічними, біологічними і соціальними системами є ефективним інструментом утримання його у безпечному режимі функціонування і розвитку. Це означає, що, оскільки позбавитися ідеологій технократизму, екогуманізму (екологічної безпеки, екомайбутнього) і гуманізму принципово неможливо, то треба їх синтезувати і знайти золоту середину – ідеологічну рівновагу. До цього нас підштовхує й зміна принципів соціально-економічного розвитку світової спільноти: від принципу динамічної рівноваги до принципу сталої невривноваженості (Е. С. Бауер).

У першому розділі розглянуті історико-методологічні основи дослідження філософських засад загальної теорії управління технічними, біологічними і соціальними системами. Філософські засади формування загальної теорії управління полягають у обґрунтуванні природи, сутності, змісту і форм управління технічними, біологічними і соціальними системами, а також у формуванні організаційної свідомості, організаційного світогляду і культури, створенні ідеології і методології цього дослідження є концептуальною основою для практичної розробки завдань створення цілісної загальної теорії управління.

Для задоволення потреб філософського забезпечення вивчення когнітивних засад формування загальної теорії управління на практиці сформувався окремий напрямок філософської рефлексії – філософія управління. Специфіка “філософії управління”, тобто тієї інтелектуальної сфери, де перетинаються пізнавальні інтереси філософії і управління, полягає у тому, що вона вивчає концепції про місце і роль людини-суб’єкта в системі управління, а також форми і способи їх реалізації у функціонуванні і розвитку систем управління, моделює процес саморозгортання і можливі стани явища. Як самостійна дисципліна вона ґрунтується на двоякій основі – формального і змістовного характеру: формальна основа її появи обумовлюється наявністю на практиці низки видових філософій, наприклад, філософії науки, філософії техніки, філософії права, філософії мистецтва, філософської антропології та інших її диференціацій, а змістовна ж аргументація *raison d’être* “філософія управління” припускає аналіз філософської думки з погляду відображення фундаментальних проблем управління.

Проблеми і гальмування у створенні загальної теорії управління полягають у тому, що філософи майже за дві тисячі років ще “не дійшли” до феномена управління, а теоретики менеджменту, навпаки, ще “не піднялись” до філософії. На практиці склалася і існує ситуація нейтралітету, тобто “ціле дорівнює сумі своїх частин”. Цей стан заважає розвитку науки – кібернетики, загальної теорії управління, інтегративної теорії управління або тектології. У дослідженні розведено поняття “кібернетика” – наука про інформаційний обмін і “управління” – як наука про організаційну

взаємодію людей і їх продуктів – організацій. Інформаційне право, що сьогодні проходить стадію становлення, закріплює законодавчо різницю між ними.

Слід відзначити, що управління технічними і біологічними системами здійснюються в межах соціального, оскільки всі види управління пов'язані з об'єднанням зусиль людей для досягнення відповідних цілей, але мають різну спрямованість (об'єкт).

Аналіз філософських концепцій Сходу і Заходу у дискурсі їх відносин до феномена управління свідчить про те, що вони по-різному підходять до його сприйняття: на Сході управління сприймається у органічній єдності технічних, біологічних і соціальних систем і людини, що підкоряється законам цілого (монізм), а на Заході – культивується протилежний підхід (плюралізм), що абсолютизує раціоналізм і підвищує цілераціональну спроможність людини, що має усе підкорити власній волі, інтересам і потребам.

У ході ретроспективного аналізу філософських підходів до формування органічної і загальної теорії управління у просторі різних культур, народів і часів з'ясовано, що: а) глибинна суть проблем управління незмінна, міняються лише історично певні форми вирішення тієї або іншої управлінської проблеми; б) саме філософська думка, до формування науки (наук) про управління, зберегла і викристалізувала засадничі ідеї і теоретичні узагальнення управлінського досвіду попередніх поколінь; в) більшість філософів не просто фіксують стан управління суспільства, держави і інших соціальних конструкцій, але і шукають “кращі” їх форми – пошук, характерний для філософії як активної форми суспільної свідомості, способу мислення, націленого на ідеали; г) знання і методологічне застосування приватнонауковими дослідженнями і практикою менеджменту філософських формулювань корисні і нині, хоч би для того, щоб наново не “винайти велосипед”.

Сучасний стан справ у сфері управління супроводжується вибухом концепцій управління, що свідомо чи несвідомо спрямовані на визнання організованого устрою соціального світу, тобто тяжіють до китайського світосприйняття місця і ролі особистості у Всесвіті, що розкриває перспективи узагальнення

світоглядних засад загальної теорії управління, оскільки технічні, біологічні і соціальні системи є породженням одного суб'єкта – людини.

Методологічна складова нашої роботи полягає у відборі комплексу засобів аналізу для створення філософії управління, у фарватері якої мають бути обґрунтована специфіка організаційної свідомості, організаційного світогляду, ідеології і методології вивчення філософських засад формування загальної теорії управління технічними, біологічними і соціальними системами. Специфікою тут є те, що її складові, незважаючи на “людське походження”, на практиці настільки далеко розійшлися, що узагальнювати треба не конкретні концепції управління, у яких схоплені закономірні і сталі зв'язки організаційної взаємодії, а дискурси, у яких вони відтворені. Для їх приведення до органічної єдності пропонується застосувати запропонований М. Фуко диспозитив (у аналізі видів управління – технічне, біологічне і соціальне тіло, а у порівняльному аналізі – соціальний організм країни), що має спроможність звести у ціле різнобічні характеристики і врахувати при цьому їх специфіку. Визнано, що реалізації мети цього дослідження сприяє системний підхід і принцип діяльності щодо вивчення філософії управління; позначена низка принципів і методів, що має найбільшу ефективність, провідним технологічним напрямом дослідження визнано метод сходження від абстрактного до конкретного. Категоріальний апарат створює семантичне поле когнітивного аналізу і сприяє створенню аналітичних алгоритмів аналізу філософії управління.

Таким чином, на філософському рівні формуються цілісні уявлення про об'єкти дослідження управлінської науки як у площині управління технічними, біологічними і соціальними системами, так і у інтегративній формі – коли усі вони постають як елементи одного цілого. Усе це дозволяє піднятися на якісно вищий рівень у розумінні організаційної матриці окремого об'єкта – технічного, біологічного, соціального походження або суспільства і планети в цілому.

У другому розділі розглянуто філософію управління як молоду науку, що проходить етап інтенсивного формування, незважаючи на різноманітність поглядів на її предмет, принципи і методи дослідження. Аналіз доводить, що найбільш позитивних результатів у справі формалізації її предмета досягли вітчизняні науковці.

До структури предмета філософії управління віднесено: а) онтологію управління, б) гносеологію управління, в) логіку управління, г) аксіологію управління, д) етику управління, є) методологію управління, ж) ідеологію управління, з) кадри управління і персонал організацій. Формалізовані провідні функції філософії управління. Серед них: світоглядна, гносеологічна, методологічна, прогностична, аксіологічна, діагностична, моделювання; освітянська, виховання.

На основі застосування інструментарію, який належить філософії управління, доведено, що управлінська діяльність є “діяльність над діяльністю”, тобто носить організаційний характер і є атрибутивною суспільною потребою. Її задоволення є загально визнаною і обов’язковою у всіх сферах життєдіяльності людини. Нами доведено, що: по-перше, джерелом явищ і систем управління технічними, біологічними і соціальними системами є людина, а субстанцією – людська діяльність; по-друге, онтологічно три різновиди систем управління – це модифікація родового явища – організаційної взаємодії суб’єктів управління та їх продуктів, що мають оречевлену або суб’єктивовану у структурі особистості і об’єктивовану у зовнішньому середовищі форми; по-третє, функціонально вони обслуговуються одним потоком управлінської інформації, що циркулює у просторі соціальної взаємодії; по-четверте, системи управління мають одні і ті ж характеристики: світоглядні, ідеологічні, морфологічні, функціональні і “знімаються” вони у системі саморегуляції диспозитивну – соціальному організмі планети, країни, конкретної системи. Видові відмінності кожної із систем управління “знімаються” відповідно диспозитивами технічного тіла, біологічного тіла, або організму, і соціального тіла.

Встановлено зв’язок між соціальним інститутом влади і системою управління. Підкреслена семантична природа управління. Визнано, що філософія здатна розкривати глибинні джерела

управлінської діяльності, а саме: організаційну свідомість та її властивості. Подана характеристика її історичного сегменту, у якому накопичені знання про етапи саморозгортання соціального управління, а також розведені такі базові поняття як “самоорганізація”, “керівництво” і “управління”, зроблена оцінка багатовимірності підходів до вивчення феномена управління.

Доведено, що організаційний світогляд особистості є універсальним інструментом досягнення нового стану суспільного розвитку за принципом стійкої неврівноважності і здатний завдяки організаційній культурі змінити вектор розвитку за сприяння нелінійного мислення і інноваційної поведінки. Теоретично обґрунтовано три сталих стани для технічних, біологічних і соціальних систем: гомеостаз, гомеорез і гомеоклаз, і визначено тяжіння кожного типу системи до свого сталого режиму.

На основі ідеологічного наративу проведено системний аналіз дискурсів управління технічними, біологічними і соціальними системами за чотирма параметрами, а саме: а) за світоглядно-ідеологічним компонентом і категоріальним апаратом концепцій управління; б) за віддзеркаленням морфології систем управління; в) за характером функціонування і розвитку феномена управління. Загальний висновок – негативний, оскільки, будучи продуктами людини, підсистеми мають власну логіку і ідеологію саморозгортання і неналаштовані на співпрацю, а протистоять одна одній. Водночас вони повинні у структурі цілого – соціального організму планети – обслуговувати одна одну.

Подано ідеологію дослідження, до якої увійшов комплекс провідних ідеологем, завдяки якому мають бути формалізовані головні їх ознаки з метою філософського узагальнення і систематизації їх властивостей за алгоритмом: всезагальне, загальне, особливе і одиничне. До провідних ідеологем віднесені наступні установки: а) диспозитивом має бути організація ідея буття управління, при культивуванні якої управління технічними, біологічними і соціальними системами буде розглядатися як органи цілості – організм планети; б) когнітивний аналіз головних філософських категорій має включати в себе визначення: генезису, природи, сутності, змісту, форм, організаційної свідомості,

світогляду, культури і ідеології; в) морфологічний аналіз стану структур управління технічними, біологічними і соціальними системами; г) функціональний аналіз можливостей систем управління технічним, біологічним і соціальним розвитком; д) відношення до системи саморегуляції планетарного соціального організму; є) когнітивний аналіз теоретичного відтворення практики управління технічними, біологічними і соціальними системами.

У третьому розділі здобуток полягає у використанні засобів філософії управління для аналізу світоглядно-ідеологічної складової управління біологічними системами. Він довів, що немає сталих поглядів на ідеологічні підходи до управління біосферою. Об'єкт управління виявився настільки складним, що світоглядно-розпорядча діяльність світової спільноти виявилася малопотужною, щоб подолати кризу поглядів на це явище. Зміст і форми управлінської діяльності мають поверховий вигляд і тому не подають явище у повному обсязі проблем. Людина обмежується аналізом "гарячих проблем" – екологічного характеру, наприклад, вимирання популяцій, забруднення середовища, озонових дірок, нестачі питної води та ін.

Морфологія біосистеми не проглядається, а є потреба відтворити її у розрізі рослинних, тваринних, людських організмів і організаційних форм їх сумісного буття, і тому важко спроектувати навіть у думках адекватну їй структуру управління біотом живого. Водночас ми спостерігаємо на усіх рівнях організації живого елементи системи управління: суб'єкт і об'єкт управління, програми управління, засоби впливу на об'єкт, гомеостаз і зворотні зв'язки. Специфікою морфології органу управління є те, що суб'єкт і об'єкт управління належать біологічному цілому, і тому організація взаємодії з зовнішнім середовищем і в середині популяції є функцією організму.

Функціональний аналіз довів, наскільки складна морфологічна структура біологічних систем забезпечує функціонально багате життя живого, як на рівні організмів, так і на рівні популяції. Одних видів гомеостазів можна нарахувати декілька десятків. І це ми інші рівні буття морфологічних одиниць не розглядали взагалі,

наприклад, клітинний, цитоплазмовий, тканинний, системи фітоценотичного регулювання та ін.

Відтворено складний алгоритм теоретичного пошуку світовою спільнотою механізмів управління біологічними системами. Він має наративний характер, оскільки більше ґрунтується на досягненнях практики, ніж на логіці розвитку біосфери. І є сенс погодитися з іншими дослідниками, що на цьому рівні організації буття універсуму провідним видом управління варто розглядати рефлексивне управління, оскільки живі організми мають таку властивість, як розсудлива діяльність (Л. Крушинський). Подано специфічні риси рефлексивного управління. Детально розкрито специфіку екологічного менеджменту, що регулює поведінку людини у горизонті управління екологічними детермінантами організації життя людини у організаційній взаємодії “людина – природа – космос”. При цьому зазначено, що у житті процеси управління біологічними системами відбуваються значно складніше, ніж ми тут їх відтворили, самі біологічні структури – надзвичайно складні і самодостатні, а механізми – більш витончені.

Позитивна перспектива дослідження цієї проблеми полягає у відтворенні складових загальної теорії управління як родового поняття, у якому знімаються видові риси управління технічними, біологічними і соціальними системами. На можливість реалізації цього прямо вказують наступні чинники: генетична залежність видів управління від властивостей особистості людини, обов’язкова присутність у видових явищах інтелекту людини, єдине семантичне поле управління технічними, біологічними і соціальними системами, загальні складові – світогляд і ідеологічна компонента, обслуговування соціальною інформацією, напрацьована технологія управлінської діяльності, взаємозв’язок з системою саморегуляції соціального світу, що упорядковує техноценоз, біоценоз і соціоценоз, взаємозалежність від єдиного простору і часу, зрештою, логіка утвердження понять та ін. Але це вже перспективи, що знаходяться за межами нашої наукової розвідки.

Список використаної літератури

1. *Абаев Н. В.* Чань-буддизм и культурно-психологические традиции в средневековом Китае / Н. В. Абаев. – Новосибирск : Наука, Сиб. отделение, 1989. – 272 с.
2. *Адайкин А. В.* Использование методов теории хаоса и синергетики в современной клинической кибернетике / А. В. Адайкин, И. Ю. Добрынина, Ю. В. Добрынин, В. М. Еськов, В. В. Лазарев // Сибирский медицинский журнал. – 2006. – Т. 66. – № 8. – С. 38-41.
3. *Адизес И.* Займитесь менеджментом с другим / И. Адизес // Эксперт. – 2006. – № 47 (96). – С. 44-50.
4. *Азимов А.* Выбор катастроф / А. Азимов ; [пер. с англ. А. А. Девеля, Т. А. Девеля]. – 2-е изд., испр. – СПб. : Амфора, 2002. – 509 с.
5. *Акопян В. Г.* Культура життєдіяльності особистості в контексті екологічної парадигми : дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.03 / Акопян В. Г. – К., 2012. – 102 с.
6. *Алексеев І.* Антиглобалістський рух – початок формування світової контркультури? / І. Алексеев // Політичний менеджмент. – 2005. – № 6. – С. 129-138.
7. *Алешенков М. С.* Основы комплексной безопасности ноосферных систем, их объектов и субъектов / М. С. Алешенков. – М. : Полиграфикс РПК, 2000. – 208 с.
8. *Ананьев Б. Г.* Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1968. – 339 с.
9. *Анголенко Н. И.* Системное руководство организацией : учебник / Н. И. Анголенко. – М. : Изд-во “Экзамен”, 2006. – 414 с.
10. *Андроид* // Википедия – свободная энциклопедия [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org/wiki/Андроид>. – Заголовок з екрана.
11. *Андрущенко В. П.* Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть : досвід соціально-філософського аналізу / В. П. Андрущенко. – К. : Генеза, 2006. – 546 с.
12. *Андрущенко В. П.* Освітня політика : огляд порядку денного / В. П. Андрущенко, В. Л. Савельєв. – К. : “МП Леся”, 2010. – 368 с.

13. *Андрущенко В. П.* Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть : досвід соціально-філософського аналізу [Електронний документ] / В. П. Андрущенко. – К. : ТОВ “Атлант ЮЕмСі”, 2005. – 498 с. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/books/2006/06vaos/07.htm>.
14. *Анохин В. Б.* Самореференция как философская проблема: кибернетика второго порядка, эволюционная и радикальная эпистемология, теория хаоса / В. Б. Анохин, Н. Ю. Божко, Н. А. Морозова // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2009. – № 6. – С. 94-99.
15. *Анохин П. К.* Принципиальные вопросы общей теории функциональных систем [Електронний документ] / П. К. Анохин // Принципы системной организации функций. – М. : Наука, 1973. – С. 5-61. – Режим доступу : <http://vmg.pp.ua/books/Бизнес/forex/Книги%20по%20экономике/Анохин%20П.К.%20Принципиальные%20вопросы%20общей%20теории%20функциональных%20систем.pdf>.
16. *Анфимова А. Ю.* “Мягкий менеджмент” как основа социального развития общества [Електронний ресурс] / А. Ю. Анфимова // Роль женщины-руководителя в решении социальных задач : материалы круглого стола, 21.11.2002. Комитет Общественных связей г. Москвы. – М., 2003. – Режим доступу : <http://www.uni-dubna.ru/?id=2356>.
17. Аутопоезис соціальних систем : монографія / за наук. ред. В. П. Бега ; Мін-во освіти і науки, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – 748 с.
18. *Ауэрхан Я.* Автоматизация и общество / Я. Ауэрхан. – М. : Соцэкгиз, 1960. – 170 с.
19. *Афанасьев В. Т.* Научное управление обществом / В. Т. Афанасьев. – М. : Политиздат, 1968. – 384 с.
20. *Баженов В. А.* Інженерна екологія : підручник з теорії і практики сталого розвитку / Баженов В. А., Ісаєнко В. М., Саталкін Ю. М. та ін. – К. : НАУ, 2006. – 492 с.
21. *Базалук О. А.* Время в свете новой космологической концепции / О. А. Базалук. – Днепропетровск : Пороги, 2003. – 127 с.
22. *Базалук О. А.* Происхождение человечества: новая космологическая концепция / О. А. Базалук. – Днепропетровск : Пороги, 2003. – 144 с.
23. *Базалук О. А.* Разумное вещество / О. А. Базалук. – К. : Наук. думка, 2000. – 367 с.
24. *Базалук О. А.* Модели Мироздания / О. А. Базалук // Sententiae : наук. праці Спільки дослідників модерної філософії (Паскалівського

- товариства). – Вінниця : УНІВЕРСУМ-Вінниця ; Днепропетровск : Пороги, 2005. – Спецвип. № 2 “Філософія і космологія”. – С. 51-67.
25. *Базалук О. А.* Сущность человеческой жизни / О. А. Базалук. – К. : Наук. думка, 2002. – 272 с.
26. *Базалук О. О.* Разумное вещество / О. О. Базалук. – К. : Наук. думка, 2000. – 363 с.
27. *Барков С. А.* Социология организаций : учеб. пособ. [Электронный ресурс] / С. А. Барков. – М. : Изд-во МГУ, 2004. – 288 с. – Режим доступа : <http://lib.socio.msu.ru/library?e=d-000-00---001учеб--00-0-0-0prompt-10---4-----0-0l--1-ru-50---20-help---00031-001-1-0windowsZz-1251-00&a=d&cl=CL1&d=HASHd9ad40d2ee6942b3561ff5.2>.
28. *Бачинин В. А.* Философия права и преступления / В. А. Бачинин. – Харьков : Фолио, 1999. – 607 с.
29. *Бачинін В. А.* Філософія права : навч. посіб. [Електронний ресурс] / В. А. Бачинін, В. С. Журавський, М. І. Панов. – К. : Вид. Дім “In Jure”, 2003. – 472 с. – Режим доступа : http://www.big-lib.com/book/2_Filosofiya_prava/179_21Ontologichni_osnovi_socialno_pravovoi_realnosti_.
30. *Бек У.* Власть и ее оппоненты в эпоху глобализма. Новая всемирно-политическая экономия / У. Бек ; пер. с нем. А. Б. Григорьева, В. Д. Седельника ; послесл. В. Г. Федотовой, Н. Н. Федотовой. – М. : Прогресс-Традиция ; Изд. дом “Территория будущего”, 2007. – 464 с.
31. *Беликова Л. Т.* Смена парадигмы управления в контексте стремления к свободе и социальной справедливости / Л. Т. Беликова // Социальное управление, коммуникации и социально-проектные технологии : Всерос. конф., приуроченной к 75-летию со дня рождения проф. Тамары Моисеевны Дридзе, Москва, 5-6 октября 2005 г. / [под ред. А. В. Тихонова]. – М. : Изд-во Ин-та социологии, 2006. – 379 с.
32. *Белорус О. Г.* Экономическая система глобализма : монография / О. Г. Белорус ; Нац. акад. наук Украины, Ин-т мировой экономики и междунар. отношений, Киев. нац. экон. ун-т. – К. : КНЕУ, 2003. – 376 с.
33. *Берг А. И.* Кибернетика и прогресс науки и техники / А. И. Берг, Б. В. Бирюков // Ленин и современное естествознание. – М. : Мысль, 1969. – С. 353-354.
34. *Берг А. И.* Информация и управление / А. И. Берг, Ю. И. Черняк. – М. : Экономика, 1966. – 64 с.
35. *Бердяев Н. А.* Смысл истории / Н. А. Бердяев. – М. : Мысль, 1990. – 177 с.
36. *Берман Г. Д.* Западная традиция права: эпоха формирования / Г. Д. Берман. – М. : Инфра-М, Изд-во МГУ, Норма, 1998. – 624 с.

37. *Берталанфи Л. фон.* История и статус общей теории систем / Л. фон Берталанфи // Системные исследования : ежегодник. – М. : Наука, 1973. – С. 20-37.
38. *Бессонова Л. А.* Философские аспекты теории и практики менеджмента [Электронный ресурс] / Л. А. Бессонова. – Режим доступа : http://www.tisbi.ru/science/vestnik/2005/issue3/Philos_Manag1.html.
39. *Бех В. П.* Генезис соціального організму країни : монографія / В. П. Бех. – 2-е вид., доп. – Запоріжжя : Просвіта, 2000. – 288 с.
40. *Бех В. П.* Философия социального мира: гносеологический анализ / В. П. Бех. – Запорожье : Тандем –У, 1999. – 284 с.
41. *Бех В. П.* Человек и Вселенная: когнитивный анализ : монография / В. П. Бех. – 2-е изд., доп. – Запоріжжя : Просвіта, 2004. – 148 с.
42. *Бех Ю. В.* Філософія управління соціальними системами : монографія / Ю. В. Бех ; Мін-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – 623 с.
43. *Бех Ю. В.* Філософські проблеми управління складними системами: ідеї, принципи і моделі : монографія / Ю. В. Бех, А. І. Слепцов ; Мін-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – 404 с.
44. *Библер В. С.* Культура. Диалог культур : опыт определения / В. С. Библер // Вопросы философии. – 1989. – № 6. – С. 31-42.
45. Биологическая система [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.dmb.biophys.msu.ru/glossary?term=biosys>. – Заголовок з екрана.
46. *Бир Ст.* Кибернетика и управление производством / Ст. Бир. – М. : Наука, 1965. – 391 с.
47. *Бирюков Б. В.* Кибернетика в гуманитарных науках / Б. В. Бирюков, Е. С. Геллер. – М. : Наука, 1973. – 382 с.
48. *Бирюков Б. В.* Кибернетика и методология науки : научный совет по комплексной проблеме “Кибернетика” / Б. В. Бирюков. – М. : Наука, 1974. – 414 с.
49. *Білявський Г. О.* Основи екології : [навч. посіб.] / Г. О. Білявський. – К. : Либідь, 2006. – 408 с.
50. *Богачек И. А.* Философия управления: Очерки профессионального управленца. – СПб. : Наука, 1999. – 231 с.

51. *Богданов А. А.* Тектология: (Всеобщая организационная наука) : [в 2 кн.] / А. А. Богданов. – М. : Экономика, 1989. – Кн. 1. – 304 с.
52. *Богданов А. А.* Тектология: (Всеобщая организационная наука) : [в 2 кн.] / А. А. Богданов. – М. : Экономика, 1989. – Кн. 2. – 351 с.
53. *Боголюбова Е. В.* Культура и общество / Е. В. Боголюбова. – М. : Изд-во МГУ, 1978. – 232 с.
54. *Бодрийяр Ж.* Прозрачность зла / Ж. Бодрийяр. – М. : Добросвет, 2000. – 257 с.
55. *Болл Т.* Власть / Т. Болл // Политические исследования. – 1993. – № 5. – С. 36-42.
56. Большая Советская энциклопедия : [в 30 т.]. – 3-е изд. – М. : Сов. энциклопедия, 1969-1978. – Т. 1. – 1969. – 608 с.
57. Большая Советская энциклопедия : [в 30 т.]. – 3-е изд. – М. : Сов. энциклопедия, 1969-1978. – Т. 12. – 1973. – 624 с.
58. Большая Советская энциклопедия : [в 30 т.]. – 3-е изд. – М. : Сов. энциклопедия, 1969-1978. – Т. 27. – 1977. – 624 с.
59. Большой энциклопедический словарь. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Большая российская энциклопедия ; СПб. : Норинт, 2002. – 1456 с.
60. *Будзан Б.* Менеджмент в Україні: сучасність і перспективи / Б. Будзан. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2001. – 349 с.
61. *Бушуєв С. Д.* Динамічне лідерство в управлінні проектами : монографія / С. Д. Бушуєв, В. В. Морозов ; Українська асоціація управління проектами. – 2-е вид. – К. , 2000. – 312 с. – Рос. мовою.
62. *Быченков В. М.* Институты: Сверхколлективные образования и безличные формы социальной субъективности / В. М. Быченков. – М. : Рос. академ. соц. наук, 1996. – 965 с.
63. *Василенко И. А.* Политическая глобалистика / И. А. Василенко. – М. : Логос, 2000. – 360 с.
64. *Васильев Г. Н.* Самоорганизация целостности: психо- и социогенез / Г. Н. Васильев, В. Н. Келасьев. – СПб. : Изд-во С.-Петербург. гос. ун-та, 2003. – 204 с.
65. *Вебер А.* В бизнесе все как в природе / А. Вебер // Искусство управления. – 2001. – № 3 (9). – С. 6-15.
66. *Вебер А.* Что стоит за так называемым антиглобализмом? / А. Вебер // МЭ и МО. – 2001. – № 12. – С. 50-56.
67. *Вебер М.* Протестантская этика и дух капитализма / М. Вебер // Избранные произведения / пер. с нем.; сост., общ. ред. и послесл.

- Ю. Н. Давыдова ; предисл. П. П. Гайденко. – М. : Прогресс, 1990. – С. 43-271.
68. Вейлл П. Искусство менеджмента: Новые идеи для мира хаотических перемен / П. Вейлл ; пер. с англ. Козыревой И. Б. – М. : Изд-во “Новости”, 1993. – 222 с.
69. Вернадский В. И. Несколько слов о ноосфере / В. И. Вернадский // Успехи современной биологии. – 1944. – № 18. – С. 113-120.
70. Вернадский В. И. Химическое строение биосферы Земли и ее окружение / В. И. Вернадский. – М. : Наука, 1987. – 339 с.
71. Веселовский В. Н. Философские основы информационной парадигмы / В. Н. Веселовский. – Арзамас-16 : Изд-во АГПИ, 1997. – 76 с.
72. Вилли К. Биология: биологические законы и процессы / К. Вилли, В. Детье. – М. : Мир, 1974. – 820 с.
73. Винер Н. Кибернетика или управление и связь в животном и машине / Н. Винер. – 2-е изд. – М. : Сов. радио, 1968. – 326 с.
74. Винер Н. Кибернетика или управление и связь в животном и машине. – М. : Наука, 1983. – 340 с.
75. Воронков Н. А. Основы общей экологии : учебник для студ. высш. учеб. заведений ; пособ. для учителей. – М. : Агар, 1999. – 96 с.
76. Воронкова В. Г. Філософія гуманістичного менеджменту (соціально-антропологічні виміри) : монографія / В. Г. Воронкова. – Запоріжжя : РВВ ЗДІА, 2008. – 254 с.
77. Гавриш О. Антиглобализм – ознака об'єднання світової економіки / О. Гавриш // Дзеркало тижня. – 2002. – № 28. – С. 34-37.
78. Гегель Г. Афоризмы / Г. Гегель // Работы разных лет : в 2 т. – М. : Мысль, 1971. – Т. 2. – С. 529-562.
79. Гегель Г. Лекции по истории философии / Г. Гегель // Сочинения. – Л. : Партиздат, 1932. – Т. IX. – Кн. 1. – 313 с.
80. Гегель Г. Наука логики : [в 3 т.] / Г. Гегель. – М. : Мысль, 1972. – Т. 3. – 371 с.
81. Гегель Г. Философия права / Г. Гегель. – М. : Мысль, 1990. – 524 с.
82. Гегель Г. Философия религии : [в 2 т.] / Г. Гегель. – М. : Мысль, 1976. – Т. 1 / отв. ред. А. В. Гулыга ; пер. с нем. М. И. Левиной. – 532 с.
83. Гегель Г. Энциклопедия философских наук : в 3 т. / Г. Гегель. – М. : Мысль, 1975. – Т. 2. – 695 с.
84. Гегель Г. Эстетика : в 4 т. / Г. Гегель. – М. : Искусство, 1968. – Т. 1. – 312 с.

85. *Гельвеций*. Мысли и размышления / Гельвеций // Сочинения : в 2 т. – М. : Мысль, 1974. – Т. 2. – С. 569-600.
86. Генез [Електронний ресурс] // Современная энциклопедия. – Режим доступа : <http://dic.academic.ru/searchall.php?SWord=%D0%B3%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D0%B7&stypе=0>.
87. Генезис [Електронний ресурс] // Словарь ботанических терминов. – Режим доступа : http://botanical_dictionary.academic.ru/2801/ГЕНЕЗИС. – Заголовок з екрана.
88. Генетически модифицированный организм // Википедия – свободная энциклопедия [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://ru.wikipedia.org/wiki/Генетически_модифицированный_организм. – Заголовок з екрана.
89. Генетична інженерія [Електронний ресурс] // Коваленко В. П. Біотехнологія у тваринництві й генетиці / В. П. Коваленко, І. Ю. Горбатенко. – К. : Урожай, 1992. – Режим доступа : <http://masters.donntu.edu.ua/2006/feht/sych/library/art12.htm>. – Заголовок з екрана.
90. Генетична інженерія [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://znaimo.com.ua/Генетична_інженерія. – Заголовок з екрана.
91. Генна інженерія // Вікіпедія – вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://uk.wikipedia.org/wiki/Генна_інженерія. – Заголовок з екрана.
92. *Герчикова И. Н.* Менеджмент : учебник / И. Н. Герчикова. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Банки и биржи. ЮНИТИ, 1997. – 501 с.
93. *Гірц К.* Інтерпретація культур : вибрані есе / К. Гірц ; пер. з англ. Н. Комарова. – К. : Дух і літера, 2001. – 542 с.
94. *Глушченко В. В.* Менеджмент: системные основы / В. В. Глушченко. – Железнодорожный, Моск. обл. : ТОО НПЦ “Крылья”, 1996. – 216 с.
95. *Голубкова Л. Г.* Философия управления / Л. Г. Голубкова В. М. Розин, – Йошкар-Ола : Марийский гос. тех. ун-т, 2010. – 608 с.
96. *Гольбах П. А.* Естественная политика, или беседы об истинных принципах управления / П. А. Гольбах // Сочинения. – М. : Мысль, 1963. – Т. 2. – С. 85-534.
97. *Гончаренко М. М.* Екологічна криза як чинник трансформації соціоприродної системи (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03 “Соціальна філософія та філософія історії” / М. М. Гончаренко. – К., 2005. – 20 с.
98. *Горохов В. Г.* Петр Клементьевич Энгельмейер / В. Г. Горохов. – М. : Наука, 1997. – 223 с.

99. Горский Ю. М. Гомеостатика: модели, свойства, патологии / Ю. М. Горский // Гомеостатика живых, технических, социальных и экологических систем. – Новосибирск : Наука, Сиб. отд., 1990. – 280 с.
100. Горский Ю. М. Системно-информационный анализ процессов управления / Ю. М. Горский. – Новосибирск : Наука, Сиб. отд., 1988. – 322 с.
101. Горюнов И. Формула совести / И. Горюнов // Поиск. – 2000. – № 44. – С. 3-12.
102. Григорьева П. Синергетика и Восток / П. Григорьева // Синергетическая парадигма. Многообразие поисков и подходов / отв. ред. В. И. Аршинов, В. Г. Буданов, В. Э. Войцехович. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – С. 215-242.
103. Громадські організації у дискурсі демократизації суспільства : монографія / Мін-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова ; за наук. ред. В. П. Бега ; редкол. : В. П. Бех (голова). – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – 680 с.
104. Гуманитаризация технического образования и гуманизация профессиональной подготовки инженеров. – Ульяновск, 1989. – 412 с.
105. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / В. Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1984. – 400 с.
106. Дворецька Г. В. Соціологія : навч. посіб. / Г. В. Дворецька. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – К. : КНЕУ, 2002. – 472 с.
107. Дети индиго // Википедия – свободная энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://ru.wikipedia.org/wiki/Дети_индиго. – Заголовок з екрана.
108. Дешан Л.-М. Истина, или Истинная система / Л.-М. Дешан. – М. : Мысль, 1973. – 532 с.
109. Джейкобс С. Чарльз. Нейроменеджмент / С. Чарльз Джейкобс ; пер. с англ. – К. : Companion Group, 2010. – 208 с.
110. Диев В. С. Концептуальные основания анализа риска [Электронный ресурс] / В. С. Диев // Вестник НГУ. Серия: Философия. – Новосибирск, 2005. – Т. 3. – Вып. 1. – Режим доступа до ресурсу : http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=197&Itemid=52.
111. Диев В. С. Управленческие решения: неопределенность, модели, интуиция / В. С. Диев. – Новосибирск : Новосибирский гос. ун-т, 2001. – 347 с.
112. Диев В. С. Феномен современного управления с позиций науки и философии [Электронный ресурс] / В. С. Диев. // Философия науки. –

2001. – № 3. – С. 106-117. – Режим доступу : http://www.philosophy.nsc.ru/journals/philscience/11_01/06_diev.htm.
113. *Докинз Ричард*. Самое грандиозное шоу на Земле: доказательства эволюции [Электронний ресурс] / Р. Докинз – Режим доступу : <http://esquire.ru/the-greatest-show-on-earth>.
114. *Донченко О.* Від цілісності психологічних знань до цілісності світобачення / О. Донченко // Соціальна психологія. – 2011. – № 1. – С. 4-10.
115. *Дружинин В. В.* Системотехника / В. В. Дружинин, Д. С. Конторов. – М. : Радио и связь, 1985. – 200 с.
116. *Друкер П. Ф.* Задачи менеджмента в XXI веке : учеб. пособ. / П. Ф. Друкер ; [пер. с англ.]. – М. : Изд. дом “Вильямс”, 2000. – 272 с.
117. *Друкер П. Ф.* Задачи менеджмента в XXI веке : [учеб. пособ.] / П. Ф. Друкер ; [пер. с англ. и ред. Н. М. Макаровой]. – М.; СПб. ; К. : Вильямс, 2001, 2002. – 397 с.
118. *Друкер П. Ф.* Практика менеджмента : учеб. пособ. / П. Ф. Друкер ; [пер. с англ.]. – М. : Изд. дом “Вильямс”, 2000. – 398 с.
119. *Духовное производство: Социально-философский аспект проблемы духовной деятельности* / В. И. Толстых, Н. Н. Козлова, В. М. Межуев. – М. : Наука, 1981. – 352 с.
120. *Дьяченко М. И.* Психологический словарь-справочник / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Мн. : Харвест; М : АСТ, 2001. – 576 с.
121. *Егоров Ю. Л.* Философия управления : учеб. пособ. / Ю. Л. Егоров. – М. : МИЭТ, 2002. – 280 с.
122. *Екологічне право України. Академічний курс : підручник* / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К. : ТОВ “Вид-во “Юридична думка”, 2008. – 720 с.
123. *Екологічне право України. Академічний курс : підручник* [Електронний ресурс] / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К. : ТОВ “Вид-во “Юридична думка”, 2008. – 720 с. – Режим доступу : http://zaochka.net/books_p_1_p_2_p_p_4.html.
124. *Екологічні права та обов’язки громадян України* // Вікіпедія – вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Екологічні_права_та_обов'язки_громадян_України. – Заголовок з екрана.
125. *Екологія : електронні лекції* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://safetyliving.narod.ru/kons.html>. – Заголовок з екрана.

126. *Еськов В. М.* Новые направления в клинической кибернетике с позиций теории хаоса и синергетики / В. М. Еськов, В. Г. Зилов, А. А. Хадарцев // Системный анализ и управление в биомедицинских системах. – 2006. – Т. 5. – № 3. – С. 613-616.
127. Живое вещество // Википедия – свободная энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://ru.wikipedia.org/wiki/Живое_вещество. – Заголовок з экрана.
128. *Жуков Н. И.* Философские основы кибернетики / Н. И. Жуков. – 3-е изд. – Минск : Изд-во БГУ, 1976. – 222 с.
129. *Жуков Н. И.* Философские основания кибернетики / Н. И. Жуков. – М. : Знание, 1985. – 64 с.
130. *Журавлев П. В.* Мировой опыт в управлении персоналом. Обзор зарубежных источников : монография / П. В. Журавлев, М. Н. Кулапов, С. А. Сухарев. – М. : Изд-во Рос. экон. акад.; Екатеринбург: Деловая книга, 1998. – 232 с.
131. Закон України “Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки” [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2007. – № 12. – Ст. 102. – Режим доступа : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/537-16>.
132. Закони екології [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://ukraine-diplom.com/56/16023-zakoni-ekologiyi.html>. – Заголовок з экрана.
133. Зелёная экономика // Википедия – свободная энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://ru.wikipedia.org/wiki/Зелёная_экономика. – Заголовок з экрана.
134. “Зеленая экономика” – новый вектор устойчивого развития? // Мосты. Аналитика и новости о торговле и устойчивом развитии [Электронный ресурс]. – 2010. – Август. – Вып. 5. – Режим доступа : <http://ictsd.org/i/news/bridgesrussian/82851/>. – Заголовок з экрана.
135. “Зеленая” экономика // Сайт Министерства природных ресурсов и охраны окружающей среды Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.minpriroda.gov.by/ru/actual/new_url_2095511547. – Заголовок з экрана.
136. *Иванов Б. И.* Философские проблемы технознания / Б. И. Иванов. – СПб. : Политехника-сервис, 1997. – 160 с.
137. *Иванов С. Г.* Некоторые философские вопросы кибернетики / С. Г. Иванов. – Л., 1960. – 56 с.
138. *Иванов В. К.* Управленческая парадигма XXI века / В. К. Иванов, А. В. Иванов, А. О. Доронин. – М. : МГИУ, 2002. – Т. I. – 180 с.

139. *Игнатов В. Г.* Теория управления : курс лекций / В. Г. Игнатов, Л. Н. Албастова. – М. : ИКЦ “МарТ”; Ростов н/Д : Изд. центр “МарТ”, 2006. – 464 с.
140. *Ильин И. П.* Постмодернизм от истоков до конца столетия : эволюция научного мифа / И. П. Ильин. – М. : Интрада, 1998. – 255 с.
141. Инвайронментализм (энвайронментализм) [Электронный ресурс] // Русско-французский социально-экологический словарь. – Режим доступа до ресурсу : <http://www.ksma.ru/ecard/222.html>. – Заголовок з екрана.
142. *Исаков А.* Глобализм, антиглобализм, терроризм [Электронный ресурс] / А. Исаков, В. Александров // Обозреватель-Observer : ежемесячный информационно-аналитический журнал. – № 3 (158). – Режим доступа : http://www.rau.su/observer/N3_2003/3_02.htm. – Заголовок з екрана.
143. *Исаенко В. М.* Екологія людини : навч. посіб. / Исаенко В. М., Чумак А. А., Кононко І. В. – К. : Вид-во Національного авіаційного університету “НАУ-друк”, 2009. – 184 с.
144. *Каган М. С.* Мир общения: Проблема межсубъектных отношений / М. С. Каган. – М. : Политиздат, 1988. – 319 с.
145. *Кадзума Татеиси.* Вечный дух предпринимательства. Практическая философия бизнесмена / Татеиси Кадзума. – К. : Укрзакордонсервис, 1992. – 204 с.
146. *Канарев В. Г.* Философские проблемы науки и техники / В. Г. Канарев. – СПб. : Типография ВМА, 1998. – 65 с.
147. *Кант И.* Критика чистого разума / И. Кант ; пер. с нем. ; предисл. И. Евлампиева. – М. : Эксмо ; СПб. : Мидгард, 2007. – 1120 с.
148. *Капра Ф.* Дао физики / Ф. Капра. – СПб. : Орис, 1994. – 380 с.
149. *Каптерев А.* Международный энвайронментализм [Электронный ресурс] / А. Каптерев. – Режим доступа до ресурсу : <http://prompolit.ru/132718>. – Заголовок з екрана.
150. *Кара-Мурза С. Г.* Манипуляция сознанием / С. Г. Кара-Мурза. – М. : Изд-во “Эксмо”, 2007. – 864 с.
151. *Карлоф Б.* Деловая стратегия / Б. Карлоф. – М. : Экономика, 1991. – 139 с.
152. *Касавин И. Т.* Истина: вечная тема и современные вызовы / И. Т. Касавин // Эпистемология & философия науки. – 2009. – № 2. – С. 3-10.

153. *Келасьев В. Н.* Самоорганизация: психо- и социогенез / В. Н. Келасьев ; под ред. В. Н. Келасьева. – СПб : Изд-во С.-Петербург. гос. ун-та, 1996. – 200 с.
154. *Кемпбэл Э.* Стратегический синергизм / Э. Кемпбэл, Лаче К. Саммерс. – 2-е изд. – СПб. : Питер, 2004. – 416 с.
155. Кибернетика и высокие технологии XXI века (С&Т-2006) : VII Международная научно-техническая конференция // Информационно-управляющие системы : журнал. – Изд-во С.-Петербург. гос. ун-т аэрокосмического приборостроения. – 2006. – № 1. – С. 50-56.
156. Кибернетика // *Философская энциклопедия.* – М. : Сов. энциклопедия, 1962. – Т. 2. – С. 496.
157. Китайская философия : энциклопедический словарь / ред. Л. М. Титаренко. – М. : Мысль, 1994. – С. 162-163.
158. *Клаус Г.* Кибернетика и общество / Г. Клаус ; [пер. с нем.]. – М. : Прогресс, 1968. – 432 с.
159. *Клаус Г.* Кибернетика и философия / Г. Клаус ; пер. с нем. И. С. Добронравова, А. П. Куприяна, Л. А. Лейтес ; ред. В. Г. Виноградов ; послесл. Л. Б. Баженова, Б. В. Бирюкова, А. Г. Спиркина. – М. : ИЛ, 1963. – 530 с.
160. *Кнорринг В. И.* Искусство управления : учебник / В. И. Кнорринг. – М. : Изд-во БЕК, 1997. – 288 с.
161. *Кобринский Н. Е.* Основы экономической кибернетики / Н. Е. Кобринский. – М. : Экономика, 1969. – 253 с.
162. *Коваль В. С.* “Барбаросса”: истоки и история величайшего преступления империализма / В. С. Коваль. – К. : Наук. думка, 1982. – 511 с.
163. *Козловски П.* Современность постмодерна / П. Козловски // Вопросы философии. – 1995. – № 10. – С. 85-94.
164. *Колесников А. А.* “Кибернетика – информатика – синергетика” как системообразующая концепция современного высшего образования / А. А. Колесников, В. Б. Яковлев // Известия Южного федерального университета. – 2001. – Т. 23. – № 5. – С. 28-43.
165. *Колосов В. А.* Геополитика и политическая география : учебник для вузов / В. А. Колосов, Н. С. Мироненко. – М. : Аспект Пресс, 2001. – 479 с.
166. Коммунистическая партия и научное управление / В. Н. Мазур (руководитель), А. Н. Макаров, В. Г. Королько, В. Е. Хмелько и др. – К. : Изд-во политической литературы Украины, 1984. – 364 с.

167. Концептуальні виміри екологічної свідомості / Кисельов М. М., Деркач В. Л., Канак Ф. М., Гардащук Т. В., Толстоухов А. В. : моногр. – К. : Парапан, 2003. – 312 с.
168. Концепции современного естествознания : учебник / В. П. Лавриненко, В. П. Рапищев, В. Ф. Голубь и др. – М. : Культура и спорт. ЮНИТИ, 1997. – 217 с.
169. Концепции социальной экологии (инвайронментализм) [Електронний ресурс] // Социологический словарь. – Режим доступу : http://mirslovari.com/content_soc/konceptcii-socialnoj-jekologii-invajronmentalizm-6268.html. – Заголовок з екрана.
170. *Коротков Е. М.* Концепция екологічного менеджменту [Електронний ресурс] / Е. М. Коротков – Режим доступу : <http://www.cfin.ru/press/management/1998-2/02.shtml>.
171. *Коротков Э. М.* Концепция менеджмента / Э. М. Коротков. – М. : Изд-во Консалтинговая Компания “ДеКА”, 2003. – 320 с.
172. *Котарбинский Т.* Трактат о хорошей работе / Т. Котарбинский ; под ред. проф. Г. Х. Попова ; пер. с польск. Л. В. Васильева, В. И. Соколовского. – М. : Экономика, 1975. – 271 с.
173. *Кочерина Н. В.* Методологические основы подхода: Уровни управления биологическими системами [Електронний ресурс] / Н. В. Кочерина, В. А. Драгавцев. – Режим доступу : http://www.agromage.com/stat_id.php?id=676.
174. *Кочерина Н. В.* Что такое система? [Електронний ресурс] / Н. В. Кочерина, В. А. Драгавцев. – Режим доступу : http://www.agromage.com/stat_id.php?id=692.
175. *Кравченко А. И.* Социология управления: фундаментальный курс : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений / А. И. Кравченко, И. О. Тюрина. – 4-е изд., испр. и доп. – Екатеринбург : Деловая книга ; М. : Академический Проект, 2008. – 982 с.
176. *Крайзера Л. П.* Кибернетика – предшественница информатики / Л. П. Крайзера // Прикладная информатика. – 2008. – № 5. – С. 131-140.
177. *Кремень В.* Філософія людиноцентризму як теоретична складова національної ідеї [Електронний ресурс] / В. Кремень // Дзеркало тижня. – 2005. – № 31 (559). – 13 серпня. – С. 44. – Режим доступу : http://dt.ua/SCIENCE/filosofiya_lyudinotsentrizmu_yak_teoretichna_skladova_natsionalnoyi_ideyi-44209.html.

178. *Кремень В. Г.* Сучасна філософія освіти як визначальний фактор авторитету соціальної держави / В. Г. Кремень // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2004. – № 2. – С. 3-10.
179. *Кремень В. Г.* Філософія управління / В. Г. Кремень, С. М. Пазиніч, О. С. Пономарьов. – Харків : НТУ “ХПІ”, 2007. – 360 с.
180. *Крохмаль Н. В.* Історичні форми саморегуляції соціального процесу : монографія / Н. В. Крохмаль. – К. ; Запоріжжя : Просвіта, 2004. – 144 с.
181. *Крохмаль Н. В.* Штучна мова в контексті дослідження соціального метаболізму [Електронний ресурс] / Н. В. Крохмаль // Ноосфера і цивілізація. – 2012. – № 1 (13). – С. 41-46. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Niz/2012_13/krochmal.htm.
182. *Крушинский Л. В.* Биологические основы рассудочной деятельности: Эволюционный и физиолого-генетический аспекты поведения / Л. В. Крушинский ; предисл. Д. К. Беляева, А. Ф. Семиохиной. – Изд. 3-е. – М. : Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2009. – 272 с.
183. *Куббель Л. Е.* Этнические общности и потестарно-политические структуры доклассового и раннеклассового общества / Л. Е. Куббель // Этнос в доклассовом и раннеклассовом обществе : сб. статей. – М., 1982. – С. 124-146.
184. *Кудрин Б. И.* Введение в науку о технической реальности : автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра филос. наук : 0941.00.08 / Б. И. Кудрин. – СПб. : СПб. гос. ун-т, 1996. – 40 с.
185. *Кудрин Б. И.* Технетика: Новая парадигма философии техники (третья научная картина мира) / Б. И. Кудрин. – Томск : Изд-во Томск. гос. ун-та, 1998. – 40 с. – (Препринт).
186. *Куриц С. Я.* Болезни государства. Диагностика патологий системы государственного управления и права : монография / С. Я. Куриц, В. П. Воробьев ; Моск. гос. ин-т междунар. отношений (ун-т) МИД России. – М. : МГИМО(У) МИД России, 2009. – 472 с.
187. *Лабрюйер Ж.* Характеры, или Нравы нынешнего века / Ж. Лабрюйер. – Симферополь : Реноме, 1998. – 400 с.
188. *Ладенко И. С.* Концептуальные основы теории интеллектуальных систем (систематизация методологических основ интеллектики) / И. С. Ладенко, В. И. Разумов, А. Г. Тесминов ; отв. ред. И. С. Ладенко. – Новосибирск, 1994. – 270 с.
189. *Лазаревич А. А.* Глобальное коммуникативное общество / А. А. Лазаревич. – Минск : Белорусская книга, 2008. – 350 с.
190. *Ламетри Ж. О.* Предварительное рассуждение / Ж. О. Ламетри // Ламетри Ж. О. Сочинения. – М. : Мысль, 1976. – С. 487.

191. *Лейбин В.* Экология духа: от самоуничтожения к самоспасению / В. Лейбин // *Общественные науки и современность.* – 1992. – № 5. – С. 163-168.
192. *Лем С.* Модель культуры / С. Лем // *Вопросы философии.* – 1969. – № 8. – С. 49-62.
193. *Лефевр В.* Где искать истоки демографического кризиса? [Электронный ресурс] / В. Лефевр // *Независимая газета.* – 2000. – 22 ноября. – Режим доступа : http://www.reflexion.ru/Library/Lefebvre_2000_1.htm.
194. *Ли Г. Ч.* История инквизиции в средние века / Г.-Ч. Ли ; [пер. с фр. А. В. Башкирова] ; [под ред. О. Г. Лозинского] ; [в 3 т.]. – СПб. : Изд-е Брокгауз-Ефрон, 1911-1914. – Т. 1. – 559 с.
195. *Лингвистический энциклопедический словарь* / ред. В. Н. Яйцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
196. *Лобашев М. Е.* Сигнальная наследственность / М. Е. Лобашев // *Исследования по генетике.* – 1961. – № 1. – С. 3-11.
197. *Луман Н.* Общество как коммуникативная система [Электронный ресурс] / Н. Луман. – Режим доступа : http://mirslivarej.com/content_fil/N-LUMAN-OBSHNESTVO-KAK-KOMMUNIKATIVNAJA-SISTEMA-12529.html.
198. *Лунь Юй* // *Древнекитайская философия* / Юй Лунь. – М. : Мысль, 1972. – Т. 1. – С. 70.
199. *Лысый В.* Создание новой философии управления на промышленном предприятии посредством деловой игры / В. Лысый // *Персонал.* – 2002. – № 2. – С. 79-81.
200. *Людина в лабіринті перспектив* / Толстоухов А. В., Перова О. Є., Рубанець О. М. та ін. ; заг. ред. Толстоухов А. В. : Моногр. – К. : Парапан, 2004. – 220 с.
201. *Макаров И. М.* Кибернетика: прошлое для будущего: этюды по истории отечественной кибернетики. Теория управления. Автоматика. Биокибернетика : сб. статей / И. М. Макаров. – М. : Наука, 1989. – 189 с.
202. *Макмиллан Ч.* Японская промышленная система / Ч. Макмиллан ; пер. с англ. – М. : Прогресс, 1988. – 400 с.
203. *Малинецкий Г.* Хаос: тупики, парадоксы, надежды [Электронный ресурс] / Г. Малинецкий // *Компьютерра.* – 1998. – № 47. – С. 25-26. – Режим доступа : http://www.cplire.ru/win/InformChaosLab/chaoscomputerra/What_is_chaos.html.
204. *Малинецкий Г. Г.* Современные проблемы нелинейной динамики / Г. Г. Малинецкий, А. Б. Потапов. – М. : Эдиториал УРСС, 2000. – 326 с.

205. *Малявин В. В.* Сумерки Дао: Культура Китая на пороге Нового времени / В. В. Малявин. – М. : Дизайн, 2000. – 436 с.
206. *Мамардашвили М. К.* К вопросу о материалистической схеме анализа сознания: (по работам К. Маркса) / М. К. Мамардашвили // Социальная природа познания. – М. : Наука, 1979. – Вып. 1. – С. 33-34.
207. *Мандевиль Б.* Исследование о природе общества / Б. Мандевиль // Басня о пчелах. – М. : Мысль, 1974. – С. 290-330.
208. *Маритен Ж.* Интегральный гуманизм / Ж. Маритен // Маритен Ж. Философ в мире. – М. : Высш. школа, 1994. – С. 52-134.
209. *Маркович Д. Ж.* Глобализация и экологическое образование / Д. Ж. Маркович // Социологические исследования. – 2001. – № 1. – С. 17-23.
210. *Маркс К.* Капитал. Критика политической экономии. Т. 1. Кн. 1. : Процесс производства капитала / К. Маркс // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – 2-е изд. – М. : Изд-во политической литературы, 1960. – Т. 23. – 920 с.
211. *Маркс К.* Немецкая идеология / К. Маркс, Ф. Энгельс // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – 2-е изд. – М. : Изд-во политической литературы, 1955. – Т. 3. – С. 7-544.
212. *Марш Дон Е.* Теория и практика управления / Дон Е. Марш // Современное управление : энциклопедический справочник американской ассоциации управления. – М. : Издатцентр, 1997. – Т. 1. – С. 1-10.
213. *Матвеев М. Н.* Диалектика самоорганизации предбиологических систем / М. Н. Матвеев. – Казань : Изд-во КГУ, 1981. – 222 с.
214. Математика и кибернетика в экономике : словарь-справочник / И. И. Гортарев, М. Б. Немчинов, А. А. Попов ; [под ред. Н. П. Федоренко]. – 2-е изд. – М. : Экономика, 1975. – 699 с.
215. Международный энвайронментализм [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://prompolit.ru/132718>. – Заголовок з экрана.
216. *Мельников А. В.* Организм и надорганизменные образования как биокибернетические системы / А. В. Мельников // Вестник Астраханского государственного технического университета. Серия : Рыбное хозяйство. – 2009. – № 1. – С. 7-9.
217. *Мельников Д.* Империя смерти: аппарат насилия в нацистской Германии. 1933-1945. / Д. Мельников, Л. Черная. – М. : Политиздат, 1997. – 415 с.

218. Менеджмент персоналу : навч. посіб. / В. М. Данюк, В. М. Петюх, С. О. Цимбалюк та ін. ; за заг. ред. В. М. Данюка, В. М. Петюха. – К. : КНЕУ, 2004. – 398 с.
219. Менеджмент. Версия 1.0 [Электронный ресурс] : учеб. программа дисциплины / сост. М. М. Дворяшина, О. Н. Шилина, Н. Г. Макуха и др. – Электрон. дан. (1 Мб). – Красноярск : ИПК СФУ, 2008. – Режим доступа : http://files.lib.sfu-kras.ru/ebibl/umkd/85/u_program.pdf.
220. Метаболизм (архитектура) // Википедия – свободная энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://ru.wikipedia.org/wiki/Метаболизм_\(архитектура\)](http://ru.wikipedia.org/wiki/Метаболизм_(архитектура)). – Заголовок з екрана.
221. Метаболизм [Электронный ресурс] // Яценко Н. Е. Толковый словарь обществоведческих терминов / Н. Е. Яценко. – СПб. : Лань, 1999. – 528 с. – Режим доступа : http://www.slovarnik.ru/html_tsot/m/metabolizm.html.
222. *Мигдал А. Б.* Качественные методы в квантовой физике / А. Б. Мигдал. – М. : Наука, 1975. – 336 с.
223. *Мигولاتьев А. А.* Философия государства / А. А. Мигولاتьев // Социально-гуманитарные знания. – 2001. – № 6. – С. 42-60.
224. *Мильнер Б. З.* Теория организаций [Электронный ресурс] / Б. З. Мильнер – М. : Инфра-М, 2006. – 864 с. – Режим доступа : <http://studie.fatal.ru/TObook.htm>.
225. *Минина В. Н.* Смена парадигмы управления в контексте социальных изменений / В. Н. Минина // Социология экономики и управления / под ред. Л. Т. Волчковой. – СПб., 1998. – С. 91-107.
226. *Минцберг Г.* Менеджмент: Природа и структура организаций глазами гуру / Г. Минцберг. – М. : Эксмо, 2009. – 464 с.
227. *Мирзоян В.* Принцип целостности управления: моделирование субъект-объектного взаимодействия // Проблемы теории и практики управления. – 2010. – № 2. – С. 28-35.
228. *Мирзоян В. А.* Методы управленческого воздействия: типологии и сущность / В. А. Мирзоян // Проблемы теории и практики управления. – 2009. – № 9. – С. 43-54.
229. *Мирзоян В. А.* Управление как предмет философского анализа [Электронный ресурс] / В. А. Мирзоян // Вопросы философии. – 2010. – № 4. – С. 35-47. – Режим доступа : http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=124&Itemid=52.
230. *Михайлова А.* Метаболизм: как протекает метаболический процесс [Электронный ресурс] / А. Михайлова // Портал о здоровом образе жизни

- Everlive.ru. – Режим доступа : <http://www.everlive.ru/metabolism-how-the-process-is-going/>.
231. *Могилевкин И.* Фактор времени в политике России и других держав / И. Могилевкин // *Мировая экономика и международные отношения.* – 1997. – № 11. – С. 4-17.
232. Модели и методы управления персоналом : российско-британское учеб. пособ. / под ред. Е. Б. Моргунова. – М. : ЗАО “Бизнес-школа “Интел-Синтез”, 2001. – 464 с.
233. Моделювання і прогнозування стану довкілля : підруч. : у 2 ч. / Т. В. Михалевська, В. М. Ісаєнко, В. А. Гроза, В. М. Криворотько. – Ч. 2. – К. : НАУ, 2011. – 252 с.
234. *Моргунов Е. Б.* Модели и методы управления персоналом. Методика построения деятельности руководителя в концепции рефлексивного управления [Электронный ресурс] / Е. Б. Моргунов. – Режим доступа : http://polbu.ru/morgunov_uprpers/ch21_i.html.
235. *Мороз А. Я.* Кибернетика в системе современного научного знания / А. Я. Мороз. – К. : Наук. думка, 1988. – 229 с.
236. *Московичи С.* Век толп. Исторический трактат по психологии масс / С. Московичи ; [пер. с фр.]. – М. : Центр психол. и психотерап., 1996. – 478 с.
237. *Московичи С.* Машина, творящая богов / С. Московичи ; пер. с фр. – М. : Центр психол. и психотерап., 1998. – 560 с.
238. *Мотышина М. С.* Исследование систем управления : учеб. пособ. / М. С. Мотышина. – СПб. : Изд-во Михайлова В. А., 2006. – 224 с.
239. Мо-цзы // *Древнекитайская философия.* – М. : Мысль, 1972. – Т. 1. – С. 186.
240. *Мэмфорд Л.* Миф машины / Л. Мэмфорд // *Вестник МГУ. Серия 12. Социально-политические исследования.* – 1992. – № 1. – С. 62-81.
241. Мэнь-цзы // *Древнекитайская философия.* – М. : Мысль, 1972. – Т. 1. – С. 238.
242. На пути к открытому обществу. Идеи Карла Поппера и современная Россия / отв. ред. А. Н. Чумаков. – М. : Весь мир, 1998. – 256 с.
243. *Назаретян А. П.* Кибернетика и интеграция наук: Об интегративных перспективах системно-кибернетического стиля мышления / А. П. Назаретян. – Ереван : Айастан, 1986. – 217 с.
244. *Налимов В. В.* Реальность нереального. Вероятностная модель бессознательного / В. В. Налимов, Ж. А. Дрогалина. – М. : Мир идей; АО Акрон, 1995. – 432 с.

245. *Налимов В. В.* Этюды по истории кибернетики предтечи кибернетики в Древней Индии [Электронный ресурс] / В. В. Налимов, З. Б. Барина // *Философия науки*. – 2000. – № 1 (7). – Режим доступа : http://kommersant.org.ua/book_o066.html.
246. Наратив // Вікіпедія – вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://uk.wikipedia.org/wiki/Наратив>. – Заголовок з екрана.
247. *Нестеренко Г. О.* Особистість у нелінійному суспільстві : [монографія] / Г. О. Нестеренко. – Запоріжжя : Просвіта, 2004. – 140 с.
248. *Нестерова М. О.* Постнекласичний менеджмент : монографія / М. О. Нестерова. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – 126 с.
249. Новейший философский словарь. – 3-е изд., испр. – Мн. : Книжный Дом, 2003. – 1280 с.
250. *Новик И. Б.* Кибернетика. Философские и социологические проблемы / И. Б. Новик. – М. : Госполитиздат, 1963. – 207 с.
251. *Новиков Д. А.* Теория управления организационными системами. / Д. А. Новиков. – 2-е изд. – М. : Физматлит, 2007. – 584 с.
252. Нок (цивилизация) // Википедия – свободная энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://ru.wikipedia.org/wiki/Нок_\(цивилизация\)](http://ru.wikipedia.org/wiki/Нок_(цивилизация)). – Заголовок з екрана.
253. Обмен веществ [Электронный ресурс] // Яценко Н. Е. Толковый словарь обществоведческих терминов / Н. Е. Яценко. – СПб. : Лань, 1999. – 528 с. – Режим доступа : http://www.slovarnik.ru/html_tsot/o/obmen-ve1estv.html.
254. Общая теория управления : курс лекций / Г. В. Атаманчук и др. – М. : Луч, 1994. – С. 73-80.
255. *Ожегов С. И.* Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – М. : Рус. язык, 1988. – 749 с.
256. *Онопрієнко В.* Менеджмент екологічної освіти: компетентність керівництва і студентське самоуправління / В. Онопрієнко // *Вісник Інституту розвитку дитини. Серія : Філософія, педагогіка, психологія : [зб. наук. праць]*. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – Вип. 11. – С. 98-105.
257. Органы государственного управления экологией [Электронный ресурс] // *Административное право Украины : учебник / под общ. ред. С. В. Кивалова*. – Х. : Одиссей, 2004. – 880 с. – Режим доступа : <http://vuzlib.net/beta3/html/1/7366/7469/>. – Заголовок з екрана.

258. Основи загальної екології : підручник для студентів вищ. учбов. закладів ; посіб. для вчителів. – М. : Агар, 1999. – 96 с.
259. Открытое общество [Электронный ресурс] // Новая философская энциклопедия : сайт Института Философии Российской Академии Наук. – Режим доступа : <http://iph.ras.ru/elib/2220.html>. – Заголовок з екрана.
260. Павлов В. П. Философские основания менеджмента : Деятельностный подход : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11. / В. П. Павлов. – Казань, 2004. – 159 с.
261. Павлов И. П. Полное собрание сочинений / И. П. Павлов. – 2-е изд., доп. – М. ; Л. : АН СССР, 1951. – 596 с.
262. Парин В. В. Кибернетика. Мышление. Жизнь / В. В. Парин, А. Г. Спиркин, Е. С. Геллер. – М. : Знание, 1970. – 47 с.
263. Паркинсон К. Н. Эти невероятные японцы. / К. Н. Паркинсон, М. К. Растомджи, С. Сапре. – М. : Технологическая школа бизнеса, 1992. – 208 с.
264. Парсяк О. Н. Екологічна свідомість студентів як складова частина їх соціокультурної компетенції / О. Н. Парсяк // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Педагогіка – 2002. – Вип. 11. – Т. 24. – С. 115-120.
265. Петров Б. Н. Кибернетика, неограниченные возможности и возможные ограничения / Б. Н. Петров, В. Д. Пекелис. – М. : Наука, 1981. – 190 с.
266. Платон. Государство / Платон // Платон. Сочинения : в 3 т. – М. : Мысль, 1972. – Т. 3. – Ч. 1. – С. 89-454.
267. Платон. Законы / Платон // Платон. Сочинения : в 3 т. – М. : Мысль, 1972. – Т. 3. – Ч. 2. – С. 83-478.
268. Платон. Письма / Платон // Платон. Сочинения : в 3 т. – М. : Мысль, 1972. – Т. 3. – Ч. 2. – С. 505-567.
269. Платон. Политик / Платон // Платон. Сочинения : в 3 т. – М. : Мысль, 1972. – Т. 3. – Ч. 2. – С. 10-82.
270. Плохій З. П. Формування екологічної культури особистості як наукова проблема / З. П. Плохій // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : [зб. наук. пр.]. – Вип. 12. – К., 2008. – С. 120-130.
271. Поликарпов В. С. Философия управления / В. С. Поликарпов. – Ростов-на-Дону ; Таганрог, 2001. – С. 81-100.
272. Пономарьов О. С. Логіка управління і ефективність функціонування соціальних систем / О. С. Пономарьов // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2003. – № 3. – С. 17-24.

273. *Пономарьов О. С.* Самоорганізація і управління в соціальних системах / О. С. Пономарьов // Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія. – 2003. – № 2. – С. 37-46.
274. *Пономарьов О. С.* Філософські аспекти проблеми підготовки професіоналів-лідерів // Творча особистість у системі неперервної професійної освіти : матер. міжнар. наук. конф. / за ред. С. О. Сисоевої і О. Г. Романовського. – Харків : ХДПУ, 2000. – С. 295-299.
275. Поняття про подразливість, збудливість, збудження, подразнення, подразники та їх класифікацію [Електронний ресурс] // Анатомія і фізіологія дитини : лекції. – Режим доступу : <http://studentam.net.ua/content/view/4381/123/>. – Заголовок з екрана.
276. *Попов В. П.* Глобальный эволюционизм и синергетика ноосферы [Електронний ресурс] / В. П. Попов, И. В. Крайнюченко. – Ростов-на-Дону : Изд-во АПСН, СКНЦ, ВШ, 2003. – 194 с. – Режим доступу : <http://holism.narod.ru/book1/authors.htm>.
277. *Попов С. М.* Соціально-філософський аналіз зворотного зв'язку: теоретико-методологічний контекст : автореф. дис. на здобуття наук. ступеню д-ра філос. наук : 09.00.03 / Попов Сергій Миколайович. – К., 2012. – 40 с.
278. *Попов С. М.* Зворотний зв'язок у парадигмі саморегуляції соціальних систем : теоретико-методологічний аналіз / С. М. Попов – Запоріжжя : Просвіта, 2011. – 412 с.
279. *Попов С. М.* Зворотний зв'язок у системі соціального менеджменту : монографія / С. М. Попов. – Запоріжжя : Просвіта, 2010. – 444 с.
280. *Поппер К.* Відкрите суспільство та його вороги / К. Поппер. – К. : Основи, 1994. – Т. I. У полоні Платонових чарів / пер. з англ. О. Коваленко. – 444 с.
281. *Поппер К.* Відкрите суспільство та його вороги / К. Поппер. – К. : Основи, 1994. – Т. II. Спалах пророцтва: Гегель, Маркс та послідовники / пер. з англ. О. Буценко. – 494 с.
282. *Поппер К.* Открытое общество и его враги / К. Поппер. – М. : Феникс, Международный фонд “Культурная инициатива”, 1992. – Т. 1. Чары Платона. – 448 с.
283. Потестарная Организация [Електронний ресурс] // Исторический словарь. – Режим доступу : http://mirslovarei.com/content_his/potestarnaja-organizacija-85.html. – Заголовок з екрана.
284. *Правоторов Г. В.* Зоопсихология для гуманитариев : учеб. пособ. / Г. В. Правоторов. – Новосибирск : ООО Изд-во ЮКЭА, 2001. – 392 с.

285. Практика глобализации : игры и правила новой эпохи / [под ред. М. Г. Делягина]. – М. : Инфра-М, 2000. – 411 с.
286. Принцип соответствия : историко-методологический анализ / отв. ред. Кедров Б. М., Овчинников Н. Ф. – М. : Наука, 1979. – 317 с.
287. Принципи управління соціальною роботою та їх зміст [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ua-referat.com/Принципи_управління_соціальною_роботою_та_їх_зміст. – Заголовок з екрана.
288. Принципи регулювання // Вікіпедія – вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Принципи_регулювання. – Заголовок з екрана.
289. Принципы организации социальных систем : теория и практика / под ред. М. И. Сетрова. – К. : Вища школа ; Одесса : Головное изд-во, 1988. – 242 с.
290. Прогнозирование [Електронний ресурс] // Трифонов Е. В. Пневмапсихосоматология человека : русско-англо-русская энциклопедия. – 15-е изд. – 2012. – Режим доступу : <http://www.tryphonov.ru/tryphonov2/terms2/prognos.htm>. – Заголовок з екрана.
291. Продолжительность жизни человека [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://neobio.ru/content/view/400/121/>. – Заголовок з екрана.
292. *Прутько С. Г.* Політико-правові засади екологічно безпечного розвитку України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 “Політичні інститути та процеси” / С. Г. Прутько. – К., 2007. – 19 с.
293. Психогенез знаний и его эпистемологическое значение // Семиотика / сост., вступ. ст. и общ. ред. Ю. С. Степанова. – М. : Радуга, 1983. – С. 90-101.
294. *Рассел Б.* Історія західної філософії / Б. Рассел ; пер. з англ. Ю. Лісняка, П. Тарашука. – К. : Основи, 1995. – 759 с.
295. *Раушнинг Г.* Говорит Гитлер. Зверь из бездны / Г. Раушнинг. – М. : Миф, 1993. – 382 с.
296. *Резник Ю. М.* Введение в социальную теорию : социальная системология / Ю. М. Резник ; Ин-т человека. – М. : Наука, 2003. – 525 с.
297. *Реймерс Н. Ф.* Экология (теории, законы, правила принципы и гипотезы) / Н. Ф. Реймерс. – М. : Журнал “Россия Молодая”, 1994. – 367 с.
298. *Ришат Муллагильдин* Метаболизм : возвращение легенды [Електронний ресурс] / Ришат Муллагильдин // ARX. – 2005. – Ноябрь-декабрь. – № 1. – Режим доступу : http://web.archive.org/web/20090508022936/http://www.arx.su/magazine/arx1_adv_2.shtml.

299. *Ровенский З. И.* Машина и мысль : философский очерк о кибернетике / З. И. Ровенский. – М. : Госполитиздат, 1960. – 143 с.
300. *Розанов Ф. И.* Социальное взаимодействие как информационный обмен : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11 / Розанов Филипп Иванович. – Новосибирск, 2010. – 143 с.
301. Российская социологическая энциклопедия / [под общ. ред. Г. В. Осипова]. – М. : Норма-Инфра, 1998. – 672 с.
302. *Румянцев В.* Управление: проблемы и решения / В. Румянцев // Проблемы теории и практики управления. – 2000. – № 1. – С. 121-123.
303. *Рябека О. Г.* Державно-громадське управління у дискурсі демократизації суспільства : монографія / О. Г. Рябека ; за наук. ред. проф. В. П. Бега ; Мін-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – 289 с.
304. *Рябченко О. П.* Держава і економіка: адміністративно-правові аспекти взаємовідносин : монографія [Електронний ресурс] / О. П. Рябченко ; за заг. ред. О. М. Бандурки. – Харків : Вид-во ун-ту внутр. справ, 1999. – 304 с. – Режим доступу : http://www.pravo.vuzlib.net/book_z1079_page_5.html.
305. *Сакович В.* Антиглобалізм: стан і перспективи / В. Сакович // Політичний менеджмент. – 2005. – № 1. – С. 137-142.
306. *Салман Р.* Будущее менеджмента / Р. Салман. – СПб : Питер, 2004. – 298 с.
307. Самоорганизация: психо- и социогенез / [под ред. В. Н. Келасьева]. – СПб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1996. – 200 с.
308. Саморегуляція соціального організму країни : монографія / за ред. В. П. Бега ; В. П. Бех (голова), Н. В. Крохмаль, Г. О. Нестеренко ; Мін-во освіти і науки, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – 652 с.
309. Світоглядно-теоретичне підґрунтя сучасної філософії управління [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://aphy.net/forum?task=viewtopic&id=1473>. – Заголовок з екрана.
310. *Семенов В.* Стратегічне планування сталого розвитку міста / В. Семенов, Г. Висоцька, В. Прасюк // Управління сучасним містом – 2004. – № 7-9 (15). – С. 57-63.
311. *Семенюк Н. В.* Філософія екобезпечного поступу людства в епоху глобалізації та інформаційної революції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.10 “Філософія освіти” / Н. В. Семенюк. – К., 2009. – 18 с.

312. *Сетров М. И.* Информационные процессы в биологических системах / М. И. Сетров. – Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1975. – 155 с.
313. *Сетров Н. М.* Основы функциональной теории организации. Философский очерк / Н. М. Сетров. – Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1972. – 164 с.
314. *Синицын А. Ю.* Рыцари Страны восходящего солнца. История, традиции, оружие / С. Ю. Синицын. – СПб. : Паритет, 2001. – 352 с.
315. *Сиренко В. Ф.* Аппарат государственного управления: интересы и деятельность / В. Ф. Сиренко. – К. : Наук. думка, 1993. – 165 с.
316. Система управления [Электронный ресурс] // Трифонов Е. В. Пневмапсихосоматология человека : русско-англо-русская энциклопедия. – 15-е изд. – 2012. – Режим доступа : <http://www.tryphonov.ru/tryphonov2/terms2/contrl.htm>. – Заголовок з экрана.
317. *Сірій Є. В.* Соціологія : навч. посіб. / Є. В. Сірій. – К. : Атіка, 2004. – 480 с.
318. *Скібіцька Л. І.* Менеджмент : навч. посіб. [Електронний ресурс] / Л. І. Скібіцька, О. М. Скібіцький. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 416 с. – Режим доступа : http://zaochka.net/catalog_p_5_p__p_2.html.
319. *Слепцов А. І.* Прийняття рішень в складних системах / А. І. Слепцов, М. А. Зоденкамп. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – 182 с.
320. *Сляднева Н. А.* Социальная кибернетика как методология и методика комплексного исследования духовной и социальной жизни человека, культуры и общества // Вестник Московского государственного университета культуры и искусств. – 2007. – № 3. – С. 302-306.
321. *Смирнов Э. А.* Новая философия управления / Э. А. Смирнов // Аудитор. – 1996. – № 5. – С. 9-14.
322. *Соботович Э. В.* Экологическая энциклопедия : [в 4 т.] / Э. В. Соботович, С. А. Довгий, О. Б. Лысенко. – К. : Логос, 2005. – 720 с.
323. Современная прикладная теория управления. Ч. I: оптимизационный подход в теории управления / под ред. А. А. Колесникова. – М. : ФЦ “Интеграция”; Таганрог : Изд-во ТРТУ, 2000. – 400 с.
324. Современное управление : энциклопедический справочник / под ред. Д. Н. Карпухина, Б. З. Мильнера. – М. : ИЗДАТ-ЦЕНТР, 1997. – Т. 1. – 870 с.
325. *Соколов Б. В.* Анализ влияния информатики и информационных технологий на развитие теории и систем управления сложными

- объектами / Б. В. Соколов, Е. Г. Цивирко, Р. М. Юсупов // Труды СПИИРАН. – 2009. – № 11. – С. 10-51.
326. *Соловьев Щ. Ф.* Масонство : словарь-справочник / Щ. Ф. Соловьев. – М. : Аграф, 2001. – 432 с.
327. *Соловьев В.* Философские начала цельного знания / В. Соловьев // Сочинения : в 2 т. / сост., общ. ред. и вступ. ст. А. Ф. Loseva, А. В. Гулыги ; примеч. С. Л. Кравца и др. – М. : Мысль, 1990. – Т. 2. – 822 с.
328. *Сорина Г. В.* Принятие решения как интеллектуальная деятельность : монография / Г. В. Сорина. – 2-е изд. – М. : Канон, Реабилитация, 2009. – 272 с.
329. *Соснін О. В.* Проблеми державного управління системою національних інформаційних ресурсів з наукового потенціалу України : монографія / О. В. Соснін. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. – 572 с.
330. Социогенез // Википедия – свободная энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org/wiki/%D1%EЕ%F6%E8%EЕ%Е3%E5%ED%E5%E7>. – Заголовок з екрана.
331. Социогенез [Электронный ресурс] // Психологический словарь. – Режим доступа : <http://testme.org.ua/glossary/item/917>. – Заголовок з екрана.
332. Специалисты из России вплотную приблизились к созданию искусственного интеллекта [Электронный ресурс] // Экономические известия : сайт еженедельной газеты. – Режим доступа : http://news.eizvestia.com/news_technology/full/specialisty-iz-rossii-vplotnuyu-priblizilis-k-sozdaniyu-iskusstvennogo-intellekta. – Заголовок з екрана.
333. *Спиркин А. Г.* Основы философии : учеб. пособ. для вузов / А. Г. Спиркин. – М. : Политиздат, 1988. – 592 с.
334. *Стариков Е. Н.* Общество-казарма от фараонов до наших дней / Е. Н. Стариков. – Новосибирск, Сибир. хронограф, 1996. – 420 с.
335. *Степанов А. М.* Основы медицинской гомеостатики / А. М. Степанов. – Воронеж : НПО “МОДЭК”, 1994. – 272 с.
336. *Степин В. С.* Конструктивные и прогностические функции философии / В. С. Степин // Вопросы философии. – 2009. – № 1. – С. 5-10.
337. *Стёпин В. С.* Наука / В. С. Стёпин // Новейший философский словарь. – 3-е изд., исправл. – Минск : Книжный дом, 2003. – С. 459.
338. *Степин В. С.* Философия на рубеже веков / В. С. Степин // Вестник Российской академии наук. – 1997. – Т. 67. – № 5. – С. 387-402.

339. Судзуки Д. Основы Дзэн-Буддизма. Практика Дзэн / Д. Судзуки, С. Кацуки ; пер. с англ. // Дзэн-буддизм. – Бишкек : Одиссей, 1993. – 676 с.
340. Суркова Л. В. Технократизм: социокультурный феномен / Л. В. Суркова. – М. : [б.и.], 1992. – 159 с.
341. Тарасова Н. Н. От приказа к мотивации : новые принципы управления в США / Н. Н. Тарасова // Полис. – 1993. – № 2. – С. 179-184.
342. Теория автоматического управления [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/265154>. – Заголовок з екрана.
343. Теория равновесия [Электронный ресурс] // Словарь терминов по философии. – Режим доступа : <http://filslov.ru/t/455-teoriya-ravnovesiya.html>. – Заголовок з екрана.
344. Тертичка В. Державна політика: аналіз та здійснення в Україні / В. Тертичка. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2002. – 750 с.
345. Тихонов А. В. Социология управления / А. В. Тихонов. – Изд. 2-е, доп. и перераб. – М. : “Канон+” РООИ “Реабилитация”, 2007. – 472 с.
346. Тихонов А. В. Управление как объект познания / А. В. Тихонов // Организмы и механизмы: проблемы управления в социальных и технических системах : материалы междисциплинарного научного семинара. – СПб. : Книжный дом, 2003. – С. 205-224.
347. Тихонов А. В. К проблеме методологических уровней анализа управления / А. В. Тихонов // Управление: интеллект и субъективность : материалы межвузовского научного семинара. – СПб. : Изд-во СПбГТГУ, 2002. – С. 23-35.
348. ТОВАЖНЯНСКИЙ А. А. Введение в философию управления : учеб. пособ. / А. А. ТОВАЖНЯНСКИЙ, А. Г. РОМАНОВСКИЙ, А. С. ПОНОМАРЕВ. – Харьков : НТУ “ХПИ”, 2002. – 168 с.
349. Токовенко В. В. Політичне керівництво і державне управління: проблеми взаємовідносин та оптимізації взаємодії : монографія / В. В. Токовенко. – К. : Вид-во УАДУ, 2001. – 253 с.
350. Толстоухов А. В. Глобалізація. Влада. Еко-майбутнє : моногр. – К. : Парапан, 2003. – 308 с.
351. Толстоухов А. В. Екобезпечний розвиток: пошуки стратегем : моногр. / Толстоухов А. В., Хилько М. І. – К. : “Знання України”, 2001. – 333 с.
352. Томэ М. Учение о менеджменте на ложном пути экспериментального исследования / М. Томэ // Проблемы теории и практики управления. – 2000. – № 4. – С. 103-107.

353. Трифонов Е. В. Пневмапсихосоматология человека : русско-англо-русская энциклопедия [Электронный ресурс] / Е. В. Трифонов. – 15-е изд. – 2012. – Режим доступа : <http://www.tryphonov.ru/tryphonov2/terms2/princtr.htm>.
354. Туленков М. В. Сучасні теорії менеджменту : навч. посіб. / М. В. Туленков. – К. : Каравела, 2007. – 304 с.
355. Туленков М. В. Теоретико-методологічні основи організаційної взаємодії в соціальному управлінні : монографія / М. В. Туленков. – К. : Каравела, 2009. – 512 с.
356. Туленков М. В. Теоретичні основи раціональності соціального управління : монографія / М. В. Туленков, О. Г. Чувардинський. – Ніжин : ТОВ “Вид-во “Аспект-Поліграф”, 2009. – 232 с.
357. Уколов В. Ф. Теория управления : учебник для вузов / В. Ф. Уколов, А. М. Масс, И. К. Быстряков. – 2-е изд., доп. – М. : ЗАО “Изд-во “Экономика”, 2004. – 656 с.
358. Украинцев Б. С. Кибернетика и современное научное познание: Материалистическая диалектика – логика и методология современного естествознания / Б. С. Украинцев, В. С. Тюхтин. – М. : Наука, 1976. – 428 с.
359. Україна: проблеми самоорганізації : [в 2 т.] / В. Кремень, Д. Табачник, В. Ткаченко. – К. : Промінь, 2003. – Т. 1. Критика історичного досвіду. – 384 с.
360. Україна: проблеми самоорганізації : [в 2 т.] / В. Кремень, Д. Табачник, В. Ткаченко. – К. : Промінь, 2003. – Т. 2. Десятиріччя суспільної трансформації. – 464 с.
361. Умбеталієв Б. Діти-кристали – хто вони? [Електронний ресурс] / Б. Умбеталієв. – Режим доступа : <http://netshtorm.com/page/diti-kristali-hto-voni>.
362. Управление: социально-философские проблемы методологии и практики / [под общ. ред. О. Я. Гелиха, В. П. Соломина, К. В. Султанова, А. В. Тихонова]. – СПб. : Изд. “Книжный дом”, 2005. – 480 с.
363. Урсул А. Д. Философия и общенаучный характер проблемы искусственного интеллекта / А. Д. Урсул // Вопросы философии. – 1979. – № 4. – С. 76-96.
364. Файоль А. Общее и промышленное управление / А. Файоль. – М. : Дело, 1991. – 388 с.
365. Файоль А. Общее и промышленное управление / А. Файоль. – М. : Изд-во “Контроллинг”, 1992. – 111 с.

366. *Фаткин Л.* Утопии, мифы и иллюзии менеджмента / Л. Фаткин // Проблемы теории и практики управления. – 2001. – № 5. – С. 92-96.
367. *Федоров В. И.* Физиология и кибернетика : история взаимопроникновения идей, современное состояние и перспективы к 60-летию написания Н. Винером книги “Кибернетика” // Успехи физиологических наук. – 2007. – Т. 38. – № 3. – С. 72-86.
368. Физиология человека : учебник / под ред. В. М. Покровского, Г. Ф. Коротько. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ОАО Изд-во “Медицина”, 2007. – 656 с.
369. Философия управления вики [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://ru.filosofupr.wikia.com/wiki/Философия_управления_вики. – Заголовок з экрана.
370. Философия управления: Социально-гуманитарные проблемы / В. В. Алехин, В. В. Бурева, С. Ф. Поважный, Л. В. Алехина. – Донецк : Дон. гос. академия управления, 1999. – 294 с.
371. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. – 7-е изд., перераб. и доп. – М. : Республика, 2001. – 719 с.
372. Философский словарь. – К. : А.С.К., 2006. – 1056 с.
373. Философский энциклопедический словарь / под ред. С. С. Аверинцева, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичева и др. – 2-е изд. – М. : Сов. энциклопедия, 1989. – 815 с.
374. Философский энциклопедический словарь. – М. : Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.
375. Філософія освіти : навч. посіб. / за заг. ред. В. Андрущенко, І. Предборської. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – 329 с.
376. Філософський словник соціальних термінів / під заг. ред. В. П. Андрущенко. – Харків : Корвін, 2002. – 672 с.
377. *Форд Г.* Сегодня и завтра / Г. Форд ; [пер. с англ.]. – 3-е изд. – Л. : Время, 1928. – 288 с.
378. Формирование научной теории [Электронный ресурс] // ПскоВика : сайт педагогического сообщества Псковской области. – Режим доступа : http://wiki.pskovedu.ru/index.php/Формирование_научной_теории. – Заголовок з экрана.
379. *Франчук В. И.* Общая теория социальных организаций / В. И. Франчук ; Академия социологии и управления. – М. : Изд-во МГСУ “Союз”, 2001. – 236 с.
380. *Франчук В. И.* Основы общей теории социального управления / В. И. Франчук. – М. : Ин-т организационных систем, 2000. – 180 с.

381. *Фролов И. Т.* Органический детерминизм, технология и целевой подход в исследовании / И. Т. Фролов // Вопросы философии. – 1970. – № 10. – С. 36-48.
382. *Фуко М.* Воля до істини: по той бік знання, влади та сексуальності : роботи різних років / М. Фуко ; [пер. з фр.]. – М. : Касталі, 1996. – 448 с.
383. *Фуко М.* Наглядати й карати: Народження в'язниці / М. Фуко ; пер. з фр. П. Таращук. – К. : Основи, 1998. – 392 с.
384. *Хайдеггер М.* Время и бытие / М. Хайдеггер. – М. : Республика, 1993. – 446 с.
385. *Хуайнань-цзы* // Древнекитайская философия. Эпоха Хань. – М. : Наука, 1990. – С. 160.
386. Ценоз [Електронний ресурс] // Дедю И. И. Экологический энциклопедический словарь. – Кишинев : Гл. ред. Молдавской Сов. Энциклоп. – 1990. – Режим доступа : <http://dic.academic.ru/searchall.php?SWord=%D1%86%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D0%B7&sture=0>. – Заголовок з екрана.
387. *Цикин В. А.* Философия самоорганизации сложных систем / В. А. Цикин. – Сумы : СГПУ, 2001. – 196 с.
388. *Цикунов І.* Кібернетичний аналіз інформаційного простору суспільства [Електронний ресурс] / І. Цикунов // Політичний менеджмент. – 2005. – № 4 (13). – С. 3-15. – Режим доступа : <http://www.politik.org.ua/vidmagcontent.php3?m=1&n=42&c=837>.
389. *Череп А. В.* Реінжиніринг – філософія управління підприємством харчової промисловості : монографія / А. В. Череп, К. Л. Потопа, О. В. Ткаченко. – К. : Кондор, 2009. – 368 с.
390. *Черняк Ю. И.* Информация и управление / Ю. И. Черняк. – М. : Наука, 1974. – 184 с.
391. Что такое Социогенез? Значение и толкование слова sotsiogenez, определение термина [Електронний ресурс] // Социологический словарь. – Режим доступа : <http://www.onlinedics.ru/slovar/soc/s/sotsiogenez.html>. – Заголовок з екрана.
392. Что такое устойчивое развитие? [Електронний ресурс] // Рио+20: будущее, которое мы хотим. – Режим доступа : <http://www.un.org/ru/sustainablefuture/sustainability.shtml>. – Заголовок з екрана.
393. *Шавкун І. Г.* Менеджмент як соціокультурне явище: соціально-філософський аналіз : дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.03 / І. Г. Шавкун. – К. : ІВО, 2008. – 449 с.

394. *Шавкун І. Г.* Філософія менеджменту : [монографія] / І. Г. Шавкун. – Запоріжжя : Тандем Арт Студія, 2007. – 262 с.
395. *Шалютин С. М.* Абстрактное мышление и кибернетика : пособ. по спецкурсу / С. М. Шалютин. – Челябинск : ЧПИ, 1976. – 107с.
396. *Шамхалов Ф.* Теория государственного управления / Ф. Шамхалов. – М. : Экономика, 2002. – 638 с.
397. Шан цзюнь шу // Древнекитайская философия. – М. : Мысль, 1973. – Т. 2 – С. 218.
398. *Шевяков Б. В.* Философские основания самоорганизации и управления в социальных системах : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11 / Шевяков Б. В. – М., 2003. – 153 с.
399. *Шеллинг Ф. В.* Философия искусства / Ф. В. Шеллинг. – М. : Мысль, 1966. – 162 с.
400. *Шеллинг Ф. В. Й.* Сочинения : [в 2 т.] / Ф. В. Й. Шеллинг ; [пер. с нем.]. – М. : Мысль, 1987. – Т. 2. – 636 с.
401. *Шепелев М. А.* Проблеми і перспективи глобальної демократії / М. А. Шепелев // Розвиток демократії та демократична освіта в Україні : матер. IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 20-22 трав. 2005 р.). – Львів, 2005. – С. 37-39.
402. *Шмальгаузен И. И.* Организм как целое в индивидуальном и историческом развитии : избранные труды / И. И. Шмальгаузен. – М. : Наука, 1982. – 383 с.
403. *Шульц Т.* Иоанн Павел II / Т. Шульц ; [пер. с англ. О. В. Дорошкевич]. – Минск : ООО “Попурри”, 2000. – 640 с.
404. *Щедровицкий Г. П.* Курс лекций по философии управления в Высшей Школе Экономики 2000 г. [Электронный ресурс] / Г. П. Щедровицкий // Публикации Школы Культурной Политики. – Режим доступа : <http://www.shkr.ru/lib/publications/49>. – Заголовок з екрана.
405. *Щедровицкий Г. П.* Система педагогических исследований : методологический анализ [Электронный ресурс] / Г. П. Щедровский // Педагогика и логика : сб. / Г. П. Щедровицкий, В. М. Розин, Н. Г. Алексеев, Н. Непомнящая. – М. : Касталь, 1993. – Режим доступа : http://lizard.jinr.ru/~tina/ritm/tanja/norma/gpm/gp_pl/gp_pil_2.html#fl002.
406. *Эббингауз Г.* Очерк психологии / Г. Эббингауз // Ассоциативная психология : сб. – М. : АСТ, 1998. – 554 с.
407. *Экк К. Д.* Знание как новая парадигма управления / К. Д. Экк // Проблемы теории и практики управления. – 1998. – № 2. – С. 2-14.

-
408. *Энгельмейер П.* Технический итог XIX века / П. К. Энгельмейер. – М. : Типография К. А. Казначеева, 1898. – 107 с.
409. Энциклопедия кибернетики : [в 2 т.] / [под ред. Глушкова В. М.] – К. : Высш. школа, 1974. – Т. 1. – 607 с.
410. *Яковец Ю. В.* Формирование постиндустриальной парадигмы : истоки и перспективы / Ю. В. Яковец // Вопросы философии. – 1997. – № 1. – С. 8-12.
411. Японская философия управления персоналом [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.vivakadry.com. – Заголовок з екрана.
412. *Ясперс К.* Современная техника / К. Ясперс // Новая технократическая волна на Западе. – М. : Прогресс, 1986. – С. 119-146.
413. Air China Philosophy [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.airchina.com.cn/AboutAirChina/EnterpriseCulture/AirChinaPhilosophy/4>. – Заголовок з екрана.
414. *Caulkin S.* On Management: Ancient regime / S. Caulkin // World Business. – 2007. – 11 July.
415. *Deakin M. A. B.* Applied catastrophe theory in the social and biological sciences / M. A. B. Deakin // Bull. Of Math. Biology. – 1980. – Vol. 42. – P. 647-679.
416. *DeGrosky M.* What's Your Philosophy [Электронный ресурс] / M. DeGrosky. – Режим доступа : www.guidancegroup.org/k2news/Uploads/PHILOSOPHY,%20JUNE-JULY%2006.pdf. – Заголовок з екрана.
417. *Drucker P. F.* The Practice of Management. – 5th ed. – L., 1972. – First published 1955 by Wm. Heinemann Ltd. – P. 20.
418. *Foerster H. von.* From noise to order. On self organizing Systis and their environients / H. von. Foerster. – // Self-Organizing Systis / ed. M. Yovits, S. Cameron. – London : Pergamon Press, 1960. – P. 31-50.
419. *Foulquiï P.* Dictionnaire de la langue philosophique. – 2-e ed., revue et augmentue / P. Foulquiï, R. Saint-Jean. – Paris : Presses Universitaires de France, 1969. – P. 541-544.
420. *Grunberg K.* SS – czarna gwardia Hitlera / K. Grunberg. – W., 1975. – S. 107.
421. *Hitt M. A.* The Process of Developing Management Theory / M. A. Hitt, K. G. Smith // Great Minds in Management : The Process of Theory Development / ed. by Ken G. Smith, Michael A. Hitt. – Oxford ; New York : Oxford University Press, 2005. – P. 2.
422. *Hofsted G.* Culture's consequences / G. Hofsted. – London, 1980. – P. 381.

-
423. *Keiningham T. L.* Managing through rose-coloured glasses / T. L. Keiningham, T. G. Vavra, L. Askoy // *Sloan Management Review*. – Fall 2006. – Vol. 48. – № 1.
424. *Laurie J.* *Mullins Management and Organisational Behaviour* / J. Laurie. – Edinburgh : Prentice Hall, 2005.– 357 с.
425. *Litzinger W. D.* Perspective : Management Philosophy Enigma / W. D. Litzinger, T. E. Schaefer // *Journal of The Academy of Management*. – 1966. – Vol. 9. – № 4. – P. 342.
426. Management philosophy : Don't be stupid, keep your management philosophy simple [Электронный ресурс] // Bono de E., Heller R. *Thinking Managers*. – Режим доступа : www.thinkingmanagers.com/management/management-philosophy.php. – Заголовок з экрана.
427. *Ortenblad A.* The Evolution of Popular Management ideas : an exploration and extension of the old wine in the new bottles metaphor / A. Ortenblad // *International Journal of Management Concepts and Philosophy*. – 2007. – Vol. 2. – № 4.
428. *Piaget J.* *Adaptation vitale et psychologie de l'intelligence. Selection organique et phenocopie* / J. Piaget. – Paris : Hermann, 1974.
429. *Popper K.* *World of Propensities* / K. Popper. – Bristol, 1990. – P. 20-21.
430. *Price D. K.* *The Scientific Estate* / D. K. Price. – Cambridge (Mass.) : The Belknap Press of Harvard University Press, 1965.
431. *Scott W. R.* Reflections on a Half-Century of Organizational Sociology / W. R. Scott // *Annual Review of Sociology*. – 2004. – Vol. 30. – P. 14.
432. *Sheldon O.* *The Philosophy of Management* / O. Sheldon. – London : Sir Isaac Pitman and Sons, 2009. – 318 p.
433. *Stivers C.* Administration vs. Management. A Reading from Beyond the Boundaries / C. Stivers // *Administration and Society*. – 2003. – Vol. 35. – № 2. – P. 210.
434. *Surfing the edge of chaos: The laws of nature and the new laws of business*. – Crown Business, 2000.

Зміст

<i>Передмова</i>	3
Вступ	7

Розділ I

ІСТОРИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФІЛОСОФСЬКИХ ЗАСАД ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ УПРАВЛІННЯ

1.1. Детермінанти і праксеологічні підходи до формування загальної теорії управління технічними, біологічними і соціальними системами	35
1.2. Філософські засади формування загальної теорії управління – як головний концепт дослідження	78
1.3. Феномен управління у дискурсі світоглядних парадигм, філософських течій та національних культур	103
<i>Висновки до першого розділу</i>	148

Розділ II

ФІЛОСОФСЬКА РЕФЛЕКСІЯ КОГНІТИВНИХ ЗАСАД ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ УПРАВЛІННЯ

2.1. Філософія управління як семантичне поле дослідження когнітивних засад формування загальної теорії управління ..	152
2.2. Рефлексія когнітивних чинників формування загальної теорії управління: генезис, природа, організаційна свідомість, світогляд і культура	193
2.3. Ідеологічне протистояння у сфері управління технічними, біологічними і соціальними системами	205
<i>Висновки до другого розділу</i>	250

Розділ III

**АНАЛІЗ КОГНІТИВНИХ ЗАСАД ФОРМУВАННЯ
ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ У КОНТЕКСТІ УПРАВЛІННЯ
БІОЛОГІЧНИМИ СИСТЕМАМИ**

3.1. Екологічне мислення як джерело світоглядно-ідеологічного забезпечення сталого розвитку біосфери планети	255
3.2. Морфологічні характеристики управління біологічними системами	277
3.3. Функціональний аспект управління розвитком планетарної спільноти протягом ХХІ століття	289
3.4. Парадигмальний пошук загальної теорії та практика управління біологічними системами	303
<i>Висновки до третього розділу</i>	324
<i>Післямова</i>	326
Список використаної літератури	335

Наукове видання

Юлія Володимирівна БЕХ

ФІЛОСОФІЯ УПРАВЛІННЯ БІОЛОГІЧНИМИ СИСТЕМАМИ

Монографія

Верстка – Т. С. Меркулова

Обкладинка – Т. М. Ветраченко

Підписано до друку 23 жовтня 2012 р.
Формат 60x84/16 Папір офсетний. Гарнітура Таймс. Друк офсетний.
Умовн. друк. аркушів 23,06. Облік видав арк. 19,27.
Наклад 500 прим. Зам №
Віддруковано з оригіналів

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова. 01030, м. Київ, вул. Пирогова, 9.
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002
(044) 239-30-26